

Eger, 2019

RÉGIÓNK TÖRTÉNETE I.

1918: VÉG ÉS KEZDET

Szerkesztette:
Gál Máté – Péterffy Gergely

Régióink története

I.

1918: vég és kezdet

RÉGIÓNK TÖRTÉNETE

I.

1918: vég és kezdet

SZERKESZTETTE:
GÁL MÁTÉ – PÉTERFFY GERGELY

SOROZATSZERKESZTŐ:
DR. RAINER M. JÁNOS
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TAGJA
(ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM)

A KÖTET AZ EFOP-3.6.1-16-2016-00001. SZÁMÚ
„KUTATÁSI KAPACITÁSOK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK KOMPLEX FEJLESZTÉSE
AZ ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEMEN”
PÁLYÁZAT TÁMOGATÁSÁVAL JELENT MEG.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

1918: VÉG ÉS KEZDET

SZERKESZTETTE:
GÁL MÁTÉ – PÉTERFFY GERGELY

EGER, 2019

Szerkesztőbizottság:

Dr. Fábián Máté
Eszterházy Károly Egyetem

Kiss Péter
Bródy Sándor Megyei és Városi
Könyvtár

Dr. Gyulai Éva
MTA MTB/MAB Történettudományi
és Néprajzi Munkabizottsága

Dr. Kristóf Ilona
Eszterházy Károly Egyetem

Dr. Horváth István
Egri Főegyházmegyei Levéltár

Mlakár Zsófia
Dobó István Vármúzeum

Kis József
Magyar Nemzeti Levéltár
Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei
Levéltára

Dr. Vinkler Bálint
Vachott Sándor Városi Könyvtár,
Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóhely

A borítón használt térképek jelzetei:

cím: Magyarország politikai térképe. 2 változat: az 1914-es, 1922-es, és az 1914-es, 1941-es határok feltüntetésével. Mt.: A közigazgatásilag, egyelőre egyesített vármegyék.

jelzet: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtár B XV a 115.

ISBN 978-963-496-107-9

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Nyomdai előkészítés, borítóterv: Líceum Kiadó

Megjelent: 2019-ben

Készült: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	7
Gyáni Gábor Régiótörténet mint régi-új paradigma	9
Bartók Béla A polgárórség Egerben 1918–1919-ben	21
Bojtos Gábor Menjek vagy maradjak? Tisztviselői dilemmák 1918 őszén Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében	43
Fábián Máté Vég és kezdet. Az 1918–1919-es újratervezés Borbély-Maczkó Emil karrierjében	57
Gaucsík István Válság és újraszervezés. Abaúj-Torna vármegye pénzügyi hálózata és annak átalakulása Csehszlovákiában	71
Gál Máté „Forradalmi örökség vállalása” a kádári hatvanas években. A Magyar Tanácsköztársaság 50. évfordulójának megünneplése Heves megyében	89
Klestenitz Tibor 1918 az észak-magyarországi régió egyházi sajtójának tükrében	117
Kurucz Ádám A Vitézi Rend kiépítése Borsod vármegyében a közigazgatás útján	131
Molnár Dávid Az egri társadalom önszerveződése 1918–1919 fordulóján	147
Pap József A dualizmus kori parlamentarizmus térbelisége	163
Péterffy Gergely Adalékok a MÁV miskolci üzletvezetőségének I. világháború utáni történetéhez	191

Rainer M. János	
1918–19 egri krónikása, Somfai János	215
Szegő Iván Miklós	
Eger az 1918-as országos sajtóban és egy különleges időközi választás	231
Sz. Halász Dorottya	
Trianon társadalmi következményei egyes Abaúj-Torna vármegyebeli községekben	243
Tengely Adrienn	
A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek szerepének változása Ózdon az őszirózsás forradalom idején	277
Turbucz Péter	
Miskolc a „Nagy Háború” első heteiben	295
Vámosi Katalin	
A harcterek művésze. Meilinger Dezső, a magyar királyi 10-es honvéd gyalogezred festőjének emlékei és emlékképei a nagy háborúról	313
A kötet szerzői	331

ELŐSZÓ

Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézete keretében, egysikeres pályázat részeként 2017 nyarán alakult meg a Régiótörténeti Kutatócsoport. Célunk az volt, hogy az egeri egyetem adta személyi és anyagi lehetőségeket mozgósítva kutatásokat végezzünk, amelyek elsősorban azt vizsgálják, milyen társadalmi és gazdasági változásokat hozott a 20. század Északkelet-Magyarországon. Csoportunk a régiót a század elején a hagyományos Felső-Magyarországban határozta meg, a század folyamán jobbra a mai Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben – de lehetőség szerint fenntartva a minél tágabb értelmezést.

E kutatások megismertetése, illetve a térséggel összefüggő más munkák „összekapcsolása” volt a célunk akkor, amikor elhatároztuk egy régiótörténeti konferencia szervezését 2018 őszére. A százéves évfordulón kézenfekvőnek tűnt a politikatörténeti, „rövid” 20. század kezdetét, az 1918-as évet állítani a konferencia középpontjába. 1918 egyszerre volt vég és kezdet, vége a régi Magyarországnak, s kezdete annak a sokszor fájdalmas, sőt keserves folyamatnak, amelyben az új ország kereste helyét a kismemzeti létben, független államként a birodalmak romjai, majd felemelkedő (és elbukó) új birodalmak között, modernizációs kényszerek és modellek közötti választások dilemmáiban. Ami akkor elkezdődött, bizonyos értelemben ma, száz év után is tart. E száz év előtti eseménysor a régiót – ráadásul – nemcsak Magyarország más részeihez hasonlóan érintette, hanem történeti-földrajzi egységei közepébe államhatárt (a nemzeti megoszlást és többségeket figyelmen kívül hagyót) helyezett.

Volt tehát miről beszélgetnünk Egerben, 2018. október 24–25-én, amikor a konferenciára sor került. Elsősorban a régió kutatóhelyeit, felsőoktatási intézményeit, levéltárait, múzeumait és könyvtárait kerestük meg. A történelmi eseményt és hatását nem kizárólag történettudományi, hanem interdiszciplináris eszközökkel és módszerekkel kívántuk megközelíteni. Nemcsak történészeket, hanem szociológusokat, közgazdászokat, gazdaságtörténészeket, irodalmárokat, művészettörténészeket vártunk.

A konferencián két nap alatt végül tucatnyi intézmény közel negyven kutatója tartott előadást, akadémikustól doktoranduszon át diploma előtt álló egyetemi hallgatóig. Ebbe a kötetbe a legjobb előadások tanulmánytá alakított változatai kerültek. A felvetett problémák némelyike mélyen visszanyúlik a 19. századba, mások több rendszerváltáson át a legközelebbi múltból szemlélik az 1918-as sorsfordulót. A szerkesztőbizottság nem szabott tartalmi kritériumokat, kizárólag a szövegek minőségére figyelt. Hogy milyen eredménnyel, olvasóink döntenek el.

Mégpedig reményeink szerint kedvezően. Annál is inkább, mert a régiótörténeti konferenciák sorozatát folytatjuk. Mire e sorok napvilágot látnak, remélhetőleg lezajlik a második ilyen esemény, amely a társadalmi-gazdasági átmenetek problémáját vizsgálja majd a 20. században.

Eger, 2019. május havában
Rainer M. János

GYÁNI GÁBOR

RÉGIÓTÖRTÉNET MINT RÉGI-ÚJ PARADIGMA*

A 20. század kezdetétől folyamatosan érlelődött a történetírói paradigmaváltás igénye, amely az *Annales* francia történeti folyóirat körül összegyűlt történészek és társadalomkutatók későbbi munkásságával új értelmet adott a helynek az országos történethez fűződő viszonyát illetően. Kivált François Simiandnak a francia államtörténet-írást bíráló eszmefuttatása utalt erre akkoriban. Simiand arra kérte a történészeket, hogy adják fel helytelen beidegződéseiket, azokat a „törzsi ködképeket”, melyek szerint a politikatörténet-írás az egyedül legitim történészi beszédmód. „A »politika ködképe«, azaz a politikai tények, háborúk stb. tanulmányozásának túlsúlya, vagy legalábbis az azokkal való szüntelen foglalatосkodás, amitől ezek az események túlzott jelentőséget kapnak. [...] A politikai tényeket persze nem szabad figyelmen kívül hagyni, de szükséges, hogy azok elveszítsék teljesen jogosulatlan kitüntetett szerepüket, amelyet a történetírás egyéb ágainak kutatásaiban is őriznek.”¹

Némi kis előzménnyel a háta mögött (Tagányi Károly) idehaza Mályusz Elemér pendítette meg elsőként egy olyan történetírás elvi lehetőségét, amely nem az amatőr helytörténetírás és a professzionális ország-, vagy nemzet-történet-írás dualizmusában mozog többé. Mályusz már kutatói pályája kezdetén, a húszas évek elején javasolta a német „territoriális történetírás” szemléleti gyümölcsötetését magyar földön is.² Mi a kapcsolat –Mályusz szerint – a szóban forgó német történetírói gyakorlat és a szorosán vett helytörténet között? A voltaképpeni helytörténet „egy közösség múltja”, a territoriális történelem ellenben azoknak a kisebb-nagyobb területeknek a múltját fedi le, ahol „valamely személy vagy testület saját jogánál fogva fejedelmi hatalmat gyakorol, legfejlettebb alakjában pedig szuverén államhatalomnak az alapja”.³ Mályusz egy olyan helytörténet művelése érdekében emelt szót amely „mintegy középső helyet foglal

* Jelen tanulmány bővebb változata *Helytörténet, régiótörténet és országos történet*. Fogalmi és historiográfiai szemle címmel megjelent in: Vonyó József és Lengvári István, szerk.: *A hely embere – az ember „helye”. Emberközpontú történetírás – helytörténeti kutatás*. Magyar Történelmi Társulat – Kronosz Kiadó, Pécs – Budapest, 2019.

1 *François Simiand: Történeti módszer és társadalomtudomány*. Kritikai tanulmány Lacombe, illetve Seignobos urak újabban megjelent könyveinek apropóján. In: *Az Annales. A gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet francia változata*. Szerk. Benda Gyula – Szekeres András. Bp., 2007. 71. A diskurzusváltás körülményeiről bővebben szól: *André Burguière: The Annales School. An Intellectual History*. Trans. Jane Marie Todd. Cornell University Press, Ithaca, 2009. 3–4, 260 (5. jegyzet).

2 *Mályusz Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai (1923–1924)*. In: *Uő: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok*. Szerk. Soós István. Bp., 2003. 493–512.

3 Uo. 493.

el az »Orts-geschichte« és a »Territorial-geschichte« között”.⁴ Amin ő azt értette, hogy nálunk nem annyira a német értelemben vett területiális történetírásra van szükség, tekintve, hogy hazánkban alig két-három, a németekéhez fogható terület létezett akár a közeli, akár a távolabbi múltban (Magyarország, Erdély, Horvátország, Szlavónia, a délvidéki bánóság). A megyei területiális történetírásra irányuló helyi kutatásokat kellene itt inkább forszírozni. Korábban ez elsikkadt, mert a német területiális történetírásról eltérően a mi megyéink nem alkottak intakt politikai egységet: a megyék „határai politikailag nem szabdalták fel független, külön részekre az országot”. A kizárólag csak a politikai történetírás művelésére szakosodott hazai akadémiai történetírás így könnyed kézzel „a vidéken élő autodidakta történetkedvelőknek” engedte át a területiális történetírás művelését. Mályusz már a doktori disszertációját is egy ilyen, mondhatni területiális, lényegében régiótörténetírói műfajban alkotta meg.⁵ Ezért is konstatálhatta tehát, hogy a helytörténetírás semmivel sem alacsonyabb rendű foglalatosság, mint az országos történetírás, sőt: éppen ez jelenti a tudományos történetírás megújításának az egyik legfőbb zálogát. „Politikai történetírásunk fundamentumait is [...] a helytörténeti kutatás segítségével kell leraknunk, különben történetírásunk épülete összeomlással fenyeget”.⁶ A Mályusz tanítványaiból kikerülő népiségtörténészek később éltek is a kínáló lehetőséggel: Balázs Éva, Bélay Vilmos, Fügedi Erik, Holub József, Iczkovits Emma, Ila Bálint, Jakó Zsigmond, Maksay Ferenc, Szabó István (utóbb Bakács István János) számtalan megyetörténeti munkát írt még 1945 előtt.⁷

A népiségtörténeti-írás fogalmát kidolgozva Mályusz eleinte a megyetörténeti szemléletet részesítette előnyben, idővel azonban a falutörténet-írás ebbéli jelentőségét is kellőképpen kihangsúlyozta. Ennek jegyében jelentette ki a húszas évek végén, hogy „egy-egy falu múltjából, valódi történetéből több tanulság vonható le, több általános eredmény állapítható meg az egész magyar nemzetet illetőleg is, mint egy olyan történeti esemény ismertetéséből, amely csak külsőleg országos fontosságú”.⁸ Mályusz ily értelmű javaslatát a szellemi történeti szintetizálás akkori kánonjával szembeni heves ellenérzése is fűtötte, amely a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által ambicionált *Magyar történet*-jellegű makrotörténeti szemlélet elutasítását jelentette Mályusz részéről. Hasonló gondolati impulzussal szolgált számára a nemzetnek az a fogalma is, amely az állam történeti múltja helyett a „nép” historikumát helyezte (volna) a történetírás érdeklődésének

4 Uo.

5 *Mályusz Elemér*: Turóc megye kialakulása. Bp., 1922.

6 *Mályusz E*: i. m. (2003) 506.

7 Vö. *Csíki Tamás*: Társadalomábrázolás és értelmezések a magyar történeti irodalomban (1945-ig). Debrecen, 2003. 110–114. Megjegyzem: a megyetörténet nem Mályusz találmánya volt, a műfaj korábban is létezett már, bár akkor még nem számított a makro-, vagyis az országtörténettel egyenértékű történetírói törekvésnek. *Varga Bálint*: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 2. sz. 179–202.

8 *Mályusz Elemér*: Falutörténet (1929). In: Uó: i. m. (2003) 517.

homlokterébe. Ezzel a döntő konceptuális váltással, Mályusz hite szerint, a történetírás igazibb nemzetteremtő, nemzeti öntudatot fenntartó szerepet vindiálhatja magának, szemben azzal, ami a szellemtörténet-írából következik. Az utóbbi ugyanis a nagy koreszmék lineáris rendjében találja meg az egyedüli történelemformáló erőt, Mályusz viszont a népben (és nem az államfenntartó elit által képviselt magas kultúrában és politikai akaratban) véli fellelni a történelem tényleges mozgatórugóját. Mályusz úgy gondolta tehát, hogy a historikus pontosan ennek a népi-nemzeti entitásnak a történeti felmutatásával járulhat hozzá valóban gyümölcsöző módon a nép nemzeti öntudatra ébredéséhez.⁹ Egy ilyen történetírói gyakorlat egy, a megszokottól eltérő, és ugyanakkor a mainstream történetírás által birtokba veendő professzionális helytörténetírást követel, mert egyedül csak az kezeskedhet azért, „hogy a népünkben meglevő történeti érzéket megerősíthetjük és kifejleszthetjük”.¹⁰ Ebből is jól látható tehát, hogy a hely- és régiótörténet vázolt mályuszi koncepciója határozott ideológiai töltetet rejtett magában.

A regionális történeti lépték új koncepciója

Ezen gondolati előzmények után vált (válhatott) a hely- és regionális történetírás a nemzeti, az országos makrotörténettel közvetlenül összemérhető, vele egyenrangú történetírói megközelítéssé. A népiségtörténetben még nem a francia *Annales*, hanem bizonyos két háború közötti német, a *Volksgeschicht* idéző történetírói törekvések hazai visszhangját, de egyben önálló megnyilatkozását kell látnunk. A második világháborút követően ellenben már az *Annales* hatására terjedő struktúratörténetírói áramlatok leheltek új életet a *helyi történet* korábban lebecsült történetírói gyakorlatába. A helyi és a regionális történet – egyes történészek szerint – nem kizárólag csupán a provinciális és az antikvárius történetírói törekvések melegágya, hanem azoknak a mikro-szintű vizsgálódásoknak a kitüntetett terepe, amelyek vitathatlanul hatással vannak az általános történet fogalmi rendszerére is.

Az *Annales* második nemzedékének egyik meghatározó (gazdaság)történész képviselője, Ernest Labrousse tett igazán sokat azért, hogy a történetírásban is meghonosodhasson a regionális léptékű helytörténeti szemlélet. Labrousse egy olyan kutatási programot fogalmazott meg, amely a kora újkori polgárság nemzetközi keretekben folyó történeti vizsgálatát célozta volna. Ezt a kutatást Labrousse kizárólag regionális léptékben gondolta kivihetőnek. „A polgárt definiálni? Nem értenék egyet a vállalkozással. Látogassunk inkább el hozzá, keressük fel élőhelyén, a városokban ezt az urbánus fajt, és vegyük górcső alá. [...] Vesztélyt az jelent, hogy a vizsgálódás kereteit a lehetséges határokhoz képest

9 Bővebben: Gyáni Gábor: A kánonromboló Mályusz Elemér választásai. In: Uő: Nemzeti vagy transznacionális történelem. Bp., 2018. 175–187.

10 Mályusz E.: i. m. (2003) 518.

túl szűkre szabjuk. A legfontosabb tanács ezért az, hogy minél több esetet kell beemelni a vizsgálatba. [...] Jöjjön tehát először a vizsgálat! Jöjjön hát a megfigyelés! A meghatározással foglalkozhatunk később is.”¹¹ A gondolatmenet később így folytatódik. „A munkát lehetőleg olyan, behatárolt földrajzi kereteken belül kellene elkezdni, mint a városok vagy a nagyvárosi negyedek. Nem szabad azonban kizárni a szélesebb körű vizsgálatokat sem, amelyek foglalkozáskategóriákat vagy éppen más jellegű csoportokat [...] tanulmányoznának akár országosan.”¹² A gazdaságtörténetet egyébként makro síkon kutató Labrousse¹³ a társadalomtörténet-írásban a helyi mélyfúrásokat részesítette előnyben. Ez az elgondolása különösen termékeny befogadókra lelt tanítványai részéről, akik az 1960-as és az 1970-es években sorra elkészülő régiótörténeti monográfiáikban – mesterük szándékainak megfelelően – új értelmet adtak a helyinek. Tették ezt azzal, hogy regionális léptékű vizsgálataik során számos, meghatározott strukturális jelenségre, a változások feltételezett strukturális okaira (tizenhetedik századi „válság” vagy a tizennyolcadik századi agrárforradalom) vonatkozó általános történelmi megállapítást revideáltak.¹⁴ Ez a fajta léptékváltás megkövetelte tőlük, hogy ne a maguk teljességében (komplex mivoltában), hanem kizárólag egyes problémakörökre fókuszálva vizsgálják a helyit (az adott régiót). Az a cél vezette őket ennek során, hogy mintegy teszteljék a helyi kontextus beható ismeretében az általános történelmi magyarázatot.¹⁵

A léptékváltás mélyén radikális szemléletváltás is rejlett, amely arra irányult, hogy lehetőleg mérsékeljék a gazdaságnak kölcsönzött kitüntetett szerepet a múlt magyarázatában. A modernitás világába történő „nagy átalakulás” (Polányi Károly) történelmi magyarázatát egyes, akkoriban frissen forgalomba került fejlődésteóriák, mindenekelőtt a Walt Whitman Rostow-féle gazdasági növekedésemélet¹⁶ szellemében különálló tényezők együttes hatásával kívánták alátámasztani. A Rostow-féle nagy ugrás (*take-off*) fogalma ugyanis feltételezte, hogy a változás alapvető feltételei már előzetesen megértek, és azok egyszersmind túl is mutattak a szorosán vett gazdasági felhalmozás körén. Ahhoz, hogy egyes országok beléphessenek végre a modernitás új világába, át kellett előbb esniük mindazon, amit a demográfiai átmenet fogalma fejez ki a tudományos diskurzusban. S hasonlóan döntő jelentőségű tényező volt e tekintetben az írni és olvasni tudás elterjedése is. Egyszóval: a népesedési és kulturális változások egész sora vezet(het) el végül oda, hogy a döntéshozatal racionálisabbá váljék, élesedjék az előrelátás képessége,

11 Ernest Labrousse: A nyugat-európai polgárság története (1700–1850). In: Benda Gyula – Szekeres András, szerk.: i. m. 277. Az írás egyébként 1955-ben látott napvilágot.

12 Uo. 279.

13 Vö. Jean-Yves Grenier – Bernard Lepetit: A kísérletezés szerepe a történettudományban C.-E. Labrousse kapcsán. In: Benda Gyula – Szekeres András, szerk.: i. m. 193–221.

14 Pierre Goubert: Local History. Daedalus 16 (1971) 1. sz. 119, 120–121.

15 Uo. 124. Burguière történetesen Pierre Goubert Beauvaisis régiójára vonatkozó kutatásai kapcsán mutatja be ezt az új „helytörténetírást”. *Burguière, A.*: i. m. 116–118.

16 Walt Whitman Rostow: The Stages of Economic Growth. Cambridge, 1960.

és könnyebbé válják a hagyományokkal szemben az újítások el- és befogadása. Ez a belátás eredményezte, hogy decentralizálódott a történelmi változás fogalma, amely különösen sokat nyert azzal, ha különálló fejlődési idősorokat kapcsolnak benne össze, többnyire persze kvantitatív alapokon.¹⁷ A léptékváltás igényét akkor azzal indokolták, hogy a változások itt említett és számos további tényezőjét könnyebb megfigyelni és rekonstruálni mezo- és mikroszinten, mint makrosíkon. Ez a fajta történelmi megközelítés értelemszerűen nem csupán helyi érdekű tudást ígért a helybeni vizsgálatok eredményeként, hanem általános érvényű kérdéseket kívánt tisztázni.

Pierre Goubert régiótörténelmi vizsgálódásaiban a népesedés jelenségeinek az aprólékos rekonstrukciója került előtérbe, ami nem egészen a véletlen műve: a francia történelmi demográfusok által az 1950-es években kezdeményezett, az anyakönyvek feldolgozásán nyugvó elemi szintű család- és háztartásrekonstrukciós vizsgálatok készítették Goubert és mellette másokat is a kérdés tüzetes feltárására. A cambridge-i historikusok kezén tovább fejlődő, és egyúttal nemzetközi historiográfiai áramlattá váló történelmi család- és háztartáskutatás¹⁸ azzal kecsegtetett, hogy – a népesedés története kapcsán mindenképpen – értelmét és funkcióját veszti az általános, a makroszintű történelmi megközelítés, és az ún. helytörténet addig volt különállása. Különösen járhatónak tűnt ez az út az ún. prestatistikus történelmi korok tekintetében, a modern kortól azonban, amikor megsokszorozódnak az aggregált statisztikai források, már valamivel kisebb a dolog jelentősége. Mindamelllett az országos történet és a helytörténet szokványos szétválasztása (és a kettő szembeállítása) átadta a helytörténet egy olyan történelmi felfogásnak, mely szerint a mezo- és mikroszintű kutatás önmagában is megáll a lábán, lévén, hogy érdemben nincs országos (makro) párja. A történelmi demográfia töltötte be ezen a téren az úttörő szerepét azzal, hogy a nominális elemzés keretében történelmi család- és háztartáskutatásokba kezdett. Ezzel párhuzamosan a várostörténet-írás is mindinkább áttörte a helyi és az országos történet, a mikro- (a mezo-) és a makroszint közötti kínai falat. A magát új várostörténetként (New Urban History) feltüntető áramlat képviselői a történelmi változások különféle mechanizmusait, a strukturális átalakulások belső okait kutatva az általánosra vonatkozó szabályszerűségeket keresték magában a szorosán vett helyben. A ki- és bevándorlás, a társadalmi mobilitás, vagy a társadalmi átrétegződés, és nem utolsósorban a városokon belül zajló szocio-fizikai mozgások rendszerint kvantitatív megragadása adott fizikai helyhez, a városhoz kötött jelenségként szemléltette az új várostörténeteszek

17 *Burguière, A.*: i. m. 93.

18 A cambridge-i történelmi demográfia első fontos műve: *Peter Laslett: The World We Have Lost*. London, 1965. A nemzetköziesedés folyamatát bemutatja: *Kenneth A. Lockridge: Historical Demography*. In: *The Future of History. Essays in the Vanderbilt University Centennial Symposium*. ed.: Charles F. Delzell. Nashville, 1977. 53–64.; *Faragó Tamás: Történelmi demográfia*. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp., 2006. Különösen 309–335.

számára a „nagy átalakulás” társadalomtörténetét.¹⁹ A strukturális történetírás igényeihez szabott várostörténetírásnak ez a változata úgy igyekezett (volna) magasabb fogalmi síkra lépni, hogy a várost (a helyet) nem kizárólag a vizsgált társadalmi folyamatok színtereként, hanem azok éltető közegeként tartotta vizsgálatra érdemesnek. Feltételezte, hogy a város mint sajátos szocio-fizikai környezet (ökológiai entitás) amellet, hogy teret ad a modernként felismerni vélt társadalmi jelenségeknek, egyúttal maga hozza létre azokat. A strukturális szemléletmód jegyében kutakodó új várostörténészek úgy tekintettek mondjuk a társadalmi mobilitásra, mint par excellence *városi folyamatra*. Ezzel egyszersmind megelőlegezték a térbeli fordulat (*spatial turn*) fogalmával kifejezett későbbi paradigmaváltást.²⁰

Ennek ellenére továbbra is hatott a szinoptikus látásmód és a szintetizálás lankadatlan igénye, ami a mikro- és a makro összehangolására, a kettő integrálására készítette a mezo- és mikrovizsgálatokban elmerülő historikusokat. Pierre Goubert elgondolása szerint a helyi mélyfúrások diffúz eredményeit monografikus tanulmányok formájában kellene rendszerbe foglalni. Goubert egyúttal ki is jelölte az e feladat elvégzésére szerinte legalkalmasabb francia kutatóintézeteket, bár kissé borúlátó volt a munka sikerét illetően.²¹ Hasonló gondolatok foglalkoztatták az amerikai új várostörténet egyik alapító atyját, Stephan Thernstromot is. A különálló városi esettanulmányok kumulativitását mérlegelve Thernstrom szerint reális a veszély, hogy a helyi kutatási eredmények többnyire egymás utánzásában merülnek ki. Ami abból ered, hogy a partikuláris kvantitatív társadalomtörténeti tanulmányok eredményeinek az összegzése (azok aggregálása) megköveteli az összehasonlítóságukat. Viszont: egy előzetesen megállapított mintázatnak mint normának a kinyilvánítása, az a kíváncs, hogy az egyedi kutatások feltétlenül egymáshoz idomuljanak, nem igazán teszi sokak számára vonzóvá ezt a történetírást. Miközben – az általánosíthatóság végett – fontos a standardizált megközelítés egyöntetűvé tétele, a vele óhatatlanul együtt járó mechanikus történetírói gyakorlat könnyen kiolthatja a történeti kutatásból az innovációt, az eredetiséget, mely utóbbi abban áll, hogy felismerjük az *egyedi* történelmi mintákat.²² Ebből is kitetszik, hogy végül mégis csak visszajutunk a kezdetben volt állapothoz, ahhoz, amely a helyiben a partikularitást, az országosan (a nemzetiben) pedig az általánost véli fellelni.

19 Hasznos áttekintéssel szolgál erről: *Stephan Thernstrom: The New Urban History*. In: Charles F. Delzell, ed.: i. m. 43–51.; *Gyáni Gábor: A várostörténet-írás új irányzata. A New Urban History. Történelmi Szemle* 21. (1978) 3–4. sz. 588–601.; *Bácskai Vera: Várostörténet*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József, szerk.: i. m. 245–259.

20 *Theodore Hershberg: The New Urban History: Toward an Interdisciplinary History of the City*. In: Philadelphia. *Work, Space, Family, and Group Experience in the 19th Century*. Ed.: Uő. Oxford, 1981. 20. A térbeli fordulatról ld. *Identities in Space: Contested Terrains in the Western City since 1850*. Eds.: Simon Gunn – Robert J. Morris. Ashgate, 2001.; *Gyáni Gábor: Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Bp., 2008. 9–21.

21 *Goubert, P.*: i. m. 124.

22 *Thernstrom, S.*: i. m. 48–49.

Fogalmi változatok a régióra

A történelmi régió fogalma nem feltétlenül csak valamely szubnacionális területi egységre vonatkozik. Ha az 1980-as és 1990-es években valaki szóba hozta a régió fogalmát, mindenki az akkor forrongásban lévő régióvitára asszociált, és főként a Szűcs Jenő nevezetes esszéjében felvetett kérdésre gondolt.²³ Vagy az jutott róla eszébe, hogy hol van a helyünk a világrendszerben, abban a fogalmi hálóban, melyet Immanuel Wallerstein dolgozott ki, és amely az összehasonlító gazdaságtörténet művelőinek adott akkoriban sok munkát.²⁴ Idehaza a Berend-Ránki szerzőpáros jeleskedett ezen a téren, akik az egyes országcsoportokat a centrum, periféria, félperiféria analitikus kategóriáiban igyekeztek elhelyezni.²⁵ Az akkor hirtelenjében felkapott regionális szempontrendszer és osztályozási gyakorlat idővel sokat veszített népszerűségéből, ma már nem vagy alig lehet vele találkozni a tudományos diskurzusban. Igaz, egy és más ma is tovább él belőle, ha nem is éppen azokat a terminusokat részesítik előnyben a mai transznacionális történelmi gondolkodásban, melyekkel akkor írták le a nagy világösszefüggéseket. Különösen a földrajztudományban és a regionális tudományokban (*area studies*) építenek továbbra is egy ilyesfajta térszemléletre.

Ami ma mindezek helyébe lép, vagyis a transznacionális szemlélet és kutatási program, nem veszi többé kézpénznek az országtörténelmi narratívát. A világrendszer teóriája még abból indult ki, hogy az egyes nemzeti statisztikai paraméterek összehasonlításával megszerkeszthető a globálissá növesztett osztályozási rendszer. Megjegyzem: a régió Szűcs-féle modellje sem egyes országokban, és kivált nem a modern nemzetállamokban gondolkodott, bár szintén a makrorégiók történetiségéről tett fontos megállapításokat.

A tág értelemben vett társadalomtörténet-írás, ahogy azt eddig is láttuk, különösen fogékonyak mutatkoztak az alkalmankénti léptékváltás alkalmazása iránt. Az a megfontolás hatott e gyakorlat hátterében, hogy „a gazdaságnak, a társadalomnak, a kultúrának egyaránt van térszerkezete”.²⁶ A struktúra- és társadalomtörténet-írás így rendszerint nem az általános konkrét (egyedi) színtereként veszi számba a helyit, amelynek a szerves helyi közösség, a *Gemeinschaft* létformája a legfőbb definitív jegye. Így és ezért kerül(het) előtérbe a *történelmi táj* fogalma. A *történelmi táj* mint régiófogalom használata sem feltétlenül szakít azonban a szerves közösség sztereotíp képzetével, különösen

23 Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Bp., 1983.

24 Immanuel Wallerstein: A modern világ gazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világ gazdaság eredete a XVI. században. Ford. Bittera Dóra et al. Bp., 1983.

25 Iván T. Berend – György Ránki: The European Periphery and Industrialization 1780–1914. Bp., 1982.

26 Faragó Tamás: Településtörténet, történelmi táj, történelmi térbeliség (Kísérlet egy 18. századi monografikus jellegű regionális kutatás tervezése során keletkezett kérdőjelek megválaszolására) (1984). In: Uő: Tér és idő – család és történelem. Társadalomtörténelmi tanulmányok (1976–1992). Miskolc, 1999. 26.

akkor nem, midőn „rendszerként értelmezett téregységről” szól vele kapcsolatban. Főként az iparosodás előtti történeti korok vonatkozásában ismeri el „a komplex rendszerként vizsgálható legkisebb téregységeket” történeti tájként.²⁷ Ebben öt alrendszer összjátéka figyelhető meg, „amelyek egy-egy adott terület gazdasági-, társadalmi, kulturális-ökológiai valóságát többé-kevésbé hézagmentesen magukban foglalják”.²⁸ Az öt alrendszer a következő: a gazdasági, a társadalmi, a kulturális, az infrastrukturális és maga a természeti környezet.

A régió fent taglalt fogalma azonban nem feltétlenül a problémaközpontú történetírást propagálja, mert miközben híve a lekicsinyített módon megoldható történeti rekonstrukciónak, aközben változatlanul kitart a holisztikus látásmód mellett. A történeti táj megközelítése során Faragó szerint az a követeendő út, hogy: „az egyes jelenségcsoportok részletes vizsgálata révén egyenként leírjuk a különböző típusú [...] alrendszerek működését, szerkezetét stb., majd ezekből összeállítjuk a rendszerként értelmezett történeti tájat.”²⁹

Nemrégiben látott napvilágot az utóbbi idők egyik legszámottevőbb, magyar történész kezétől származó régiótörténeti monográfiája, Horváth Gergely Krisztián munkája.³⁰ A szerző nem sokat bíbelődött a régiótörténetet illető fogalmi és historiográfiai kérdésekkel, 23 sort szentelt nekik csupán terjedelmes munkájában. Horváth láthatóan osztja Faragó régió fogalmát, bár közvetlenül nem utal erre. Hamisítatlan struktúratörténészként elismeri viszont, hogy saját mezoszintű vizsgálati egysége tisztán kutatói konstrukciónak az eredménye, ahogy egyébként az is, „hogy e terek kiterjedése időben nem konstans”.³¹ Kijelenti ugyanakkor, hogy: „A mezoszintű vizsgálódás arra nyújt esélyt, hogy a gazdasági-társadalmi változásokat a maguk komplexitásában, történeti beágyazottságukban ragadjuk meg.”³² Horváth azonban túllép a komplex rekonstruálhatóság öröklött rögeszméjén, amikor a zárt egység belső összefüggésrendszerét csak funkcionálisnak tekinti, „Az így megkonstruált térben a vizsgált elemek funkcionális egységet alkotnak [...] a földrajzi és pláne a politikai határok pedig másodlagos fontosságúak.”³³ Ezzel ténylegesen szegényíti a szerves belső egység korábban általa deklarált fogalmát, elismervén, hogy az egyes gazdasági jelenségek (tevékenységi formák) egymástól eltérő területi kiterjedést érhetnek el, amelyek ráadásul nem is mindig töltik ki a Moson vármegyeként identifikált régiót, olykor pedig túl is nyúlnak a határain. Ráadásul, fűzi hozzá, a mezoszintű vizsgálati egységhez nem feltétlenül társul egy neki szorosan megfelelő régiótudat. „Ez a tér- és régiófogalom ugyanakkor nem számol azzal, hogy az így

27 Uo. 29.

28 Uo.

29 Uo. 30.

30 *Horváth Gergely Krisztián: Bécs vonzásában. Az agrárpiacosodás feltételrendszere Moson vármegyében a 19. század első felében.* Bp., 2013.

31 Uo. 28.

32 Uo.

33 Uo.

megalkotott egységen belül élők közös identitással bírnak.”³⁴ Horváth látszólag a francia régiótörténet szándékainak megfelelően választja ki magának mezoszintű tárgyi egységet, amikor a modernizáció (az agrárpiacosodás) előfeltételeinek a kialakulását firtatja. Feltehetően azonban nem az ezt a kérdésfelvetést előtérbe helyező francia régiótörténet-írás lebegett a szerző szemei előtt.

Egy frissen megjelent és különösen sok új eredményt hozó régiótörténeti monográfia szerzője a gazdasági egységként funkcionáló uradalom és a közigazgatási egységként működő megye közötti szoros összefüggésben, kettőjük interaktív kapcsolatában találja meg a mezoszintű vizsgálódásban rejlő történeti problémát. E két entitás térbeli egybeesése ritkán jelenség, és ez önmagában is kellő indok ahhoz, hogy ebben a térbeli egységben kerüljön sor a demográfiai fejleményeket, a vagyoni átrétegződést, valamint a gazdasági- és megyei irányító funkciót feltáró történetírói munkára.³⁵

A történetírásban lassanként meghonosodó régiófogalom különösen sokat köszönhet a társtudományok erjesztő hatásának, mindenekelőtt a néprajz- és a földrajztudománynak. A néprajz időnként a gazdasági (gazdálkodási), többnyire a kulturális, szokás- és életviteli egyöntetűségek térbeli meghatározottságaként hasznosítja a régió (vagy a táj) fogalmát. „A magyarságot jellemző rendkívüli gazdag táji és népi műveltségbeli tagoltság föltárása a néprajztudomány feladata.” Hiszen, „a néprajz minduntalan szemben találja magát a kultúra és a táj kapcsolatának problémájával.”³⁶ A szerzők szinonimaként kezelik a néprajzi, vagyis az etnokulturális csoport és a táji csoport fogalmát. A néprajztudomány ugyanakkor tudatosan elhatárolja magát a földrajztudománytól, melyet objektivistának nevez, mondván, a táj itteni meghatározásában a fizikai földrajznak van kizárólagos szerepe. Ez azonban nem feltétlenül érvényes minden földrajzi tájfogalomra, lévén, hogy a geográfia egyes áramlatai a mentalitással is összekötik a természeti földrajzi környezetet. A társadalomföldrajz is ezt az utat követi akkor, amikor az alföldi kultúrtájról mint nagytájról beszél. A földrajzos ez esetben a kultúrtáj elemeinek a kataszterét alapul véve a helyi emberi cselekvést is tájat formáló értéknek tekinti.³⁷ Attól a földrajzi szemlélettől sem teljesen idegen ez a törekvés, amely a munkamegosztás és a gazdasági fejlettségi szintek révén tagolódó nemzetállami tereket helyezi kutatásai előterébe. Az ennek során azonosított szubnacionális régiók olyan analitikus kategóriák, amelyek nem mindig feleltethetők meg a „hagyományos tájfelosztásnak”, ahogy a kritikájukat megfogalmazó néprajztudomány szereti azt definiálni.³⁸ Nem a véletlen műve, hogy ennek a tisztán analitikus, egyúttal persze

34 Uo.

35 *Szilágyi Adrienn*: Az uradalom elvesztése. Nemesi családok a 19. századi Békés megyében. Bp., 2018.

36 *Kósa László – Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp., 1975. 7–8.

37 *Berényi István*: Az alföldi kultúrtájak értékelésének szükségessége és lehetősége. In: Kárpát-medence: települések, tájak, régiók, térstruktúrák. Szerk.: Győri Róbert – Hajdú Zoltán. Pécs – Bp., 2006. 142.

38 *Kósa L. – Filep A.*: i. m. 45.

kvantitatív alapokon nyugvó földrajzi térfogalom egyik hazai apostola olykor maga is a kétségeinek ad hangot a konstrukció empirikus hitelével kapcsolatban: „Talán meglepő, de nem hallgathatom el, hogy folyamatosan munkál bennem a kétely, vajon az itt bemutatott közelítés [...] tartalmaz-e tudományos értelemben is megálló összefüggéseket, s nem pusztán formális játék bizonytalan adatokkal (amely elfedi a természet és a társadalom végtelen sokszínűségének, minden térelem, ország, régió, város egyediségének igazi »földrajzi« lényegét.”³⁹

Való igaz, a jövedelemszint vagy a gazdasági szerkezet és a többi ehhez hasonló tényező összehasonlító elemzésével megszerkeszteni szokott szubnacionális régiók fogalma gyakran a műviség, az alaptalan spekuláció képzetét kelti. Jóllehet a nemzeti és a globális (az EU-n belüli) szakpolitikák rendszerint az ekként tált tudás birtokában, annak a figyelembe vételével folytatnak napjainkban régiópolitikát. Alkalmadtán már korábban is ez történt, amikor például az Alföld gazdasági és társadalmi problémái kerültek a figyelem homlokterébe a két háború között, vagy amikor a 19–20. század fordulóján felmerült a szociálisan elmaradott Székelyföld és Kárpátalja szociális megsegítésének – akkor még erőtlén – kormányzati szándéka.⁴⁰

A társadalomföldrajzi régiófogalom hatása közvetlenül a kvantitatív gazdaságtörténet-írásban érhető tetten. Demeter Gábor, aki az utóbbit képviseli, nyíltan elhatárolja magát mind a szorosán vett társadalomtörténeti, mind a néprajzi táj- és régiófogalmakkal operáló megközelítési módoktól. Fő érve, hogy az általuk körülhatárolni szokott térbeli egységek csak formális értelemben régiók, mert az osztályozás elve kizárólag a bennük fellelhető elemek hasonlóságán alapul. Ezzel szemben, a „gazdaságtörténeti megközelítés [...] a régión belül a munkamegosztás szerepét hangsúlyozza, azaz a régióknak az egymásrataltságukban is önállóan működő entitásokat tekint.”⁴¹ Ennek alapján beszélhetünk földrajztudományi értelemben vett funkcionális régiókról, amilyenek a vonzáskörzetek, a városok központi funkcióinak a térbeli kiterjedései, vagy a *fejlettségi* régiók. Demeter akaratlanul visszatérni látszik a zárt régió ismert képzetéhez, ha nem is a komplexitás, de a rendszerszerűség értelmében. Demeterrel konzultálva arról győződtem meg, hogy ő ugyanakkor egymással egyenrangú entitásként számol a régió három különálló fogalmával, a funkcionális, a formális és a fejlettségi térségekkel, amelyek – az idő függvényében – folytonosan változó szerepet és jelentőséget töltenek be. A preindusztriális kort illetően, Demeter szerint elfogadhatjuk a formális régiók létezését is, amilyen a vármegye vagy a járás volt annak idején, és nem zárható ki, hogy azok funkcionálisan is megszerveződhetek és idővel változott a jellegük.

39 Nemes Nagy József: A regionális fejlettségi tagoltság keresztmetszetei összehasonlítása. In: Győri Róbert – Hajdú Zoltán, szerk.: i. m. 213.

40 Balaton Petra: A Székely Akció története I/1. Források. Munkaprogram és kirendeltségi jelentések. Bp., 2004; Gottfried Barna: A „Rutén Akció” Bereg vármegyében (1897–1901). Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltár Évkönyve 13. (1999) 195–202.

41 Demeter Gábor: Területi egyenlőtlenségek és kiegyensúlyozatlan fejlődés a dualizmus kori Magyarországon. Kézirat.

Szóljunk végül néhány szót a politika regionalitásáról is, ami többek közt a választási földrajz fogalmában konkretizálódik. Az ennek során definiált, és különféle területi-közigazgatási (megyét, tartományt, tagállamot) egységeket átfogó politikai régió a választási eredmények, azok társadalmi hátterének a belső összefüggései alapján állapít meg sajátos területi tagoltságot. Itt az a fő vizsgálandó kérdés, hogy hol mennyire képezi le a társadalmi törésvonalakat a pártok támogatottsága, és hol tér el azoktól. „A választási földrajz [...] összefügg az egy országon (régión) belüli horizontális (centrum-periféria, város-régió és város-vidék) hatalmi, érdekérvényesítő küzdelmekkel.”⁴² A társadalmi törésvonalak nem mindig magyarazzák meg azonban a választási eredményeket, bár valóban léteznek ilyen, a politika térbeli tagoltságát kifejező összefüggések is. Jó példája ennek a dualizmus kori magyarországi választókerületek nemzetiségi jellegét feltáró kutatás, amely azt sugallja, hogy a szabadelvű kormánypárt választási sikereinek a mélyén a párt regionális beágyazottsága rejlett.⁴³ Ez azonban csupán egy „egydimenziós” politikai régiót sejtet, amelyhez nem társítható a komplex szemlélet igénye.

Végszó

Érdeemes röviden számot vetni azokkal a történeti, olykor monografikus munkákkal is, amelyek a régió tetszőleges fogalmát alapul véve közelítenek a tárgyukhoz. Ebből a szemléből kitűnik, hogy többnyire a közigazgatási egységként fungáló (vár)megye képezi számukra a kézenfekvő vizsgálati egységet, ezek a vizsgálódások így nem vagy csak áttételesen kapcsolódnak a francia régiótörténet-íráshoz; Mályusz Elemér idővel elhalt ily értelmű kezdeményezését keltik inkább életre, még ha nem is épp ez a kimondott céljuk vagy a követendőnek tartott ideáljuk.⁴⁴ Többnyire tehát várat még magára az a markáns történetírói törekvés, amely

42 Paár Ádám: Pártok, választások és társadalom Győr és Moson régiójában (1922–1947). Győr, 2018. 26–27.

43 Pap József: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből. Bp., 2014. passim.

44 Romsics Ignác: A Duna-Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–19-ben. Bp., 1982.; Für Lajos: Kertés tanyák a futóhomokon. (Tájtörténeti tanulmány). Bp., 1983.; Glósz József: Tolna megye középbirtokos nemességének anyagi viszonyai a 19. század első felében. Szekszárd, 1991.; Csiki Tamás: Városi zsidóság Északkelet- és Kelet-Magyarországon. (A miskolci, a kassai, a nagyváradi, a szatmárnémeti és a sátoraljaújhelyi zsidóság gazdaság- és társadalomtörténetének összehasonlító vizsgálata 1848–1944). Bp., 1999.; Hudi József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp., 2009.; Nagy Mariann: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Bp., 2003.; Gaál Zsuzsanna: A dzsenti születése. A Tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában. Szekszárd, 2009.; Pozsgai Péter: Családok és háztartások. Torna megye társadalmi a 19. század közepén. Ph. D. értekezés, 2010.; Horváth G. K.: i. m.; Farkas Gyöngyi: Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961. Bp., 2016.; Szilágyi A.: i. m.

nem valamely külső (földrajzi, néprajzi vagy közgazdasági) tudományos szempont igényeihez mérve foglal kozik behatóan a történeti régiók – adott témától függően változó – körülhatárolásával és rekonstrukciójával.

BARTÓK BÉLA

A POLGÁRŐRSÉG EGERBEN 1918–1919-BEN*

A polgárőrség polgárokból vagyis helyi lakosokból a katonai szervezet mintájára szervezett fegyveres őrség, – írta 1922-ben a Révai Nagy Lexikona – amely „*mozgalmas időkben*”, háborúk vagy forradalmak idején fegyveres szolgálatot teljesít, majd hozzátette, hogy Párizs és a francia városok polgárőreinek nemzetőrként (sic) a francia forradalomban fontos társadalmi és politikai szerep jutott. Az 1914-ben kezdődött háború elején Magyarországon a polgárőrségnek két szervezete jött létre. Vidéken az elsőfokú rendőrhatóság alá helyezett karhatalom, Budapesten a rendőrség mellett önállóan megszervezett ún. önkéntes őrsereg alakult, amelynek feladata a közművek fegyveres őrzése volt. A polgárőrség 1918–19-ben a forradalom alatt is kapott feladatot, Bartha Albert hadügyminiszter 1918. november 24-én¹ kiadott rendeletével újjászervezte a veszélyeztetett rend védelmére, a „*bomlasztó izgatások folytán*” nem fejthetett ki hatékony működést. – hangzott az ítélet a közelmúlt friss emlékei alapján.² A lexikon ehhez kapcsolta az önkéntes karhatalom fogalmát, amely elsősorban hadviselt polgárokból a belső rend fenntartására toborzott katonai szervezetű csapat, és amelyet csak szükség esetén rendszerint rövid időre hívnak össze.³

Más lexikon szerint is a nemzetőrséget elsőként 1789-ben Franciaországban a nagy forradalom alatt szervezték meg Lafayette⁴ parancsnoksága alatt mint önkéntes polgári fegyveres alakulatot amely maga választotta tisztjeit. Annak mintájára 1848-ban Magyarországon is megalakult a nemzetőrség, de mivel katonailag nem volt kellőképpen kiképezve és felszerelve, a honvédség megszervezése után feloszlott. Ehhez volt hasonló az volt első világháború elején szervezett polgárőrség, de csakhamar azt is meg kellett szüntetni.⁵

Úgy tűnik, hogy a régebbi lexikonok szerint a polgárőrség és a nemzetőrség fogalmát nem volt könnyű szétválasztani, mert hasonló tevékenységet végeztek, de ha egy konkrét korszakon, helyszínen és településen részletesebben megvizsgáljuk a róluk fennmaradt tudósításokat, talán könnyebben meg tudjuk különböztetni ezt a két karhatalmi szervet. Ez a dolgot azt a célt tűzte

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

1 A Károlyi Mihály miniszterelnök és Bartha Albert hadügyminiszter által aláírt 1918. évi 5220. sz. M.E. rendelet 1918. november 11-én jelent meg

2 Révai Nagy Lexikona, Budapest, 1922. 15. k. 550.

3 Uo. 15. k. 24.

4 Gilbert du Motier (1757–1834), más néven Lafayette márki 1789–91 között és 1830-ban volt a párizsi nemzetőrség parancsnoka.

5 Tolnai Új Világ Lexikona, Budapest, 1928. 13. k. 36.

ki maga elé, hogy a korabeli tudósítások segítségével csak az 1918. november elején Egerben megalakult *polgárórséget* mutassa be. Megpróbáljuk jellemezni a működését, célját, eredményeit, problémáit és kísérletet teszünk néhány társadalomtörténeti következtetés levonására.

Az 1918-ban felállított magyarországi nemzetórség és polgárórség őse 1848-ban jött létre, és fontos kérdés, hogy mennyiben hasonlított vagy különbözött a 70 évvel későbbi karhatalom. A nemzetórség spontán szerveződése már a március 15-i pesti forradalom másnapján kezdetét vette. Batthyány Lajos gróf március 22-én a helyhatóságokhoz intézett körlevelében a következőket írta: „... Városokban s népesb helyeken a vagyonos osztályból olly órsereg alkothatnék, melly már együttartása által is a személy és vagyombátórságot fenntartani képes leend.” Pár nappal később e tárgyban pedig így nyilatkozott: „A polgári szabadságra alapított társadalmi átalakulásnak biztosítéka ... a nemzeti órseregben keresendő”.⁶

Ebből talán nyilvánvaló, hogy a nemzetórség Magyarországon is kettős céllal jött létre: a polgári forradalom vívmányainak védelmére, valamint az annak keretein túlmutató esetleges vagyonegyenlősítő mozgalmak elfojtására. A nemzetőri szolgálatra kötelezettek összeírásnak eredménye a szűkebben vett Magyarországon június végén 200 ezer, július közepén mintegy 350 ezer, szeptemberben pedig 400 ezer fő volt. A nemzetőrök 80-85 százaléka a birtokos parasztság soraiból került ki, akiknek a nyári mezőgazdasági munkák mellett legfeljebb a hét végén jutott idejük fegyvergyakorlásra. A kiképzettség hiánya mellett fegyverzete, felszerelése sem tette alkalmassá a nemzetórséget komoly háborús szerep vállalására. A tisztek megválasztásánál általában a tekintélyelv érvényesült, a megyebeli birtokosok, hivatalnokok, értelmiségiek – városok esetében vagyonosabb kereskedők és iparosmesterek – lettek a nemzetőrök tisztjei.⁷

1848 tavaszán Heves és Külső-Szolnok vármegyében is lelkesen kezdődött a nemzetórség szervezése. Végül három zászlóalj alakult Eger, Gyöngyös és Mezőtúr központtal.⁸ Maximális létszáma – legalábbis papíron – majdnem 13 000 fő volt, ami abból eredhetett, hogy gyakorlatilag minden katonaköteles férfit összeírtak függetlenül attól, hogy végeztek-e később nemzetőri vagy polgárőri szolgálatot. Megbízhatóbb azonban az 1848. március 19-én kiadott *Az egri polgári órsereg felállítása tárgyában működő bizottmánynak hivatalos jelentése*, amely az egri polgárórség működésének feltételeit részletezte. A szöveg szerint „Polgárőrök csupán azon polgárok és vagyonnal bíró lakosok lehetnek, kik valamely becsület szennyező tettel nem bélyegzettek, vagy éppen köz fenyték alatt nem léteznek.”⁹

6 Bona Gábor: Századosok az 1848–49. évi szabadságharcban. Budapest, 2009. II.11.

7 Uo. 12–13.

8 Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. Budapest, 1897. IV. k. 399.

9 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltárának IV. / 2. rsz. 170/1848. jelzetű irata, közli Bodnár Krisztián: *1848. március 19 Egerben – Városi közgyűlés az isten szabad ege alatt* címmel http://mnl.gov.hu/mnl/hml/hirek/1848_marcius_19_egerben_varosi_kozgyules_az_isten_szabad_ege_alatt (letöltés: 2019. 03. 04.)

Az első polgárőrség

A magyar belügyminiszter 1914. szeptember 16-án kiadott 4220. számú körrendelete a törvényhatóságok első tisztviselői – vagyis alispánok és polgármesterek – számára utasítást adott „polgári őrségek” szervezésére.¹⁰

„A háborús viszonyok szükségessé teszik, – kezdődik a rendelet – hogy a katonai behívások következtében leapadt vagy amúgy is elégtelennek látszó városi rendőrszemélyzet kiegészítéséről, ott pedig, ahol a helyi rendőrség nincs szervezve (községekben), a helyi közrend és a közbiztonság elemi feltételeinek megóvásáról, továbbá az egészségügyi és más hasonló fontosságú rendészeti feladatok teljesítéséről és mindevegből ideiglenes rendőrségi szervezet létesítéséről gondoskodás történjék.”¹¹ A belügyminiszter a polgárőrségeket akkor a rendőrség fennhatósága alá helyezte, de kikötötte, hogy a szolgálat önkéntes és ne fizetett legyen, a parancsnokokat és helyettesét megválaszthatja, tagjait pedig alaposan tájékoztatni kell kötelességeikről és jogaikról, esküt kell tenniük, hatósági közegnek számítanak, és pontosan meghatározott feltételek mellett fegyverhasználati joguk van.¹² A rendelethez csatolták *A polgári őrség szervezési szabályzatát*, amely tartalmazta pl. az eskü szövegét, de a megkülönböztető jelvények formáját is. „A polgári őr e minőségének felismerhetővé tétele végett szolgálat közben bal karján 'polgári őr' feliratú nemzeti színű karszalagot vagy más megállapítandó jelvényt (kokárdát, vállszalagot stb.) visel.”¹³

1914 őszétől Egerben is folyamatosan romlott a közbiztonság a rendőrök katonai behívása miatt, ezért 1915 nyarán felmerült a polgárőrség megszervezésének szükségessége pl. a színházi előadások időtartamára.¹⁴ Különös, hogy éppen a nyilvános esti szórakozás igényelte ilyen kiegészítő rendőri személyzet jelenlétét, de volt néhány tudósítás, amely színházi rendbontásokról, kisebb botrányokról tudósított. Így aztán polgárőrök teljesítették a rendőrök helyett az egri színházban a közbiztonsági szolgálatot. Civil ruhás fiatalemberek voltak, akik attól kaptak hivatalos felhatalmazást, hogy piros és kék színű karszalagot viseltek, mert ezek Eger színei. „A mi közönségünkben meg van az az érettség, hogy felügyelet nélkül is vigyáz a rendre s a polgárőrök utasításait el fogadja.” – hangzott az optimista vélemény. A színházi előadások előtt Friedl Gyula egri rendőrkapitány figyelmeztetett minden nézőt, hogy a karszalagos polgárőr hatósági személy, és ha valaki ellenszegülne nekik, hatóság elleni erőszakot követne el.¹⁵

10 Miklós Tamás: Polgárőrség Esztergomban az első világháború idején, <http://docplayer.hu/1276563-Polgarorseg-esztergomban-az-első-vilaghaboru-idejen.html> (letöltés: 2019. 03. 02.)

11 Magyarországi rendeletek tára, (MRT) M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 48. évf.1914.2314.

12 Uo 2316.

13 Uo. 2320.

14 Egri Ujság (továbbiakban: EU) 1915. augusztus 17. 3.

15 EU 1915. szeptember 4. 4.

Közben Egerben is több lett a lopás, az erőszak, hiszen 1915 őszén még több panasz hangozott el a garázdálkodó kiskorú suhancok, a megtámadott rendőrjárőrök miatt. A 30 000 lakosú Egerben akkor már csak 3 rendőr szolgált, de a botrányos piaci spekulációk miatt is szükség lett volna polgárőrségre.¹⁶ Az egriek azonban hiába remélték, hogy a polgárőrség segítségével ezen is lehet majd segíteni, pedig nem volt lehetetlen elvárás, mert Nyíregyházán ellenőrzésével sikerült a piaci uzsora visszaszorítása.

Az elhúzódó háború újabb és újabb bűncselekményeket vetett fel. 1917 augusztusában Heves vármegye közigazgatási bizottságának közgyűlésén pl. *Graefl Jenő* poroszlói földbirtokos és *Török Kálmán* kanonok, Gyöngyös országgyűlési képviselője felhívták a figyelmet arra, hogy egyes vidékeken sok a lopás és betörés, különösen a szökött orosz foglyok veszélyeztetik néhány településen a közbiztonságot. A bizottság úgy határozott, hogy a községeket polgárőrségek szervezésére fogja felhívni és utasítja az éjjeli őrségről szóló vármegyei szabályrendelet betartására.¹⁷ Valószínűleg ennek sem volt eredménye, mert szeptemberben már az okozott gondot, hogy az egész vármegyében vándorcigányok garázdálkodtak, a csendőrség pedig – szintén létszámihiány miatt – nem bírta őket féken tartani.¹⁸ A megyeszékhelyen tudtak ezekről az állapotokról, és ezek készítették az alispánt annak a rendeletnek kiadására, amelyben ismét polgárőrségek szervezésére és az éjjeli őrk számának növelésére utasította a községeket. A falvak azonban megfelelő személyek hiányában ennek a rendeletnek sem tudtak eleget tenni.

Volt Egerben egy olyan társaság, amely egy osztrák típusú polgárőrség alapja lehetett volna.¹⁹ 1769-ben alakult meg az *Egri Polgári Lövész Egyesület*, amely a polgárokat a céllövészetben képezte a német és osztrák Schützenvereinek mintájára.²⁰ Ez azonban már a 19. század elejére elvesztette katonás jellemzőit és egy alig 60 fős szabadidős társasággá alakult át. Az első világháború alatt tagjainak nagy része elesett a harcmezőkön vagy fogságba került, így 1918 novemberében nagyon kevés egyleti tag maradt Egerben, akire polgárőrként számítani lehetett. 1918. október 27-én tartottak ugyan egy rendkívüli közgyűlést a városháza kistermében, de ennek semmilyen hatása következménye nem volt.²¹ Lőterük az épülettel és berendezéssel együtt akkor már nagyon leromlott állapotban volt, a felszerelésük egy részét pedig 1919-ben elvitték a román megszállók.²² 1921-ben viszont már önkéntes adományokat kértek, ismét lövészversenyt hirdettek, és felajánlották

16 EU 1916. november 2. 2.

17 EU 1917. augusztus 17. 3.

18 EU 1917. szeptember 29. 2.

19 Hajdu Tibor: Közép-Európa forradalma 1917–1921. Budapest, 1989. 92–95.

20 Heves megye első lövész egyesületének megalakítása in Varga László: Heves megye sporttörténete, Eger, 1972. 97–100.

21 EU 1918. október 27. 3.

22 A Polgári Lövésztársulat, Egri Népújság, 1921. május 28. 1.

felszerelésüket a tanuló ifjúságnak, hogy a sportversenyben szerzett tudásukat később a „köz javára érvényesíthessék.”

A második polgárőrség

Az őszirózsás forradalom győzelme után a belügyminisztérium 5220/1918.M.E. számú rendelete adott utasítást a Magyarország demokratikus függetlenségének, belső rendjének, lakosságának személy- és vagyónbiztonsága valamint általában a törvényes rend fenntartásának biztosítására létesítendő szervezetek forradalmi fegyveres erők megszervezésére. A fennálló csendőrségen, államrendőrségen, határrendőrségen, pénzügyőrségen és közigazgatási (vidéki) rendőrségen továbbá a budapesti rendőrség mellett felállított „védőrségen”²³, a katonai rendőrségen, a budapesti önkéntes őrseregen és a vasúti mozgó őrségeken kívül három fegyveres testület alakítását jelentette be. A legelső egy új Nemzeti Hadsereg lett volna, a második a nemzetőrség, amit kicsit részletesebben kell bemutatni, mert a karhatalom tovább tagozódott a társadalom különböző rétegei között.

A nemzetőrség a hadsereghez hasonlóan önként jelentkezőkből állt, akiknek szolgálati kötelezettsége csak néhány hónapra terjedt ki.²⁴ Ebbe a hadsereg céljaira visszatartott illetve ismét behívott 5 legfiatalabb korosztály tagjai (az 1896–1900 között születettek) nem léphettek be. Központjuk Budapest, Szeged, Kassa, Pozsony, Kolozsvár és Szombathely volt, 40 főből álló egységeket (szakaszokat) alkottak, tényleges és nem tényleges tisztek vezénylete alatt jöttek létre. Felállítását a hadügyminisztériumban székelő Nemzetőri Kormánybiztosság végezte, felszerelése és ruházata ugyanolyan volt mint a tervezett hadseregé, szervezetének részleteiről és megkülönböztető jelvényéről a hadügyminiszter külön intézkedést ígért. A díjazás (zsold) és egyéb szociális előnyök viszont olyanok voltak, mint a tervezett hadseregnél, vagyis ahhoz állt közelebb mindenféle szempontból.²⁵

Ezzel szemben a polgárőrség lényeges eltéréseket mutatott. Szintén önként jelentkezőkből állt, de csak olyan személyekből, akik rendes napi munkájuk mellett saját otthonuk közvetlen védelmét szolgálják. Ezeket a helyi viszonyok szerint egyes városokban és községekben kellett felállítani a helyi néptanács és közigazgatási hatóságok intézkedésére. *„Rendeltetése egymás tűzhelyeinek közös*

23 Suba János: Karhatalmi formációk Magyarországon 1918–1920. Rendvédelmi Füzetek, 2008. 18. sz. 132.

24 Révész Tamás: Nemzetőrök, polgárőrök, népőrök. A Károlyi-kormány karhatalmi szervei, Rubicon, 2015. 3. sz. Online Plusz http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/nemzetorok_polgarorok_neporok_a_karolyi_kormany_karhatalmi_szervei/ letöltés: 2019. 03. 05.

25 A magyar minisztérium 1918. évi 5220. M.E. sz. körrendelete. In Magyarországi rendeletek tára, M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 52. évf. 2233.

*védelmezése*²⁶ – írta a rendelet eredeti szövege. A későbbiek szempontjából fontos körülmény, hogy a szolgálat díjazással nem járt, katonai egyenruha nem volt kötelező, felszerelését és megjelölését pedig a szervezők a helyi viszonyokhoz alkalmazva határozhatták meg.

A kormány a rendeletben leírtakon kívül semmilyen más fegyveres erőt nem ismert el hivatalosan, viszont a rend fenntartása szempontjából egyelőre még nem nélkülözhető fennálló fegyveres egységeket a lehetőséghez képest fokozatosan be kellett a fentiekbe olvasztani. Mindenféle toborzást betiltottak, különösen azt, hogy a leszerelő vagy éppen a visszatartandó katonaság köréből szabadcsapatokat, vagy egyéb független különítményeket alakítsanak.

Ilyen előzmények után érkezett meg Egerbe a budapesti forradalom híre és 1918. november 3-án nagy tömeg részvételével megalakult a nemzeti tanács.²⁷ Már az előző hónapokban egyre gyakoribbak voltak a rendbontások, ezért a közbiztonság megszilárdítása az első teendők közé tartozott. Isaák Gyula, Heves vármegye alispánja 1918. november 2-án a körrendeletet intézett az összes főszolgabíróhoz, polgármesterhez és rendőrkapitányhoz: *„A mai nagy történelmi időben a közigazgatási hatóságok első és legfőbb feladata a közrend és a közbiztonság fenntartása. Ennek érdekében a következőket rendelem: 1. Minden városban (községben) kellő létszámmal polgárőrség állítandó fel a meglévő csekély számú rendőrség és csendőrség támogatására. Miután pedig a rendzavarásokat leginkább a hazatérő katonák okozzák, ezek is megnyerendők polgárőröknek és szükség esetén a polgárőrök szolgálatukért magasabb összegű napidíjban részesítendők. Az erre szükséges összeg közadakozás útján első sorban a vagyonbiztonság megóvására szoruló, tehát vagyonosabb lakosoktól gyűjtendő össze.”*²⁸

Az 1918. évi forradalom első napjaiban néhányan az 1848-as forradalom újjászületését vélték felfedezni és úgy is fogalmaztak: *„Friedl Gyula²⁹ rendőrkapitány ma délután 4 órára gyűlésre hívta össze Eger város polgárságát a Kaszinó nagytermébe, hogy az ország szent ügyének diadalra jutásához szükséges rend és közbiztonság fenntartására Eger város területére polgárőrség alakíttassék.”*³⁰ A kitűzött időre zsúfolásig megtelt a Kaszinó³¹ hatalmas terme és a rendőrkapitány kifejtette a nagy idők jelentőségét, amelyekben az új Magyarország megalakulása folyik, és amelyet a rend és nyugalom fenntartásával lehet elsősorban elősegíteni. Ez teszi szükségessé, mondta, hogy elsősorban maga a polgárság álljon össze a rend fenntartására, és erre a célra megalakítsa a polgárőrséget. Hangsúlyozta, hogy a polgárőrség teljesen polgári jellegű lesz, a szolgálati

26 Uo.

27 Nagy József: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében. Eger, 1955, Heves megyei füzetek, 2. sz. 11.

28 EU 1918. november 2. 1.

29 Friedl Gyula 1920-ig volt Eger rendőrkapitánya

30 EU 1918. november 5. 1.

31 Eger, Széchenyi út 16. sz. alatti ház, ma a Kepes György Központ épülete

szervezését azonban a helybeli honvéd tisztikar tagjai végzik majd, élükön *Mészöly Géza*³² őrnaggyal, aki készségesen vállalta a tisztekkel együtt a civil karhatalom megszervezését. Friedl ezért újra felhívta a polgárságot, hogy minél nagyobb számban jelentkezék szolgálatra, hogy lakosai sikeresen védjék meg a haza szent érdekeit és lakóhelyük értékeit.

Ezután Mészöly őrnagy szólalt föl és lelkes beszédben ecsetelte az alakulat fölállításának szükségességét és nagy jelentőségét. A polgárórség a becsületes emberek gárdája lesz – ígérte – vallás és politikai különbség nélkül egyszül az ország érdekeit szolgálja. Ő is buzdította a megjelenteket, hogy minél nagyobb számban lépjenek be a polgárórség soraiba, és mindvégig komoly akarattal, fegyellemmel és kitartással teljesítsék a reájuk váró feladatokat. Kifejezte azt a reményét is, hogy a kormány közjóra irányuló törekvése mielőbb teljes rendet teremtsen, és ennek a törekvésnek még gyorsabb és határozottabb sikere lesz, ha ebben a polgárság a kormányt a legenergiusabban támogatja.

Ezután *Alföldi Dávid*³³ szólította fel a hallgatóságot, hogy álljon a szent ügy szolgálatába, és minél nagyobb számmal lépjen be a csapatba. *Preszler József*³⁴ és *Módy László*³⁵ felszólalása után az értekezlet egyhangú lelkesedéssel kimondta a polgárórség megalakulását. Friedl Gyula rendőrkapitány záró szavaira egyben megkezdődött a jelentkezés, amely már a helyszínén nagy létszámot eredményezett.

Ezután a tagok nemzeti színű karszalagot kaptak a város hivatalos pecsétjével, és már aznap este 6 órakor szolgálatba is álltak. A polgárórség laktanyáját a halaspiaci iskolában rendezték be, és ott kezdték őket megfelelően beosztani. November 6-án 10 órakor oda hirdettek gyűlést, az intézőbizottság kérte, hogy a tagok minél nagyobb számban vegyenek részt a gyűlésen, ezt megelőzőleg pedig Révész József rendőrfogalmazónál jelentkezzenek azok, akik szolgálni akarnak a polgárórségben.

1918. november 10-én a város különböző negyedeiben – amelyeket fertályoknak neveztek – a földművesek is gyűléseket tartottak, hogy a polgárórséghez csatlakozzanak. Úgy tűnik, hogy ez az mozgalom az ősi fertálymesterséget szerette volna feltámasztani a tetszhalálból, mert a testület 1918-ra elvesztette 18. századi rendőri hivatását. „*A fertálymesterek voltak a hivatalos iratok kézbesítői, az idézések hírvivői, az adóintő cédulák kihordói. Ők ügyeltek arra, hogy a negyed lakói nem sértik-e meg a közrendet, ügyelnek-e a tisztaságra, végrehajtják-e*

32 Mészöly Géza a m. kir. 28.honvéd gyalogezred tisztje volt, aki eleinte az egri nemzetórséget szervezte, majd egy kommunistaellenes megmozdulás felszámolása során meggyilkolták.

33 Dr. Alföldi Dávid a Károlyi-párt híveként számon tartott egri ügyvéd volt.

34 Dr. Preszler József ügyvéd, tekintélyes egri polgárcsalád tagja, az egri ügyvédi kamara tagja volt.

35 Dr. Módy László jogakadémiai tanár, a Tanácsköztársaság kikiáltásáig Heves vármegye kormánybiztos főispánja in Heves megye történeti archontológiája, 1681–2000. Eger, 2011. 497–498.

a hatóság rendelkezéseit.”³⁶ Ebben a patinás testületben szép számmal képviseltették magukat az egri gazdagabb parasztok is,³⁷ ezért az intézőbizottság fölkhívta a földműveseket, hogy a vagyon és életbiztonság megóvására minél nagyobb számban siessenek a polgárórséghez csatlakozni. „Ezt követeli úgy a saját jól felfogott érdekük, mint a haza szent ügye” – szölt a fennkölt indoklás. Ugyancsak csatlakoznak a polgárórséghez az Egerben tartózkodó katonák – főként a hivatásosok – akik a következő felhívást bocsátották ki: „Kérjük a jelenleg Egerben tartózkodó 60. gyalogezred tisztjeit és katonáit, hogy (november) 3-án (vasárnap d. e. 12 órakor a Korona szálló éttermében a polgárórséghez való csatlakozás megbeszélése végett okvetlenül megjelenni szíveskedjenek. 60-as katonák.”³⁸

Fischer Manó³⁹ az egri szociáldemokrata párt nevében és megbízásából szölt a jelenlévőkhöz és hangsúlyozta, hogy mindenki a legnagyobb fegyelmezett-séggel uralkodjon magán, hogy a békét és a rendet megóvja, és e fölött örköd-jék. A nagy cél érdekében mindenkinek egyesülni kell – folytatta – a rend, az élet és vagyonbiztonság védelmére, mert minden pusztítás a közösség kára. Fel kell világosítani erről mindenkit úgy a városok, mind a falvak népét, javasolta, mivel a közvagyon megóvása tűnt akkor a legsürgetőbb feladatnak.

Ezután dr. Vass János népbiztos beszédet intézett az összegyűlt tisztviselőkhöz, és felhívta őket, hogy összes erejüket most egyedül csakis arra fordítsák, hogy az új eszmék és az új korszak megvalósulását biztosítsák. Minden munkát félretéve kell most kiállniuk a nagy célért a porondra, figyelmeztette őket, és vállvetett erővel törekedjenek arra, hogy a rendet és nyugalmat erőteljesen megvédjék, és így ez a rend és nyugalom biztosítsa a már megszerzett szabadságjogokat. Kérte a tisztviselőket és a polgárságot, hogy minél nagyobb számban lépjenek be a polgárórségbe, és fölkhívta a megjelenteket, hogy tegyék le a hűségesküt.⁴⁰ A lelkes ováció mellett elhangzott beszédek után Révész rendőrfogalmazó felszólította a polgárságot, hogy minél többen lépjenek be a polgárórségbe, majd Babocsay Sándor a népgyűlést berekesztette.⁴¹

November első hetében az egri polgárórség sorába nagy számmal jelentkeztek a katonák és helybeli lakosok, ezért ezekben az optimista napokban nagy létszámban teljesítettek szolgálatot. November 5-én a polgárórséget átszervezték és Mészöly Géza őrnagy megpróbálta reguláris alakulattá átalakítani a civilekből álló csapatot. Kijelentették, hogy azután csak a katonai szolgálatra alkalmas felnőtt férfiakat vesznek fel a testületbe és a tagok 30 korona napidíjat kapnak, vagyis ellátásuk és létfenntartásuk biztosítva lesz. Ez azért volt fontos

36 Löffler Erzsébet: Eger város jogi helyzete a török kiűzésétől 1854-ig, Agria 18. Az egri Dobó István vármúzeum évkönyve 1981. 90.

37 Lásd Petercsák Tivadar: A fertálymesterség. Budapest-Eger, 2014.

38 Uo. 2.

39 Fischer Manó az egri Nemzeti Tanács szociáldemokrata képviselője, a Tanácsköztársaság kikiáltása után a megyei direktórium tagja lett.

40 EU 1918. november 5. 3.

41 EU 1918. november 5. 2.

információ, mert az 1918–1919-es forradalmak idején Európa-szerte a fizetett polgárőrség és egyéb karhatalom a férfiak egyik megélhetési forrása volt.

Kihirdették azt is Egerben, hogy aki be akar lépni ebbe a „nagy fontosságú szervezetbe”, az a polgárőrség vezetőségének az iparoskörben⁴² levő helyiségében jelentkezzen. *„És minden arra való polgár, minden társadalmi korból és minden katona, aki itt van, tiszt és legénység a haza szent ügyének érdekében tartsa kötelességének, hogy minél nagyobb számban sorakozzék a rend és a közbiztonság védelmére a polgárőrség zászlaja alá.”* A nemzetőrség és polgárőrség közös telefonszáma Egerben a 222 volt, amely bármelyik telefonállomásról hívható volt éjjel és nappal.⁴³ Ez azt jelenti, hogy nemcsak a nemzetőrség és polgárőrség vezetése nem vált szét a forradalom első heteiben de bázisuk, „örtanyájuk” is azonos volt.

Ekkor már Mészöly őrnagy és Horváth Lajos⁴⁴ százados vezetésével, valamint a többi tisztek közreműködésével napokon keresztül folyt a szervezés, a toborzás, a sorozás, és a rövid idő alatt Egerben már 500 főnyi 80 tiszt által vezetett kiképzett nemzetőrrel dicsekedtek, akiket kiegészített a több száz főnyi polgárőrség, amely tartaléka lett a nemzetőrségnek.⁴⁵

Isaák Gyula alispán közigazgatási bizottságának ülésén november 12-én részletesen beszámolt a Heves megyei forradalom első napjairól. Jelentése szerint a megyében nagyon gyorsan elterjedt a fosztogatás, garázdaság és erőszak. Emlékeztetett, hogy már 2-án kiadta a rendelkezést, hogy mindenütt polgárőrség szervezendő a rendőrség és csendőrség támogatására, elrendelte az összes korcsmák bezárását, betiltotta a vendéglőkben a szeszes italok kiszolgálását, továbbá az országos vásárok megtartását.

*„Ezen irtózatot helyzetben majdnem tehetetlenek voltunk – írta –, mert a meg bomlott rend helyreállítására megfelelő karhatalom nem állott rendelkezésemre. Az első napok tomboló zivatara után alakulóban levő egri polgárőrség adta az első segílyt, az első karhatalmi szakasz a pétervásárai járásba utazott, azonban intézkedéseim dacára polgári tisztviselő nem csatlakozott hozzájuk s nem irányította őket, ennél fogva néhány község bejárása után visszatértek.”*⁴⁶ A Verpelétre kiszállt ötven főnyi szakasz már sokkal eredményesebben működött és Verpelét, Tarnaszentmária és Feldebrő községekben, éppen tetten érve a rabló csőcseléket alapos rendet teremtett, de fegyvert is volt kénytelen használni, aminek több haláleset lett a következménye. E helyeken dr. Mocsáry György⁴⁷ szolgabíró erélyes fellépésének köszönhető a rend helyreállítása.⁴⁸

42 Az Egri Keresztény Iparoskör 1887-től működő érdekvédelmi szervezet volt.

43 EU 1918. november 5. 3.

44 Horváth Lajos a kassai m. kir. 5. huszárezred leszerelt tisztje volt, aki 1920-tól a MOVE egyik vezetőjeként vívást oktatót Egerben.

45 EU 1918. november 8. 2.

46 A pétervásárai járás összes jegyzője elmenekült a nép haragja előtt.

47 Mocsáry György 1918-ban kinevezett gyöngyösi szolgabíró volt.

48 EU 1918. november 13. 1.

Az ő írásából is kitűnik, hogy a nemzetórség és a polgárórség még nem vált szét egyértelműen ezekben a zavaros hetekben. Az sem meglepő, hogy a zavargások tekintetében hasonlóság volt 1848-cal.⁴⁹

Az alispán köszönetet mondott a magyar királyi 12. (szatmárnémeti) honvéd gyalogezred hivatásos katonáinak, akik nagy szerepet játszottak a rend és közbiztonság helyreállításában a polgárórség támogatásával, míg a házi ezrednek tekintett császári és királyi 60. gyalogezred tisztikara és legénysége haza nem érkezett Kutná Horából, ahol az egri pótzászlóalj magyar katonái a háború idején a nyughatatlan csehek tartották féken. Egerben tehát a szintén ideiglenesen oda helyezett szatmári honvédtiszteknek volt köszönhető a kezdeti forradalmi karhatalom megszervezése.⁵⁰

A forradalom hírére a gyöngyösi nemzeti tanács is nyomban megtette a szükséges intézkedéseket a rend fenntartására, s megalakította a polgárórséget Kenyeres János százados parancsnoksága alatt.⁵¹ A polgárórség ott csakhamar 300 főnyi erőt gyűjtött maga köré, többnyire kiszolgált katonákból, majd sürgősen hozzálátott a rendcsináláshoz és a csavargók, fosztogatók megfékezéséhez. Sajnos ott sem ment vér nélkül, mert a rablók, vagyis a leszerelt vagy hazaszökött katonák fegyveresen ellenszegültek, és az összeütközéseknek ebben a városban is négy halottja és számos sebesültje volt. Az erélyes fellépésnek azonban meg lett az eredménye, a zavargások megszűntek, így november 7-re Gyöngyösön teljes rend és nyugalom lett. A polgárórség a rablott holmik jó részét visszaszerezte, és biztos helyen összegyűjtötte, a főbb tetteseket pedig elfogta. A gyöngyösi polgárórség működését a város körzetére, a járás területére is kiterjesztette, és sikerült neki az egyes közeli községekben, pl. Gyöngyöshalászon, Gyöngyössolymoson és Gyöngyöstarjában a jelentkező rendbontásokat elnyomni, így végül Gyöngyös közvetlen környékén is helyreállt a rend.⁵²

Az egri polgárórségnek egyelőre nem kellett ilyen erőszakosan fellépnie a nyugalom érdekében. *Alpári Lajos* Heves vármegye tanfelügyelője a közigazgatási bizottság ülésén havi jelentésében a vármegye népoktatás ügyeiről beszámolva viszont megemlítette, hogy az oktatás azért is súlyos helyzetben van, mert a tanítók közül többek állomáshelyükről elmenekültek, más részük

49 Nagy József: Az 1918-as novemberi parasztmozgalmak Heves megyében, Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1959. 155. A nemzetórség történetének első időszakában karhatalmi funkcióját gyakorolta, mert az 1848 tavaszán és nyarán kibontakozó szociális mozgalmak, pl. földfoglalások vagy antiszemita megmozdulások elfojtása céljából több alkalommal sikerrel vetették be. 1848. április 8-án a Heves megyei törvényszék is szigorú ítéletet hozott a gyöngyöstarjáni volt úrbéres jobbágyok ellen, akik korábban elvett földjüket elfoglalták.

50 EU 1918. november 13. 3.

51 Kenyeres százados 1919 áprilisában részt vett Gyöngyösön egy ellenforradalmi zendülésben is. Szokodi József: Heves megyei adatok a Magyar Tanácsköztársaság történetéhez. In: Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1959. 187–189.

52 EU 1918. november 8.2.

pedig a nemzetórség és a polgárórség kötelékében teljesít hazafias szolgálót.⁵³ A karhatalmi szolgálat tehát a falvakban az oktatást nehezítette meg.

Jelentkezzünk polgárórnék! – kérte egy felhívás a forradalom kitörése után két héttel, ami azt jelentette, hogy a lelkesedés elmúlt. Az egri polgárórség vezetősége az alábbi felhívást intézte a magántisztviselőkhez és köztisztviselőkhez, tanárokhoz, tanítókhoz, kereskedőkhöz és iparosokhoz vagyis az egész polgársághoz. A felsorolás azt jelezte, milyen társadalmi réteghez tartozó személyeket várnak karhatalmi szolgálatra.

„Felhívás – A Nemzetórség létszáma még mindig oly kicsiny, hogy a biztonsági szolgálatot egymaga ellátni nem képes. A Nemzeti Tanács ezért elhatározta egy díjtalanul szolgálót teljesítő Polgárórség felállítását. A Nemzeti Tanács felszólította hírlapilag a polgárságot a Polgárórségbe való belépésre, mely felhívásnak, sajnos, csak a vármegyei tisztviselői kar és a tanítóképzőintézet növendékei tettek eleget, holott úgy a magán-, mint a közérdek követeli, hogy a Polgárórség mielőbb és minél nagyobb számmal megalakuljon. Hivatkozva az egri polgárság hazafiasságára, felkérem a Tisztelt Címet, hogy befolyásolja a testületébe tartozó polgárokat, hogy kivétel nélkül jelentkezzenek. Kérem a jelentkezőket, hogy ma délután 3 órakor testületenként a halaspiaci iskolában lajstromozás végett jelentkezzenek. Tájékoztatom, hogy mennél nagyobb lesz a jelentkezők száma, a szolgálat annál ritkábban esik az egyesekre. A Polgárórség parancsnoksága.”⁵⁴

Aggasztónak tűnt, hogy már ekkor emlékeztetni kellett a lakosságot arra, hogy a forradalmi időkben a polgárság minden egyes tagjának különös érdeke lenne, hogy a rend és nyugalom – ezzel együtt saját tulajdona – tartós védelmében, őrzésében közreműködjék.

Ilyen előzmények után kezdődött meg az november 15-én az egri polgárórség újjászervezése. Az egri polgárság népes értekezletet tartott *dr. Militzer Gyula*⁵⁵ elnöklésével a polgárórség újjászervezése dolgában. Az értekezleten élénk eszmecsere után egyhangúlag kimondták, hogy a polgárórséget Egerben a nemzetórségtől függetlenül újjászervezik. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy eddig az ideig a két testület szorosan együttműködött.

Kimondták, hogy az új polgárórségnek kétféle tagjai lesznek: olyanok, akik önként jelentkezve díjtalanul teljesítenek szolgálatot és olyanok, akik fizetést kapnak. A fizetett polgárórnéket a parancsnokság fogadja föl, válogatott megbízható elemekből és ezek a csupán éjszakai szolgálatért napi 15 koronát és forró teát kapnak. Az értekezlet elhatározta, hogy a polgárórség szervezésére felkéri Mészöly Géza őrnagyot, akit *Petrik Jenő* szolgabíró⁵⁶ és *Kánitz Jenő* főhadnagy fognak támogatni. Ők a háborút megjárt tartalékos tiszték voltak.

53 EU 1918. november 14. 3.

54 EU 1918. november 15. 2

55 Egri szőlőbirtokos volt, akit 1919 februárjában a radikális párt képviselőjének tartottak.

56 Petrik Jenő egri járási szolgabíró volt és a Tanácsköztársaság megalakulása után egri polgármesterré választották.

A következő határozatok azonban már nem a türelmet és a megegyezést tükrözték. Az értekezlet egyben azt is elhatározta, hogy fölkéri a lapokat, hogy egyrészt az önként jelentkező érdemes polgárörök névsorát közölje, másrészt azok neveit is hozza a nyilvánosságra, akik a polgárórségre hivatottak és alkalmasak volnának, de e hazafias és fontos polgári kötelességük teljesítése alól kibújni akarnak. Az újjászervezett polgárórség végül is november 16-án alakult meg a Halpiactéri állami elemi iskolában. Megkérték a polgárságot, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg.⁵⁷

A jelentkezés ismét megkezdődött, de nem olyan eredménnyel, mint ahogyan azt a nemzeti tanács tagjai remélték, mert nappali szolgálata csak 61, éjjelire pedig csak 134 polgár jelentkezett. Mivel nappal naponként legalább 30, éjszakára pedig legalább 60 ember kellett volna, a fenti létszám szerint egy polgárőr minden másnap szolgálatba került volna. Hogy tehát a szolgálattal az egyes polgárörököt minél kevésbé terheljék meg, úgy számították, hogy az lenne a megfelelő, ha legalább 210 nappali és 420 éjjeli szolgálatos polgárőr állna rendelkezésre. Ily módon egy héten egyszer kerülne egy emberre a szolgálat. „*Felhívunk tehát minden 50 éven aluli egészséges egri polgárt, haladéktalanul lépjen be az érdekei megóvására alakult polgárórségbe*” – fejeződött be a tudósítás – és felvétel céljából a vezetőség irodájában, a halaspiaci irodában jelentkezzen naponta 9–12 és 13–18 óra között. Ismét csatlakozásra buzdították a hiányzó „*földműves polgárságot*” (sic!) is.

A szervezők azt ígérték, a belépett polgárörök névsora mindig ki lesz téve a helyi újságok szerkesztőségének kirakataiban, és a parancsnokság is ott függesztette ki a következő napon szolgálatba beosztott polgárörök névsorát valamint szolgálati idejük kezdetét. Megígérte a vezetőség, hogy azok nevét is nyilvánosságra hozzák az újságokban, és kiteszik a kirakatokba, akikre joggal számíthatnának, de a szolgálat alól alapos ok nélkül kivonják magukat.⁵⁸ Úgy látszik, a kommunikáció nagyon nehezen működött a karhatalom vezetősége és a lakosság között, és nem tűnik hasznos megoldásnak, hogy a távol maradókat nyilvánosan megszégyenítették, mert attól még ellenszenvesebb lehetett a karhatalom.

Az ügy egyre hevesebb hullámokat vert és egyre indulatosabb lett. A közgyűlést helyettesítő nemzeti tanácsban november 18-án már a polgárórségbe történő kényszerbehívást és polgárórségi adó kivetését javasolták. Az indítványval, „*melyben több volt a jóakarátú buzgóság, mint a mai jogi és hatalmi viszonyok ismerete,*” az egri nemzeti tanács végrehajtó bizottsága november 20-i ülésén is foglalkoztak. A bizottság rövid eszmecsere után egyértelműen megállapította, hogy a nemzeti tanácsnak ilyen jog- és hatásköre nincs, ezért a javaslat felett egyszerűen napirendre tért. A polgárórség ilyen módon történő verbuválását november közepén a helyzet sem tette szükségessé, mert a városban – a tudósítások szerint – akkor éppen rend és nyugalom volt, valamint a nemzetórség

57 EU 1918. november 16. 3.

58 EU 1918. november 17. 3.

és katonaság is már tekintélyes erővel – leginkább elegendő létszámmal és kézi fegyverzettel – rendelkezett. Újra felvetették viszont a fertályok és a fertálymesterek közbiztonsági feladatát. „Mindenesetre azonban kívánatos és dicséretre méltó volna, ha a város polgárai különösen és leghelyesebben negyedenként szervezkednének.”⁵⁹ A háború alatt a fertálymesteri lakomákat többször bírálták, ezért ezeket beszüntették, más tevékenységet viszont nem találtak a társaságnak, amelynek tagjai csak 1920 januárjában kezdtek újra összegyűlni.

A harmadik polgárórség

November második felében Egerben konszolidálódni látszott a helyzet, javult a közbiztonság, ezért a Halaspiaci iskolát – ahol addig a nemzetórség és a polgárórség közös parancsnoksága volt – visszaadták a diákoknak. Az utóbbi hamarabb kiköltözött, az előbbit pedig a „tűzoltó őrtanyára” tették át. Ez az épület az egri civil társadalom egyik fontos bázisa volt, az ott szolgáló hivatásos és önkéntes tűzoltók a háború idején is több esetben küzdöttek a várost fenyegető tüzekkel, később pedig a házat tűzoltólaktanyának nevezték el.

Napról napra kitűnik a tudósításokból, hogy amikor 1918 őszén Egerben javul a közbiztonság – legalább is a belvárosban –, csökkent a polgárórségben részt vevők létszáma és a szolgálati ideje. December elején harmadszor is felle tették a kérdést, mert akkor már csak 8-10 férfi teljesített szolgálatot, akik nem bírták a fárasztó éjszakai járőrözést, ezért tevékenységük értéke minimális lett. Az sem elhanyagolható tényező, hogy lehűlt az idő, és a civil ruhás fegyveres emberek utcai őrzései már kényelmetlenek is voltak.

Módly kormánybiztos főispán szerint sem állt még helyre a teljes személyi és vagyonbiztonság Egerben, és nem szűnt meg végleg a fiatal suhancok éjjeli duhajkodása, akikkel a legerélyesebben szeretett volna elbánni. A kormánybiztos december 6-ra gyűlésre hívta össze Eger város polgárságát a vármegye háza nagytermébe, azt remélve hogy több százan eljönnek és a lakosság „remélhetőleg fölcsudik közönyéből és segítségére siet a rendnek és a nyugalomnak.” Ugyanakkor a kereskedelmi testületi kör szervező bizottsága a közvilágítás védelme érdekében elrendelt korai zárórak ügyében is el akarta mondani véleményét a város vezetésének, vagyis a polgárórség csak ürügynek látszott.⁶⁰

December 6-án nagy számban voltak ott a gyűlésen az egri kereskedők és iparosok, és ha csak ők jelentkeztek volna a polgárórségbe, ez a védelmi szervezet ismét megszilárdult volna. Módly László üdvözlése után *Hevesi Gusztáv* vármegyei másodfőjegyző, a polgárórség egyik legbuzgóbb szervezője ismertette a helyzetet, amely szerinte olyan szerencsétlen, hogy a testület nem felel meg feladatának, pedig folyamatosan szükség van rá, ezért újjá kell alakítani. Az előadó úgy számította, hogy legalább 600-800 polgárőrré lenne szükség,

59 EU 1918. november 20. 3.

60 EU 1918. december 6. 3.

akkor megfelelő erőt szolgáltatathatna éjjel és nappal, emellett a polgárság szolgálati terhei is a minimumra csökkennének. Ezután ismertette az újjászervezendő polgárórség szervezetének tervét. A polgárórség adminisztratív valamint őrségcsoportokból állna, és minden egyes őrségcsoport 60-60 emberből jönne létre. Ha tudjuk, hogy 12 fertálya volt 1918-ban Egernek, akkor ezek a városnegyedek ki tudtak volna állítani olyan létszámú polgárőr századokat, amelyek biztosíthatták volna a kiegyensúlyozott működést. Az sajnos nem derült ki, hogy egy időben hány polgárőr járőrözött volna Eger utcáin. Viszont túlzásnak is tűnik, hogy miért lett volna szükség ennyi polgárőrre ebben a kisvárosban, ahol a háború előtt alig kéttucatnyi városi rendőr állt szolgálatban, a háború alatt több ezer itt állomásozó katonára nem jutott ennyi rendfenntartó katonai rendőr, és 1918 novemberétől már működött nemzetőrség, valamint honvédel alakulatokból újjászervezték a helyőrséget is.

Hevesi főjegyző buzdította a jelenlevőket, hogy minél nagyobb számban sorakozzanak a polgárórségbe, majd hosszas, szinte túltengő vita kezdődött a részletekről, míg végre kimondták az egri polgárórség újjászervezését és második megalakulását. A polgárórség elnökének megválasztották Módly Lászlót, társelnökül *Jankovics Dezső* polgármestert, pénztárossá *Braun Vikort*,⁶¹ jegyzőnek *Sümegei Bélát*.⁶² Megalakítottak egy választmányt is, amely az elnökséggel együtt az adminisztratív teendőket végzi. A szolgálat vezetésére főparancsnoknak *Hevesi Gusztávot*, helyettes parancsnokoknak *Braun Károly* helyettes polgármestert és *Petrik* főszolgabírókat választották meg a jelenlevők. Nyomban a gyűlésen megkezdték a polgárórségbe való toborzást, és a jelenlevők nagy számmal csatlakoztak is, ami optimizmusra adott okot, mert azt gondolták, hogy ha ilyen nagy számban sietnek az egri polgárok a rend és nyugalom megvédésére illetve biztosítására, akkor a polgárórség „*hatalmas erőtegyező lesz a város közbiztonságában.*”⁶³

A pillanatnyi lelkesedés hatására aláírt belépési nyilatkozatok óvatosságra intettek egyeseket, de valóban szükség volt a polgárórségre. A bürokratikus szervezet létrehozása – ami túlzásnak tűnik a karhatalomnál – pedig állandó velejárója volt minden korabeli társadalmi szervezkedésnek. Az egyik gond az alakulattal éppen ez a bürokratizálódás volt.

December 9-én tartotta ülését Heves vármegye közigazgatási bizottsága, ahol *Graefl Jenő*⁶⁴ bizottsági tag, poroszlói nagybirtokos az alispán jelentéséhez hozzáfűzte, hogy a rendbontások miatt élelmiszerkészleteket pazaroltak el a vármegyében, a földeken nem mindenhol végezték el az őszi munkákat, sokan nem akarnak dolgozni, nem akarnak engedelmeskedni, és így féltő, hogy 1919 tavaszán nagy éhínség lesz. Tartott attól, hogy a közbiztonság a télen ismét felborul, ezért azt

61 Braun Viktor Eger város fogyasztási adópénztárnoka volt.

62 Sümegey Béla az egri járásnál irodai segéd tiszt volt

63 EU 1918. december 7. 2.

64 Graefl Jenő az Egri Nyomda Rt. és a Debrecen-Füzesabony Vasút Rt. igazgatóságának is tagja volt.

tartaná jónak, ha a csendőrséget újjászerveznék és a polgárőrséget feloszlatnák, fegyvereiket összeszednék, mert nincs tekintélye, nem tudja a rendet fenntartani.⁶⁵ Eszerint a városoktól eltérően a falvakban még folytatódtak a garázda cselekmények, és a munkafegyelem meglazult, a karhatalom pedig egy hónap után sem tudta megszilárdítani a helyzetét. A december 6-i nagygyűlés után egy héttel a polgárőrség tagjai a Kaszinóban az egyik polgárőrségi „őrtanyán” tartották értekezletüket, ahová minden őrs- és szakaszparancsnokot berendeltek. Eddig a napig adtak haladékot a belépésre is. Nem tudni, miről volt szó a polgárőrök között, de a következő napok azt mutatták, hogy semmit sem ér a szolgálatauk. A Kaszinó a konzervatív és óvatos egri civil társadalom szilárd bázisa volt.

A negyedik polgárőrség

1918. december 15-én vasárnap éjszaka ugyanis megint elszabadultak az indulatok Eger belvárosában, ami ráirányította a figyelmet a polgárőrség kudarcára. Egy nagyobb létszámú erőszakos csoport nemcsak megfutamította a szétszlatásukra kiérkező rendőri egységet, hanem tagjai vadul lövöldözni is kezdtek a Széchenyi utcán, ablakokat törtek be és be akartak hatolni az Uránia filmszínházba is. Az elmenekült rendőrök után – különös módon már akkor *vörösgárdának* nevezett – reguláris katonai alakulat érkezett a laktanyából, amely végül rövid idő alatt megfutamította a rendbontókat és egész éjjel járőrözve fenntartotta a rendet a városban.⁶⁶ Módly főispán ezért 17-re ismét összehívott egy értekezletet a nemzeti tanács és a karhatalmi alakulatok tagjaiból, ahol az érintettek megbeszélték a közbiztonság ismételt helyreállításához szükséges sürgős teendőket. A kormánybiztos megígérte, hogy a polgárőrség kötelezővé tételének jóváhagyásáért sürgősen írni fog a belügyminiszternek, és meg volt győződve hogy az engedély hamarosan megérkezik.

December 18-án ezért nagygyűlést rendeztek a megyeházán több száz résztvevővel. A gyűlésen Módly László elnökölt, aki ismertette a gyűlés célját, és ismét komoly elhatározásra hívta föl a józan polgárságot a közrend megóvása érdekében. Ezután *Kolacskovszky Lajos*⁶⁷ terjesztette be a rend fenntartására irányuló újabb javaslatot, amely szerint kimondják, hogy

1. *Az általánosan kötelező a polgári őrszolgálat.*
2. Alakíttassák egy 120-150 főnyi altisztekből szervezett fizetett rendőrgárda, amely a rendőrséggel, csendőrséggel és a katonasággal együttesen működik és
3. *Mindenkire mondják ki adókulcsa arányában a költségekhez való kötelező hozzájárulást.*

65 EU 1918. december 10. 1.

66 EU 1918. december 16.

67 Kolacskovszky Lajos akkor még közigazgatási gyakornok, tiszteletbeli szolgabíró volt a vármegyeházán és ő lett a Tanácsköztársaság idején Heves vármegye kommunista alispánja.

A kötelező polgárórszolgálat szervezésére és adminisztrációjára viszont ezúttal már két bizottságot szerveztek: egy „avató” bizottságot, amely megállapítja a szolgálatra alkalmasak kötelezettségeit, és egy „ítélkező” bizottságot, amely a kötelességek alól kibúvókkal szemben eljárást indít.

A gyűlés több hozzászólás után a javaslatot egyhangúlag megszavazta és egyben megválasztotta a bizottságokat, amelyek a polgárórség addig fennálló választmányi és parancsnoki testületének tagjait foglalta magában. Megígérték, hogy mindazokat, akik fegyverrel nem tudnak bánni, kiképezik. A rendőrgárdát is azonnal szervezni kezdték, és mind a polgárórséget, mind pedig azt teljes mértékben fel akarták szerelni fegyverekkel és munícióval. Még gépfegyvereket is ígértek a nagygyűlés rendezői, és mindkét karhatalmat felhatalmazták fegyverhasználatra a rendbontók ellen.

Intézkedni akartak az iránt is, hogy semmiféle utcai csoportosulás ne történhessem. Ezeket az intézkedéseket a rögtönítélő bíraskodás bevezetésével akarták támogatni, ezért a nagygyűlés megkérte a kormánybiztos, hogy táviratban kérje a kormánytól a statárium elrendelését Egerben. A kormánybiztos bejelentette, hogy ennek érdekében már intézkedett, és ha megérkezik az engedély, a legszigorúbban végre fogják hajtani.

A valóságban viszont a polgárórség szegényes anyagi helyzetét bizonyította, hogy a kormánybiztos az egri rendőröknek 1000 koronát, a polgárórségnek pedig 200 koronát adományozott karácsonyi ajándékként.⁶⁸ Ugyanazon a napon kezdtek meg a sorozást a kötelező polgárőri szolgálatra, amely a Kaszinóban berendezett polgárőr-laktanyában történt. A sorozóbizottság elnöke *Militzer Gyula* volt, a tagok pedig *Fógel István*, *Kakuk Jenő*, *Szeredi János* és *Visontai János* tisztviselők, kereskedők és iparosok. Az esemény 9–12 és 15–17 óra között tartott, folytatták a következő napon is, és rövid ideig érezhető eredményeket hozott.

Így 1918. december 23-án büszkén jelenthette a városi lap: „*Rend van Egerben*”. Állítólag ez a karácsony előtti vasárnap volt az első nyugodt és békés hétfégi nap a városban a forradalom kitörése óta. Ez volt az első próbája annak, hogy a polgárórség és a karhatom újjászervezésével sikerül-e Egerben végre egy nyugalmas vasárnapot teremteni. A kormánybiztos már előzőleg rendeletileg erélyes intézkedéseket tett a rend fenntartására. Falragaszok hirdették, hogy vasárnap és a karácsonyi ünnepek alatt minden csoportosulás tilos, és így tilos a vasárnapi főutcai korzózás is, ahonnan a megfigyelők szerint a duhajkodások és rendzavarások indultak el. Zárva kellett tartani a korcsmákat is, és este 10 óra után nem volt szabad igazolatlanul az utcán csavarogni, vagyis már-már kijárási tilalmat vezettek be.

Ezalatt két napig szorgalmasan folyt a polgárórség sorozása, és annyi polgárőrt avatott föl sorozóbizottság, hogy vasárnap este már majdnem ezer főre gyarapodott a létszám. Délután akcióba is léptek, és a rendőrökkel, nemzetőrökkel és katonákkal együtt az egész városban mindenfelé fegyveres járőrben vonultak ki. A polgárórséget először maga Módy kormánybiztos

68 EU 1918. december 23. 3.

vezette fel, és végigjárta egy őrzéssel az egész várost. Az erős karhatalom meg is tette a hatását. A polgárórség a legkisebb csoportosulást sem tűrte, és erélyesen megakadályozott minden erre irányuló kísérletet. „*Most azután csak továbbra is, míg a viszonyok szükségessé teszik, ilyen komolysággal és eréllyel kell a közbiztonság és rend védelme fölött őrködni* – tanácsolta a városi újság tudósítója –, és akkor Eger városa, majd az igazi békeséges és boldog napok beköszöntésével, büszkén emlékezhet vissza a forradalom izzó és mégis tiszta napjaira.”⁶⁹

A létszám rendezése mellett a pénzügyi támogatás, vagyis a polgárórségi adó kivetése már nem volt ilyen egyszerű eset. Karácsony előtt *Derszib Károly* egri állami polgári fiúiskolai igazgató az iskola 10–14 év közötti tanulóinak 65 korona 70 fillér összegű adományát adta át a kormánybiztosnak a polgárórség ellátására. 1918. december 31-én az egri nemzeti tanács újabb felhívást intézett Eger közönségéhez, amely már a következő év tennivalóit vetítette előre. A városi újságban bejelentették, hogy a polgárórség mellett megalakult a rendőrgárda is, amely a polgárórséggel, a rendőrséggel, a nemzetőrséggel és a katonasággal együtt fogja őrizni a rendet. Leszögezték, hogy az új karhatalmi alakulatok megfelelő anyagi eszközök nélkül nem tarthatók fenn. A kiadások fedezésére havonként legkevesebb 100 000–200 000 koronára volt szükség. Ez a pénzügyi szükségkívül tekintélyes, „*de most, mikor közvetlenül a tűzhely, a család, az üzlet, a bolt, a raktár, a műhely, az iroda, a templom és az iskola védelméről van szó, a közönség hazafias emelkedettsége éppen saját jól felfogott érdekében nem lehet kisebb, mint az orosz, vagy az olasz offenzívák előkészítéséhez igénybe vett hadi kölcsönpropagandák eredményeiben nyilvánult készség.*”⁷⁰ Felhívták Eger polgárságát, hogy a nagy ügy érdekében ki-ki vagyoni képességéhez mérten hozza meg ideiglenesen a maga áldozatát. A pénzügyi adományokat Braun Viktor városi fogyasztási pénztárnoknak a polgárórség és a rendőrgárda közös pénztárosának kellett befizetni. „*A vész, amelyet elhárítani mindannyiunk közös célja, talán nagyobb, mint hisszük, talán kisebb, de épp azért, úgy a nagyobb, mint a kisebb ne találjon készületlenül bennünket.*”⁷¹

1919 elejére kiderült, hogy egy hét alatt ismét megcsappant a polgárórség létszáma, ezért január elején újra megjelent a megszokott felszólítás, amelyben a polgárórség avató bizottsága a belépésre figyelmeztette a polgárokat. Emlékeztette a lakosokat, hogy a szolgálat kötelező, mégis sokan voltak, akik nem jelentkeztek. Különösen a földműveseket szólították fel csatlakozásra, és megfenyegették a szolgálatot megtagadókat, hogy a jelentkezés elmulasztása esetén ítélezhető bíróság elé állítják őket.⁷²

69 EU 1918. december 24. 2.

70 Felhívás Eger város közönségéhez, EU 1918. december 31. 2.

71 Uo.

72 EU 1919. január 1. 2.

Szankciók

Négy héten keresztül nem történt semmi változás a polgárórségben, mert az egrieket sokkal jobban érdekelte a budapesti események hatása és a külpolitikai hírek magyarázata, mint saját lakóhelyük rendje és nyugalma. A polgárórség parancsnoksága mindent elkövetett, hogy ezt a karhatalmat megszervezze, de minden igyekezetük kudarcot vallott Eger város polgárainak – a hírlapíró szavaival szólva – részvétlensége és nemtörődömsége miatt. A tudósító elment az őrtanyájukra, belenézett az őrszolgálati naplóba, és szomorúan látta, hogy az első napokban lelkesen indult akció hogyan laposodott el, hogyan csökkent azoknak az embereknek a száma, akik megértették ennek fontosságát és vállalták a közösség szolgálatát.

Eszerint olyan volt Eger kicsiben, mint az egész Magyarország. Egerben is egymás után alakultak pártok és egyesületek, ülészetek, szervezkedtek, de keveseknek jutott eszébe, hogy a városban folyamatosan védeni és biztosítani kellene a rendet, amely törékeny volt, amint az előző hónapok rendbontásai bizonyították. Az egri polgárság közömbössége volt az oka, hogy 1919 januárjában a havi két éjjeli szolgálatra beosztott 45 polgárőr közül alig 25-26 jelent meg az őrtanyán. A tudósító azt is botrányosnak találta, hogy az őrszolgálatra megjelenőknek több mint 60-70 százaléka a frontról hazatért közlegények és tisztek közül került ki. A gyűléseken rengetegen jelentkeztek, de amikor arra került a sor, hogy szolgálatot is kell teljesíteni, a jelentkezők legtöbbször a leszerelt és hazatért katonákból került ki. Talán mert ezekben az emberekben volt kötelességérzet és fegyelem. Az írás egyre ingerültebb stílusban vonta kérdőre a forradalmi karhatalom „lógó-sait.” „... *nem-e úgy volna rendjén a dolog, hogy igenis azok folytatnák a fegyverviselést, akik szépén itthon voltak és családjuk körében töltötték az időt akkor, amikor a most igazán polgári kötelességérzetükből kifolyólag még azok is fegyverbe állnak, kik négy és fél nehéz háborús esztendő-töltöttek a lövészárokból.*”⁷³

Dr. K. GY. monogrammal jelzett polgár⁷⁴ nyilvánosan megkérte a polgárórség parancsnokságát, hogy ítélik el azokat, akik kényelem vagy más ok miatt az őrszolgálatot nem teljesítik. Javasolta, tegyék közzé az újságokban azoknak nevét, akik nem jelentkeztek, és az indokolatlan távolmaradókat valamilyen módon büntessék meg, mert így még azok is elmaradnak, akik eddig örködtek, mivel látják a mulasztók büntetlenségét.

A kormánybiztos főispán egyébként már néhány nappal korábban elrendelte, hogy azok neveit, akik nem teljesítik polgárőri kötelességüket, közhírré tegyék, és az ítélezőbizottság munkáját is megsürgette. Sokadszor figyelmeztette azokat, akik elmulasztják lakóközösségük iránti kötelességüket, hogy a jövőben a sajtóban kipellengérezik őket, pénzbüntetéssel és becsületvesztéssel is sújthatja őket az ítélezőbizottság.⁷⁵

73 Az egri polgárórség, EU 1919. január 28. 2.

74 Kánitz Gyula az egri ügyvédi kamara választmányi tagja, neves helyi jogász volt.

75 Az egri polgárórség, EÚ, 1919. január 29. 2.

Két hétig húzódott a „lógósok” ítéletének elfogadása, míg február 15-én az egri polgárőrség és rendőrgárda választmánya a vármegyeház kis termében gyűlést tartott. Az egri polgárőrség ítélkezőbizottsága azt közölte a sajtóval, hogy a mulasztókat a szervezeti és szolgálati szabályzat 9. §-a⁷⁶ értelmében neveiknek hírlapi közzétételére ítéli, és ennek értelmében elrendelte a nevek nyilvánosságra hozatalát, mert a nevezettek polgári kötelezettségeiknek többszöri felhívásra sem voltak hajlandók eleget tenni.

A 22 személy nevét bárki elolvashatta, hiszen ismerős egri iparosok, kereskedők, tisztviselők és földművesek voltak. Az ítélkezőbizottság arra is intette őket, hogy 8 nap alatt lépjenek be a polgárőrségbe, mert ha nem, pénzbírságot fognak kivetni rájuk. A bizottság 10 olyan férfi nevét is átadta a lapoknak, akik 2 alkalommal igazolatlanul elmulasztottak szolgálatot teljesíteni. Őket is figyelmeztették a teendőjükre, mert legközelebb rájuk is pénzbírság várt.⁷⁷

A polgárőrség választmánya február 27-én tartotta ülését, amelyen a polgárőrségnél bevezetendő erélyesebb intézkedéseket vitatták meg. *Danasi Viktor*, a polgárőrség új parancsnoka újra előadta, hogy a polgárőrök nem teljesítik kötelességüket, és ezért a legszigorúbban keli eljárni velük szemben. Elhatározták, hogy az ítélkezőbizottság a kötelességüket nem teljesítő polgárőrökre fokozottan súlyos pénzbírságot vet ki. Meglehetősen ellenszenvesen fogadhatták az egriek a rendőrgárda fenntartására kivetett adót, aminek a fele sem folyt be. A kormánybiztos adott esetben még adóbehajtással is megfenyegette a szolgálatmulasztókat.⁷⁸

Az egri munkás- és katonatanács 1919. február 28-án tartott ülésén *Szabó Ernő* hadapród⁷⁹ tett előterjesztést a leszerelt katonának a tényleges katonáktól való ruházati megkülönböztetéséről. Felidézte a polgárőrség lanyha szolgálatát, és kérte, hogy ezt a karhatalmi testületet a munkás- és katonatanács szüntesse be, a fegyvereket pedig szolgáltatassák be a katonaságnak. Ez az esemény azért érdekes, mert megvilágítja a munkás- és katonatanács, valamint a polgárőrség ellentétét. Az előbbi az alacsonyabb társadalmi rétegekből verbuválódott. Aznap az újság még azt is közölte, hogy március elsejétől hogyan fog változni a polgárőrök éjszakai szolgálati ideje, vagyis fenn akarták tartani még kevés létszámmal is.

Március elején már érezhető volt Egerben a szocialista munkás- és katonatanács befolyása, amely politikai célokra is használható karhatalmat akart szerezni a régiék helyett. A polgárőrség szolgálatban lévő tagjai azonban másik társadalmi réteget képviseltek. A kormánybiztos is sejthette, miért akarja felszámolni a tanács a többi karhatalmat: hatalomátvételre készül, ezért nyilvánosan

76 A polgári őrség szervezési szabályzata I. Melléklet a 4.220/1914. B. M. res. számhoz. MRT 1914.2321.

77 Polgárőrök, akik nem teljesítik kötelességüket, EU 1919. február 19. 1–2.

78 A polgárőrség és a rendőrgárda ügye, EU 1919. február 28.

79 Szabó Ernő egri jogakadémiai hallgató az egykori cs. és kir. 60. gyalogezred szocialista meggyőződésű hadapródja, az egri munkás- és katonatanács tagja volt.

kijelentette, hogy a tanács ilyen határozatot nem hozhat, és a polgárórség tovább fogja folytatni működését, amíg a rendbontások előfordulnak és megkívánják, hogy ilyen szervezetek létezzenek.⁸⁰

Módly olyan módon is a polgárórség mellett foglalt állást, hogy váratlanul megjelent ellenőrzés céljából az őrtanyájukon, és szemlét tartott. Ott éppen 36 polgárőr tartózkodott, ami szerinte azt jelentette, hogy a szolgálat kifogástalanul működik. A szervezet 1919. március végére azonban véglegesen elvesztette hitelét. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a szociáldemokrata párt helyi alapszervezete és az egri katona- és munkatanács 1919. március 22-én átvette a város irányítását és azonnal bejelentette, hogy minden karhatalom felett rendelkezni fog „... az egri polgárórség a mai nappal feloszlott s a polgárórség parancsnoksága az összes fegyvereket, töltnyeket, felszereléseket átadta a katona- és munkástanácsnak.”⁸¹

Az egri polgárórség kudarcának a híradások alapján több oka is lehetett. Elsőként talán a jelzőket kell értelmeznünk: a *polgár* jelző 1918-ban már nem biztos, hogy pozitív hangulatot keltett, hanem a kizsákmányoló burzsoát jelentette a szocialista propaganda hatására. Az osztályszemlélet alapján a polgárórség éppen a nincstelen proletárokkal – a népórség⁸² tagjaival – szemben a vagyonosabb rétegek magántulajdonát védte. A polgár akkor inkább a nagyon tágan értelmezett középréteg tagját jelenthette. Nem véletlen, hogy máshol is osztályalapon szerveztek a munkásokból milíciákat, sőt még a közelmúltban létezett munkásórség 1957-ben is hasonlóképpen alakult meg. A fogalomzavart csak fokozta a nemzetórség és a népórség elnevezések bevezetése, mert a nemzetórség még egy kiváltságosokból álló nemzetre emlékeztethetett, a népórség már a munkásságot és a parasztságot is magában foglaló népi munkás-paraszt karhatalmi szervezet lehetett. Ebben a fogalompárban is a kisebbség és a többség ellentéte értelmezhető.

Ehhez kapcsolható az a probléma, hogy a polgárórséggel egyidejűleg kellett a törvényhatóságoknak megszervezniük a nemzetórséget is, ami – fizetett szolgálat lévén – sokkal vonzóbb volt a jelentkezők számára, mint az ingyenes és munka melletti kötelesség.

Az egri kudarc másik magyarázata társadalmi jellegű lehet. A polgárórségbe eleinte azokat tudták behívni, akik a háború végét otthon élték túl, és kevés katonai tapasztalattal rendelkeztek, inkább civilek voltak. Ők valóban nem tudtak erélyesen fellépni a közbiztonság védelme érdekében, nem voltak arra kiképezve, ellentétben a leszerelt katonákkal.

Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy milyen anyagi helyzetben lehetett Eger polgársága az első világháború végén 1918–1919 telén. Nem sokan engedhették meg maguknak, hogy fizetés nélküli

80 A polgárórség tovább működik EU 1919.március 15. 2

81 Mindenkihez, EU 1919. március 23. 1.

82 A népórség 1918. november első napjaiban Budapesten a Népszava szerkesztőségében alakult meg a nemzetórség és a polgárórség előtt, szervezett munkások voltak a tagjai, és a vörösórség megalakításáig munkásmilíciaként fennmaradt.

társadalmi munkát, vagyis ingyenes karhatalmi szolgálatot vállaljanak hosszabb időn keresztül. Az is meghatározta a polgárőrség összetételét magatartását, hogy az alkalmazottak nagyobb számban voltak közöttük, mint az egyéni vállalkozók, így a vagyonvédelem nem igazán volt az ő személyes és jól felfogott érdekük. Másoktól várták el ekkor is, hogy megvédjék a közrendet, a közvagyon és magántulajdont. Végeredményben egy vidéki kisváros példáján tehát az látszik, hogy gyenge polgárőrség mellett gyenge volt a közbiztonság, mert gyenge polgárságból csak gyenge polgárőrséget lehetett szervezni.

BOJTOS GÁBOR

MENJEK VAGY MARADJAK? TISZTVISELŐI DILEMMÁK 1918 ŐSZÉN JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK VÁRMEGYÉBEN

Írásunkban megvizsgáljuk, hogy mi történt a politikai, közigazgatási vezetőkkel 1918 őszén Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. Mindenkit lemondattak, vagy volt olyan vezető, akit kérleltek a maradásra? Békés volt-e a távozás, vagy elismerés és méltóság nélkül kellett lelépni a színpadról? Hogyan értékelhetjük szereplőink első világháború alatti tevékenységét, illetve hogyan viszonyultak hozzájuk azokban az embert próbáló években? A vég után jött-e új kezdet? Mihez kezdtek az ekkor távozók? Volt-e visszaút a – többek által csak ideiglenesnek gondolt – távozás után, vagy szakítottak a politikával, a közigazgatással? Egyesekre emléktáblák, utcanevek emlékeztetnek, másokat feledésre ítelt a történelmi emlékezet. Kalandos és szokványos életutakból ragadunk ki egy nagyon rövid részletet, hogy választ kaphassunk a címben feltett kérdésre: mentek, vagy maradtak?

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye állapota az ötödik háborús év őszén

A vármegye 1918-as helyzetének nagyon részletes és sok esetben kritikus jellemzését Küry Albert alispán tollából ismerhetjük meg. Negyedévenként értékelte a törvényhatóság adminisztrációját, a gazdasági, társadalmi és egészségügyi állapotokat. A korábbi évek jelentéseivel összehasonlítva mindenképpen elfogadhatjuk, hogy az elhúzódó háború nagyon nehéz körülményeket teremtett: gúzsba kötve vergődő tisztviselők, akadozó közlelés és közellátás, élelmiszer- és nyersanyaghiány, súlyos munkaerőhiány, romló közegészségügy, elszegényedés és egyre feszültebb, türelmetlenebb közhangulat. Mindezekkel kellett volna szimultán megbirkózni, miközben úgy nézett ki, hogy soha nem akar véget érni az öldöklés. Küry szerint lehetetlen körülmények között kellett magas színvonalú munkát végeznie a közigazgatás egyes szerveinek, közegeinek, akiknek viselkedési iránytűt is figyelmükbe ajánlott: *„emberfeletti önfegyelemre, önzetlenségre, türelemre, kitartásra és emberszeretetre”* van szükség.¹

1 Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL JNSzML) IV. 407. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye alispánjának iratai (a továbbiakban: IV. 407.) 8725/1926. Alispáni jelentés 1917. december, továbbá 1918. január és február hónapokról; Alispáni jelentés 1918. június, július, augusztus és részben szeptember hónapokról.

Ennek is köszönhető, hogy ő maga is elnézően viszonyult több település (Szolnok, Karcag, Kisújszállás, Dévaványa) vezetőjének magánakciójához, melynek során önhatalmúlag a malmok lisztkészletéhez nyúltak, hogy azt kiosszák a növekvő számú ellátatlan között.²

A vármegye gabonatermése 1918-ban messze elmaradt a várakozástól. A silány számokat és a tragikus betakarítási eredményeket a „*régi gazdaemberek megbízható nyilatkozata szerint*” csak az 1863. évihez lehetett hasonlítani.³ Nem meglepő, hogy 1918 nyarán több településen az üres gyomrok vették át az irányítást⁴: 1918. június végén Törökszentmiklóson, a közélémezési hivatalhoz beszállított rekvirált szalonna és zsír egy része a kocsit megtámadók kezére került. A volt főispán, gróf Szapáry György gróf pusztataskonyi birtokára szállítandó élelmiszer másik részének elvitelét megakadályozandó megpróbálták feltörni a közélémezési raktárt. A helyszínrre érkező Borbély György főszolgabíró igyekezett lecsillapítani a szitkozódó tömeget, hiába.⁵ Menekülnie kellett a kőzapor elől, végül a Polgár család kúriájába úzta a jórészt asszonyokból álló csoport. A ház ablakait betörték, kerítését szétszedték. A rend helyreállítására Szolnokról érkezett egy század.⁶

Pár hét múlva Kisújszálláson hasonló események játszódtak le: július 20-án a zsír és a szalonna hiánya miatt nélkülözők tömege „*forrongásszerű izgalomba tört ki, a közélémezési ügyeket intéző városi alkalmazott házát megtámadta s ablakait beverte*”.⁷

És mintha mindez nem lett volna elég: szeptemberben megjelent a spanyolnátha, amely ellen – a tisztí főorvos szerint – nem igazán tudtak érdemi eredményt elérni, „*miután a betegség okáról és annak gyógykezeltése felől mindeztideig nincs kialakult vélemény*”.⁸ Hiába zárták be a tanintézményeket, a szórakozóhelyeket,⁹ november végéig csaknem ezer ember vesztette életét a járvány következtében.

2 MNL JNSzML IV. 411. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai (a továbbiakban: IV. 411.) 40/1919.

3 MNL JNSzML IV. 407. 8725/926. Alispáni jelentés 1918. június, július, augusztus és részben szeptember hónapokról; *Györffy Lajos*: A „rettenetes esztendő”, az 1873. évi (így!) „nagyínség” emlékezete. In: Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv 1978. Szerk.: Kaposvári Gyula. Szolnok, 1978. 91–103.

4 Mindenképpen meg kell jegyeznünk, hogy 1917 nyarán Mezőtúron az élelmiszerjegyek kiosztása Kun Árpád polgármester inzultálásába, majd a hivatal szabályos megostromlásába torkollott. Mezőtúr és vidéke, 1917. július 4.

5 Törökszentmiklósi Ujság, 1918. július 5.

6 *Vadai Sándor*: Visszapillantás Törökszentmiklós község szomorú közelmúltjára. Szolnok, 1928. 25–26.

7 MNL JNSzML IV. 407. 8725/926. Alispáni jelentés 1918. június, július, augusztus és részben szeptember hónapokról.

8 MNL JNSzML IV. 411. 10/1919.

9 Haladás, 1918. október 20.

Ebben a helyzetben érte el az október végi események híre a vármegyét. A vesztes háború, a hazatérés izgalma, majd az azt felváltó csalódottság, a munkaalkalmak hiánya, a szétzilált gazdasági keretek hozták magukkal a kérdést: ki a felelős mindezért?

A volt miniszterelnök, Tisza István neve volt sokak listáján az első feljegyzés. Olyanokén is, akik „politikával soha nem foglalkoztak, a kik hadba vonulásuk előtt talán nem is tudták, hogy ki a miniszter elnök”.¹⁰ 1916–1917 folyamán három különböző karcagi forrásból szerzett információt továbbítottak a Belügyminisztériumba, amelyek mind Tisza várható és remélt haláláról szóltak. Bácsy Gyula református lelkész vallomásaiban két esetről számolt be a helyi rendőrkapitánynak (egy karcagi kereskedő és egy hegyközpályi kisgazda elbeszélése alapján), míg Sántha István városi tanácsnok, helyettes polgármester cselédjével folytatott beszélgetését jelentette (általános felfogás és vélemény a fronton, hogy „hely! de meg kellene löni, ha ide jönne”).¹¹

Tiszánál azonban sokkal „kézzelfoghatóbb” és valószínűbb volt a helybeli bűnbakok megnevezése, majd felelősségre vonása, amely sok helyen erőszakos, fegyveres úton valósult meg.¹²

Kik és miért kerülhettek a bűnbak szerepébe, és kik voltak a végrehajtók? A nehéz helyzetben lévők, nélkülözők, szeretteiket elvesztők és hazavárók, az irigyek egyaránt „a főszolgabíró és a jegyzőt, községi tanácsost és a kisbíró” szidták, az „ügynevezett nadrágos embereket és a gazdákat”.¹³ Azokat, akik rekviráltak, akik a segélyeket osztották, akik a felmentéseket intézték (vagy nem), akiknek jobban ment.¹⁴

Hogy jobban megérthessük a forrongó indulatokat, érdemes megvizsgálni Szénásy Lajos járszági alsó járási főszolgabíró esetét. 1918. április 7-én – „a járszági kisbirtokosok” aláírással – névtelen feljelentés érkezett az Országos Közélelmezési Hivatalhoz. Ebben tizenhat (többek között rekvirálási, felmentési és közellátási) eset „legszigorúbb és legsürgősebb” kivizsgálását kérték, hozzátéve azt, hogy „ha az alanti panaszunkból kifolyólag megindítandó vizsgálat igazságai ki nem derülnének és a felsorolt hamis vezetőket a községeinkből el nem távolítanák, eskünk alatt ígérjük, hogy életüktől fogjuk megfosztani a vérünkön élősködő piócákat, ha a jó Isten hazasegít, és a sok jogtalanul felmentett gazembereket, akik éppen az említett szolgabíró zsoldosaiként szerepelnek legnagyobb részét.”¹⁵

10 MNL Országos Levéltára (a továbbiakban: OL) K 149 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Belügyminisztérium, Rezervált iratok, 104. cs. 1917-7-1717

11 Az idézet az eredeti helyesírás szerint szerepel. Uo.

12 Bővebben lásd *Konok Péter: Az erőszak kérdései 1919–1920-ban. Vörösterrore-fehérterror. Múltunk 55. (2010) 3.sz. 74.; Bődök Gergely: Politikai erőszak az első világháború után: forradalmak és ellenforradalmak Magyarországon és Közép-Európában. In: Az első világháború következményei Magyarországon. Szerk. Tomka Béla. Bp. 2015. 85–109.; Siklós András: Magyarország 1918–1919. Bp. 1978. 127–128.*

13 *Vadai S.:* Visszapillantás i. m. 21.

14 A kérdésről: Haladás, 1918. november 17.

15 MNL JNSzML IV. 407. 11623/1919. Szénásy 1918 novemberében távozott posztjáról.

A számonkérésekben, megmozdulásokban, illetve – sokan közülük – a párhuzamosan zajló fosztogatásokban is aktív szerepet játszottak a fegyverrel¹⁶ hazatérő katonák és hadifoglyok.¹⁷ Ez utóbbiak közül többen az orosz forradalom eszméivel felvértezve érkeztek haza.¹⁸ Közülük volt egy Kálmán László szolnoki „internacionalista”, aki 1915-ben került hadifogságba, majd 1918-ban *„Jekaterinburgban tartózkodott, ahol a cár és családja külső őrzetében, majd járőr-szolgálatban vett részt”*. 1918 október végén ért haza Magyarországra. Moszkvai búcsúztatóján *„olyan megtiszteltetés érte, hogy kezet fogott vele Lenin elvtárs”*.¹⁹

1918. novemberében tehát elmenekült a községi jegyzők jelentős része, öt főszolgabíró közül négy lemondott, hat rendezett tanácsú város polgármestere közül négy elhagyta a helyét (Jászberény, Karcag, Mezőtúr, Szolnok). Életveszélyes fenyegetés miatt távozott posztjáról a negyedik legnépesebb megyei település (ekkor nagyközség), Törökszentmiklós főjegyzője.²⁰

Ebből kifolyólag a vármegye és a települések közigazgatása *„teljes csődbe jutott”*, amin a helyi nemzeti tanácsok adminisztrációs tevékenysége sem javított érdemben.²¹

A közbiztonsági helyzet elégtelen mivoltát jól jellemzi az a levél, melyben a kunhegyesi főszolgabíró segítséget és csendőri létszámemelést kér az *„elkövetkezendő leszereléssel járó hazatululások”* miatt. Jelezte továbbá, hogy igen problematikus lesz helyt állni, ha a közbiztonságra az a *„néhány 60 év körüli bakter s 8-10 darab még öregebb éjjeli mezőőr”* felügyel.²²

Nem csodálhatjuk hát, hogy a katonák egy részének vezetése mellett megkezdődött a vagyonos elemek kifosztása, a vasútállomásokon és a vasútvonalak mentén a vonatkocsik feltörése, a szállított élelmiszerek, állatállomány, iparcikkek elrablása. A Pusztapó állomáson veszteglő egyik szerelvény október 31-én éjjel történt teljes kiürítését nagyon érzékletes képekben tárta az olvasók elé a Gazdag–Szabolcs szerzőpáros. Szinte megelevenednek a sorok: *„A délutáni órákig 111 drb kövér sertés került vissza az állomásra, melyeket mind a tanyákban*

16 „Köztudomású tény az is, hogy a hazatért katonák jó része fegyver, töltény, kézigrántát, sőt egyik itt Karczagon gépfegyver felett is rendelkezett...” Rimaszombati István az ellene indított fegyelmi tárgyalás folyamán. MNL JNSzML IV.407. 15844/1937.

17 Kunszentmárton település vezetője háromezzerre becsülte a hazatértek létszámát – közülük „másfélezer földmunkás, munkanélküli, nyomorgó” volt. Jászladány jegyzője több mint 300 munkanélküli leszerelt katonának kért munkaalkalmat az alispántól. MNL JNSzML XV. 3. a. Politikai és jóvátételi vonatkozású iratok gyűjteménye (a továbbiakban: XV. 3.), MNL JNSzML IV.407. 16213/1922.

18 Hatos Pál szerint a „a bolsevizmus számukra [...] egész egyszerűen az „elég volt” anarchikus tombolását” jelentette. – *Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* H. n. [Bp.] 2018. 38.

19 MNL JNSzML XXXV. 64. Magyar Dolgozók Pártja – Magyar Szocialista Munkáspárt iratai (a továbbiakban: XXXV.), Az MSZMP Szolnok Megyei Bizottsága személyi anyaga, A munkásmozgalomban részt vettek dokumentumai, az internacionalisták névjegyzéke.

20 MNL JNSzML IV.407. 15844/1937.

21 MNL JNSzML IV.407. 8725/1926.

22 MNL JNSzML XV. 3. a. 28053/1918.

szedtek össze. Persze igen sok helyütt perzselték már a szép sertéseket, sőt voltak olyan jó gazdák is, akik már egészen fel is takarították.”²³ Hasonló leírásokkal találkozhatunk Szolnokon, Túrkevén, Karcagon, a Jászság és a Tiszazug több településén. Tiszakürtön elüldözték a szabad rablás ellen fellépő főjegyzőt, Csontos Kálmánt. „Menekülnie kellett azok köréből, kiknek érdekeit évek óta szívéen viselte, mert az elvadulás nem distingválta az emberek között.”²⁴

Súlyosbította a helyzetet a Mackensen-féle hadsereg átvonulása.²⁵ Az infrastruktúrában okozott károk mondhatni eltörpültek azon tény mellett, hogy a németek szállítmányai általános vágy tárgyai lettek, és fosztogatásra adtak alkalmat.²⁶

Szolnok városa és vasútállomása különösen megszenvedte a november elejétől kezdődő időszakot: „az egész országban aligha akad még egy állomás, ahol most annyi csábító értéktömeg zsúfolódott volna össze”. Péntes László állomásfőnök így festette le az apokaliptikus állapotokat: „November elseje óta 909 kocsi törtek fel és 60 darab nagy személypodgyaszt fosztottak ki. [...] A 900 teherkocsin kívül még jócskán akadt olyan, amelyiket feltörtek, de nem egészen fosztottak ki. Volt olyan nap, amikor 7 embert lőttek agyon, köztük két vasutast. A többi halott német katona és helybeli fosztogató volt.”²⁷

Ha már a településükön végeztek, gyakran átrándultak a környező községekbe: Rákóczi falváról a Szolnokhoz tartozó szandai birtokokra, Zagyvarékasról Szászberekre, Cséparól Szelevényre jártak át a fosztogatók.²⁸

Az egyre több halálos áldozatot követelő²⁹ összecsapások, tömegosztatások, a nemzeti tanácsok nehézsége, pénzügyi problémái, illetve a rend fenntartása

23 *Gazdag Lajos – Szabolcs Árpád: Mezőtúr és Túrkeve a forradalmak alatt. Mezőtúr. é.n. [1921] 10–11.*

24 Haladás 1918. november 10.

25 Részletes leírást ad Vadai a németek átvonulásáról. *Vadai S.: Visszapillantás i. m. 52–59.*

26 Vidor Győző szerint jó áron lehetett takarót, bakancsot, konzervet vásárolni. Volt, aki tehergépkocsikba, volt, aki repülőgépbe fektette a pénzét. Nagy keletje volt a fegyvereknek: Vidor történetében egy véletlen baleset miatt derült ki, hogy a felsőkereskedelmi iskola egyik osztályában tizenhét lőfegyver volt a diákoknál. „Az asztal úgy nézett ki, mint az ozorai mező 1848-ban Roth és Phillipovich tábornokok hadseregének fegyverletétele után.” – *Vidor Győző: Borús évek – derűs képek Szolnok város múltjából. Szolnok, 1990. 10–11.*

27 Pesti Napló, 1918. 12. 22.

28 *Katona Endre: A forradalom hétköznapjai. Jászkunság 15. (1969) 1–2.sz. 27.; MNL OL K 440 Országgyűlési levéltár, Nemzeti Tanács, A polgári demokratikus forradalom iratai, C/I. dosszié, 1918–47.*

29 „Tizenegy emberélet pusztult egy éjszakán, mert lehetetlen Szolnokon a rendet fenntartani. Magyarország kellős közepén lakunk. Magyarország szívében élünk; fajunk színtiszta magyar és mégis halomszámra öli a magyar a magyart.” Haladás 1918. december 8. A halottak egyike volt Patai Mihály ácssegéd, akit a sajtó tudósítása szerint a szintén szolnoki Ócsay nevezetű hentes lőtt agyon. Néhány hét múlva korrigálni kellett: „Az az Ócsay, aki Patayt agyonlőtte, az nem is szolnoki lakos és nem hentes, hanem borbély.” Haladás, 1918. december 1.; Haladás 1919. január 5.

céljából felállított nemzetőrség – sok helyen – visszás működése³⁰ miatt az alispán statárium bevezetését kérte a vármegye területére.³¹ Ennek elutasítása után keserűen jelentette, hogy a vármegyében a „csőcselék azt teheti, amit akar, nincs rendőr, nincs hatóság, nincs bíró, az államhatalomnak nincs semmi tekintélye”.³²

Tisztviselők

Kuszka István (1870–1958), főispán³³

Tisza István és a kormány 1917. júniusi távozása után gróf Szapáry György is távozott főispáni székéből. Utódját viszonylag hamar megtalálták: gróf Esterházy Móric június 15-től augusztus 23-ig hatalmon lévő kormányának belügyminisztere, Ugron Gábor 1917. július 8-án 23239/1917. számú leiratában értesítette a törvényhatóságot, hogy az uralkodó előző napi elhatározásával Kuszka István vármegyei árvaszéki elnököt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjává nevezte ki. Ő lett az első olyan főispán, aki a vármegyei tisztviselői székéből került a főispáni méltóságba.

A beiktató közgyűlésre két hét múlva, a július 23-án tartott rendkívüli közgyűlésen került sor – a háborús időkre való tekintettel szerény, ám „egyszerűségben is ünnepies” körülmények között. A Haladás című lap úgy fogalmazott: „E vármegye talán soha oly közönnyel nem fogadott főispánt, mint dr. Kuszka Istvánt”. Ugyanez az újság egy hét múlva úgy fogalmazott: „Soha, se soha, egyetlen egy főispáni beiktatás sem volt oly ünnepies, oly méltóságteljes, oly elragadó, mint dr. Kuszka István főispánunk beiktatása”.

Kuszka beiktatási beszédében önmagát a 48-as eszmék törhetetlen hívének és küzdő harcosának mondta, aki nem akarja kivonni magát – főispáni tisztében sem – a párt küzdelmeiből. Kifejtette, hogy teljes erejével támogatja a kormányt és annak legfontosabb célját, az általános és egyenlő választójog megalkotását. Jogosnak, méltányosnak és igazságosnak nevezte a megalkotandó új választójogi rendszert, hiszen „részt a közvetlen, részt a fogyasztási adók révén mindenki egyenlően adófizető”, illetve a „harcban egyenlően omlik vére”, ezért szerinte megkérdőjelezhetetlen, hogy a „legfontosabb polgári jog gyakorlatában” mindenki részesülhessen.³⁴ A kormánypártiak legfontosabb célkitűzésével,

30 Katona Endre megfogalmazása szerint: „...egy másik őrség kellene, amelyik a nemzetőrségtől megvédelmez minket”. – *Katona E.: A forradalom hétköznapijai.* i. m. 27.; A Karcagon felállított 1200 fős, a zsold csökkentése miatt egyre elégedetlenebb nemzetőrség nagy részét csak egy hamis távirattal sikerült leszerelni. MNL JNSzML IV. 407. 27947/1937.

31 MNL JNSzML IV. 407. 35962/1918.

32 MNL JNSzML IV.407. 8725/1926.

33 A tisztviselők pályájáról bővebben a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár munkatársai által összeállított adatbázisban lehet olvasni: jnszmtisztviselok.hu

34 MNL JNSzML IV. 405. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Törvényhatósági Bizottságának jegyzőkönyvei, 417/1917.

az általános, titkos választójoggal kapcsolatban azonban a törvényhatóság szembehelyezkedett a főispáni elgondolással. A június 20-án tartott közgyűlésen hozott egyhangú határozatukat, mely szerint aggályosnak és nem kívánatosnak tartják a választójogi kérdésben felmerült javaslatokat, a kormányváltás után, október 20-án megerősítették és fenntartották.

Az ország és a Wekerle vezette kormány folyamatos válsága, a háborús vereség szele, az egyre növekvő elkeseredettség értelemszerűen a kormány bizalmát élvező főispánokra is kihatott. 1918 januárjától, majd májusától újabb és újabb listák jelentek meg a lemondottak névsorával, ám többségük, így Kuszka István is 1918 novemberéig megőrizte székét.

Az 1918. november 6-án tartott rendkívüli közgyűlésen jelentette be Kuszka a lemondását. A közgyűlés a főispán és Küry Albert alispán iránt „meleg hangú szeretetet és ragaszkodást nyilvánított”, majd arra kérték őket, hogy *„töltsék be helyeiket eddigi önzetlen és fáradhatatlan munkásságukkal a haza érdekében”*.³⁵

A Függetlenség című lap egész más szellemiségben tudósított Kuszka távozásáról, annak ellenére, hogy egy politikai oldalon álltak, illetve eddig egy rossz szót sem szólt a lap a főispánról. Most azonban úgy értékelték a helyzetet, hogy *„ott hagyta azt a helyet, amelyre sem észbeli tehetségénél, sem munkaképességénél fogva nem volt méltó, amely a sógorság-komaság révén, Tóth János³⁶ urambátyám atyafisága révén méltatlanul jutott, de egy pillanatban sem volt képes méltóan betölteni”*.³⁷

Batthyány Tivadar belügyminiszter visszaemlékezésében így számolt be Kuszka István főispán távozásáról: *„Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében Kuszka István dr. régi függetlenségi volt a főispán, szívesen meghagytam volna állásában, de meggyőződtem róla, hogy ezt keresztülvinni nem bírom. Kerestem tehát és találtam több megyei és miniszteriális személyiséget, akik a mi függetlenségi pártunk lelkes hívei voltak és minden szükséges előképzettséggel bírtak. Alighogy az első név forgalomba került, megjelentek a vármegyei tisztikar vezetői, élükön az udvari tanácsosi címmel felruházott alispánnal, és küldöttségileg, a tisztikar nevében és a közbéke és nyugalom érdekében kérve kértek, ne nevezzek ki a megye élére „úriembert”, hanem a szolnoki szociáldemokraták Darvas Ferenc nevű vezérét.”*³⁸

1918. december 11-én jelent meg hivatalosan a főispán felmentése, Batthyány másnap távozott tisztéből.

A kommün idején Kuskát elhurcolták túsznak Budapestre, s amikor kiszabadult, a románok által kifosztott túrkevei birtokának rendbehozatalával, majd gazdálkodással foglalkozott. A törvényhatóság közigazgatási bizottságának tagjaként, a vármegyei gazdasági egyesület alelnökeként (1911-től), majd elnökeként (1930-tól), az adófelszólamlási bizottság elnökeként élénk gazdasági és közéleti tevékenységet fejtett ki. 1932-től a felsőház tagja volt, 1940-ben a felsőház élet-hossziglani tagjává nevezték ki. Egészen 1944-ig a felsőház tagja maradt.

35 Haladás 1918. november 10.

36 Tóth János (1864–1929), országgyűlési képviselő, államtitkár, belügyminiszter.

37 Függetlenség, 1918. november 3.

38 *Batthyány Tivadar: Beszámoló. I-II. kötet. Bp. é.n. [1928]. II. 46.*

Küry Albert (1867–1926), alispán

Küry Albert 1912 óta állt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye élén. A vármegyét „*nagy szaktudással, emberséggel és alázattal szolgáló*” alispán hihetetlen küzdelmet vívott a hátországi életkörülmények normális mederben tartásáért.³⁹ A háború pedig csak nem akart véget érni. A folyamatosan, egyre gyorsabb ütemben romló helyzet nehéz döntés elé állította az alispánt is: „*Ilyen siralmas állapotok közt, mikor a közigazgatás lehetősége megszűnt s a közbiztonság és közélet megőrzése ügyének rendbehozatala egyrészt a rettenetes nehézségek, másrészt a központi kormányzat tehetetlensége folytán szinte nem is remélhető: elémbre tolt a kérdés: miért vagyok a helyemen? mi haszna abból a köznek? van-e értelme, hogy mint a vármegye első tisztviselője előbb-utóbb szárnalmas bábbá válásomat bevérdjám?*”⁴⁰

1918. október végén, november elején még a maradás és a további munka mellett döntött: együttműködött a szolnoki Nemzeti Tanáccsal, ám feltételül az osztatlan támogatást szabta. Hat hét múlva azonban felül kellett vizsgálnia álláspontját: „*ötödfél esztendő háborús közigazgatásának idegromboló munkája és a felső hatóságok által támasztott sok lehetetlen követelés teljesítése körüli erőfeszítő feladat energiám nagy részét felemésztette s így ha teljesen kimerült nem is, de fáradt vagyok.*” – írta, majd december 14-én lemondott megbízatásáról.⁴¹

Az 1918. december 21-i vármegyei közgyűlés tárgyalta az alispán nyugdíjazási kérelmét. A képviselők között volt olyan, aki diogenészi kihívást vizionált a lemondás esetleges elfogadásával (Tóth Miklós: „*lámpával kellene keresni megfelelőbb vagy olyan embert az alispáni állásra*”), Ambrus László a „*nagy szeretetre és bizalomra*” hivatkozott, a szolnoki Nemzeti Tanács képviselője, Tolnai Ernő ragaszkodásukról és bizalmukról beszélt, az alispánt néptisztviselőnek titulálta, majd kérte, hogy a „*nép iránti szeretetével foglalja el újból helyét*”. Miután Küry meghajolt a közgyűlés kívánsága előtt, Darvas Ferenc kormánybiztos is nyugodtabban ismerte be, hogy „*képtelen lenne nála nélkül működni és tanácsait nélkülözni*”.⁴²

A helyzet azonban nem konszolidálódott, sőt: a proletárdiktatúra és a román megszállás rendkívül súlyos helyzetet teremtett a vármegye életében. A „halálosan kimerült” alispán 1919. augusztus 23-án immár végérvényesen nyugdíjazását kérte.

Ma Szolnokon utca viseli a nevét, illetve emléktáblát avattak „*aranszajú*” alispán tiszteletére a Szolnoki Pantheonban és egykori lakóházának falán is.

39 Életpályájáról lásd *Fülöp Tamás*: „Büszke vagyok rá, hogy szegény maradtam akkor, amidőn kötelességemhez képest száz ezreket szereztem a vármegyének.” Küry Albert alispán 1867–1926 In: Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve (27.) Szolnok, 2013. 147–209.

40 MNL JNSzML XV. 3. b. Közigazgatási Bizottság iratai, 40/1919.

41 MNL JNSzML IV.407. 8725/1926.

42 Uo.

Harsányi Gyula (1864–1934), polgármester

1911 és 1918 között volt Szolnok polgármestere. Egy sikeresnek induló (pl. infrastruktúra fejlesztése, iskolák építése, színház, piac, cukorgyár) hivatali pályát vágott ketté, majd zárt le az első világháború. Polgármesteri tevékenységét a háborús évek nehézségei, természete és családi veszteségei is erősen meghatározták. A kortárs jellemzések szerint „erőszakos és nyers modorú”,⁴³ aki a „*harctéren küzdők, avagy elesettek özvegyi és árváival szemben nem tud felmelegedni, nincsen szíve, nem képes kenyérhajat sem juttatni ezeknek a szerencsétleneknek*”.⁴⁴ Kele József a korszakról szóló munkájában felidézte azt a – egyébként általa is erőteljesen megkérdőjelezett – pletykát, miszerint egy nyolcgyermekes, segélyért folyamodó családanyának azt válaszolta volna, hogy „*minek van annyi gyermeke, egye meg őket!*”⁴⁵

1918. november 2-án rendkívüli közgyűlést tartott Szolnok város képviselő-testülete. Az ülésen Harsányi lemondását követelték többen is, aki végül az alispán szavai után adta be a derekát. Küry alispán érvei mellett nagy szerepet játszhatott a döntésben a városháza épületével szemben gyülekező, gépfegyverrel is rendelkező tömeg, amely csak a városvezető kiadatásával elégedett volna meg.⁴⁶ A tömeg és a fegyverek látványa döntött: Harsányi lemondott, majd gyorsan távozott a városházáról. A tömeg vezetői (Fülöp Sándor és Mihályi Rózsa József) ellen vádat emeltek. 1925-ben a Szolnoki Törvényszék felmentette őket, többek között azért, mert az „*okozott jogsérelmet jelentőségét a feledés a megnyugvás útján enyhítette, hogy az eset közvetlen a forradalom kitörése után történt, amikor a lelketlen izgatók által felizgatott tömeghangulat izzott, és a vádlottak az akkori felfordult közállapotok közepette a tömeg zúdult hatása alatt cselekedtek és alacsonyfokú műveltségüknél fogva a hangzatos, de üres jelszavak könnyen elkápráztatták és tévútra vezették őket*”. Mihályi javára írták továbbá, hogy „*tettét megbánva később a kommün alatt, amikor már dr. Harsányival tanúként van együtt letartóztatva, Harsányi polgármestertől bocsánatot is kért*”.⁴⁷

Az ügyészség fellebbezése után a Budapesti Ítéltábla Fülöpöt 9, Mihályit 6 havi börtönbüntetésre ítélte.⁴⁸

Az események után ötven évvel később, 1968-ban sikerült Fülöp Sándorral interjút készíteni. A beszélgetés kivonatában Fülöp elbeszélését így foglalták össze: „*Küldöttség élén a városházára bement. A megrémült városatyák a tanácssteremben elbújva, remegve várták a végzetüket. Nem bántotta őket. Előkereste*

43 Kele József: *Vörösök Szolnokon és a Jászságban*. Szolnok, 1927. 43.

44 Haladás, 1916. január 9.

45 Kele J.: *Vörösök* i. m. 45. Hasonló állításokat fogalmaztak meg több tisztviselővel szemben is. Pl. a türkevei polgármestert azzal vádolták, hogy a hadiözvegyeket azzal utasította el, hogy „ha nincs éhező gyermekeiknek mit adniok, aprítsák fel az egyik gyermeküket és egyék meg azt”. – MNL JNSzML XV. 3. e. Városok iratai, Türkeve, 94/1921.

46 Kele J.: *Vörösök* i. m. 47.; Katona E.: *A forradalom hétköznapijai*. i. m. 29.

47 MNL JNSzML XXXV. 62. Perirat-gyűjtemény (a továbbiakban XXXV. 62.), X. 14. ő. e.

48 8 órai ujság, 1927. május 21.

*a lomok közé bújt polgármestert. Megtaposta, megverte és közölte vele, hogy nem adja ki a tömegnek. A tömeg elhitte neki, hogy a polgármester megszökött.*⁴⁹

A Tanácsköztársaság alatt Harsányit túszként tartották fogva. Halála után utcát neveztek el róla, a második világháborút követően azonban utcanévet módosított a városvezetés.

Bornemissza Jenő (1879–1919), főjegyző

Bornemissza Jászladyban, majd Jászkiséren működött. Egy visszaemlékezés szerint „*holmi fenyegetőzésektől eltekintve*” rend és nyugalom volt Jászkiséren 1918. november elejéig.⁵⁰ November 3-án a főjegyző úgy döntött, hogy népgyűlést hív össze a 48-as körbe, hogy ott a község döntsön a további lépésekről, „*mert a régi alapon és mederben és a rendelkezésre álló eszközökkel nem hajlandó tovább, illetve képtelen a község további vezetésére*”. A gyűlés azonban nem a főjegyző által gondolt mederben zajlott. Az elégedetlen tömeg erőszakhoz folyamodott: „*Botok emelkedtek, bajonettek villogtak a levegőben és mielőtt magához térhetett volna meglepetéséből és védhette volna magát a rázúduló rágalmak ellen, már fejére is szakadt a népitélet és vérző homlokkal menekülhetett néhány jóakarója segítségével egy ablakon át, hogy legalább életét mentse meg. Talán az is elveszett volna, ha Pethes László⁵¹ saját testével nem védelmezi igazi önfeláldozással, szóval, karral védve főjegyzőnket támadói ellen, maga is több kék folttal, a kabátján bajonettel ejtett lyukat vitt emlékül magával e nevezetes napról.*”⁵²

Bornemisszát azonban elkapták és úgy döntöttek, kivetik a községháza emeletéről. Csak Pethesék meggyőző erejének köszönhető, hogy a főjegyző végül életben maradt. E kálvária után kevesen gondolták, hogy a főjegyző még dolgozni fog Jászkiséren. Ő azonban egy rövid pihenés után, 1918. november 14-én már megjelent a képviselőtestület gyűlésén. Ezen a helyi nemzeti tanács elnöke elítélte az inzultust, majd a közgyűlés „*osztatlan bizalmát s ragaszkodását*” nyilvánította a bántalmazott főjegyző felé.⁵³

A nyugalom azonban nem állt helyre. Távozott a főbíró és számos képviselő, majd január 12-én három halálos áldozattal járó sortűzzel fékeztek meg a fegyverrel fellépő garázdálkodókat.⁵⁴

1919 május elején – a románok előretörése következtében menekülő vörös visszavonulásra reagálva – Bornemissza fehér karszalagos rendfenntartó

49 MNL JNSzML XXXV.62. X. 14.ő.e.

50 MNL JNSzML V. 617. b. Jászkisér nagyközség iratai, Közigazgatási iratok (a továbbiakban: V. 617. b.), 199/1921.

51 Pethes László tevékenységéről lásd *Bojtos Gábor*: Szolnok és az első világháború: hátszág, hősök, emlékezet. Szolnok, 2017. 73–80.

52 MNL JNSzML V. 617. b. 199/1921.

53 MNL JNSzML V. 617. b. 5826/1918.

54 A rendkívül érdekes történet részletezésére nincs lehetőségünk. Sírfeliratuk szerint a szocialista hazáért haltak mártírhalált, 1955-ből származó adatlapjuk szerint a „Hélyas-csapat” áldozatai lettek. Az adatlapok: XXIII. 719. c. Jászkiséri Községi Tanács iratai, Közigazgatási iratok, 80-36/1955.

őrséget szervezett. Ezt a visszatérő vörösök ellenforradalmi kísérletnek minősítették, Jászladányra hurcolták, majd Breuer István parancsára 1919. május 14-én (az anyakönyv szerint 15-én) kivégezték.⁵⁵

Erdélyi Kálmán (1867–1948), főjegyző

1899-től működött a ma már Békés megyéhez tartozó Dévaványán főjegyzőként. Saját bevallása szerint a *„háború alatt idegzetem a túlhajtott munka következtében teljesen tönkrement s már régebben akartam állásomtól megválni s csupán azon körülmény tartóztatott, hogy a háború alatt nem akartam, mint hazáját szerető magyar ember, községemet a legnagyobb bajok közepette odahagyni”*.⁵⁶

1918. november 1-jén a *„felizgatott nép és fegyveresen hazajött katonák fenyegetése és dühe elől éjnek idején”* családjával együtt menekülnie kellett. Szülővárosában, Kisújszálláson talált ideiglenes menedéket, majd pár nappal később orvosi kezelésre Budapestre, a Liget Szanatóriumba szállították. Erdélyi felesége – mivel üres kézzel jöttek el Dévaványáról – november 18. és 20. között *„életének veszélyeztetésével”* az ingóságok egy részét átszállíttatta Kisújszállásra.⁵⁷

1918. november 19-én Erdélyi Kálmán benyújtotta nyugdíjazási kérvényét, mondván *„egyáltalán nincsen semmi remény arra, hogy mint már 51 évet haladott ember valaha még munkaképességemet visszanyerhessem, de különben is erkölcsi lehetetlenségnek tartom, hogy azon községben szolgáljak, ahonnan elkergettek és menekülnöm kellett”*.⁵⁸ A december 20-án tartott törvényhatósági bizottsági közgyűlésen 1919. január 1-től nyugdíjazták.

Erdélyi azonban nem vonult vissza: 1919 augusztusában újból elfoglalta a dévaványai főjegyzői állást, majd 1920 ősztől Törökszentmiklós főjegyzőjeként működött. Ottani évtizedes tevékenységét és megbecsültségét jól jellemzi, hogy *„Törökszentmiklós Bethlen Istvánja”*-ként emlegették.⁵⁹

Tálas István (1889–1926), jegyző⁶⁰

Tálasnak nem a forradalmi időszakban kellett döntést hoznia, tevékenysége, majd tragikus sorsa azonban mégis ide köti.

Tálas jegyzői oklevelét Budapesten szerezte meg 1911. június 30-án. Ezt követően kezdte meg közigazgatási szolgálatát szűkebb pátriájában, a Tiszazugban. Számos itteni településen működött segédjegyzőként, illetve helyettesített jegyzőként.

55 MNL JNSzML V. 617. b. 199/1921.; *Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon.* Szeged, 1993. 70–71.

56 MNL JNSzML IV. 407. 8363/1930.

57 MNL JNSzML XV. 3. Vármegyei direktórium iratok I. 27/1919.

58 MNL JNSzML IV. 407. 8363/1930.

59 Kis Újság, 1928. október 7.

60 Bővebben: *Bojtos Gábor: „Hivatása gyakorlása közben elhalálozott.” Merénylet a tiszasülyi főjegyző ellen, 1926. január 15.* http://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/hirek/hivatasa_gyakorlasa_kozben_elhalalozott (letöltés 2018. dec. 18.)

1918 őszén azonban – nem kívánt – országos hírnévre tett szert. Mint mesterszállási jegyző, Józsa Andrásné, aki hadisegély ügyében kereste fel őt hivatalában „becsmérlő kifejezésekkel illette, majd pedig nekiugrott, hasbarúgta és kilődította a folyosóra”.⁶¹ Józsa Andrásné hivatalos hatalommal való visszaélés miatt följelentette a jegyzőt. Tálás ellen végül 1920-ban indult fegyelmi eljárás (ekkor már Tiszakürtön volt főjegyző). A fizikai erőszak mellett felmentési kérelmekkel, közellátási cikkek adásvételével kapcsolatos ügyek merültek fel vádpontként. 1923-ban hivatalvesztésre ítélték.

Működési bizonyítványából egyébként egy lelkiismeretes, pontos hivatalnok képe rajzolódik ki, aki „teendőiben nagy szaktudást és úgy egyéni, mint hivatali érintkezésben kifogástalan magatartást tanúsított”. Szakértelmét azonban nem nélkülözhatték: Törökszentmiklóson lett adóügyi jegyző, 1924 őszétől Tizsasúly főjegyzőjeként működött.

1926. január 15-én 18 órakor, „a midőn még hivatalában íróasztalánál dolgozott”, egy ismeretlen tettes két lövéssel megölte Tálás Istvánt.

Ürményi József (1881-?), főjegyző

Jászfényszaru főjegyzőjének távozása meglehetősen érdekesen alakult. A település plébániájának házkönyve részletesen beszámolt az októberi–novemberi eseményekről. A plébános rezignált feljegyzése szerint az „itthon lévők közömbösen fogadták a forradalom hírére s a lövöldözéseken kívül más az első napokban nem volt”. Hamarosan azonban megváltozott a közhangulat. „Legjobban a főjegyzőt fenyegették meg, aki félelmében csendőrökkel őriztette magát. A nép azért haragudott a főjegyzőre, mert durván bánt a néppel, különösen a hadiözvegyekkel, aztán a meggazdagodási vágytól ösztönözve az igazságtalanságok egész sorozatát követte el. A kivételes hatalommal, mellyel a háborús rendeletek végrehajtása céljából ruháztatott fel, rúttul visszaélt. [...] November hó 4-én reggel már a jegyzők helyzete is kritikussá vált, így ők is a hajnali órákban csendőrfedezet mellett elmenekültek.”⁶²

Az 1918. november 25-én megtartott rendkívüli közgyűlés megállapította, hogy Ürményi „a község anyagi kárára igen sok szabálytalanságot követett el”, számos olyan utalványozást hagyott jóvá, amely végső soron saját jegyzői lakásának kényelmesebbé tételét szolgálta, továbbá kontroll és adminisztráció nélkül intézte a közszükségleti cikkek kiosztását. A testület végül teljes bizalmatlanságát fejezte ki az elmenekült főjegyző iránt.⁶³

1918. december közepén a járás főszolgabírája egy igen alapos jelentésben számolt be járása állapotáról az alispánnak. Ebben személyi kérdésekkel is foglalkozott. Megállapította, hogy minden községben van jegyző és mindössze 3 főjegyző nem tért még vissza állomáshelyére. Köztük volt Ürményi is. Róla – és a jászfákóhalmi főjegyzőről – úgy nyilatkozott a főszolgabíró, hogy „állását

61 Népszava, 1918. október 2.

62 A Jászfényszarui Római Katolikus Plébánia Historia Domusa 43–45.

63 MNL JNSzML V. 615. a. Jászfényszaru nagyközség iratai, Képviselőtestületi ülések jegyzőkönyve (a továbbiakban: V. 615. a.), 50/1918.

tovább meg nem tarthatja”, mert a „felizgatott közhangulat s kapcsolatosan a köznép előtt való meghurcolásuk miatt régi helyükön üdvös munkát már nem teljesíthetnének. Kívánatos volna azért nevezetteknek más helyen való alkalmazása.”⁶⁴

Ürményi végül 1918. december 31-én le is mondott. Ezzel azonban még nem ért véget a története. 1919 szeptemberében Jászfényszaru képviselőtestülete (39 képviselőből 34) úgy döntött, hogy visszavárják a főjegyzőt, csak jelentse be az esetleges költségvetési túllépéseit.⁶⁵

Ürményi azonban nem tért vissza. 1920-ban végül hivatalvesztésre ítélték.⁶⁶

A fentiekben bemutatott esetek alapján több következtetést is levonhatunk. Egyrészt, hogy a tárgyalt időszakban nem került sor teljes elitcserére: az alispán mellett a többi közigazgatási/irányítási szinten is megmaradtak – ha jóval kisebb arányban is – a „rég” kurzus tisztviselői. Másrészt a lemondottak/eltávozottak helyzete sem volt egységes, hiszen – háború alatti magatartásuktól nem függetlenül – volt, akit tartóztattak, de ő menni akart, volt, akit nem marasztaltak, ám békésen távozhatott, és volt, aki testi épségére gondolva hagyta el álláshelyét. A gyorsan változó helyzetet jól illusztrálja az is, hogy több település – már „megújult” – előjárósága 1919 elején mondott le, utat nyitva az újabb „népakaratnak”.

Kitekintés

E rövid írásban kísérletet tettünk annak bemutatására, hogy milyen körülmények között kellett ebben a felfordult időszakban élni, dolgozni, akár az egész életre kiható döntéseket meghozni. Rimaszombati István, Karcag város jegyzője, majd rövid ideig a helyi nemzetőrség parancsnoka ezt így foglalta össze: *„Gondolkozásra nem sok idő volt. Megszoktuk a harcztér milliányi veszélyes pillanataiban: ösztönszerű gondolatvillanás és azonnali cselekvés – életet halált jelentett. Fellépni a tömegszendélyek szekereire, megragadni a féket és irányt szabva a menetsebességet lehorgasztani.”⁶⁷*

Jász-Nagykun-Szolnok vármegye zaklatott, személycserékkel gazdagon átszőtt késő őszi helyzete sajnos nem konszolidálódott a további hetekben, hónapokban sem.

Az 1919. januári közállapotokról szóló jelentés szerint a vármegyében a *„lakosság nagy része nyugtalan. A jászsági felső járásban a leszerelt katonák a szesztilalmat áthágják, hozzájuk csatlakozik a csőcselék. A katonák legnagyobb része fegyveres, állandóan rettegésben tartják a lakosságot. Törökszentmiklóson a kereset híján és a megélhetés nehézségei és a zsidók és vagyonosok elleni uszítók miatt nyugtalan a lakosság. Lázítók urak, hatóságok ellen bujtogatnak, királypárti mozgalmak is észlelhetők. Kunhegyesen a katonák lázítanak. [...]*

64 MNL JNSzML XV. 3. a. 28053/1918.

65 MNL JNSzML V. 615. a. 49/1919.

66 MNL JNSzML IV. 407. 1962/1929.

67 MNL JNSzML IV. 407. 27947/1937.

*Több helyen, mint Nagykörű, Kenderes, Tiszavárkony, Tiszasas, Jászdózsa, Mesterszállás, Jászárokszállás, Kunszentmárton, Jánoshida, Tiszabő, Mezőtúr, Cibakháza községekben a közellátás hiányos volta miatt nyugtalanság észlelhető. Cibakházán a jelentés szerint egyenesen éhségforradalom várható.*⁶⁸

És még ezután jött a bolsevik hatalomátvétel, a román megszállás, a vármegye kettészakadása...

68 MNL OL K 440 PTI 607. f. 31. ő. e.

FÁBIÁN MÁTÉ

VÉG ÉS KEZDET AZ 1918–1919-ES ÚJRATERVEZÉS BORBÉLY-MACZKY EMIL KARRIERJÉBEN*

Jelen tanulmánykötet kiinduló felvetése, hogy 1918–1919 mind az ország, mind az északkelet-magyarországi régió szempontjából jelentős fordulópontot jelentett. Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy röviden bemutassam azt, hogy az 1918-as fordulópont hogyan hatott egy ember életére. Egy olyan ember életére, aki alapvetően ekkor még szinte teljesen ismeretlen volt az országos nyilvánosság előtt, de ezen évek tapasztalatai nyomán olyan radikális változás ment végbe a karrierjében, amelynek révén a következő másfél évtized egyik ismert politikusa és közéleti szereplője lett.

Karrierépítés előszőr

A tanulmány főszereplője vitéz lévai Borbély-Maczkó Emil, aki 1887. szeptember 6-án született a Heves vármegye területén fekvő Heves nagyközségben. Mivel a család volt az elsődleges szocializációs közege, így ezen kapcsolatok befolyásolták leginkább a gondolkodását, értékrendjét és pályaválasztását.

Édesapja, id. Maczkó Emil ebben az időszakban a vármegyei függetlenségi ellenzék egyik legismertebb és legbefolyásosabb személyisége volt, vezető szerepet töltött be a törvényhatósági bizottságban, és a hevesi járás főszolgabírójaként a vármegye tisztikarának is tagja volt. Befolyását és tehetségét jól kamatoztatta, előbb 1908-ban a kápolnai kerületben időközi választáson választották országgyűlési képviselővé, majd 1910-ben a rendes voksolás alkalmával a nagyfügedi kerület mandátumát nyerte el. A Függetlenségi és 48-as Párt egyik olyan személyiségévé vált, aki ugyan nem tartozott az országos vezetéshez, de közvetlenül az élvonal után következett a hierarchiában.

Mindkét nagybátyja a köz szolgálatát választotta hivatásául: Valér, aki Ignácként született, 1864-ben belépett a ciszterci rendbe, 1870-ben pappá szentelték, majd Egerbe került, ahol nem csak a ciszterci gimnáziumban és az érseki jogakadémián tanított, hanem Eger szellemi és kulturális életének egyik fő szervezője és támogatója volt. Másik nagybátyja, Gyula előbb Zaránk, majd negyven éven keresztül Erdőtelek település jegyzője volt, továbbá a vármegyei törvényhatósági bizottság egyik legbefolyásosabb tagjaként tartották számon.

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

Rajtuk kívül főszereplőnk mindkét testvére a vármegye szolgálatába szegődött, György a saját tehetsége és apja befolyásának köszönhetően nagyon gyorsan lépdelt egyre előrébb a közigazgatási ranglétrán, 36 évesen már a hevesi járás főszolgabírója és a megyei törvényhatósági bizottság tagja volt. Béla, aki kevésbé volt szorgalmas és talán szerényebb képességei is voltak, vármegyei útbiztosként helyezkedett el, egész életét ennek a hivatásnak szentelte.¹

Ilyen közegbe született Borbély-Maczký Emil, akinek a családja anyai ágon a régió három jelentős és befolyásos nemesi családjával, a fáji Fáyakkal, a lévai Borbélyokkal és a runyai Soldosokkal is szoros kapcsolatban állt.

Ifjabb Maczký Emil² eleven gyerek volt, akit iskolai előmenetele egyáltalán nem érdekelt. Nem véletlen, hogy elemi és középfokú tanulmányait négy településen (Kál, Karcag, Dobsina, Eger) végezte, közepes eredménnyel. Mivel nem volt olyan hivatás, amely iránt érdeklődött volna, így pályaválasztását két másik ok befolyásolta. Abban biztos volt, hogy valamilyen formában lovakkal akart foglalkozni, és ha lehet, mindezt minél messzebb a hevesi háztól. Ugyan nem volt rossz kapcsolata szüleivel és testvéreivel, de apja figyelő tekintete és szigora, valamint idősebb bátyjának tudatossága nyomasztotta őt.³ Ezek miatt úgy érezte, ha otthon marad, sohasem tud megszabadulni ettől a számára teljesen unalmas világtól és a sok-sok unalmas hivatalnoktól, akik a rokonai voltak. Az iskolában többször tanultak a katonaságról, a huszárokról, amelyek kivételesen felkeltették Emil figyelmét. Mivel hamar kiderült, hogy középfokú tanulmányait nem fejezi be, így gyorsan megszületett az elhatározás, hogy katonai pályára lép. A lovas fegyvernem és az Erdély–Heves távolság kellő motivációt jelentett számára, így szülei támogatásával 1902-ben a nagyváradi honvéd-hadapródiskolába felvételizett, sikeresen.

Az 1902–1906 közötti időszak Maczký Emil számára új élményeket, új közeget és közösséget, valamint egy teljesen új világot jelentett. Megtalálta azt a hivatást,

1 A család részletesebb elemzéséhez lásd bővebben: *Fábián Máté: A Maczký család Heves vármegye szolgálatában.* In: RMJ60. Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. Szerk.: Fábián Máté – Romsics Ignác. Eger, 2017. 41–68.

2 A Gerő József által összegyűjtött, 1867–1937 között igazolt nemesek sorában az alábbi bejegyzés olvasható: „[Borbély (Lévai) Rozália] Nemessége, előneve, címere Maczký Emil honv. főhadnagyra, *1887. IX. 6. Heves, (Emil-Fáy Róza) ruháztatik, kinek neve ezután: Lévai Borbély-Maczký Emil.” Gerő József: A M. Kir. Belügyminiszter által igazolt nemesek, 1867–1937. Bp. 1938. 75.

Mivel a nemesség átruházását 1915-ben engedélyezte a Belügyminisztérium, így eddig az időpontig hivatalosan az ifj. Maczký Emil nevet használta. A tanulmány vonatkozó részeiben én is ezt a formát alkalmazom, az életút 1915-től kezdődő részében térek majd át a Borbély-Maczký formulára.

3 A családtagok közül a legszorosabb kapcsolata anyjával és fiatalabbik bátyjával, Bélával alakult ki, velük töltötte a legtöbb időt. Apja, id. Maczký Emil sokszor volt távol, ha mégis otthon tartózkodott, akkor is leginkább hivatali ügyekről szeretett beszélgetni a község vezetőivel. Vele sem ekkor, sem később nem alakult ki erős apa-fió kapcsolat. Idősebb bátyjával, Györggyel különösebb kapcsolata nem volt. Testvére jó tanuló, szorgalmas és céltudatos volt. Már egészen gyermekkorától tudatosan készült a tisztviselői pályára, így ő inkább apjuk társaságát kereste, sokszor kísérte el őt hivatali útja során. Emil és György szinte teljes ellentétei voltak egymásnak, mind viselkedésben, mind pedig gondolkodásban.

amelyre vágyott. A nagyváradi évek alatt nem csak magas szintű elméleti tudást és sporttemberi fizikumot szerzett, hanem évtizedekig tartó barátságokat is. Mivel a tanév elméleti része szeptember 17-től július 15-ig tartott, majd ezt követően egy hónapos gyakorlati időszak következett, Maczkó a tanulmányi időszak alatt kevés alkalommal találkozott családtagjaival, évekig nem utazott haza Hevesre. A rövid szünidőket – egy hónapos nyári, kéthetes karácsonyi, néhány napos húsvéti és farsangi szüneteket – inkább az egyre jobban megkedvelt Erdélyben és Partiumban (főleg Nagyváradon, de a megismert katonatársak révén gyakran Gyulafehérvárott) töltötte. A családdal ebben az időszakban még levelezés útján sem érintkezett gyakran, néhányszor fiatalabb bátyjával, Bélával váltott levelet. Mivel a nagyváradi közeget gyorsan megszokta és megszerette, a családi és otthoni kapcsolatok egyre lazábbá váltak. Személyiségében jelentős változást eredményezett, hogy szinte még gyerekként elkerült a nyomasztó szülői házból, és egy nagyobb város pezsgő életébe csöppent. A korábban eleven és semmi iránt nem érdeklődő kamasz megtalálta hivatását, így atyja figyelő (és rosszálló) tekintetétől megszabadulhatott.

Ki kell emelni továbbá azt is, hogy az olyan tanulni nem szerető fiatalok számára, mint Maczkó, a hadapródiskolák egyfajta menekülő utat is jelentettek. Habár itt is hallgatniuk kellett közműveltségi tárgyakat (nyelvtan, német, francia, földrajz, történelem, számtan, mértan, természettan, vegytan), a tananyag jelentős részét a későbbi katonai évek során hasznosítható és alkalmazható elméleti (szolgálati szabályzat, hadseregszervezet, tereptan és terepfelvétel, térképábrázolás, harcászat, műszaki ismeretek) és gyakorlati (lövészet, harcászat, távbecslés, térképolvasás, tájékozódás, torna, vívás, úszás) tárgyak adták. Ezek mellett folyamatosak voltak a harcászati és terepfelvételi utazások, a különféle gyakorlatok (például alaki gyakorlat), valamint a különféle sportversenyek is.⁴

A hadapródiskola elvégzése után előbb Kassán (5. honvéd-huszárezred), majd Marosvásárhelyen (9. honvéd-huszárezred) szolgált.⁵ Ebben az időszakban kiváló lovassá és géppuskássá vált, rendszeresen részt vett századszolgálatokon, valamint több hónapig segédoktatóként tevékenykedett az altiszt-képző iskolában. Ekkor készítették el tiszti személyi adatlapját, amely azonban csak nagyon hiányosan maradt fenn. Bejegyzések kizárólag az 1906-os és 1907-es évekből olvashatók, a későbbi közel egy évtizedes tényleges szolgálatról már

4 A nagyváradi honvéd-hadapród iskola működéséhez lásd bővebben: *Szentesy József*: A nagyváradi m. kir. honvéd hadapródiskola története, 1898–1941. Nagyvárad, 1943. 22–24.

5 1906. augusztus 18-án, szeptember 1-től számítandó ranggal ifj. Maczkó Emilt, a nagyváradi honvéd-hadapródiskola IV. évfolyamát frissen végzett növendékét, a kassai 5. honvéd-huszárezredhez nevezték ki hadapród-tiszthelyettesé. Rendeleti Közlöny, 33. évf. 28. sz. 7851/el. 207.

A négy éves felvidéki szolgálat után családalapítás miatt kérte áthelyezését Marosvásárhelyre, amelyre 1910. november 1-vel került sor. A gyulafehérvári nyaralások és a régi barátok meglátogatása során megismerte Kerekes Margitot, akit 1910. július 10-én eljegyzett, majd néhány hónappal később feleségül is vett. Rendeleti Közlöny, 37. évf. 36. sz. 107277/2. sz. 344.

nem maradtak fenn az adatlapok. Mind a két évben pozitív jellemzést adtak róla felettesei: „Magyarul tökéletesen beszél és ír. Németül szükségképpen beszél. Vig kedélyű, megállapodott jellemmel, jó felfogással és szellemi képességgel, elég jó lovas, ujoncz oktatásban még némi gyakorlatra szorul, szakaszt úgy önállóan, mint század kötelékben elég jól vezet, jó lövő, a lövészetet jól oktatja. Szorgalmas megfelelő eredménnyel. előjárók irányában engedelmes és kötelességszerűen nyilt, – egyenranguakkal szemben barátságos és előzékeny, alárendeltek irányában követelő és erélyes, de jóakaró, fegyelmet és szolgálati rendet fenntartani tud. Közép természetű, szikár, erős, egészséges, minden fáradsalmak elviselésére békében és háboruban alkalmas.”⁶

Folyamatos előmenetelét parancsnokai is támogatták, 1907 októberében hadnaggyá⁷, 1913 áprilisában főhadnaggyá⁸ nevezték ki.

Ifj. Maczký Emil ugyan a családalapítás szándékával kérte 1910 őszén az áthelyezését Erdélybe, Kerekes Margittal kötött házassága azonban tragikusan rövid ideig tartott. Az áttelepülést követően alig kevesebb mint egy évvel, 1911. október 19-én Kerekes Margit elhunyt. Halálának oka eddig ismeretlen, iratokkal nem támasztható alá. A családi emlékezet szerint éppen terhes volt közös gyermekükkel, amikor egy szomorú baleset történt: miközben a kamrában pakolt, meglátott a polcon egy egeret, és ijedtében leesett a kisszékről, beindult a koraszülés, amit sem az anya, sem pedig a fiúgyermek nem élt túl.⁹

Feleségének és születendő fiának elvesztését nehezen, de viszonylag rövid idő alatt feldolgozta Maczký. Bár továbbra is tartotta a kapcsolatot anyósával, apósával és sógornőjével, azonban hamarosan elhomályosult első feleségének emléke. Ebben szerepet játszott az is, hogy a honvédségen belül egyre több feladatot vállalt, és egyre feljebb lépett a ranglétrán. A magánéleti nehézségeken való túljutást segítette továbbá az a sokszínű társasági élet is, amely Marosvásárhelyen és Szamosújváron körülvette az ott állomásozó huszárokat. A pezsgő városi élet hasonlatos volt ahhoz, amit Maczký már Nagyváradon és Gyulafehérváron is megtapasztalt. Nemcsak a hadgyakorlatok, lovassági és ügyességi versenyek, valamint vadászati események révén volt élénk a kapcsolat a városlakókkal, hanem a szabadidő eltöltése (pl. zenés-táncos multságok a Korzó kávéházban, séta és pihenés az Erzsébet-parkban) és a különféle jótékonyági összejöveteleken való részvétel is a társasági kapcsolatok erősítését segítették. Ezen eseményekről, továbbá az ezred életéről a korabeli lapok – a *Székely Lapok*, a *Székely Napló*, a *Szamosújvári Napló* és a *Szamosújvári Hírlap* – rendszeresen tudósítottak.¹⁰

6 Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltára (továbbiakban: HIM HL) AKVI 35905. 6.

7 Rendeleti Közlöny, 34. évf. 39. sz. 10550/el. 329.

8 Rendeleti Közlöny, 40. évf. 23. sz. 7412/el. 293.

9 *Kerkayné Maczký Emese*: Családi krónikák. Kézirat. H. é. n. (továbbiakban: *Kerkayné M. E.*: Családi krónikák i. m.)

10 A huszárezred laktanyáiról, társasági életéről lásd bővebben: *Kosztá István*: Huszártörténet. Csíkszereda, 2008. 33–86.

1914 nyarán aztán drasztikus változás állt be Maczky Emil magánéletében és katonai pályafutásában is. Miközben a Monarchia sajtója a szarajevói merényletről és a szerb konfliktusról cikkezett, addig Maczky a Szilágy vármegyei Ákoson eljegyezte a környék egyik legvagyonosabb földbirtokosának, Pálinkás Endrének a lányát, Erzsébetet. Kapcsolatuk eddig feltáratlan maradt, ennek oka jórészt a forrás- és információhiány. Nem tudható pontosan, hogy Emil és „Böske” hogyan ismerkedtek meg, továbbá az sem, hogy kapcsolatuk mikor és miért ért véget. A *Pesti Hírlap* 1914. július 17-i számában értesítette az olvasóközönséget az eljegyzésről.¹¹ Hogy valóban sor került az eseményre onnan tudható biztosan, hogy Maczky Emil nősülési engedély iránti kérelmet adott be 1915–1916 fordulóján. Mivel 1914 nyarától a fronton tartózkodott, így valószínűsíthető, hogy házasságot a korábbi jegyesével, Pálinkás Erzsébettel tervezett. Hogy kapcsolatuk hogyan alakult a továbbiakban, pontosan nem tudható, de a honvédelmi miniszter által 1916. március 6-án, 67255/15/b-1916. szám alatt kiadott nősülési engedély elintézés hiányában hatályát veszítette. 1917. augusztus 17-én a Honvédelmi Minisztérium levélben értesítette az érintettet, hogy az engedély immáron nem érvényes, azt vissza kell küldenie. Továbbá kérték Maczkyt, nyilatkozzon arról, hogy a nősülés szándékától elállt vagy újbóli engedélyt igényel.¹² A szeptember 5-én feladott válaszban a korábbi engedélyt visszaküldte a minisztériumhoz, de egyéb információt nem közölt.¹³ Ebből következtetni lehet arra, hogy a „Böskével” folytatott kapcsolata ekkorra már véget ért. Mivel – hasonlóan az első házasságához – erről sem maradt fenn primer forrás, így itt is a családi emlékezetre kell hagyatkoznunk, amely szerint egy falusi pletyka (lehetséges viszony Böske és egy másik férfi között) vetett véget a fiatalok szerelmének.¹⁴

1914 nyarán, az akkor még lángoló szerelemből és az eljegyzésből fakadó örömteli pillanat nem tarthatott sokáig. Augusztus elején Marosvásárhelyen bevagonírozott, és a következő négy évet a keleti fronton, majd az utolsó hónapokat délnyugaton töltötte. Ebben a történelmi pillanatban kibontakozhatott a katona, aki bő egy évtizedig képezte magát, és várta a lehetőséget, hogy kitűnjön társai közül. A háborús évek során úgy tűnik, hogy ténylegesen meg volt a tehetsége ahhoz, hogy sikeres huszártiszt váljon belőle. A stojanowi, a Wirchne melletti, a Mt. Rusului és Jakobeni környéki hősi cselekedetei miatt 1914–1918 között háromszor kapott dicső elismerést (1914, 1915, 1917)¹⁵, a 3. osztályú Katonai Érdemkeresztet hadidíszítménnyel és kardokkal (1917)¹⁶, valamint kétszer a 3. osztályú Vaskorona-rendet hadidíszítménnyel és kardokkal

11 Pesti Hírlap, 1914. július 17. 15.

12 HIM HL II. C. 675. 5. 287983/15/b-1917.

13 HIM HL II. C. 675. 5. 1154/1917.

14 *Kerkayné M. E.*: Családi krónikák i. m.

15 Rendeleti Közlöny, 41. évf. 65. sz. 17458/el.; Rendeleti Közlöny, 42. évf. 58. sz. 7653/el.; HIM HL VII. 243. 18172.; Rendeleti Közlöny, 44. évf. 111. sz. 16636/el.

16 HIM HL VII. 243. 15216.; Rendeleti Közlöny, 44. évf. 20. sz. 1889/el.

(1917, 1918)¹⁷. A hadapród-tiszthelyettesből egy évtized alatt többszörösen kitüntetett százados lett¹⁸, akinek a nevét az országos napilapok katonai rovatai révén a hárorszáiban is megismerték.¹⁹ Gróf Takách Tolvay József, aki 1917 májusától volt a 9. huszárezred parancsnoka, bő két évtizeddel később így emlékezett vissza beosztottjára: „Közvetlen előjárója kiválóan jellemezte, bajtársai mint a legnemesebb barátot tisztelték és alárendeltjei rajongtak érte, mert egyrészt gondoskodott róluk és másrészt megóvta őket a hiába való véráldozatoktól és kiirtotta az úgynévezett és divatosá váló hurrávirtust! [...] Gyors átlátása, katonás pontossággal párosult minden elhatározásában és cselekedetében a bátorság és hősiesség szellemével!”²⁰

1918 májusában helyezték át az ezredével az olasz fronton, bő egy hónapig a Piave folyónál harcolt. Június 17-én azonban egy közeli gránát felrobbanása miatt gránátnyomást szenvedett, ami miatt hazaszállították, és a gyógykezelés közben a váci lovas géppuskástanfolyam parancsnokává nevezték ki. Az október–novemberi politikai és katonai eseményeket így már a kezdetektől közlő, Vácról szemlélte Borbély-Maczký. Édesapja hatása révén, aki Tisza István ellenzékéhez tartozott, és a parlament függetlenségi csoportjában politizált, alapvetően bizalommal figyelte kezdetben a Károlyi Mihály vezette új hatalmi pólust. Ennek nyomán Bartha Albert hadügyminiszter november 18-án nyílt parancsot adott Borbély-Maczkýnak, miszerint „megbízásomból a 11. honvéd lovas hadosztály elé utazik. Megbízása van, hogy a hadosztály tisztikarának és legénységének az ország helyzetét feltárva, őket tovább együttmunkálásra bírja.”²¹ Hegedüs Pál vezérőrnagy feljegyzéseiből kiderül, hogy Borbély-Maczký november 20-án érkezett Körmentre, ahol a hadosztály átmenetileg állomásozott. Ezt követően a 9. honvéd huszárezred katonáit a tervek szerint fokozatosan leszerelték, majd néhány nap alatt koordinált keretek között hazakerültek Marosvásárhelyre és Szamosújvárra.²²

A karrier újratervezése

1918 novemberének végén szétvált az egyéni életút és az ezred sorsa. A családi emlékezet szerint Borbély-Maczký ekkor már otthon tartózkodott, vélhetően szabadságon. Keresztfiának a majd félévszázaddal későbbi visszaemlékezése

17 Rendeleti Közlöny, 44. évf. 141. sz. 23451/el.; Rendeleti Közlöny, 45. évf. 132. sz. 22624/el.

18 Rendeleti Közlöny, 43. évf. 102. sz. 15615/el.

19 A Borbély-Maczký Emilhez kapcsolódó katonai eseményekről híreket leginkább a Budapesti Hírlap és Pesti Hírlap közölte.

20 *Takách Tolvay József*: Borbély Maczký Emil százados. In: Vitéz Borbély-Maczký Emil huszesztendeje a magyar közéletben. Szerk.: Uzdóczy Zdravec István et al. Miskolc, 1940. 58.

21 *Kerkayné M. E.*: Családi krónikák i. m.

22 *Hegedüs Pál*: Háborús feljegyzések, 1914. VII. 20. – 1918. XI. 24. – HIM HL TGY 869.

szerint ekkor már Borbély-Maczkó teljesen szembefordult Károlyiékkel, főként a katonákkal való bánásmód miatt.²³ Ezen időszakban döntött úgy, hogy ott hagyja a hadsereget és befejezi katonai pályafutását. Ez a döntés hosszas vívódás után született meg. Gyerekkora óta a katonaság, a huszárok és a lovak érdekelték. Vonzódása olyan erős volt a hadsereg iránt, hogy tanulmányait teljesen elhanyagolta, és az első adandó alkalommal jelentkezett egy hadapródiszkolába. A kötődés hamar szorossá vált. Élethosszig tartó élményeket szerzett, szoros barátságokat kötött, egy számára addig ismeretlen új világot fedezett fel Erdély kapcsán, ahová szívesebben látogatott el szabadidejében, mint a hevesi szülői házba. Közvetve a katonaság révén ismerte meg első feleségét, majd a második menyasszonyát is. Ezekon felül fontos kiemelni, hogy alapvetően sikeres és elismert katona volt. Az előléptetések, kitüntetések és folyamatos sikerek mellett kivívta a legénység, a császári-királyi és honvédségi tisztikar, sőt a német katonai vezetés elismerését is. Eredményes katonai pályafutásához nyilvánvalóan hozzájárult az első világháború is, amely olyan történelmi pillanat volt Borbély-Maczkó Emil számára is, amikor tehetségét kamatoztatni tudta.

A Nagy Háborúnak azonban 1918 őszére vége lett, az újonnan berendezkedő hatalom pacifista politikája a hadseregre nézve súlyos károkat (leszerelések, dezertálások, zavargások) okozott, amely egy elkötelezett huszár értékrendjével ellentétes volt. A pozitív érzelmi szálak ekkorra már egyre inkább fájó sebekké alakultak át, hiszen első felesége – és születendő gyermeke – tragikus körülmények között elhunyt, második menyasszonyával elhidegültek és felbontották az eljegyzést, az imádott Erdély pedig már ekkor is elveszni látszott. Ezen tényezők együttes hatása eredményezte azt, hogy a sikeres, többször kitüntetett százados otthagya a korábban élethosszig választott életpályát, és eredményes karrierjét feladta. 1918 telén, a karácsonyi ünnepeket a hevesi házban töltve, még biztosan nem volt elképzelése arról, hogy mihez fog kezdeni a tervezett nyugdíjazás után.

Az újév első napjaiban hozta meg a végleges döntést, amely alapvetően befolyásolta életét. A *Rendeleti Közlöny* az 1919. január 8-i számában közli a 2022/31. sz. rendeletet, amelynek értelmében 1919. február 1-gyel nyugállományba helyeztetik „*Borbély-Maczkó Emil 9. honvéd huszárezredbeli százados, saját kérelmére. Választott lakhelye: Heves.*”²⁴

Borbély-Maczkó Emilnek a leszerelést követően, harminckét évesen, gyakorlatilag újra kellett szerveznie életét. Felesége, gyermekei nem voltak, önálló házzal és egzisztenciával nem rendelkezett. Valószínűleg konkrét elképzelései sem voltak arra vonatkozóan, hogy a polgári, civil életben mihez kezdjen. Ugyan a családjában látott olyan mintákat és életutakat, amelyek reális választásnak tűntek/tűnhettek, hiszen édesapja, nagybátyja és idősebb bátyja kapcsolatrendszerét felhasználva vármegyei szinten jelentős

23 Kerkaýné M. E.: Családi krónikák i. m.

24 Rendeleti Közlöny, 46. évf. 6. sz. 2022/31.

közigazgatási karriert tudott volna felépíteni magának.²⁵ Ezzel a lehetőséggel azonban ahogy 1902-ben, úgy 1919-ben sem élt.

Bár a nyugállományba helyezésekor Hevest jelölte meg választott lakhelyként, ezt inkább csak átmeneti megoldásnak gondolta. A szülői ház ekkor már zsúfolt volt, hiszen szülei mellett fiatalabbik bátyja, Béla is ott élt, a feleségével és hat gyermekükkel. Ráadásul idősödő apja egyre inkább elveszítette realitásérzékét a családi pénzügyek terén. Egyfelől adományozások és támogatások formájában kezdett apadni az egyébként sem túl nagy – pontosan ismeretlen mértékű – vagyon, másfelől pedig folyamatosan nőtt az adósság is.²⁶ Az egyre zsugorodó vagyon és birtok már kevés volt ahhoz, hogy a két szülőt és az otthon élő hatgyermekes családot ellássa. Ráadásul a pénzügyi nehézségek miatt egyre több súrlódásra került sor. Borbély-Maczkó vélhetően az első néhány hét keserű tapasztalata után jutott arra a felismerésre, hogy saját kisebb vagyonából (amely alapvetően a nagymama örökségéből és katonaevek alatt gyűjtött megtakarításaiból állt) földet és ingatlant vásároljon, ezáltal önálló egzisztencia kialakításába kezdjen.

Ekkor érkezett a Borsod vármegyéhez tartozó Bóta községbe, ahol előbb egy úrilakot vásárolt a falu központjában, majd néhány hónappal később – ekkor már újdonsült feleségével, Hisnyay-Heinzelmann Eleonórával²⁷ együtt – egy kisebb birtokot a külterületen. A helyszín kiválasztásának motivációja eddig ismeretlen. Sem a rendelkezésre álló források, sem pedig a családi emlékezetben nem maradt fenn olyan információ vagy adat, amely alapján a bótai költözést megmagyarázhatnánk. A családi kapcsolatok Heves vármegyéhez – Erdőtelekhez, Heveshez, Kálhoz, Kápolnához és Kompolthoz – kötődtek, nagymama hajdani birtokából és vagyonából kapott részesedéséből futotta volna egy nagyobb (néhány száz holdnyi) földterületre a környéken. Ő azonban másodszor is belevágott az ismeretlenbe, vélhetően újfent a családi kapcsolatok lazítása, az apja és bátyja árnyékából való kilépés és az önállóság miatt.²⁸

25 Fontosnak tartom kiemelni, hogy erről a sorsfordító döntésről nem maradt fent személyes reflexió.

26 *Kerkayné M. E.*: Családi krónikák i. m.

27 A familia német patrícusi gyökerekkel rendelkezett, amelynek első magyar nemesiséget szerző tagja Heinzelmann Alfréd volt. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) K 19 69. k. 870–871.

A család vagyoni alapját a hizsnyóvízi vasgyár biztosította, melyet Heinzelmann György alapított 1845-ben. Az alapvetően vasöntvényeket – tűzhelylapokat, kályhákat, edényeket – gyártó üzem a 19. század második felében egyre nagyobb kapacitással működött, így amikor Heinzelmann Alfréd átvette a vezetést, már két olvasztó üzemelt, és 1897-ben felépítették a harmadik nagy egységet is. A fejlesztések révén intenzív kereskedelmi kapcsolat alakult ki Ausztriával és egyes balkáni területekkel. Ezen gazdasági érdekltség révén vagyonos családba született 1893-ban, harmadik gyereként, Eleonóra. *Borovszky Samu*: Magyarország vármegyei és városai. Magyarország monográfiája. Gömör-Kishont vármegye. Budapest, 1903. 260., 647.

28 Bár több helyen is felbukkan, hogy Borbély-Maczkó Emil Bóta szülöttje volt, ez bizonyosan nem így volt. Anyakönyvi bejegyzésében egyértelműen azonosítható, hogy Heves nagyközségben született. Ezen tévhitnek a kialakulását valószínűleg az egyen

A Tanácsköztársaság időszakában, majd az azt követő zűrzavaros hónapokban Borbély-Maczký visszahúzódva élt az újonnan vásárolt bótai úrilakban, az azt körbeölelő kertet művelte, és ekkor még nem mutatott érdeklődést az esetleges politikai karrier lehetősége iránt. Valószínűleg komolyan gondolta, hogy birtokán fog gazdálkodni, ezt bizonyítja, hogy ekkor vásárolt nagyobb szántóterületeket a falu határában, újdonsült feleségének vagyoni helyzetét kihasználva.²⁹ Ebbéli meggyőződése a katonai pálya utáni átmeneti nyugalmas évek iránti vágy és a radikálisan szélsőséges országos események hatására alakult ki.³⁰

Karrierépítés másodszer

1919 végére megszilárdultak anyagi és családi viszonyai, és lehetősége nyílt jobban odafigyelni a közéleti események alakulására. Többször részt vett különféle választási nagygyűléseken Ózdon, és az egyik ilyen alkalommal a helyi gyár munkásétermében a kispárti vezető – végső elkeseredettségükben, mert számos saját jelöltjüket leszavazták a helyi munkások – felkérték a közönség soraiban helyet foglaló környékbeli birtokost és ismert katonát, hogy vállalja el a képviselőjelöltséget. Az a tény, hogy nem kellett sokáig győzködni a bótai földesurat, arra utal, hogy a részvétel nem pusztán egy kívülálló érdeklődése volt, hanem a megszilárduló viszonyokat látva aktívabban be akart kapcsolódni a környezet politikai közegébe. Ezzel egy korábban kevésbé ambicionált és számára teljesen érdektelen pályára lépett. Elhatározását a fentiekén túl az is befolyásolta, hogy a megszilárduló politikai rendszerben egyre nagyobb számban jelentek meg egykori bajtársai, illetve a háború során magas rangú tisztekké előléptetett katonatársai, akik mintát és követhető példát jelentettek számára.

és falu között kialakult szoros érzelmi kapcsolat eredményezte. A beköltözést követően a település lakossága sajátjaként tekintett az egykori katonára, későbbi főispánra, aki cserébe folyamatos fejlesztéshez segítette hozzá a települést. Egy idő után a közvélemény előtt is összekapcsolódott Borbély-Maczký és Bóta, így a gyakorivá váló szófordulatok („bótai úr”, „a híres bótai”) eredményezhették a származással kapcsolatos legenda kialakulását.

29 A gazdacímtárak szerint 1925-ben 157 k. hold birtokkal rendelkezett, míg 1935-ben 200 k. holddal, amelyek jelentős része szántóterület (113 h. mindkét felmérés idején) és legelő (29 h. és 73. h.) volt. A harmincas években a földbirtok kataszteri tiszta jövedelme 433 aranykorona volt, amely biztos anyagi háttérrel biztosított földesúrnak. Gazdacímtár, 1925. 72.; Gazdacímtár, 1937. 71.

30 A Tanácsköztársaság létrejötte és annak ideológiai háttere teljesen eltaszította Borbély-Maczkýt a közélettől és a politikától. Ráadásul nyáron egy tizenegy fős bótai és környékbeli fiatalokból álló csoport megtámadta a falu új lakosát, és fizikailag is bántalmazták. Bár 1919 szeptemberében nyomozás indult az ügyben, mely során az ózdi járási főszolgabíró egy rövid feljegyzést is kapott az elkövetőkről, valószínűleg komolyabb büntetésre nem került sor. Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL BAZML) IV. 821. 2715/1919.

Ezzel egy új szakasz kezdődött Borbély-Maczký Emil életében. Előbb 1920-ban az ózdi, majd 1926-ban a miskolci kerületben szerzett képviselői mandátumot. Országos közéleti szerepvállalásának jelentősége azonban nem a képviselőházi tevékenységére vezethető vissza, hiszen alig-alig vett részt az üléseken, és csak nagyon ritkán szólalt fel – kevéssé releváns kérdésekben – az országgyűlésben.³¹

Ezzel szemben a parlamenten kívüli tevékenysége már sokkal jelentősebb volt. 1918 végén ismerkedett meg és kötött barátságot Gömbös Gyulával, akinek a révén a fajvédő mozgalom születésétől kezdve aktívan részt vehetett annak szervezési munkáiban. Ekkor került kapcsolatba a radikális jobboldali táborral, amelyben megtalálta saját helyét, és a hasonló gondolkodású emberekkel szoros, baráti kapcsolatot alakított ki (pl. Keresztes- Fischer Ferenc, Kozma Miklós). Kemény és kitartó munkája, valamint az 1926-os voksolás eredménye – miszerint egyedülként szerzett tényleges választási küzdelemben egyértelműen fajvédő jelöltként mandátumot – jelentősen megnövelte presztízsét a mozgalom vezéralakjainak, különösen Gömbös Gyulának a szemében. Utóbbi ezután egyre jobban támaszkodott az egykori katonatársra, és egyre inkább legfelsőbb bizalmasává fogadta Borbély-Maczkýt. Ő pedig mindvégig követte barátját és vezérét, tehetségét pedig arra használta fel, hogy a bomladozó fajvédő mozgalom mögött álló korábbi ellenforradalmi egyesületeket (MOVE, ÉME) megerősítse, a régi frontharcos katonákat pedig egy új szervezetben egységesítve, stabil társadalmi háttérrel biztosíthasson Gömbösnek.³²

31 Az érintett választások történetéhez és parlamenti szerepvállalásához lásd bővebben: *Fábián Máté: „Borbély-Maczký vitéz huszár szavazni rá azért muszáj.” Vitéz Borbély-Maczký Emil országgyűlési képviselői pályafutása.* In: Doktorandusz hallgatók IV. konferenciája, 2015. május 14. Konferenciák, műhelybeszélgetések. Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai, XII. Szerk.: Fábián Máté. Eger, 2016. 59–75.

32 1927 novembere és 1932 februárja között volt a MOVE elnöke. Ebben az időszakban az egykori ellenforradalmi katonai szervezetet sikeresen átszervezte egy nacionalista szellemiségű sport- és lövészmozgalommá, amellyel megerősítette a szétesőben lévő szervezetet és a növelte a taglétszámot. Ezen időszakhoz lásd bővebben: *Dósa Rudolfné: A MOVE. Egy jellegzetes magyar fasiszta szervezet, 1918–1944.* Budapest, 1972. 149–157. (továbbiakban: *Dósa R.: MOVE i. m.*)

Az Ébredő Magyarok Egyesületének átalakítási kísérlete már nem sikerült ilyen jól. Borbély-Maczký ugyanazzal a taktikával próbálta felrázni az egyesületet és a táborba szervezni, mint tette azt a MOVE-val. Sikerral került be a vezetésbe, 1927. január 16-án alelnökké, 1928. június 19-én országos társelnökké választották. Hamar fel kellett azonban ismernie, hogy a közösség egy része az ebben az időszakban távozó elnök, Eckhardt Tibor feltétlen híve volt, míg a másik oldal radikalizmusában és forradalmiságában túlmutatott azokon a törekvéseken, amelyeket Gömbösék kijelöltek. Így hiába kérték fel 1928 áprilisában országos elnöknek, hamar kiábrándult az egyesületből és nem vállalta a szervezet vezetését. Az ébredők mozgalmán belül kialakult ellentétéről és ezen időszak belső változásaihoz lásd bővebben: *Zinner Tibor: Az ébredők fénykora, 1919–1923.* Budapest, 1989. 181–185.

Az ébredők átalakításának felhagyását jelentő döntést az is befolyásolta, hogy lehetősége nyílt Borbély-Maczký Emilnek egy új társadalmi szerveződést létrehozni, amelyet szervezőként a saját elképzelései szerint alakíthatott ki. Bármennyire is politikussá vált a húszas években, mégis katonatársai körében érezte jól magát

Antal István, sajtófőnök, későbbi igazságügyi államtitkár így emlékezett vissza Borbély-Maczkýra mint fajvédő politikusra: „E helyes értelemben vett fajvédő politika egyik legerőteljesebb képviselője, hirdetője és munkása a magyar közéletben: vitéz Borbély-Maczký Emil főispán, aki a kormányzására bízott vármegye területén kifejtett szociális és más népvédelmi tevékenységével az élet valóságába ültette át az igazi fajvédő politika reális célkitűzéseit. [...] Mihozzánk, akik a magyar politikai élet fiatalabb nemzedékéhez tartozunk, azért áll oly közel vitéz Borbély Maczký Emil főispán, mert hús esztendő munkásságával bebizonyította, hogy a fajvédő gondolat nem üres szólam, de reális tartalom, amelynek az ország életében nemcsak óriási feladatai, de ma már óriási eredményei is vannak. Ha a megboldogult vezérünk, Gömbös Gyula ma itt élne közöttünk, ő is azt mondaná, mint mi: vitéz Borbély Maczký Emil kemény, elszánt, harcos férfiú, aki eddig is nagy harcot harcolt, hatalmas munkát végzett és maradandó eredményeket ért el az ő eszméinek megvalósítása tekintetében, de akire még ezen a téren igen sok tennivaló és igen nagy feladatok várokoznak a magyar életben.”³³

Ezen harcos években tapasztalatlan képviselőből profi politikussá vált, a huszas évek végén már úgy mozgott az országos közéletben, mintha mindig ezzel foglalkozott volna. Érdemes röviden kitérni az apa és fiú politikai tevékenységének összehasonlítására. A két politikus karaktere merőben eltért egymástól. Id. Maczký Emil egy lobbanékony természetű, függetlenségi ellenzéki politikus volt, aki az országos politikai életben leginkább azzal tűnt ki, hogy állandóan rendre kellett utasítani az országgyűlésben, fel kellett függeszteni az ülést, mert társaival akadályozták a napirend folytatását. Mindeközben otthon, a lokális hevesi közegben kényelmes életet élt, korábbi közigazgatási karrierje révén jelentős pozíciót töltött be (hivatal nélkül is) a vármegyei közéletben, melynek köszönhetően állandóan formális és informális megbeszélések színhelyévé vált a Maczký-kúria. A századelőn az apa egyre inkább egy tipikus vidéki dzsentri életét kezdte élni, jóhangulatú beszélgetésekkel, borozgatásokkal, ígérekkel és egyre fokozódó eladósodással. Ettől az életformától mind a legidősebb fia, György, mind pedig Emil menekülni próbált. Előbbi a tudatos közigazgatási karrierépítésben látta a kitörési lehetőséget a lesüllyedés rémképét előrevetítő mindennapokból, míg utóbbi a teljes elszakadást választva Erdélybe és a katonasághoz menekült. Az apa és fiú országos

az egykori huszárszázados. A sajtóban már 1927 végén lehetett arról olvasni, hogy Borbély-Maczký Emil MOVE-elnökjelöltként is a frontharcos katonák szövetségének létrehozását tervezte megválasztása esetén, azonban erre csak az ország külpolitikai irányvonalának megváltozása után, 1929-ben nyílt lehetősége. Május 14-én, hosszas előkészítés után, néhány száz fős gyűlést tartottak, ahol a jelenlévők megalakították a Magyar Frontharcosok Szövetségét, és megválasztották a szervezőbizottságot, amelynek elnöke Borbély-Maczký lett. A szervezet a kezdeti szervezési nehézségek után egyre növekvő taglétszámmal rendelkezett. A frontharcos szövetség megalakításának körülményeihez és tevékenységének vázlatos áttekintéséhez lásd bővebben: Dósa R.: MOVE i. m. 153–154.

33 Antal István: A fajvédő. In: Vitéz Borbély-Maczký Emil huszesztendeje a magyar közéletben. Szerk.: Uzdóczy Zdravec István et al. Miskolc, 1940. 15.

politikai szerepvállalása között jelentős különbségek figyelhetők meg: 1. előbbi 52 éves korában, korábbi nyugdíjaztatása után vállalt először parlamenti képviselői szereplést, utóbbi 33 évesen, életének legaktívabb időszakában került be a nemzetgyűlésbe; 2. az előbbiből fakadóan id. Maczký egyfajta levezetesként és a korábbi karrier megkoronázásaként tekintett a képviselőségre, míg utóbbi egy radikális újratervezést követően igyekezett egy ismeretlen terepen „karriert csinálni”; 3. talán korukból és életmódjukból (é. kényelmes vidéki életforma kontra cselekvő habitus) fakadóan másképpen gondoltak saját parlamenti szerepükre. Míg az apa megelégedett a folyamatos, hangos rendzavarással, addig fia felismerve a reménytelennek tűnő ellenzéki létet (fajvédőként 1926–1928/29 között), nem követte apja korábbi magatartását, hanem távol maradt, és más területen (ellenforradalmi szervezetek) igyekezett aktívan kiépíteni a kormányzó hatalommal szembeni pólust. A két karakter közötti különbözőségek alapvetően generációs okokra vezethetők vissza, melyekre nyilvánvalóan jelentős hatást gyakorolt a dualizmuskori és a Horthy-kori politikai közeg közötti eltérés is. Pusztán feltételezés, de talán nem alaptalanul: az apa nem tudott volna semmilyen szerepet betölteni a későbbi időszak dinamikusabb közéletében, míg fia a korábbi évtizedekben semmiképpen sem választotta volna hivatásául a számára unalmas világot jelentő országos (és vármegyei) politikai közéletet.

A karrierváltás sikeressége azonban nem az országos politika nagyszínpadán csúcsozott ki. Amikor 1919-ben katonai nyugdíjaztatása után ingatlant (úrilakot és földet) vásárolt a szülői háztól bő 100 kilométerre fekvő, másik közigazgatási egységhez tartozó Bótán, alapvetően idegen környezetbe került. Alig három évvel később, 1922-től már Borsod, Gömör és Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyéék főispánjává nevezték ki, így az ismeretlen bótai úrból egyszerre az egész közigazgatás legfőbb vezetője lett. Ráadásul belépője is hatásosra sikerült. Azzal, hogy az éppen megalakuló Egységes Párt teljes vezetése (Bethlen István, Nagyatádi Szabó István, Gömbös Gyula) felvonult az installációkor, nem csak saját szervezetük egységét demonstrálták, hanem magának a főispáni beiktatásnak is nyomatékot adtak. A vármegyei közélet olyan vezetőt látott Borbély-Maczkýban, aki miatt országos hírű és magas rangú politikusok utaztak le Miskolcra.

Kezdetben a főispáni szerep is ismeretlen volt számára, emiatt erősen támaszkodott a tisztikarra, az alispánra és a főszolgabírókra. A parlamenti képviselőséggel szemben, amelyet sem első ciklusa végére (1920–1922), sem a második időszakban (1926–1930) nem tudott megszokni, a vármegyei ügyek intézését már az első pillanatoktól kezdve testhezállónak tartotta. Életében másodszer érezte azt Borbély-Maczký Emil, hogy megtalálta hivatását, amelyben tudását és tehetségét kamatoztatni tudta.

1930-ban, amikor visszatért ebbe a pozícióba, már teljesen másként viselkedett és más irányítási stílust tartott kívánatosnak. Ekkorra már túl volt a fajvédő mozgalom megszervezésén, felbomlásán és reorganizációján, többségében fontos szerepet töltött be ezen folyamatokban. Ezek után került újra a vármegye élére, miközben pontosan tisztában volt azzal, hogy az elmúlt évtizedben

olyan kapcsolatokra tett szert, amelyek stabilá tették főispáni pozícióját és jelentős anyagi támogatással jártak nagy szociális projektjeinek vonatkozásában. Ez utóbbiak közül külön ki kell emelni a dél-borsodi ármentesítést és a Mezőkövesd környéki telepítési akciót, melyek növelték presztízsét és tekintélyét a vármegyei lakosság körében.

Közel másfél évtizedig állt Borsod, Gömör és Kishont (majd 1939-től csak Borsod) vármegye élén, és munkássága kitörölhetetlen nyomokat hagyott a terület mindennapjaiban. Ebben az időszakban munkásságának elismerésül azon települések, amelyek rohamosan fejlődtek a főispánnak köszönhetően, díszpolgárukká avatták.

Fontos adalék Borbély-Maczkó Emil portréjához a második világháború alatti szerepvállalása. Főként a zsidóság gettósításában és deportálásában játszott szerepe miatt neve felkerült a háborús bűnösök listájára, így teljesen nyilvánvaló volt, hogy a háború után komoly felelősségre vonásra kerül majd sor.³⁴ 1945. márciusi letartóztatása után azonban eltűnt a rendőrségi épületből, majd ismeretlen tettesek kivégezték és holttestét kidobták a miskolci Népkerthben.³⁵

A megváltozó politikai és történetírói diskurzus egyértelműen negatívan viszonyult a fasiszták és németek kiszolgálójának, valamint a fajvédő mozgalom egyik vezérének tartott egykori főispánhoz. Személyét tudatosan kihagyták a helytörténeti kánonból, emlékezetének kialakulását pedig igyekeztek megakadályozni. Leginkább ez az oka annak, hogy évtizedekkel később sem vált a radikális jobboldali emlékezetpolitika emblemikus mártírjává, továbbá ezért nem beszélhetünk Borbély-Maczkó Emil életének és munkásságának utóéletéről sem.

Zárásként érdemes egy kicsit távolabbról rápillantani az életútra. Borbély-Maczkó Emil az Osztrák–Magyar Monarchiában született, a magyar királyi honvéd-hadapród iskolában tanult, majd Ferenc József magyar királyra esküdt fel. 1916-ban, amikor IV. Károlyt Budapesten megkoronázták, a fiatal százados a keleti fronton harcolt, immáron harmadik éve. Legközelebbi hazatérésére 1918 júniusában került sor, így személyes tapasztalatokat szerzett a magyar belpolitika

34 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 4. 1. A-924/26.; és 4. 1. A-924/34.

35 A fogság és gyilkosság körülményei máig tisztázatlanok. Bár a rendőrség és ügyészség is hivatalból foglalkozott a halálesettel, a Miskolci Államügyészség iratanyaga között, a 427/1945. szám alatt iktatott akta ma már nem található meg. Kis József szerint, aki a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának igazgatója, az ügyirat tartalmazta a boncolási jegyzőkönyvet, a rendőrfőkapitányság 526/1945. számú jelentését a vizsgálat eredményéről, valamint az Igazságügyminisztérium két leiratát. Kis, 2017. 44. Ennek ellenére maradt néhány olyan dokumentum, amelyek segítségével részlegesen rekonstruálni lehet a fogság napjait. A legtöbb információt az Igazságügyminisztérium Büntető és Kegyelmi Osztályának iratanyagában található 83 fóliót tartalmazó aktából lehet kideríteni, amely Borbély-Maczkó kihallgatásával és halálesetének kivizsgálásával kapcsolatos jegyzőkönyveket és jelentéseket őriz (MNL OL XIX-E-1-f. T. 4904/1945. és MNL BAZML XVII. 2. 2766/1945.). Ezen dokumentumokat felhasználva rekonstruálta a történeteket Kis József. Lásd bővebben: *Kis József: A Borbély Maczkó- eset – gyilkosság kivizsgálás nélkül.* In: *Történelem és Muzeológia.* 2017/1–2. 40–56.

válságáról, Károlyi Mihály Magyar Nemzeti Tanácsának megalakulásáról, valamint az őszirózsás forradalomról. Harmincegy éves múlt amikor Padovában megkötötték a fegyverszüneti egyezményt, és három hónap híján harminchárom éves lett, amikor aláírásra került a trianoni békeszerződés. Politikai pályafutása teljesen lefedi Horthy Miklós kormányzóságának idejét, 1920. március 4-én nyilvánította a nemzetgyűlés végleg igazoltnak mandátumát, míg 1944. október 15-én éjszaka előbb letartóztatták a nyilasok, majd október 26-én felmentették főispáni tisztségei alól. Életének utolsó hónapjaiban zajlott a szovjet hadsereg bevonulása Miskolcra és Borsod vármegyébe, az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívása, és az élet újraindulása. Életpályája az ország történetének egy olyan időszakában bontakozott ki és ért tragikus véget, amikor számtalan, a nemzet sorsát alapjaiban megváltoztató esemény történt. Például 1918–1919, amely egy karrier végét és egy másik kezdetét jelentette.

GAUCSÍK ISTVÁN

VÁLSÁG ÉS ÚJRASZERVEZÉS ABAÚJ-TORNA VÁRMEGYE PÉNZINTÉZETI HÁLÓZATA ÉS ANNAK ÁTALAKULÁSA CSEHSZLOVÁKIÁBAN*

„De hogy a valóságban mi történt?” Ezt a kérdést Schmidt Imre,¹ a Pozsonyi Iparbank igazgatója, a két világháború közötti csehszlovákiai magyar bankélet egyik közismert és irányadó – ma már elfelejtett – személyisége tette fel 1926-ban, a Prágai Magyar Hírlap hasábjain.²

Schmidt cikke sok mindenről, de főképpen önreflexióról, a mélyben zajló közgazdasági folyamatok hosszú távú hatásairól és e nehéz időszak bankvezéri tapasztalatairól tanúskodik:

„A szlovenszkói magyar gazdasági körök – bár érthető – előítélettel ellenállnak a reformoknak, azoktól távol tartják magukat, mintha az eseményeket ezzel megállíthatnák. Ha mindenki is ellenségemmé lesz, akkor is kötelességünk azokat meggyőzni, mert az események tovább haladnak, és az ellenállásnak csak egy következménye lesz: hogy a magyarság itt teljesen elveszti minden gazdasági befolyását.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy ez az aggodalom nagy általánosságban fölöslegesnek bizonyult. A kormányt a koncessziók megadásánál csak a gazdasági szempontok vezették, és pénzügyintézeteink nagyobb részét már teljesen felkészülten találták a reformtörvények. Az ország gazdasági helyzete, az állam külföldi hitele is visszatartották a kormányt attól, hogy harakirit kövessen el. A hét év alatt felére csökkent pénzügyintézetek önkéntes átszervezkedésükkel pedig nemcsak hogy fenntarthatták a 7 év előtti tőkeállományt, hanem azt a válságok egész sorozata dacára a háromszorosára gyarapították.”³

* A tanulmány a következő kutatási program keretén belül készült: APVV-17-0399. Z monarchie do republiky. Proces tranzície spoločnosti na Slovensku v európskom kontexte (A monarchiából a köztársaságba. A szlovákiai társadalom átalakulása európai kontextusban a 19. század végétől 1945-ig).

1 Schmidt Imre (1875?–1937) a szlovákiai magyar bankélet elfelejtett „szürke eminenciása”. 1900–1905 között könyvelő és főkönyvelő a Privigyei Takarékpénztárnál, 1905–1908 között „vezértitkár” a Privigyei Népbanknál, ugyanott 1911-ben ügyvezető igazgató. 1910-ben a pénzügyintézet alaptőke-emelésének lebonyolítója. Az 1910-es évek elején Pozsonyba került, 1913-tól a Szlovák Hitelbank pozsonyi fiókjánál dolgozott, 1916-tól a bank vezetője volt. 1919-től vezető személyisége, alelnöke és igazgatója a Pénzügyintézetek Egyesületének, a bankösszefogás kezdeményezője és szervezeti kereteinek kialakítója. A Pénzügyi Szemle főszerkesztője, a Pozsonyi Bank ügyvezető igazgatója. Több adó- és pénzügyi kötet szerzője, tanulmányaiban a csehszlovákiai magyar és német pénzügyintézetek helyzetével foglalkozott. Méltatlanul elfelejtett gazdasági szakíró.

2 Schmidt Imre: Szlovenszkó hitelélete és a bankreform. Prágai Magyar Hírlap, 1926. január 1. 12.

3 Idézet uo.

A Schmidt-féle precíz mérlegvonalás természetesen kérdések felvetésére ösztönöz bennünket:

A felső-magyarországi régió gazdasági betagolódásakor milyen folyamatok zajlottak? Mit jelentett a csehszlovák törvényi presszió valósága? Diszkriminációt, lemorzsolást, a cseh gazdasági imperializmus diadalra jutását, amit a szlovákiai magyar ellenzéki politikusok és a magyarországi politika mind 1918, mind 1938 után előszeretettel hangoztatott? A cseh és szlovák tőke úgy mond „agresszív”, de logikusnak tűnő behatolása, árnyaltabban fogalmazva inkább beáramlása, kéz a kézben járt a magyar és német gazdasági pozíciók erodálódásával? Mit jelenthetett az a furcsaság, amit Schmidt említett, az „önkéntes átszerveződés” fogalma? Egyáltalán kik voltak a vesztesek és kik voltak a győztesek?

Témaválasztásunk szempontjából pedig indokoltak a további, kis kézzel élve, „visszatekintő” mélyfúrások, az Abaúj-Torna megyei vonatkozású, régiótörténeti kérdésfeltevések:

Hogyan rekonstruálható a 20. század eleji megyei pénzügyi hálózat? Milyen erővonalak mentén csoportosultak a takarékpénztárak?⁴ A pénzügyi szolgáltatók körében milyen szerepet játszottak a budapesti nagybankok nyílt vagy kevésbé nyílt érdekcsoportjai? Mit hozott, illetve okozott az államhatár? A regionális banki szerepkörök hogyan módosultak 1918 után? A csehszlovákiai „különfejlődés” milyen jellegzetességekkel bírt? Az új államhatár milyen módon és mértékben hatott a megye legfontosabb pénzügyi központjára, Kassára?

Megkésettség és impulzusok. Abaúj-Torna vármegye pénzügyi hálózata a dualizmus korában

Az Abaúj-Tornai hitelélet ismeretlen krónikása 1896-ban mintha elégedett lett volna a pénzügyi hálózat inkább szolid, mint komolyabb fejlődési tartalékokat felhalmozó hálózatával, sőt azt sugallta, hogy a megyei hitelélet keretei szilárdak, az intézményi hitelközvetítők szerepkörei egyértelműek, a tőkefejlődésük szinte problémamentes:

„Abaúj-Torna vármegye fejlett ipari és kereskedelmi élete, a megye minden részében létesített pénzügyi intézeteket, amelyek karöltve az egész megyére, sőt azon túl is kiterjeszkedő kassai pénzügyi intézetekkel, a hazai viszonyokhoz képest teljesen kielégítő mértékben felelnek meg a feladatuknak. A megye területén levő részvénytársulati pénzügyi intézetek mind újabb alapítások és a legrégebbit, a Tornai Takarékpénztárt is csak 1869-ben alapították kassai kezdeményezésére, a város és környék birtokosai és kereskedői, míg a többiek nagyrészt a hetvenes években, 1870–1872-ben, keletkeztek.”⁵

4 Márcsak területi okoknál fogva sem szentelhetek figyelmet a hitelszövetkezeteknek.

5 Sziklay János – Borovszky Samu (szerk.): Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Bp. 1896. 461.

Ez a láttelep azonban inkább a magyarországi regionális takarékpénztári rendszer nemcsak a régióra jellemző, de régebbtől datálható országos szintű strukturális ellentmondásaira derít fényt.⁶

A magyarországi takarékpénztárak létrehozásakor és létjogosultságuk indoklásában, főképpen a 19. század első felében fontos szerepet játszott – vagy számításból, vagy őszintén – a filantropia hangsúlyozása. Ennek eszmei mondanivalóját a szegényebb néprétegek szorgalomra és takarékosagra nevelése és vagyonosodásuk elősegítése alkotta.⁷

A magyarországi takarékpénztárak fejlődési íve – a nyugatitól eltérő, kedvezőtlenebb társadalmi és gazdasági körülmények, a rendiség korlátai és a lassú polgárosodás feltételei között – már a kezdetekben eltért a hagyományos, nyugat-európai modelltől. Gyorsan rátértek a nyereségorientáltság útjára, miközben helyel-közzel, de nem elhanyagolható módon maradtak meg a gyakorlatban a filantropikus eszmék, azok is főleg a jótékonyági támogatások változatos formáiban.⁸

A vagyonos kereskedő polgárság képviselői felismerték a valós helyzetet: ugyan a filantropikus eszmék szépek, és eszmény a szegényebb néprétegek támogatása, azonban mégsem ezek helyezik el majd a betéteiket a takarékpénztárakban, hanem az anyagilag tehetősebb polgárok és nemesek, akik azzal számolnak, hogy a befektetéseik megtérülnek. Ezenkívül ez a részvénytársasági forma tette lehetővé a nagyobb mennyiségű hitelezést.

Valójában tehát letéti bankokról beszélhetünk, Abaúj-Tornában is, annak ellenére, hogy takarékpénztáraknak nevezték vagy tartották magukat, és ahol

6 Tomka Béla: A magyarországi pénzügyi intézetek rövid története (1836–1947). Bp. 1996. 11, 54.

7 A takarékpénztári eszmeiségre és az alapításokra Jochen Klein: *Das Sparkassenwesen in Deutschland und Frankreich. Entwicklung, aktuelle Rechtsstrukturen und Möglichkeiten einer Annäherung.* Berlin 2003.; Rudolf Huggenberg: *Die Sparkassen und die Sparkassengeschäft (nach schweizerischem Recht).* Affoltern a. A. 1906. 4.

8 A 19. századi magyar pénzügytörténet egyik legpatinásabb vállalkozása, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1841-től fejtett ki tevékenységet még kezdetben Pestmegyei Takarékpénztár néven. A Fáy András által 1839-ben kezdeményezett – megyei felügyelet alá helyezett – alapszabálya osztrák és németországi átvételeket tartalmazott. Néhány év elteltével, 1845-re, a forgalom növekedése nyilvánvalóvá tette, hogy változtatni kell az intézet profilján és nyereségorientálttá kell válnia (részvényesek osztalékfizetése, váltóleszámítolás, ingatlanüzlet immár Pest megye határain kívül is). A nyereségorientáltság 1842-ben, a Pozsonyi Takarékpénztárnak az alapszabályában és üzleti tevékenységében öltött először markánsan testet és vívott ki gyors elismerést. A pozsonyi példa vált követendő mintává több magyarországi takarékpénztár alapításakor az 1840-es években, sőt némelyik új takarékpénztár a tisztviselőit is elküldte Pozsonyba egyfajta „tanulmányútra.” Az 1845-ben alapított Miskolci Takarékpénztár szinte teljesen a pozsonyi minta alapján működött. *Badics Ferenc:* Fáy András életrajza. Bp. 1890. 503–504.; Honi takarékpénztárak s még valami. Századunk, 1842. augusztus 1. 481–482.; *Jónás János:* Visszapillantás a Pozsonyi Első Takarékpénztár ötven évi működésére 1842–1891. években. Pozsony 1892. 6–7.; *Szemere Bertalan:* Figyelmeztetés a Miskolci Takarékpénztár jótékonyágára. Miskolc 1847.

„a vagyonosbak a felesleges és tartaléku szolgált készpénzt” elhelyezték.⁹ Ideális helyzet azonban mégsem létezett. Kortárs szigorú véleménye szerint még a kiegyezés előestéjén is a vidéki takarékpénztárak nem vagy nem teljesen töltötték be a banki szerepköröket. Csekély, átlagosan 40–60 ezer forintra rúgó saját vagyonnal bírtak és a jelzálogüzletekre koncentráltak, ami hosszú távon a stabilitásukat veszélyeztették, sőt a betétek felszívásával bizonyos fokig az ipartól és kereskedelemtől vonták el a tőkét.¹⁰

A csendesen zajló „forradalom”, a bankká válás és egyenesen annak alapítása mind nyilvánvalóbb és népszerűbb lett a 19. század közepére. Az egyszerre kárhóztatott és dicsért „banking spirit” terjedt, a „közkereseti részvénytársaság [...] legelső célja és rendeltetése a minél nagyobb dividenda” (osztalék) lett, még ha éppen funkcióiban, vagyoni lehetőségeiben hitelszövetkezetet (népbankot) is rejtett a szépen kimunkált cégér.¹¹

A nagyközségi/kisvárosi takarékpénztárak (Szepesi, Szikszó, Gönc) „kiterjeszkedése” figyelhető meg a megye területén is, melyet azonban mégis megkésett folyamatnak tekinthetünk, hiszen csak a kiegyezést követően, egy rövidebb időszakban, a bankalapítások nagy hullámában, a Gründerzeit idején (1867–1873) kapott nagyobb lendületet. Az 1890-es évek és az 1909–1912 közötti fellendülés vidéki szinten már szerényebb alapításokat eredményezett. Kassa pénzügyeinek köre eközben tovább bővült. A 19. század végének és a 20. század első évtizedének megyei alapításai már a tőkeerős budapesti és kassai bankokhoz fűződnek.¹²

Az abaúj-tornai takarékpénztárak – az 1876-os statisztika szerint hét¹³ – az országban működő (pontosabban adatait beküldő) intézetek 2%-át alkották. A megye Baranya, Békés, Temes, Veszprém megyékkel és a Jászkun kerület takarékpénztáraival került egy csoportba. Az arányokat jól mutatja, hogy Abaúj-Torna, még a kassai takarékpénztár-alapítások ellenére is, jócskán lemaradt, például Pest (22), Bács (20), Vas (18), Torontál (15) és Nyitra megyéktől (11). Országos viszonylatban az itt befizetett alaptőke és elért nyereség is alacsonyaknak voltak tekinthetők, ezzel azonban az országos trendhez kapcsolódott (ebben a mérlegben Pest megye dominált 29% és 24%-kal, de például a fejletteknek számító Pozsony megye is csak 3-3%-kal szerepelt).¹⁴

9 *Weninger Vince*: A bankügy elmélete. A jegy- és letéti bankokról. Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények, 2. kötet, 1. füzet, Pest 1866. 290.

10 *Weninger V.*: A bankügy i. m. 290–291.

11 *Galgóczy János*: Hitelügyeink szabályozásának kérdéséhez. Nemzetgazdasági Szemle, 1878. április–június, 8, 17.

12 Lásd a melléklet 1. táblázatát.

13 Ekkor nem 7, hanem már 12 takarékpénztár állt fenn az 1881-ben egyesített Abaúj és Torna megyék területén. A differenciára nem találtunk magyarázatot. A takarékpénztárakra vonatkozó számításokat (számuk, alaptőke, nyereség, hitelek) Galgóczy János adatai alapján végeztem. *Galgóczy J.*: Hitelügyeink i. m. 10–11.

14 Horvátországban és Szlavóniában, illetve az Őrvidéken 31, Erdélyben 16 takarékpénztárt mutattak ki.

A megyebeli takarékpénztárak betétei, rövid és hosszúlejáratú hitelei is érdekes képet mutatnak. A betétfelszívó képességüket átlagosnak tekinthetjük (2%), ami Baranyára, Győrrre vagy éppen Szepesre is jellemző volt, de a betétkoncentráció góca messze Pest megyében feküdt (30%). Abaúj-Torna megye váltói és előlegei sem emelkedtek ki az országos átlagból (2 millió forint). Ez egyébként több megyénél tapasztalható (pl. Baranya, Békés, Fehér, Győr, sőt a takarékpénztárakban gazdag Nyitra megyére is), de Pest megye takarékpénztáraiban ekkor már majd 20 millió forint hitel összpontosult. Az abaúj-tornaiak inkább a rövid, mint a hosszú lejáratú hitelekre szakosodtak. A jelzálogkölcsonök terén, országos viszonylatban a sereghajtók között foglaltak helyet. Pl. a Pest megyei takarékpénztárak jelzálogjai 22-szeresen meghaladták az abaúj-tornai intézetekét.

A kiegyezés után felgyorsult bankkoncentráció és az addig széttöredezett hitelélet egységesülése mégiscsak előrehaladt, főképpen a budapesti nagybankoknak, a hazai és a külföldi tőke szerepvállalásainak köszönhetően. A pénzügyi szolgáltatások pedig a takarékpénztárak jóvoltából regionális szinten is elterjedtek.¹⁵

Abaúj-Torna esetében a gazdasági-pénzügyi vonzásközpontok, Kassa és Miskolc érdekes utat jártak be. Kassa ugyan strukturált pénzügyi szerepkörrel rendelkezett a 19. század második felére és a 19–20. század fordulójára „teljes körű” regionális centrumként jegyezhetjük, azonban lassúbb gazdasági növekedés jellemezte, mint Miskolcot, melynek a kereskedelmi funkciói ekkorra meghaladták Kassáét. Miskolc azonban regionális mutatói szerint dinamikusan fejlődő megyeszékhelynek minősült.¹⁶

A megye hitelügyi súlypontja: Kassa

A kassai pénzügyi intézetek városi kereskedőkre és iparosokra támaszkodó intézetei 1918-ig meghatározó szerepet játszottak a megye hiteléletében. Az 1844-ben alapított Kassai Takarékpénztár, amely a pozsonyi mintát is beleszította üzleti profiljába, nagyban hozzájárult a modern magyar bankrendszer formálódásához.¹⁷ 19. századi története, annak ellenére, hogy a korrupciós botrányokra is példát szolgáltat,¹⁸ a regionális bankpiac pótolhatatlan szereplőjének mutatja.¹⁹

15 Pólya Jakab: A budapesti bankok története az 1867–1894. években. Bp. 1894.; Tomka B.: A magyarországi i. m. 16.

16 Beluszky Pál: A polgárosodás törekeny váza. Tér és Társadalom, 4. (1990) 3–4. sz. 21–23, 25, 26.

17 (A kassai takarékpénztár). Budapesti Híradó, 1845. március 7. 156.; Klimkovics Elemér: A Kassai Takarékpénztár története 1844–1894. Kassa 1895. 8–9.

18 Az 1859–1863 közötti sikkasztás, majd az 1907-es bedőlés az intézet létét veszélyeztette. Klimkovics E.: A Kassai Takarékpénztár i. m. 15–16.

19 Patrik Derfiňák: Košická sporiteľňa na prelome 19. a 20. storočia. Annales historici Presoviensis 16. (2016) 1. sz. 38–84.

Kassán, a hitelszövetkezeti típustól a részvénytársasági bankra való, igencsak ambiciózus átmenet példájával is találkozhatunk. A csak „Penny Banknak” nevezett Felső-magyarországi Népgazdászati Kölcsönös Hitel- és Takarékegylet 1874-ben alakult meg. A század végére komoly tőkeerőt mutatott fel, mely részvénytársasággá való átszervezésének a gondolatát vetette fel.²⁰ Ez az idea 1897-ben meg is valósult, Kassai Jelzálogbankként működött tovább.²¹ A Jelzálogbank 1905-ben ugyan a Hernádszadányi Takarékpénztárt is alapította, de gyorsan a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekkörébe került, és annak segítségével szerzett érdekeltségeket az 1910-es években kisebb pénzügyintézeteknél (Bodrogközi Gazdák Takarékpénztára Jelzálogintézete és Nagymihályi Takarékpénztár) és a mezőgazdasági és élelmiszeriparban.²²

A budapesti bankok (Magyar Általános Hitelbank, Angol–Magyar Bank), illetve a tőkeerősebb regionális bankok, így a Miskolci Takarékpénztár fiókjai a 19. és a 20. század fordulójától épültek ki a megyében, a budapestieké főleg Kassán, de pl. a Kassai Hitelbanké Abaújszínán a miskolciaké Abaújszántón.²³ A kisebb helyi pénzügyintézeteket érdekkörükbe is vonták, így pl. a Magyar Általános Hitelbank az Abaúj-Szántói Takarékpénztárt vagy a Miskolci Hitelintézetet keresztül a Szikszói Takarékpénztárt, az Angol–Magyar Bank a Szikszói Hitelintézetet.²⁴ Fontos szerepet játszott a hitelezés terén az Osztrák–Magyar Bank kassai fiókja, mely 1879-től működött és Eperjesen, Iglón, Liptószentmiklóson, Rózsahelyen, Sátoraljaújhelyen és Ungváron tartott fenn mellékhelyeket.²⁵

A 20. század elején a budapesti nagybankok zsargonjában gyakran használt „affiliált és szerződéses viszonyban lévő intézetek és commanditek” mondata több mint szimbólumértékű volt: komoly befolyást és tőkeérdekeltséget érzékeltetett. A Kassai Jelzálogbank részvénytöbbségének az átvétele a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank által 1904-ben már jelezte ezt a tendenciát. A Kassai Takarékpénztár korrupciós ügyletek miatti bedőlése 1907-ben teret nyitott a budapesti nagybankok térnyerésének, és előretörésük Kassán az egyik újabb, talán legfontosabb állomása a hitelnyújtás átalakulásának a szélesebb

20 Sziklay J. – Borovszky S. (szerk.): Abaúj-Torna i. m. 250.

21 Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Magyar Compass 1898/9. I. rész, Bp. 1898. 332.

22 Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Mihók-féle Magyar Compass 1905–1906. II. rész, Bp. 1906. 628.; Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Mihók-féle Magyar Compass 1909–1910. Bp. 1909. 138.; Terményraktár. Délmagyarország, 1910. június 28. 12.; Rudolf Hanel: Compass Finanzielles Jahrbuch. Tschechoslowakei. Prag–Wien, 1920. 1089.

23 Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Mihók-féle Magyar Compass 1910–1911. Bp. 1910. 289.; Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Nagy Magyar Compass 1916–1917. I. rész, Bp. 1916. 306. A Miskolci Takarékpénztár Szikszón létesített fiókot és 1914-ben Abaújszántón. Miskolc története IV/1. 1848-tól 1918-ig. Főszerk. Dobrossy István, Miskolc 2003. 296.

24 Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Nagy Magyar Compass 1913/14. I. rész, Bp. 1914. 932.; Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Nagy Magyar Compass 1918/9–1919/20. I. rész, Bp. 1921. 117, 494. Miskolc története IV/1. 1848-tól 1918-ig. Főszerk. Dobrossy István, Miskolc 2003. 298.

25 Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Nagy Magyar Compass 1913/14. I. rész, Bp. 1914. 737.

régióban.²⁶ A Magyar Általános Hitelbank és további fővárosi pénzügyintézetek (összesen 11) által létrehozott konzorcium, persze hathatós kormányzati támogatással, mentette meg ezt a szebb napokat is megélt takarékpénztárt. A Kassai Takarékpénztár csak látszólag őrizte meg függetlenségét, de átszervezett formában 1918-ig meghatározó játékos maradt a regionális bankpiacon.²⁷

A Kassai Hitelbank az Angol–Magyar Bank érdekeltségébe tartozott.²⁸ A Kassai Népbank, amely részt vett 1897-ben az Encsi Takarékpénztár létrehozásában, 1911-től az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztárral állt szoros érdeklődésben; részvényeinek felét a budapesti intézet birtokolta.²⁹ A kassai székhelyű Felső-magyarországi Központi Takarékpénztár sem volt önálló, 1909-ben a Magyar Országos Központi Takarékpénztár alapította.³⁰

A 20. század elején tehát az egyik legszembetűnőbb jelenség a megyei bank-szektorban a budapesti nagybankok érdekeltségi hálózatainak a kiépülése. Erre legtöbbször a részvénytöbbségek megszerzésével, illetve fiókalapításokkal került sor. A kisebb, félmillió korona körüli alaptőkével rendelkező, a hagyományos üzletágakat, főleg a betétgyűjtésre és váltóleszámitólásra szakosodott pénzügyintézetek egy-egy körzet határait alig lépték túl.

Integráció a csehszlovák bankrendszerbe

Ezt a regionális pénzügyintézeti struktúrát, amely hagyományos és innovatív elemeket is tartalmazott (tradicionális vidéki kisbankok, ipari vállalkozásokban és pénzügyintézet-alapításokban érdekelt kassai bankok, budapesti nagybankok érdekeltségei), 1918-ban csehszlovák területre kerülve hogyan változtatta meg a csehszlovák–magyar államhatár valósága?³¹

Csehszlovákiában a volt felső-magyarországi pénzügyintézetek talpra állását az 1920-as évek első felében több olyan belső és külső tényező határozta meg, melyek gyökerei az első világháború követő évekig nyúltak vissza, és melyek

26 *Derfiňák P.*: Košická sporiteľňa i. m. 38–84.

27 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) Z 40, 126. csomó, 2145. Jegyzőkönyv felvétel Budapest 1907. évi május hó 7-én a Kassai takarékpénztár érdekében végzendő mentési művelet tárgyában.; A m. kir. állami számvevőszék jelentése az 1910. évi zárszámadásról, valamint az államháztartás, államvagyon és állami adósságok kezelése körül az 1910. évben szerzett tapasztalatairól. Bp. 1911. 40.

28 *Galánthai Nagy Sándor (szerk.)*: Nagy Magyar Compass 1918/9–1919/20. I. rész, Bp. 1921. 156.

29 *Galánthai Nagy Sándor (szerk.)*: Mihók-féle Magyar Compass 1898/9. I. rész, Bp. 1898. 257.; *Galánthai Nagy Sándor (szerk.)*: Nagy Magyar Compass 1912–1913. I. rész, Bp. 1912. 720.

30 *Galánthai Nagy Sándor (szerk.)*: Nagy Magyar Compass 1915–1916. I. rész, Bp. 1916. 177.

31 A csehszlovák statisztika 1918-ban 11 magyar főintézetet talált két fiókkal. A Kassai Hitelbanknak Abaújszénán működött fiókjintézete, a másikat nem tudtam azonosítani. A statisztika számunkra ismeretlen módon mindjárt három új „csehszlovák” fiókot is kimutatott. Sborník československého peněžnictví. Praha 1920. 839.

negatív előjelű tendenciákként jellemezhetők. A monarchia munkamegosztási rendszerének szétesésével és felbomlásának súlyos következményeivel a bank-szférában is számolni kellett, emellett a gazdasági válság hatásait sem lehetett kivédeni.³² Belföldön a cseh és szlovák nemzetállam-építés szolgálatában álló többségi gazdasági nacionalizmus politikai, nemzetiségi és szociális feszültséget gerjesztett.³³ A csehországi és szlovákiai hitelszervezeti rendszerben 1919 után nagy horderejű változások történtek. Az addig eltérő fejlődési utat bejárt két országrész bankszervezetének integrációja elhúzódó folyamat volt. Legfontosabb állomásai közé sorolhatók az önálló csehszlovák vámterület kialakítása, a pénzelkülönítés, a csehszlovák korona törvényes fizetőeszközzé való nyilvánítása, a pénzforgalom és a bankok működésének szabályozása 1919–1924 között.³⁴

1918. október 28. és a saint-germaini, illetve a trianoni békeszerződés Prága általi ratifikálásáig terjedő időszakban keletkeztek azok a radikális és alapvető fontosságú gazdasági törvények, amelyek következtében többek között létrejött az önálló csehszlovák vámterület, megtörtént a pénzelkülönítés (Szlovákiában 1919. március 3. és 12. között), a csehszlovák koronát törvényes fizetőeszköznek nyilvánították, és szabályozták a pénzforgalmat.³⁵ A pénzelkülönítés és a bankjegyek lebélyegzése, amivel a nagy tömegű, inflációs osztrák-magyar koronát akarták kivonni a piacról, a déli területeken sem ment zökkenőmentesen. A magyar lakosság bizalmatlanul fogadta az akciót, és nagy mennyiségben kerültek forgalomba hamis bélyeggel ellátott bankjegyek, valamint a tanácsköztársaság úgynevezett fehérpénze. A csehszlovák korona a déli régiókban gyakorlatilag 1920 nyarától kezdett fizetőeszköz lenni.³⁶

A csehszlovák kormányzat a magyarországi pénzügyintézeteknél történő elhelyezéseket megtiltotta, így azok kénytelenek voltak beszüntetni a tevékenységüket és felszámolták szlovákiai kirendeltségeiket. Az Osztrák–Magyar Bank fiókjait és kirendeltségeit a jegybanki teendőket 1926-ig ellátó Bankhivatal vette át. A külföldi fiókoknak (értsd a magyarországi pénzügyintézetek még Szlovákiában működő fiókjainak) a csehszlovák valutareform miatt saját tőkájük nem volt, idegen tőkét pedig nehezen tudtak gyűjteni, mert a favorizált szlovák bankok és a cseh pénzügyintézetek fiókjai ezeket felszívták. Üzletkötéseiket hátráltatta, illetve megakadályozta, hogy kapcsolatuk a budapesti anyaintézetekkel megszakadt,

32 Ludovít Hallon: *Industrializácia Slovenska 1918–1938. Rozvoj alebo úpadok?* Bratislava 1995. 43–44.; *Vlastislav Lacina: Úloha hospodárskej politiky pri vytváraní nové československé ekonomiky (1918–1923)*. In: *Politický systém a štátní politika v prvých letech existence Československé republiky (1918–1923)*. Praha 1990. 65–68.

33 Ennek egyik legjobb korabeli értékelése Tarján Ödöntől származik, bár véleménye az ellenzéki magyar pártok érvelését is visszatükrözi. *Tarján Ödön: A magyar kisebbség osztályrésze a csehszlovák demokráciából*. Prága 1930.

34 Štefan Horváth – Ján Valach: *Peňažníctvo na Slovensku 1918–1945*. Bratislava 1978. 20–26, 53–61.

35 Jiří Šouša: *Rašínova měnova reforma v roce 1919 (1920)*. In: *Měnové systémy na území českých zemí 1892–1993*. Sborník z konference v Opavě 22. a 23. března 1994. Opava–Praha 1995. 53–61.

36 *Horváth, Š. – Valach, J.: Peňažníctvo i. m.* 22–26.

és „biztonsági okok miatt” a náluk letétbe helyezett tőkék nagyobbik részét, a cseh katonai megszállást megelőzve, Budapestre szállították. A csehszlovákiai magyar bankok követeléseinek túlnyomó része a Magyar Általános Hitelbank és a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank pozsonyi, illetve kassai fiókjával szemben állt fenn. Mintegy 200 millió koronáról volt szó.³⁷

A magyar bankvezérek számára legkésőbb 1919 őszétől nyilvánvalóvá vált, hogy ez az új helyzet nem tekinthető ideiglenesnek, és a csehszlovák gazdasági-pénzügyi törvényekre reagálni kell, illetve az érdekvédelem új formában kell gondolkodni. Ennek egyik leghatékonyabb szervezeti megnyilvánulása a Pénzügyi Intézetek Egyesülete Szlovénországban és Podkarpatszka Ruszban elnevezésű bankkegyesület lett, mely 1919–1935 között működött. A szlovákiai bankkoncentráció egyik legfontosabb tényezőjeként lépett fel. A magyar és német bankérdekeket is artikulálta, és fúziók támogatásával a kisbankhálózat átalakításában is részt vett. A Kassai Bank erős embere, Deák Gyula az egyesület igazgatóságában kapott helyet.³⁸

Kassa, Pozsony után a második legfontosabb regionális pénzügyi szerepkörökkel rendelkező városként értékelődött fel Szlovákiában. A kassai és a régióbeli magyar pénzügyi intézetek az 1920. évi 302. sz. törvény alapján változtatták meg cégnevüket.³⁹ Elhagyták a takarékpénztár megnevezést és bankok lettek. Ez a változás, melyet a szlovákiai magyar és német bankok menedzsmentje óvatosan és fenntartásokkal fogadott, a valóságos helyzetüket és céljaikat, tehát a nyereségorientáltságukat, kereskedelmi és egyéb jellegű üzleti tevékenységüket tükrözte vissza. Két- vagy háromnyelvű, tehát szlovák–magyar, illetve szlovák–magyar–német megnevezéseik innentől datálhatók. De mi zajlott le Kassán és vidékén?

Az impériumváltás alapjaiban rendezte át a társadalmi-gazdasági viszonyokat, természetesen a bankszektort és a hitelpiacot sem hagyta érintetlenül. A kassai magyar bankok számára a háború után, a déli agrárvidék elszakadásával, a nagyobb arányú regionális hitelkihelyezések lehetőségei beszűkültek.⁴⁰ Kassán és környékén a bankkoncentráció klasszikus példái, így az affiliálás (bevonás saját érdekkörbe) és a fuzionálás valósultak meg, miközben a szlovák és a cseh bankok fiókalakításai szervezték át a hitelpiacot.

Az új keretekben szerveződő magyar tőkeszerzési stratégiák nagyon hamar egy addig szokatlan versenyhelyezettel szembesültek: Pozsonyhoz hasonlóan,

37 A magyar bankok problémáira lásd részletesebben *Gaucsík István: Financial Rationalisation and Interest Coordination: „Hungarian Banks” in Interwar Slovakia*. In: *A Multiethnic Region and nation-State in East-Central Europe. Studies in the History of Upper Hungary and Slovakia from the 1600s to the Present*. Szerk. Szarka László, New York 2011. 327–350.

38 *Gaucsík István: A magyar és a német nemzetiségi pénzügyi intézetek bankkegyesületének megalakulása Csehszlovákiában (1918–1920)*. Fórum Társadalomtudományi Szemle 4. (2002) 1. sz. 83–105.

39 Az új takarékpénztári törvény. Pénzügyi Szemle, 1920. április 14. 5–6. Lásd a 2. táblázatot.

40 Vö. a 3. táblázatot.

Kassán is a csehszlovák államhatalom berendezkedésével egyidejűleg, 1919 nyarától megjelentek az első – a helyi magyar bankárok által nem autochtonnak és joggal versenytársaknak tekintett, politikai protekciót élvező – szlovák és cseh bankfiókok, melyek már az 1920-as évek első felében a kassai betétek 60%-át tartották a kezükben.⁴¹ Az ország prominens és legerősebb nagybankjának, a Živnostenská bankának a kassai fiókja a városi polgárság betéeteinek az egyharmadát volt képes megszerezni. Ezzel ellentétben a háború utáni válság érzékenyen érintette a kassai magyar pénzügyintézeteket, melyek közül a válságos helyzetbe jutottakat (Kassai Jelzálogbank, Kassai Népbank) még a betételfogadási moratórium is sújtott.⁴² Úgy tűnik, hogy a vidéki hitelpiac a zempléni kisbankok révén főleg a Kassai Jelzálogbank számára, mint affiliációk értékelték fel, persze nem csekély cseh tőkerésztvétellel (a Hernádszadányi Bank, a nagymihályi Zempléni Népbank és a királyhelmecei Gazdák Hitelintézete).⁴³

Az 1919–1920 között betelepülő szlovák és cseh bankok fiókintézetei váltak a kassai régió bankpiacának meghatározó szervezőivé. Ekkor nyolc szlovák és hat cseh bank fiókalapítása azonosítható.⁴⁴

A korszak csehszlovákiai magyar sajtójában előszeretettel hangoztatott „autochton” magyar bankok közül csupán kettő, a Kassai Bank és a Kassai Hitelbank tekinthetők önállóaknak, a többiek tőkeerősebb pozsonyi székhelyű szlovák és csehországi bankok érdekkörébe kerültek.

A szlovákiai magyar közvélemény a Kassai Bankot, amely 1931-ig őrizte meg önállóságát – ekkor a Frankl és társa betéti társaság szerzett részvénytöbbséget – „magyar patinájú” intézetnek tekintette vagy annak akarta látni, amely a helyi piacra és ügyfelekre alapozta üzleti filozófiáját: „A Kassai Bank mindvégig önállóságát megőrizte, kifejezetten magyar jellegét mindvégig megtartotta, és ami a döntő: lokális igazgatósággal és lokális ügyfelekkel. Az ilyen helyi jellegű pénzügyintézetnek egészen más a mentalitása. A nagybanki adminisztráció és hitelfelfogás nem tűr el olyan üzleteket, amelyeket a helyi bank nyugodtan köt meg, mert itt az igazgatóság közvetlenül ismeri a feleket és a hitelek folyósításával nem a rideg bankszerű fedezet, hanem valamiképpen a „Treue und Glaube” elve is érvényesül.”⁴⁵

A Kassai Jelzálogbankot 1920–1922 között a Morva Agrár- és Iparbank (Moravská agrární a priemyselná banka) affiliálta, melytől később a Pozsonyi Általános Bank

41 A kassai pénzpiac helyzete. Prágai Magyar Hírlap, 1926. január 9. Az első világháború után válságba került pénzügyintézetek betéteit és hitelezőit már 1919-ben kormányrendelet útján próbálták védeni. Körültekintő szabályozásra került sor 1924-ben. A betétek megbízhatóságát, ellenőrzését és rendes kezelését szigorúan szabályozták. Prágai Magyar Hírlap, 1924. szeptember 5. 7.

42 *Rudolf Hanel*: Compass Finanzielles Jahrbuch 1926. Band II. Čechoslowakei. Prag 1926. 282.

43 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 821.

44 Lásd a 4. táblázatot.

45 Ujabb meglepő tranzakció a szlovenszkói pénzpiacon. Prágai Magyar Hírlap, 1931. február 10. 10.

érdekkörébe került.⁴⁶ A Kassai Központi Bank, mielőtt a Dunabank érdekkörébe került volna és fiókká vált, 1920–1923 között együttműködött a Cseh Ipar- és Gazdasági Bankkal (Česká průmyslová a hospodářská banka).⁴⁷ A Kassai Népbank elhúzódó válság után, melyet a budapesti letétek, az értékpapír-veszteségek és hadikölcsönök okoztak, kb. 1,1 millió csehszlovák korona veszteséggel, 1926-ban felszámolt.⁴⁸ A Tornavidéki Népbank a Tornai Hitelbankba olvadt be 1920-ban,⁴⁹ azonban ez a „tőkeinjekció” sem segített a hatalomváltásból eredeztethető gazdasági problémái miatt válságba jutott Hitelbankon, hiszen 1927-ben kényszeregyezségi eljárás során próbálták 2 millió csehszlovák koronára becsült adósságainak a rendezését.⁵⁰ A Polgári Takarékpénztár még rövidebb ideig létezett. 1921-ben a Tatra banka kassai fiókjává vált.⁵¹

A magyar vállalkozók optimális esetekben skrupulusok nélkül kiegyeztek a cseh és szlovák bankárokkal. Ennek jó példái Kassán a Magyar Általános Hitelbank és a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank fiókjainak az átalakítása (mellesleg Baán Bertalan, korábban a hitelbank fiókgazdátja így jobb pozícióba, egyenesen a Szlovák Általános Hitelbank igazgatóságába került).⁵²

A magyar „kisintézetek” eltűnése Kassa környékén egy korábban a magyarországi keretek között sokáig halogatott koncentrációs folyamat megvalósulásának is tekinthető. Néhányan pedig a túlélésre rendezkedtek be, pl. a csereháti és a tornai pénzügyi intézet nem számított jelentékeny pénzügyi játékosnak.

Változás és kihívás

A kisbankok hálózatának átszervezése, a fiókalakítások és a fúziók nem egy diszkriminatív, magyarelles csehszlovák pénzügyi politika, netalántán „megszállás” eredményei, „intő jelei” voltak, ahogyan azt a korabeli kisebbségi magyar sajtó és publicisztika előszeretettel állította, és állítják máig a sérelmi alapállású magyar kisebbségtörténeti munkák (és csak margóra: a bankszervezeti változások logikája, a gazdasági elitek kiegyezései a nemzetpolitikai kontextusokat szétfeszíthetik).

46 *Hanel Rudolf*: Compass Finanzielles Jahrbuch 1922. Band II. Tschechoslowakei, Jugoslawien. Wien 1922. 172.; *Hanel Rudolf*: Compass Finanzielles Jahrbuch 1924. Band II. Čechoslowakei. Prag 1924. 199.

47 *Hanel R.*: Compass Finanzielles Jahrbuch 1922. i. m. 173.; *Hanel R.*: Compass Finanzielles Jahrbuch 1926. i. m. 262, 283.; A kassai pénzpiac helyzete. Prágai Magyar Hírlap, 1926. január 9. 7.

48 A likvidáló Kassai Népbank. Prágai Magyar Hírlap, 1927. december 29. 9.

49 *Hanel R.*: Compass Finanzielles Jahrbuch 1922. i. m. 216.

50 A Tornai Hitelbank kényszeregyezsége. Prágai Magyar Hírlap, 1927. július 2. 9.

51 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 836.

52 *Dzurányi László*: Születésnap csendhárborítás Baán Bertalan pozsonyi portáján. Prágai Magyar Hírlap, 1930. május 1. 4.

A csehszlovák pénzügyi rendeletek és törvények bár nyilvánvalóan egy önálló nemzeti bankrendszer létrehozására tett határozott lépéseknek tekinthetők, de a háború utáni válságjelenségeket és az újra felbukkanó strukturális problémákat – itt a kisbankokra gondolok – igyekeztek kordában tartani. A gazdasági törvényhozás azonban nem érintette a valóságos üzemvezetési problémákat 1918–1920 között: a súlyos pénz-, illetve készpénzhiányt, ami az egykori abaúj-tornai pénzügyi intézetek, de főképpen a kassaiak számára a hosszú távú hitelezést ellehetetlenítette. Kardinális kérdésként jelentkezett az immobilitás veszélyének elhárítása, a hadikölcsön-kérdés megoldása,⁵³ és a Budapesten maradt tőkék Csehszlovákiába való hozatala. Ez azonban már egy másik, de ugyanúgy érdekes történet.

A magyar ügyviteli nyelvet (is) használó pénzügyi intézetek 1918 után az államilag és politikailag támogatott szlovák bankokkal szemben, valamint a cseh intézetek mind erőteljesebb expanziója miatt elveszítették pozícióikat. Földrajzi környezetük kedvezőtlen volt: a perifériális déli határvidéken a nagyobb kereskedelmi központoktól távolabb helyezkedtek el, és csak korlátozott tőkefelhalmozást valósíthattak meg. A csehszlovák bankrendszeren belül a magyar pénzügyi intézetek több okból is – például a versenyképtelen kisbanktípus öröklődése, az agrárháttér, a beszőkült helyi piacok – elhanyagolható pénzügyi súllyal rendelkeztek.

Az első világháborút követő radikális gazdasági és pénzügyi átrendeződés, a határmentiségből származó külön- és szétfejlődés tendenciája, a bankközpontok átalakulása Szlovákiában és Magyarországon, hosszabb időszakokban (1918–1945), és nem csak Abaúj-Torna esetében, még további kutatásokat kíván.⁵⁴

53 A csehszlovák kormányzat a hadikölcsönök kérdésében hosszú ideig nem foglalt állást. A rendezéshez, a technikai-pénzügyi műveletek lebonyolításához szükséges apparátuson kívül a politikai akarat is hiányzott. A szlovák bankok magyar hadikölcsön-állománya jóval kisebb volt, 21,6 millió koronát tett ki. A szlovákiai magyar és német bankoké ezt többszörösen meghaladta (körülbelül 1,1 millárd korona). Pénzügyi Szemle, 1919. december 31. 3.

54 Ezen kérdéskör szélesebb összefüggéseit vizsgálja *Gál Zoltán: „Aranykor után”* A magyarországi bankközpontok területi átrendeződése a két világháború közötti korszakban. Korall 31. (2008) 4. sz. 45–74.

1. táblázat: Pénzügyintézetek Abaúj-Torna vármegye területén⁵⁵

Alapítási év	A pénzügyintézet megnevezése	Székhely	Alaptőke az alapításkor (ezer forintban, 1900-tól koronában)	Alaptőke 1918-ban (ezer osztrák-magyar koronában)	Érdekeltség / Átalakulás
1844	Kassai Takarékpénztár	Kassa	30 ⁵⁶	2 000 ⁵⁷	
1869	Tornai Takarékpénztár	Torna	60 ⁵⁸	540 ⁵⁹	
1867	Első Felső-magyarországi Zálogkölcson Intézet	Kassa	120 ⁶⁰ (400) ⁶¹	1 000 ⁶²	1882-ben Kassai Hitelbankká alakul, mely 1917-ben kerül a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank(?) érdekkörébe. ⁶³
1870	Abaúj-Szántói Takarékpénztár	Szántó	40 ⁶⁴	250	

⁵⁵ Abaúj-Torna vármegye az 1881. évi LXIV. tc. alapján jött létre. Torna vármegye korábbi területén elenyésző számban alakultak takarékpénztárak, de azokat is feltüntettem a táblázatban. Az adatok hiányosak, de jól szemléltetik a súlypontokat.

⁵⁶ A részvényesek az alapításkor az alaptőke felét fizették be. Klimkovics E.: A Kassai Takarékpénztár i. m. 7.

⁵⁷ Hanel, R.: Compass i. m. 1090.

⁵⁸ Az adat 1878-ból származik. Mihók Sándor (szerk.): Magyar Compass 1879. Bp. 1879. 220.

⁵⁹ Hanel R.: Compass i. m. 1129.

⁶⁰ Sziklay J. – Borovszky S. (szerk.): Abaúj-Torna i. m. 250.

⁶¹ Klimkovics E.: A Kassai Takarékpénztár i. m. 16.; Kerekes György: A kassai kereskedők életéből harmadfélszázad 1687–1913. Bp. 1913. 200.

⁶² Hanel R.: Compass i. m. 1088.

⁶³ Sborník československého peněžnictví. Praha 1920. 898.

⁶⁴ Az adat 1874-ből származik. Mihók Sándor (szerk.): Magyar Compass 1875. Bp. 1875. 75.

1870	Csereháti Takarékpénztár	Alsómecenzéf	24 ⁶⁵	120	
1871	Általános Felső-magyarországi Takaré- és Hitelegylet ⁶⁶	Kassa	125 ⁶⁷ (325 ⁶⁸)	1 500	Kassai Népbank néven működik tovább, az Egyesült Budapesti Fővárosi Takarékpénztár érdekeltségébe.
1872	Kassai Váltószámítóló és Takarékpénztár	Kassa	?	-	1881-ben beolvad a Kassai Kereskedelmi Bankba.
	Abaúj-Szepesi Takarékpénztár és Zálogintézet	Szepesi	46 ⁶⁹	400 ⁷⁰	
	Abaúj-Szikszói Takarékpénztár	Szikszó	40 ⁷¹	160	
	Gönci Takarékpénztár	Gönc	40 ⁷²	160 ⁷³	
	Szikszói Takarékpénztár	Szikszó	?	400	
1874	Felső-magyarországi Népgazdasági Kölcsonös Hiteles és Takarékegylet	Kassa	15 ⁷⁴	2 000 ⁷⁵	1897-ben Kassai Jelzálogbankká alakul.
1881	Kassai Kereskedelmi Bank ⁷⁶	Kassa	100 ⁷⁷ (150 ⁷⁸)	-	1898-ban felszámol. ⁷⁹
1892	Szikszói Hitelesintézet	Szikszó	50 ⁸⁰	500	

1897	Felső-magyarországi Takarékpénztár	Kassa	?	-	1904-ben felszámol és a Magyar Általános Hitelbank fiókjaként működik. ⁸¹
1905	Hernádszadányi Takarékpénztár	Hernádszadány	100 ⁸²	100 ⁸³	A Kassai Jelzálogbank, azon keresztül a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekeltsége. ⁸⁴

65 Az adat 1875-ből származik. *Mihók Sándor (szerk.): Magyar Compass 1877. Bp. 1877. 89.*

66 *Kerekes Gy.: A kassai i. m. 200.*

67 *Sziklay J. – Borovszky S. (szerk.): Abaúj-Torna i. m. 249.*

68 *Klimkovics E.: A Kassai Takarékpénztár története i. m. 17.*

69 Az adat 1875-ből származik. *Mihók Sándor (szerk.): Magyar Compass 1876. Bp. 1876. 99.*

70 *Hanel R.: Compass i. m. 1126.*

71 Az adat 1874-ből származik. *Mihók S. (szerk.): Magyar Compass 1875. i. m. 76.*

72 Az adat 1876-ból származik. *Mihók S. (szerk.): Magyar Compass 1877. i. m. 115.*

73 *Hanel R.: Compass i. m. 1080.*

74 Hitelszövetkezetként törzsbetétje volt. Az adat 1878-ból származik. *Mihók S. (szerk.): Magyar Compass 1879. i. m. 241.*

75 *Hanel R.: Compass i. m. 1089.*

76 Kassai Váltóleszármítoló és Takaréktintézetként jött létre. *Klimkovics E.: A Kassai Takarékpénztár története i. m. 17. Központi Értesítő, 1881. november 7. 500; Mihók Sándor (szerk.): Magyar Compass 1881. Bp. 1881. 105.*

77 *Klimkovics E.: A Kassai Takarékpénztár i. m. 17.*

78 *Sziklay J. – Borovszky S. (szerk.): Abaúj-Torna i. m. 249.*

79 Pénzügyi válság Kassán. Pesti Napló, 1898. november 26. 10.

80 *Armbruster Jakab – G. Nagy Sándor (szerk.): Magyar Compass 1892–93. Bp. 1892. 688.*

81 *Kerekes Gy.: A kassai i. m. 201.*

82 *Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Mihók-féle Magyar Compass 1905–1906. II. rész, Bp. 1906. 628.*

83 *Hanel R.: Compass i. m. 1080.*

84 *Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Nagy Magyar Compass 1918/9–1919/20. I. rész, Bp. 1921. 98.*

1905	Tornavidéki Népbank	Torna	100 ⁸⁵	200 ⁸⁶	
1909	Felső- magyarországi Központi Takarékpénztár	Kassa	800 ⁸⁷	1 500 ⁸⁸	A Magyar Országos Központi Takarékpénztár érdekel- sége. ⁸⁹
1911	Polgári Takarékpénztár	Szepsi	100 ⁹⁰	100 ⁹¹	A Felső-magyarországi Központi Takarékpénztár alapítása. ⁹²

85 *Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Mihók-féle Magyar Compass 1906–1907. I. rész, Bp. 1906. 957.*

86 *Hanel R.: Compass i. m. 1129.*

87 *Kerekes Gy.: A kassai i. m. 201.*

88 *Hanel R.: Compass i. m. 1090.*

89 *Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Mihók-féle Magyar Compass 1910–1911. I. rész, Bp. 1910. 179.*

90 *Galánthai Nagy Sándor (szerk.): Nagy Magyar Compass 1912–1913. I. rész, Bp. 1912. 1315.*

91 *Hanel R.: Compass i. m. 1126.*

92 *Sborník československého peněžnictví. Praha 1920. 912.*

2. táblázat: Csehszlovákia területére került
Abaúj-Torna megyei pénzügyintézetek⁹³

A pénzügyintézet neve		
1920-ig magyarul	1920-tól magyarul	1920-tól szlovákul
Abaúj-Szepsi Takarékpénztár és Zálogintézet	Abaúj-Szepsi Hitelintézet	Moldavský úverný ústav
Csereháti Takarékpénztár	Csereháti Bank	Csereháter Bank ⁹⁴
Hernádsadányi Takarékpénztár	Hernádsadányi Bank	Čaňanská banka
Felső-magyarországi Központi Takarékpénztár	Kassai Központi Takarékbank	Košická ústredná banka
Kassai Hitelbank	Kassai Hitelbank	Košická úverná banka
Kassai Jelzálogbank	Kassai Jelzálogbank	Košická hypotečná banka
Kassai Népbank	Kassai Népbank	Košická ľudová banka
Kassai Takarékpénztár	Kassai Bank	Košická banka
Polgári Takarékpénztár	Polgári Takarékpénztár	Občianska sporiteľňa
Tornai Takarékpénztár	Tornai Hitelbank	Turňanská úverná banka
Tornavidéki Népbank	Tornavidéki Népbank	Ľudová banka pre turňanské okolie

93 Nagy Magyar Compass 1922. I. rész, Bp. 1922. 794, 795, 797.; Nagy Magyar Compass 1925. I. rész, Bp. 1925. 726, 727, 729.

94 Német–magyar cégneve ismert.

3. táblázat: Az egykori abaúj-tornai pénzügyintézetek főbb mérlegtételei 1918-ban (ezer osztrák–magyar korona)⁹⁵

Teher	Alaptőke	Tartalékok	Takarék- betétek	Folyószám- labetét	Hitelezők	Tiszta nyereség
	9 460	5 227	66 473	22 429	5 182	1 321
Vagyon	Váltótárca	Folyószám- lahitel	Jelzálog- hitel	Értékpapír- tárca	Adósok	Mérleg- főösszeg
	14 088	6 368	8 001	27 600	40 005	108 599

4. táblázat: Szlovák és cseh bankfiókok Kassán 1919–1921 között

Szlovák bankok	Cseh bankok
Eskomptná a hospodárska banka ⁹⁶	Agrárni banka (1919) ⁹⁷
Drevárska banka ⁹⁸	Česká průmyslová a hospodárska banka (1920) ⁹⁹
Slovenská všeobecná úverná banka ¹⁰⁰	Hypoteční a zemědělská banka moravská ¹⁰¹
Dunajská banka ¹⁰²	Hypoteční banka ¹⁰³
Slovenská banka ¹⁰⁴	Pražská úverní banka (1919) ¹⁰⁵
Slovenská úverná banka ¹⁰⁶	Živnostenská banka (1920. június 29.) ¹⁰⁷
Slovenská roľnícka banka ¹⁰⁸	
Tatra banka ¹⁰⁹	

95 Hanel R.: Compass i. m. 1080, 1088–1090, 1126, 1129.; Sborník československého peněžnictví. Praha 1920. 821, 822, 823, 898, 899, 911, 912, 943, 944, 950.

96 Hanel R.: Compass Finanzielles Jahrbuch 1926. i. m. 256.

97 Sborník československého peněžnictví. Praha 1920. 246.

98 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 821.

99 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 258.

100 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 823.

101 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 821.

102 A kassai pénzpiac helyzete. Prágai Magyar Hírlap, 1926. január 9. 7.

103 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 821.

104 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 823.

105 Sborník československého peněžnictví. Praha 1920. 319.; Hanel R.: Compass Finanzielles Jahrbuch 1926. i. m. 203.

106 Hanel R.: Compass Finanzielles Jahrbuch 1926. i. m. 265.

107 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 310.

108 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 823. A Tatra banka helyi fiókjával egyesül 1921-ben.

109 Sborník československého peněžnictví. Praha 1924. 823. A Tatra banka Szepsiben is nyitott fiókot. Uo. 836.

GÁL MÁTÉ

**„FORRADALMI ÖRÖKSÉG VÁLLALÁSA”
A KÁDÁRI HATVANAS ÉVEKBEN
A MAGYAR TANÁCSKÖZTÁRSASÁG 50.
ÉVFORDULÓJÁNAK MEGÜNNEPLÉSE HEVES MEGYÉBEN***

Bevezetés, korabeli értelmezési keret

A Heves megyében működő pártszervezetek, társadalmi szervezetek és tömegmozgalmak az 1968–1969-es esztendőekben az úgynevezett „hármás jubileumi évforduló” méltó megünneplésén munkálkodtak. A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának 1967. október 24-i határozatának megfelelően az említett két év politikai évfordulóihoz kötődő kulturális programsorozataként az 1918-as polgári demokratikus forradalomnak, a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásának és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulóját egységes egészként kellett kezelni. „*A jubileumi megemlékezések csúcspontja, legkiemelkedőbb eseménye 1969. március 21-e, az első magyar munkáshatalom megszületésének félévszázados évfordulója legyen*” – állt a pártdirectívában.¹ Jelen tanulmány a hármás évforduló csúcspontjaként aposztrofált, a hivatalos múltértelmezés számára a magyar történelem fordulópontjának, az egyik legnagyobb nemzeti ünnepnek számító tanácsköztársaság emlékezetével kíván foglalkozni.² A kommün kádárista utóéletének vizsgálati perspektívája tehát az 50. évforduló Heves megyei koreográfiája. A látványos programok, ifjúsági megmozdulások, munkaversenyek, a veteránok felkutatása és megszólaltatása kapcsán igyekszünk rávilágítani az események mögöttes tartalmára. A hatóságok, tömegszervezetek és tömegmozgalmak által megkonstruált irányelvek és intézkedési tervek megvalósulása véleményünk szerint alkalmasnak mutatkozott a kádárista hatvanas évek második felében született értelmezési keret széles körű bizonyítására és terjesztésére. Lényegében az országos elvárásokhoz mérten Heves megyében is arra törekedtek, hogy a társadalom csoportjai képessé válhassanak a „*forradalmi cselekvés megfelelő átélésére*”, s tudatosuljon bennünk a forradalmi építőmunka eredményessége.³

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

1 Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára (MNL HML) XXXV-22/3. d./285 ő. e. 8.

2 *Apor Péter*: Az elképzelt köztársaság. A Magyar Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989. Bp. 2014. 190.

3 Uo. 193., 196.

A Magyar Tanácsköztársaság emlékezete ilyen-olyan formában, s persze változó súllyal, de jelen volt Magyarország 1945 és 1989 közötti történetében. Éppen ezért az 50. évfordulóra vezető út rövid ismertetése nélkül értelmezhetetlen lenne e történeti okfejtés központi témája. Az 1919-es kommün a hivatalos múltértelmezés aktuális irányelveinek megfelelően többszöri revízió esett át mire a szélesebb nyilvánosság bevonására alkalmas, legjelentősebb nemzeti ünnepé nőhetne ki magát. A második világháború után a demokratikus köztársaság számára a tanácsköztársaság nem jelentett követendő hagyományt, évfordulóit nem ünnepelték meg, a társadalom nemigen találkozott annak emlékével.⁴ Ezt a trendet az 1949-es 30. évforduló törte meg, a Rákosi-korszakban lendületet kapott a Magyar Tanácsköztársaság ügye, történeti elemzése. A Magyar Dolgozók Pártja a feladatot az 1945 után jelentkező kommunista történészeknek szánta. E csoport mértékadó személyiségként tartható számon Révai József, akinek magas kulturális pártfunkciójából kifolyólag oroszlánrész jutott az elvi, ideológiai iránymutatásban.⁵ A marxista történetírás új interpretációkon keresztül a múlt értelmezésének teljesebbé tételére törekedett. Molnár Erik 1526-ig terjedő elemzéseit Mód Aladár „400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért” című könyve folytatta. Mód munkájával párhuzamosan Andics Erzsébet 30-40 oldalas broszúrái foglalkoztak a témával.⁶ Mód Aladár úgy igyekezett bemutatni a tanácsköztársaság történetét, mint a nemzeti szabadságharcok egyik fejezetét, kiemelte a városi dolgozó osztályok és a szegényparasztság támogatását, a kormány sikeres honvédő háborúját, mindemellett a burzsoá uralkodó osztály hajlamát a külföldi hatalmakkal történő szövetségre. A Vörös Hadsereg harcait az imperialista csapatok és a szomszédos országok expanziós agressziója elleni hazafias, függetlenségi háborúként prezentálta. Mindezzel szemben a régi politikai elit kommün elleni szervezkedésével összefüggésben az idegen csapatok hazai földre vezetését, a háború magyarországi kiterjesztését hazafiatlan, áruló és nemzetellenes tettnek értékelte.⁷ Andics lényegében a Révai-Mód-féle függetlenségi marxista történelemszemlélet jegyében fogalmazott meg rövid terjedelemben történeti bírálatokat az 1849 és 1918, illetve 1919 és 1945 közötti kormánypolitikával szemben, mindeközben méltatva a korai munkásmozgalmat, s a kommunista pártot.⁸ A tanácsköztársaság történetét ebben az időszakban előjátékként vagy fejezetként volt szokás emlegetni, 1919-ről nem gondolták, hogy folytonosság kötné a Rákosi-korszakhoz.⁹

4 Uo. 30.

5 *Romsics Ignác*: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzeti-közi kitekintéssel. Bp. 2014. 357.

6 Uo. 364–365.

7 *Apor P.*: Az elképzelt köztársaság i. m. 39–40.

8 *Romsics I.*: Clio bővületében i. m. 365.

9 Ezt a megállapítást támasztja alá, hogy a 40. évforduló alkalmából rendezett központi ünnepségen kitüntetett 1919-es vezetők a Rákosi-rendszerben nem töltötték be fajsúlyos pozíciót, az MDP akkori vezetői viszont a kommün ideje alatt mindössze másodvonalbeli ágensei voltak a mozgalomnak mégis kitüntetésben részesültek az eseményen. *Apor P.*: Az elképzelt köztársaság i. m. 42.

A kommunisták nem saját rendszerük eredeztetésére használták fel az első proletárforradalom emlékezetét, hanem éppen fordítva, saját rendszerük dicsőítésének egyik eszközeként tekintettek rá. A második kommunista kormányzatot a párt vezetői saját küzdelmeik gyümölcseinek tekintették, az antifasiszta ellenállás és a népi demokrácia idején foganatosított taktikus politizálásuknak eredményének látták és láttatták. 1945 a kommunista párt narratívájában – nem minden előzmény nélküli – új kezdetként jelent meg.¹⁰ Az ötvenes években 1919 emléke, s a hozzá kötődő megemlékezések egyfajta transznacionális keretben nyertek értelmet, a kommün a hidegháborús nemzetközi légkörben az antiimperializmus felidézésének tárgya lett. Az első munkáshatalom ebben az időszakban az imperializmus és a szocializmus születőben lévő új ereje közötti harc szakaszaként jelent meg a harminctödik évfordulóra közreadott tanulmánykötetekben.¹¹

Az 1956-os forradalmat követően az új munkás-paraszt kormány felállítását az a meggyőződés vezérelte, hogy Magyarországon jelentős veszéllyel bíró „ellenforradalom” tört ki, a Nagy Imre-kormány pedig képtelennek mutatkozott veszély elhárítására, illetve a szovjet kormány beavatkozása nélkül az már nem is válhatott lehetségessé. A kommunisták szemében az „ellenforradalmi veszély” leglátványosabb megnyilvánulása a Nagy-budapesti Pártbizottság Köztársaság téri székházának ostroma volt.¹² A párt hivatalos lapjában a Népszabadság 1956. november 21-i számában közölt beszámolóban a kegyetlenkedések részletes illusztrációja mellett a szerző a tettesek között „fehérterroristákat” és félrevezetett munkásokat emlegetett. Innentől kezdve a magyar kommün felidézése szoros összefüggésben állott az 1956-os forradalom kommunista feldolgozásával, a két eseményt összehasonlítható fogalmakkal írták le. Az Ideiglenes Központi Bizottság (IKB) 1956 decemberére főként a szovjet presszió hatására az októberi eseményeket, így a pártszékház lerohanását a nyílt, s leplezetlen „fehérterrorista” cselekedetnek minősítette, a mézszárlást pedig a rejtőzködő ellenforradalom rendezte – állt az IKB határozatában.¹³ Az antikommunista éllel elkövetett kegyetlenkedések képekkel alátámasztott bizonyítékai, s hivatalos magyarzatai legelőször a kommunista történészek által összeállított úgynevezett Fehér Könyvek¹⁴ első kötetében kaptak helyet. 1919 emléke lehetőségként kínálkozott a történészek értelmezésére, a kötetet összeállító történészek analógiát véltek felfedezni 1956 októbere és a tanácsköztársaság elleni 1919-es ellenforradalmi kísérlet között, a forradalom a fehérterror második kiadásaként nyert új értelmet

10 Uo. 43.

11 Uo. 57.

12 *Apor Péter: A hitelesség fabrikálása. Az 1919 és 1956 közti történelmi folyamatosság megformálása.* Aetas 25. (2010) 3. sz. 68–69.

13 Uo. 69–71.

14 Az októberi események hivatalos olvasatának interpretációja az *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben* címet viselte és 1957–1958 között összesen öt kötete jelent meg.

a kádárizmus¹⁵ 1956-ot követő időszakában. Az 1956-os forradalom értelmezési keretéhez az 1919-es ellenforradalomról alkotott fogalmak könnyen elérhető nyelvezetet biztosítottak, amelyeket egyszerűen társítani lehetett az új tapasztalatokhoz, meg lehetett segítségükkel értetni a jelen problémáit. 1956 októbere után a kommunista értelmiség felélesztette az 1919 és 1944 közötti folytonosságot is, amelyet eredetileg a második világháború után dolgoztak ki a népbírói tárgyalások peranyagaihoz. Francia Kiss Mihály 1957-es pere bizonyult látványos példázatául annak a fajta világlátásnak, miszerint az emberi társadalom egésze két csoportra oszlik: forradalmi és ellenforradalmi táborokra, amely elmélet Nagy Imre és társai perében csúcspontot ért el igazán.¹⁶ A proletárforradalom tehát eszközként jelent meg 1956 központi narratívájának megszületésékor, ám ez a tény a kommün kádárista presztízsének gyors erősödéséhez nem feltétlen járult hozzá, az Ideiglenes Intéző Bizottság 1957-ben egyelőre nem iktatta az 1848-as forradalom és a háború 1945. április 4-i befejezéséhez kötődő nagyszabású állami ünnepek dátumai közé.¹⁷ A 1956-os forradalom leverése után pár évvel, 1959-ben a magyarországi kommün sajátos történelmi jelentőségre tett szert, a kommunista értelmiség oly módon fogalmazta meg a Tanácsköztársaság szerepét, miszerint az a magyar történelem megszakítatlan folytonosságát feltáró fordulat. A korabeli történelemszemlélet tengelyeseményként tekintett az 1919-es proletárforradalomra, az azt megelőző történések pedig előtörténetként tapadtak hozzá. Az 1959-ben a Kerepesi temetőben felavatott Munkásmozgalmi Panteon az 1919 és 1956 közötti, ellenforradalmi folytonosságon, illetve – az egész magyar történelemre láncolatszerűen felépített – forradalom és ellenforradalom állandó küzdelmén alapuló kapcsolatot hivatott szimbolizálni.¹⁸ Az eltelt két és fél esztendő alatt az első hazai proletárforradalom kilépve korábbi viszonylagos jelentéktelenségéből a nemzet legfontosabb évfordulójává válhatott, ezt bizonyította a Tanácsköztársaság kiáltásának 40. évfordulójának egész nemzetet megmozgató megünneplése, illetve a monumentális Panteon kialakítása is.¹⁹

A hatvanas évek második felében, beleértve e dolgozat központi problémájának időpillanatát is, a magyarországi kommün újabb szerepet kapott, a magyar társadalomból kikopott 56' emlékezete, s a pártnak sem állt érdekében az „ellenforradalom” szerepeltetése a közbeszédben. A tanácsköztársaság így vált az „ellenforradalomról” szóló beszéd helyettesítőjévé.²⁰

15 A kifejezést a Rainer M. János által meghatározottak szerint használjuk. *Rainer M. János: Bevezetés a kádárizmusba.* Bp. 2011. 138–148.

16 Francia Kiss Mihály peréről lásd *Rév István: Ellenforradalom.* Beszélő 4. (1999) 4. sz. 42–54.

17 *Apor P.: A hitelesség fabrikálása i. m. 77.*

18 Uo. 185.

19 A Munkásmozgalmi Panteonról lásd *György Péter: Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés 1958–1989-ben.* Bp. 2000.

20 *Apor P.: Az elképzelt köztársaság i. m. 26.*

1965-ig a tanácsköztársaság az ellenforradalom történetének része maradt, a kommün a szűkebb történeti okfejtésünk évében, 1969-ben már a hivatalos értelmezőktől új „feladatot” kapott, a forradalom történetének egy fejezetévé vált, a forradalmi építőmunka propagálására szolgált. A forradalmi példamutatás azonban az 1968-as ihletésű újbaloldali bírálatok fényében igencsak nehézkesnek bizonyult. Az 1968-as radikálisok visszatérő módon kritizálták a szovjet típusú rendszerek vezetését, akikben a forradalom elárulóit, a túlcsonduló bürokratizmus konzerválóit látták, s akik ellenében a lázadást mint praktikus fegyvert ábrázolták. A kádárizmus ideológusainak komoly fejtörést okozott a radikális bírálat, így ebben az időszakban a gazdaságban, a kultúrában, s a politikában is egyfajta láthatatlannak aposztrofált „mindennapok forradalmáról” volt szokás beszélni, hiszen – szólt az érvelés – a látványos és erőszakos forradalmi periódus lezárul a politikai fordulatok korában.²¹ Az előzőekben rögzített sajátosságokat hordozza megában az MSZMP Heves Megyei Pártbizottság 1968. november 22-i ülésén elhangzott, a Kommunisták Magyarországi Pártjának 50 éves történetét és harcát méltató beszéd. Oláh György megyei első titkár, miközben számba vette a párt küzdelmes útját, úgy jellemezte a dicsőséges 133 napot, mint amely „*léte alatt kitéphetetlenül beleplántálta a szocializmus gyökereit a magyar talajba*”.²² A szónok a pártbizottság és a meghívottak zárt csoportja előtt a kommün bukásának legfőbb okaiként hazai és nemzetközi összefüggéseket különített el egymástól. Előbbiek között szerepelt a párton belüli – túlnyomó részt a szociáldemokrata szárnyra visszavezethető – opportunizmus, a munkás-paraszt összefogás kerékkötőjeként ábrázolt elhibázott földkérdés, illetve az ellenséggel szemben elmulasztott következetes leszámolás. A nemzetközi okozati összefüggések legmarkánsabb pontja az akkor még fiatal Szovjet-Oroszország gyengeségéből adódó hathatós külső segítség elmaradása.²³ Oláh, a tanulságok fejtegetése közben a jelen forradalmi tetteinek lehetőségeihez képest radikális formában, de immáron a máig ható hagyományokra építő, következetes forradalmi magatartás központi motívumára hívta fel hallgatóságának figyelmét. „*Végül, de nem utolsó sorban a legfontabb tapasztalatok között szerepel, hogy a kommunista párt harca akkor lehet sikeres, csak akkor képes a proletár tömegeket szervezni és győzelmes harcra vezetni, ha kizárólag a marxizmus-leninizmus harca vezérli, ha nem békél meg, ellenkezőleg, meg nem alkuvó, következetes harcot folytat az opportunizmus és a revizionizmus minden válfajával, ha vezető szerepe következetesen érvényesül az állami és társadalmi életben, függetlenül attól, hogy egy párt, vagy több párt rendszer van-e.*”²⁴ Az 1956-os történésekről szólva ismét a hatvanas évek politikai diskurzusához igazodott, s a fehérterror terminusát elhagyva az okok

21 Uo. 194–197.

22 MNL HML XXXV-22/2.cs./4. d./72 ó. e. Pártbizottsági ülés jegyzőkönyve 1968. november 22. 11.

23 Uo. 12.

24 Uo.13.

fejtegetése közben a hatalomtól megszédült és az elégedetlen tömegek felszításáért felelős vezetés magatartását emelte ki.²⁵

Politikai megfontolások, tervezés, előkészületek

Az 50. évforduló üzenete természetesen szinkronban állt az MSZMP által a történelmi eseménynek szánt szereppel, történelmi fordulópont, amely súlyához méltó, nagyszabású országos ünnepségsorozatban öltött testet. A központi megemlékezésekkel kapcsolatosan fontos megemlítenünk a parlament ünnepi ülését, a népbiztosok, volt forradalmárok, kitüntetett személyek, illetve a baráti országokból érkező párt- és kormányküldöttségek részvételét. Az ünnep leglátványosabb eleme vitathatatlanul az 1965 óta tervezett és ma már a Szoborparkban található monumentális tanácsköztársasági emlékmű 1969. március 21-i felavatása volt.²⁶ Az évforduló mindenki számára érzékelhető elemei mellett szót érdemel a kádárizmus állami ünnepekhez való viszonyulása, hiszen mindennek fényében válnak egészen világossá azok a politikai megfontolásokat, amelyek a központi, illetve a lokális események logikáját irányították. A kádári vezetés sok más szegmenshez hasonlóan pragmatikusan kezelte az ünnepek kérdését, ez a trend gyorsan tetten érhető az állam által favorizált, így – a háttérbe szorított hagyományokkal ellentétben – piros nap-tári számmal ellátott emléknapiak kapcsán. A Kádár-korszak alapvetően nem szakított az ötvenes évek első felében kialakított reflexekkel. A társadalom számára augusztus 20-át meghagyták az alkotmány ünnepének, a terménybetakarítás, illetve az államalapítás hagyományát elhalványították, az 1848-as forradalom és szabadságharc mesterséges arculatváltással eredeti szerepétől megfosztott, gyanús és veszélyeket rejtő esemény maradt. Az említett ünnepek szerepét alapvetően csökkentették az új történelmi eseményekhez kötődő nagyszabású felvonulások, komoly sajtóvisszhangot kapó kulturális események, kiállítások.²⁷ A korabeli történetpolitikai irányelvek az ötvenes évek második felében egyfajta ellensúly szerepkört szántak az első proletárforradalom hagyományának, amely 1848 nacionalista, s rendszerellenes hagyatékát igyekezett tompítani.²⁸

Ahogy arra a dolgozat első felében utaltunk az 1968–1969-es esztendőket a párt, a hatóságok, a társadalmi szervezetek és tömegmozgalmak számára a hármas jubileumi évforduló körüli készülődés, illetve végrehajtás munkálata lengte körül. Az MSZMP Heves Megyei Bizottságának Propaganda és Művelődési Osztálya által készített 1968. január 24-i Végrehajtó Bizottsági javaslat különös

25 Uo. 19.

26 *Apor P.*: Az elképzelt köztársaság i. m. 190.

27 *Kalmár Melinda*: Történelmi galaxisok vonzásában. Magyarország és a szovjet rendszer (1945–1990). Bp. 2014. 160.

28 *Kalmár Melinda*: Ennivaló és hozomány: a kora kádárizmus ideológiája. Bp. 1998. 156.

figyelmet fordított a jubileumi megemlékezések közötti súlypontok szerepére. „A jubileumi megemlékezések csúcspontja, legkiemelkedőbb eseménye 1969. március 21-e, az első magyar munkáshatalom megszületésének félévszázados érfordulója legyen” – olvasható a testületi anyagban.²⁹ A hivatalos magyarázat szerint a magyarországi Tanácsköztársaság jelentősége nem csak az első világháborút követő időszak forradalmi csúcspontjaként mutatkozott meg, hanem a jelenkor szocialista nemzeti egységének egyik legfontosabb történelmi hagyományaként is. A kommün majd 50 év távlatából nézve „a rendelkezésére álló tragikusan rövid ideje alatt is nagyot alkotott, alkotásba fogott, vagy tervezett”, e munka eredményeit az évforduló alkalmából a kontinuitás jegyében úgy kellett láttatni, mint amelyeket az immáron 20 éve fennálló második proletárdiktatúra folytatott, s betetőzött.³⁰ A megyei akciók forgatókönyvéhez mintegy friss tapasztalatként rendelkezésre állt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójának koreográfiája.³¹

Az őszi zászás forradalom, a KMP megalakulása és a magyarországi kommün kikiáltásának „arányosításánál” a hatvanas években bonyolultabb problémát jelentett a két nagy tavaszi ünnep, március 15-e és március 21-e közötti egyensúly megteremtése. A történelmi eseményeket követő társadalmi érdeklődés vitathatatlanul az 1848-as forradalom és szabadságharc hagyományait erősítette. Az Agitációs és Propaganda Osztály az aránytalanságok kiküszöbölésére egy olyan javaslattal állt elő, melynek nyomán 1967. március 15. és 21. között első ízben került volna megszervezésre a Forradalmi Ifjúság Hete elnevezésű rendezvénysorozat. Az egyensúly megteremtésén kívül a forradalmi események egy láncra fűzése elősegíthette az 1848 és 1919 közötti kapcsolat megteremtését, lényegében a forradalom és szabadságharc, a kommunisták forradalmi harcai, a felszabadulás dicső története szerves egységként kötődhetek a jelenhez. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség Titkársága 1966 augusztusában az előzőekben taglalt tervekhez képest bővített koncepcióval állt elő. A két márciusi ünnep mellé be szándékozta emelni „Magyarország felszabadulásának” napját, április 4-ét. Az így testet öltő Forradalmi Ifjúsági Napok (FIN) a „forradalmi és szabadságharcos örökség” egységének és kontinuitásának felhasználásával a szocialista hazafiság kialakítását szolgálta.³² A KISZ Heves megyei Bizottsága 1969-ben a következőkben idézettek szerint vélekedett a FIN céljairól. „A FIN. rendezvény és akció sorozat célja az, hogy fejezze ki azt a gondolatot, mely szerint a hazafiságot minden korban a nép valószínűségeinek önzetlen szolgálata bizonyította. A KISZ-szervezetek rendezvényei mutassák meg, hogy a forradalmi örökség vállalása, továbbélése ma egyet jelent a hazánkban a szocializmus teljes felépítéséért folyó napi gyakorlati munka feladatainak vállalásával, a haza védelmével, a nemzetköziség érzésének elmélyítésével

29 MNL HML XXXV-22/3. d./285 ö. e. 8.

30 Uo. 9–11.

31 Uo. 1.

32 Apor P.: Az elképzelt köztársaság i. m. 193.

és mindezek segítségével erősítsük a szocializmus győzelmébe vetett hitet, a forradalmi hagyományok iránti tisztelet. [sic!]³³ Az érvelés érezhetően egybevág a „mindennapok forradalma” paradigmával. A napi rutinná váló szocialista építkezés, a forradalmi hazafiság, valamint az internacionalizmus eszméje jellemzően békés eszközöket feltételez, szemben a radikális 68-as gyökerekkel bíró baloldali forradalmi cselekvéssel. Az arányok tekintetében szintén érvényesült a kádárizmus tavaszi ünnepeket illető protokollja. „A rendezvények és akciók közötti átmenetek és arányok kialakításánál figyelembe kell venni, hogy továbbra is március 15.-től kezdődően méreteibe és tömegességében is, április 4.-i ünnepegeknél csúcsosodjanak ki az események [sic!].”³⁴ A sorokat olvasva érzékelhető az 1848-as forradalom és szabadságharc történeti hagyományainak felülmúlására törekvő központi akarat jelenléte. Az alapszervezeti szintről induló mozgósítás, a korabeli tömegkommunikációs lehetőségek és technikai eszköztár segítségével az állam által favorizált történelmi események tolódtak az előtérbe. A KISZ kiemelt megyei rendezvényeinek koreográfiája szintén ezt a fajta meggyőződést sugallja. A forradalom és szabadságharc emlékének szánt ünnepek csupán március 15-re korlátozódtak, ameddig a Tanácsköztársaság jubileumi ünnepegsorozata – nyilván valóan az 50. évforduló apropójából, illetve az említett sajátosságokból fakadóan – március 20-26-a között helyi forradalmi emlékek felkutatásának céljával alapszervezeti szinten, illetve megyeszerte jelen volt.³⁵

A szervezést érintő koordinációt és ellenőrzést a Központi Bizottság által 1968-ban közre adott tézisek figyelembe vételével a megyei pártbizottság, kiemelten annak Művelődési és Propaganda Osztálya látta el. A kívánalmaknak megfelelően „tömegmozgalommá szélesedő” ünnepek lebonyolítására a járási jogú pártszervezeteknek és a pártalapszervezeteknek operatív bizottságokat kellett alakítaniuk, az itt tevékenykedő kádereknek a hármas évforduló kapcsán született 1967. október 24-i PB-határozatban rögzítettek szerint volt szükséges eljárniuk a szervezőmunka közben. Az ünnepi tanácsülések szellemiségével kapcsolatosan a népi-nemzeti³⁶ jelleg kidomborítása kapott komolyabb szerepet, de mindeközben a kommün internacionalista színezete nem halványodhatott.³⁷ A „tömegmozgalommá szélesedő” jubileum sarkalatos feladatoként vetődött fel a mozgósítás kérdése, amely a társadalom rétegeiből, a nemek és a generációk sajátosságaiból fakadóan szervezetenként cizellált intézkedési tervet igényelt. A KISZ apparátusán belül a hatvanas években problémaként merült fel a nagyszámú társadalmi akcióból eredő szervezeti leterheltség, amely az alapszervezetek kezdeményező készségén

33 MNL HML X-18/11. d./ 4. tétel Intézkedési Terv a Forradalmi Ifjúsági Napok Heves megyei rendezvényeire és akcióira 1969. január 25. 1.

34 Uo. 2.

35 Uo. 2–4.

36 A nemzeti retorikáról lásd *Kalmár M.*: Történelmi galaxisok vonzásában i. m. 125–126.

37 MNL HML XXXV-22/3. d./285 ó. e. 12–13.

és önállóságán is csorbát ejtett. A KISZ alapszervezetinek belső élete tehát reformra szorult. Mindezt a központi apparátus kikönynyítésére létre jött az „arccal az alapszervezetek felé” elnevezésű koncepció. A gondolat jegyében a FIN több megyei, vagy járási szintű megmozdulása – beleértve a mozgósítás feladatkörét is – valamely alapszervezetre épült.³⁸ A Hazafias Népfront (HNF) Heves megyei bizottsága egy 1969-es munkaterv alapján különös figyelmet kellett, hogy szenteljen a hármas évforduló kapcsán a Füzesabonyi járás kiemelt eseményeinek.³⁹ Arra a kérdésre, hogy miért alakult pont így a feladatlehatárolás, az lehet a válasz, hogy a FIN több programja is a járás területén zajlott le, így például az akciósorozat március 15-i nyitórendezvénye Kápolnán.⁴⁰ A HNF több más megyei társadalmi szervezettel együttműködve látta el szervezőmunkáját. A népfront és a Heves Megyei Nótanács Titkárságának kooperációja egy 1969-es tervdokumentum tanúsága szerint – nem túl meglepő módon – leginkább a nők irányába kifejtett toborzásban nyilvánult meg.⁴¹ Az üzemi és mezőgazdasági munkásság megszólítása életkortól függően a KISZ Heves Megyei Bizottságának és a Szakszervezetek Heves Megyei Tanácsának instrukciói mellett vállalati, üzemi szinten történt meg. A munkaversenyek és brigádmozgalmak⁴² agitációja ekkor már a szocialista építkezésben való tevőleges részvétel nimbuszával, no meg az új gazdasági mechanizmus reformjának⁴³ következetes végrehajtásával érvelt. Mindezzel párhuzamosan számottevő motiváló tényezőként jelentkezett az erkölcsi, illetve anyagi megbecsüléssel járó céljutalmak kitűzése.⁴⁴ A mozgósítás terén a párt, a társadalmi- és tömegszervezetek agitációjának az írott sajtó volt az egyik legfőbb katalizátora. A Népújság ekkor „a tájékoztatás hatékonyságából és a kiadással kapcsolatos költségek alakulásából” esedékessé vált terjesztési kampányát ráfűzték a hármas jubileumi évforduló apropójára.⁴⁵ A KISZ megyei bizottsága a FIN mozgósítását erősítendő az előkészületeket

38 MNL HML X-18/11. d./1. ó.e. Az 1969. évi KISZ munka értékelése, feladatok az 1970-esévre. 15–15.

39 MNL HML X-12/10. d./Munkaterv/1969/b Hazafias Népfront Heves Megyei Elnökségének Munkaterve. 1969. I. félév. 2.

40 Népújság, március 16. 1.

41 MNL HML X-12/10. d./Testületi ülés anyagai, jegyzőkönyvek /1969/a Tervezet a Hazafias Népfront Heves Megyei Titkársága és Heves Megyei Nótanács Titkársága együttműködésére. 2.

42 A kádárizmus munkaversenyének jellegéről bővebben: *Valuch Tibor: Munkásélet Magyarországon. A második világháborútól az 1960-as évek végéig.* In: *Munkások '56.* Szerk. Rainer M. János – Valuch Tibor. Bp. 2017. 43–44.

43 A reform és az új gazdasági mechanizmus problematikájáról bővebben: *Rainer M. János: Kádár János, a reformer?* In: *Mit kezdjünk vele? Kádár János (1912–1989).* Szerk. Vargyas Zoltán. 2007. 61–72.

44 MNL HML XXXV-22/3. cs./17. d./308. ó.e. Javaslat a KMP megalakításának 50. évfordulója tiszteletére indított szocialista munkaverseny tapasztalatairól. 18.

45 MNL HML XXXV-22/3. cs./17. d./298 ó.e. Javaslat a Népújság terjesztési kampányának előkészítésére és lebonyolítására. 55.

és a programokat részletesen bemutató cikk megjelentetésének igényével élt a Népújság szerkesztősége felé.⁴⁶

A megye társadalmának kézzel fogható emlékekre, élményekre volt szüksége azokról a forradalmi hagyományokról, amelyekhez a mindennapok progresszív tettei igazodhattak. A helyi forradalmi emlékek gyűjtése a Hazafias Népfront, a KISZ és a Megyei Múzeumi Szervezet ágenseire hárult.⁴⁷ A kommün megyei szintű eseményeinek reprezentálására a HNF a korszak emlékeiből Egerben rendezett kiállítást.⁴⁸ A népfront 50. évforduló kapcsán kifejtett tevékenysége jól beleillett a szervezet egyik legfőbb indítatásába, „*a szocialista hazafiság és az internacionalizmus érzésének, eszméjének*” ápolásába.⁴⁹ A kiállítások, tudományos előadások előkészítésében, az előadók delegálásában a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat biztosított szakmai muníciót. A Magyar-Szovjet Baráti Társaság Heves Megyei Elnökségének bevonása pedig a nemzetköziség és a Szovjetunió forradalmi sikerekhez nyújtott segítségének nyomatékosítására adott alkalmat.⁵⁰ A forradalmi eseményektől elválasztó fél évszázados, történeti folytonosságra építő időtáv áthidalására a Heves megyei szervezetek véleménye szerint – a központi igényekhez és tervekhez igazodva – alkalmasnak mutatkozott az akkor még élő forradalmárok felkutatása, szerepeltetése. A tanácsköztársaság hagyományaiban domináns szerepet betöltő településeken kiemelt figyelem hárult az ünnepekre, ahová rendszerint a párt- és állami vezetők mellett meghívást kaptak a kommün veteránjai.⁵¹ Az MSZMP Párt és Tömegszervezeti Osztálya az évforduló közeledtével tervezeteket készített arra vonatkozóan, hogy a „*felszabadulás előtti munkásmozgalmi tevékenységet*” elismerve a Heves megyében élő, számon tartott⁵² vöröskatonák, funkcionáriusok, későbbi illegális kommunisták közül kik kaphatnak Tanácsköztársasági emlékérmét.⁵³

46 MNL HML X-18/11. d./ 4. tétel Intézkedési Terv a Forradalmi Ifjúsági Napok Heves megyei rendezvényeire és akcióira 1969. január 25. 6.

47 MNL HML X-12/10. d./Testületi ülés anyagai, jegyzőkönyvek /1969/a Tervezet a Hazafias Népfront Heves Megyei Titkársága és Heves Megyei Nótanács Titkársága együttműködésére. 2.

48 MNL HML X-12/10. d./Munkatervek/1969/b Hazafias Népfront Heves Megyei Elnökségének Munkaterve. 1969. I. félév. 8.

49 Uo.1.

50 MNL HML X-12/10. d./Munkatervek/1969/b Magyar Szovjet Baráti Társaság Heves Megyei Elnökségének Munkaterve. 1969. évre. 4.

51 MNL HML XXXV-22/3. cs./18. d./311. ó. e. Javaslat az 1969. évi politikai évfordulók megünneplésére 44.

52 A korabeli szabályozások szerint a járási jogú pártbizottságok feladata volt a veteránok számon tartása és nyugdíj ügyeik intézése. MNL HML XXXV-22/11. cs./4. d./65. ó. e. Az MSZMP Heves Megyei Bizottsága Párt- és Tömegszervezeti Osztály járási pártbizottságoknak készült tájékoztatása. 1970. március 26. 2.

53 MNL HML XXXV-22/11. cs./4. d./65. ó. e. A Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából emléklapok kiosztása

A KISZ abból a célból, hogy vonzóvá, érdekessé, élményszerűvé tegye a jubileumot az első proletárdiktatúra hőstetteit, kalandos történeteit igyekezett felidézni. Ez a tendencia érvényesült a legfiatalabb generáció tagjait összefogó Magyar Úttörő Szövetség munkájában is. A KISZ KB Úttörő Osztálya és Intéző Bizottsága már 1967 októberében előkészítette a „Forradalom Lángjai” úttörő- és kisdobos mozgalmat.⁵⁴ A „gyermekek körében végzett politikai nevelőmunka alapvető feltétele, hogy a vezetők ismerjék az őket foglalkoztató kérdéseket”, mindennek érdekében hozták létre a „Forradalom Lángjai” akciót. A mozgalom követendő példaképként állította be a kisdobosok és úttörők előtt a „forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő személyiségeinek életét”, életkoruknak megfelelő szinten ismertették meg velük a „mai forradalmi tetteket”.⁵⁵ Az 50. évforduló évében a társadalmi akció legkiemelkedőbb momentuma a KISZ KB által kezdeményezett, végül a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei KISZ-bizottság bábáskodása alatt meginduló, az észak-magyarországi harcokban jeleskedő 1919-es XII. számú páncélvonat újjáépítése volt. A sok hivatásos katona által honvédő háborúként megélt északi hadművelet legendás, harcmezőn legyőzőre nem talált eszközét az elképzések szerint a legpontosabb formában kellett éltre kelteni. A megyei KISZ szakmai, tárgyi, illetve a konkrét kivitelezés terén a Hadtörténeti Múzeum szakértőivel, a Közlekedés- és Postaügyi Minisztériummal, a Lenin Kohászati Művekkel, a MÁV Járműjavító miskolci üzemével és a Honvédelmi Minisztériummal a háta mögött komoly összefogásra számíthatott.⁵⁶ A mozgó múzeumként is funkcionáló egykori harci jármű Heves megyét is érintő menetrendjéről a jubileum évében a Népújság januári számából értesülhetett az olvasóközönség. A március 21-én az ország minden tájáról érkező 350 úttörő részvételével Miskolcra tervezett átadást követően a páncélvonat útja ugyanis Borsod megyéből Heves megyébe vezetett. „A tervek szerint május második felében érkezik hozzánk és a Füzesabony–Eger–Putnok vasútvonal nagyobb állomásain tartózkodik egy-egy napig, és úgy folytatja útját megyénk más vasútvonalain is” – olvasható a sajtóorgánium „forradalomtörténeti kiállításról” szóló egyik cikkében.⁵⁷ A páncélvonat históriája jól rímelt a tavaszi akciók legfőbb törekvéseire. Az ünnepségeknek erősíteniük kellett a nemzeti büszkeséget, s annak szocialista tartalmát, mindemellett a proletárforradalom harcainak „kimagasló történelmi jelentőségét” volt szükséges visszhangozniuk.⁵⁸

Az országos volumenű akciók mellett a fiatalok közvetlen lakókörnyezetében, vagy attól könnyen elérhető távolságra fekvő, általuk sok esetben jól ismert, munkásmozgalmi, forradalmi gyökerekkel bíró kultikus helyszínek

54 *Apor P.*: Az elképzelt köztársaság i. m. 193.

55 MNL HMLX-18/11. d./2. tételA Magyar Úttörők Szövetsége Heves Megyei Elnökségének Munkaterve 1968. augusztus 1-től – 1969. augusztus 1-ig. 2.

56 *Apor P.*: Az elképzelt köztársaság i. m. 191–192. Az ötvenedik évfordulóra készített páncélvonatról lásd *Apor Péter*: Az agitátor és a páncélvonat. 2000 irodalmi és társadalmi havi lap. *Aetas* 22. (2010) 71–76.

57 *Népújság*, 1969. január 12. 12.

58 MNL HML XXXV-22/3. d./285 ő. e. 9.

nyertek újra jelentőséget a Tanácsköztársaság kádárista emlékezete által. A KISZ funkcionáriusai a kiemelt megyei rendezvények tervezésekor bizonyos esetekben ötvözték a kommün emblematis megyei személyiségeinek „forradalmi hagyatékát”, illetve a későbbi illegális munkásmozgalmi múlt kalandos jellegét. Ilyen megfontolások vezérelték „Az illegális munkásmozgalom harcosainak útján” elnevezésű Kolacskovszky Lajos⁵⁹ ismert turistaíró, helytörténész, nem utolsó sorban a megyei ötös direktórium tagja nevének szentelt emléktúrát.⁶⁰ A Tanácsköztársaság „forradalmi honvédő háborújának” kultuszát nem csupán a páncélvonat májusra időzített „megyejárása” hanem a Pétervásárán és Poroszlón történt hadi események felidézése is erősítette.⁶¹ A Karikás Frigyes forradalmár, politikai biztos tiszteletéhez kötődő, az első ízben 1968-ban megrendezett „39-es dandár útján” fantázianevet viselő emlékmennetekkel, gyűlésekkel, kiállításokkal tarkított ifjúsági akció március 20–26-a között mozgósította a megye fiataljait. A kezdeményezés nem mondható minden előzmény nélkülinek. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei KISZ-bizottsága ugyan ezen a néven már 1967 szeptemberében emlékményt rendezett a tiszafüredi Tisza-hídhöz. Ám ebben az esetben az említett gesztussal nem csupán a tanácsköztársaság hősei, vöröskatonái előtt tisztelegtek, hanem a második világháborúban elesett „felszabadító” szovjet harcosokat is beemelték a méltatásba. A mozgósításnak köszönhetően több ezresre tervezett emlékményt megjelentek Heves megye ifjúsági küldöttei is. A Heves megyei KISZ a nagyszabású akció láttán vélhetően pozitív benyomásokkal vághattak neki a következő évi tavaszi akciósorozatnak.⁶²

Az ifjúkommunisták 1969 márciusának tervezésekor hasznosíthatták az 1968-ban lebonyolított felvonulások immáron hagyományteremtő tapasztalatait,⁶³ a szervezők mindeközben szigorúan ragaszkodtak a történeti kronológiájához. A forogatókönyvet – az előző esztendő menetrendekéhez igazodva – úgy alakították ki, hogy először Poroszlón, majd a román és cseh intervenciók ellen hadakozó dandár állomáshelyeként ismert Pétervásárán tartottak látványos tömegrendezvényeket.⁶⁴ A progresszív színezetű „honvédő háború” felidézése során ügyelni kellett arra, hogy az intervenciók cseh

59 Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC07165/08190.htm> (Letöltve: 2018. szeptember 24.)

60 MNL HML X-18/11. d./4. tétel Intézkedési Terv a Forradalmi Ifjúsági Napok Heves megyei rendezvényeire és akcióira 1969. január 25. 3.

61 A Heves megyei hadműveletekről bővebben: Nagy József: A Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének hadműveletei Heves megye területén. In: Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve III. Szerk. Bakos József. Eger, 1957. 197–210.

62 Szolnok Megyei Néplap, 1967. szeptember 16. 1.

63 Az 1968-as akció során több mint 400 fiatalt vártak a Poroszlón megrendezett emlékgyűlésre, majd a gyűlést követő harcok színhelyére, illetve Pétervására vezető emlékménetre. Népújság, 1968. március 15. 6.

64 MNL HML X-18/11. d./4. tétel Intézkedési Terv a Forradalmi Ifjúsági Napok Heves megyei rendezvényeire és akcióira 1969. január 25. 3., Népújság, 1969. március 20. 6.

és román csapatok megszálló tevékenységét reakciónak, a harcok és maga a Tanácsköztársaság tragikus végkimenetelét az ellenforradalom és az idegen csapatok összefogásának következményeként láttassák.⁶⁵

Ünnepi tavasz a forradalmi hagyományok iránti tisztelet jegyében

A megye lakossága az ünnepi tavasz programjairól év elejétől értesülhetett a Népújságból. Az orgánium ekkor még zömében a központi akciókhoz kapcsolódó eseményekről cikkezett. Kiemelkedő a *Hősök nyomában* címet viselő KISZ által szervezett – a döntő televíziós közvetítése miatt – országosan is komoly érdeklődésre szert tett rendezvény és vetélkedő. A Hősök nyomában vetélkedősorozat „a nagy elődök életének, harcainak alapos megismerésére szólította a fiatalokat”, a verseny lokális propagálása megyei és alapszervezeti feladatnak minősült.⁶⁶ A szervezők oktatási körök, klubok, szakkörök, művészeti csoportok, brigádok képviselőiből verbuválódott öttagú csapatok jelentkezését várták. A megszerte nevező csapatok házi, települési,⁶⁷ járási, majd megyei megmérettetései februárban zárultak, ezután következtek a területi döntők, ahová valamennyi országrész két legjobban teljésítő gárdája jutott tovább. Heves megye legjobbjainak Komárom, Nógrád és Pest megyék kiemelkedő felkészültségükről számot tett fiataljaival kellett megmérkőznie Cegléden. A Hősök nyomában döntőjét élő tv-közvetítés mellett a fővárosban rendezték meg.⁶⁸ A rendezvénysorozat a forradalmi példamutatás eszmeiségéhez kötődött, a komolyabb átélés érdekében nem egyszerűen tesztszerű kérdéssorok, hanem a dicsőséges történelmi események megélését és alapos ismeretét feltételező kihívások vártak a fiatalokra. A megyei döntő egyik ide vágó szemléletes példajaként említhető a Tanácsköztársaság harcainak egyikéről készített riport jellegű haditudósítás.⁶⁹ A Heves megyei döntőre a Megyei Művelődési Házban került sor 1969. február 9-én, ahol tizenhárom csapat közül a legjobb eredményt az egeri Gárdonyi Géza Gimnázium együttese érte el, akik a megyéből szintén tovább jutott egeri Dobó István Gimnázium diákjaival együtt mérethették meg magukat az országos elő-

65 MNL HML XXXV-22/3. d./285 ő.e. Javaslat az 1918-as polgári demokratikus forradalom, a KMP megalakulása és a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása 50. évfordulójának megünneplésére. 11.

66 MNL HML X-18/11. d./4. tétel Intézkedési Terv a Forradalmi Ifjúsági Napok Heves megyei rendezvényeire és akcióira 1969. január 25. 2.

67 A városi vetélkedők kapcsán a KISZ Eger Városi Bizottsága 1969-es évre szóló költségvetésének tanúsága szerint a Hősök Nyomában városi döntőjének lebonyolításra alkalmi munkabéreként 200 forint, valamint az ott zsűriző szakemberek tiszteletdíjaként 300 forint került betervezésre. HML XXXV-29-3/10. d./ 273 ő. e. Költségvetés az 1969. évre. 37–38.

68 Népújság, 1969. január 15. 6.

69 Népújság, 1969. február 1. 6.

döntőben.⁷⁰ Az egrieknek menetelése a ceglédi Kossuth Művelődési Házban megtorpant, teljesítményük alapján nem kerülhettek be a kiemelt médiaeseményként kezelt döntőbe. A szerény eredmény ellenére az irányelvekhez szabott sajtópropaganda részletes élménybeszámolót nyújtott a középiskolások emlékezetesebb pillanatairól.⁷¹

A március 21-i ünnepnaphoz közeledve számos, megyeszerte elszórtan felbukkanó esemény kapott sajtóvisszhangot, amelyek legnagyobb hányada valamely KISZ területi alapszervezet felügyelete alatt a falusi és munkásifalok mozgósítására törekedett. A tömegrendezvények egyik válfaja – a KISZ Központi Bizottságának alapvetéseit szem előtt tartva – a honvédelmi és sporttevékenység fokozását hivatottak szolgálni.⁷² Március 20-i kezdődátummal „Köszöntjük a Tanácsköztársaság évfordulóját” mezei futóversenyek várták az ifjúságot, az úttörőket és KISZ-tagságot.⁷³ Az alkalmanként akár több mint száz versenyző részvétele mellett lebonyolított sportesemények jól tükrözhetnék a jubileum kívánalmak szerinti „tömegmozgalommá szélesedő” jellegét. A nagy sportegyesülettel rendelkező Egercsehiben 76,⁷⁴ Hatvanban 100 főnél is több,⁷⁵ az ismeretlen okokból áprilusra átcúsúzott maklári megmérettetésen 390 úttörő és 128 KISZ-tag vett részt.⁷⁶ A népelesebb közönséget megmozgató események közé tartoztak a járási, városi és megyei művészeti szemlék. Ide jellemzően – különös tekintettel a falusi, illetve a munkásifjúságra – a vállalati-üzemi csoportok, kulturális társulatok jelentkezését várták.⁷⁷ „A sokszínű művészeti programban egy szövetkezeti és egy üzemi irodalmi színpad, valamint a nagyhírű Vidróczi-együttes, s a városi ifjúsági klub műsora mellett, több gyöngyösi üzem szavalóit és szólistáit láthatják az érdeklődők” – írta a gyöngyösi városi szemlééről készült sajtóismertetés.⁷⁸ A szemlék a FIN kiemelt programjai között nem kaptak említést, ennek oka az lehetett, hogy a találkozók a „forradalmi tavasz” időszakán jócskán túlnyúltak. Mindez vélhetően praktikus okokra vezethető vissza, hiszen a társadalom számára a „dicsőséges 133 nap” emlékezete a tavasz zárultával az év további periódusában is napirenden maradhatott. Másrészről az egymástól független sportversenyek

70 Népújság, 1969. február 11. 6.

71 Népújság, 1969. február 26. 4.

72 MNL HML X-18/11. d./ 4. Jelentés a KISZ szervezetek honvédelmi és sporttevékenységének tapasztalatról. 1969. június 19. 1.

73 MNL HML X-18/11. d./ 4. tétel Intézkedési Terv a Forradalmi Ifjúsági Napok Heves megyei rendezvényeire és akcióira 1969. január 25. 3.

74 MNL HML X-18/11. d./ 4. Jelentés a KISZ szervezetek honvédelmi és sporttevékenységének tapasztalatról. 1969. június 19. 9.

75 Népújság, 1969. március 25. 5.

76 MNL HML X-18/11. d./ 4. Jelentés a KISZ szervezetek honvédelmi és sporttevékenységének tapasztalatról. 1969. június 19. 8.

77 MNL HML XXXV-22/3. cs./18. d./311. ő.e. Javaslat az 1969. évi politikai évfordulók megünneplésére. 45.

78 Népújság, 1969. március 29. 7.

elszigetelt jellegén túllépve a művészeti szemlék június 8-i megyei döntőjén legjobban helytállóak továbbjutottak az augusztus 18–20-i salgótarjáni országos megmérettetésre.⁷⁹

A Karikás Frigyes kultikus alakjával fémjelzett „39-es dandár útján” akciósorozat, illetve a Kolacskovszky Lajos direktóriumi szerepéhez és a baloldali illegalitáshoz tapadó emléktúra nem egyszerűen a megyei Forradalmi Ifjúsági Napok exponált, szocialista hazafiságot sugalló alkalmának minősült. A Horthy-korszakban börtönt és az internálótábort megjárt forradalmárok történetét felelevenítő szervezett szabadidős elfoglaltságok, nagyszabású felvonulások, fáklyás menetek segítettek a hatvanas évek második felében is átélhetővé tenni a forradalmi radikalizmus eszményét és ideológiáját.⁸⁰

Az 50. évfordulóra készülve hasonló megfontolások vezérelhették a munkásmozgalmi múltat idéző épületek státusának rendezését. Az Országos Műemléki Felügyelet úgy látta, hogy „a történelmi jelentőségű építészeti emlékek köre nem tekinthető teljesnek”. „E téren különösen szembetűnő a munkásmozgalommal kapcsolatos építészeti emlékek védeltségének hiánya.”⁸¹ A hatóság az addigi mulasztást pótlandó 1968. október 17-én megkereséssel élt az MSZMP Heves Megyei Bizottsága felé. Az 1969. március 21-i ünnepnap előtt szűk fél évvel felkérést kapott a pártbizottság, hogy 1968. december 15-ig tegyen javaslatot a megyei relevanciájú, nemzetközi és magyar munkásmozgalommal kapcsolatos történelmi vonzatú építészeti emlékek védelem alá helyezésére.⁸² Dr. Földi Pál, az Agitációs és Propaganda Osztály vezetője e célból Hámán Kató kompolti szülőházát és ismert hatvani lakhelyeit, illetve feliratának harmadik pontjában Dukesz Artúr jogász, internacionalista gyermekkori gyöngyösi otthonát terjesztette fel a műemlékvédelemnek.⁸³ A kérdés komoly megítélését jelzi, hogy a megyei javaslatok egy több szereplős kulturális és szakmai grémium⁸⁴ elé kerültek. A párttörténészek, muzeológusok, illetve minisztériumok „megemlékezésül a közelgő évfordulóra” Hámán Kató, Kompolt róla elnevezett utcájában fekvő gyermekkori otthonát minősítették műemlék jellegű épületté. A magyarázat szerint a munka e részében „csak a Tanácsköztársaság emlékére, vagy a korábbi időszakra utaló objektumok kerültek védelem alá”, a két világháború közötti kommunista emlékezet kultikus színtereinek kapcsán a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából 1970. április 4-re történt intézkedés.⁸⁵ Az első világháborúban fogságba esett, majd a Vojennij

79 Népújság, 1969. június 8. 12.

80 *Apor P.*: Az elképzelt köztársaság i. m. 195.

81 MNL HML XXXV-22/12. cs./6. d./67. ő. e. Az Országos Műemléki Felügyelet 1968. október 17-i levele. 22.

82 Uo. 23.

83 MNL HML XXXV-22/12. cs./6. d./67. ő. e. Dr. Földi Pál 1968. december 16-i levele. 24.

84 A döntéshozatalban részt vett a Párttörténelmi Intézet, a Munkásmozgalmi Múzeum, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Területrendezési Főosztálya és a Művelődésügyi Minisztérium.

85 MNL HML XXXV-22/12. cs./6. d./67. ő. e. Merényi Ferenc igazgató 1969. március 7-i levele.

Gorodek fogolytáborban raboskodó, ott kommunista propagandamunkát folytató és felkelést szító, végül kivégzett Dukesz Artúr a korszakban ugyan ismert internacionalistának számított,⁸⁶ ám a korabeli hivatalos állami emlékezetben Hámán Kató jelenléte lényegesen erősebb volt.⁸⁷ Hámán 1918 őszén lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába, majd a Tanácsköztársaság ideje alatt a Budapest IX. kerületi direktórium tagjaként nőtársai között agitált. A nyilvánvaló veszélyek ellenére a fehérterror és az ellenforradalom periódusában sem távozott az országból, nem hagyott fel a politikai munkával. Ennek köszönhetően elfogták, s közel egy évig internálótáborban tartották. Szabadulását követően, hogy eltűnhessen a rendőrség szeme elől, újra felkereste Heves megyét, így került előbb Hatvanba, majd Erdőtelekre – innen származtatható Földi Pál hatvani lakhelyei kapcsán született felvetése. Hámán Kató munkásmozgalmi pályáíve a húszas években egyre komolyabb görbét írt le. Bizalmi embere lett az illegális bécsi emigrációnak, több esetben járt külföldi megbízatásban, bekerült a párt vezetőségébe,⁸⁸ koordinátora lett a Komintern ihletésű titkos hírszerzési és propagandacélokat szolgáló Magyarországi Vörös Segély szervezetnek.⁸⁹ Sok társához hasonlóan a mártírsors őt sem kerülte el, 1934-ben dekonspiráció következtében újra letartóztatták, majd a több brutális erőszakba torkollott vallatásnak otthon adó alagi csendőrlaktányában⁹⁰ Hámánt is bántalmazták. Talán az ekkor szerzett vesebetegségébe szabadulása után, 1936. augusztus 31-én belehalt.⁹¹ A harcos kommunista meggyőződés, az üldöztetés és a mártírhalál, illetve a már korábban emlékhelyként számon tartott kompolti szülőház⁹² predesztinálta arra Hámán Kató emlékezetét, hogy szerepet kaphasson a Tanácsköztársaság 50. jubileumának megyei koreográfiájában. Az Országos Műemléki Felügyelet szándékának megfelelően az épület műemlékké minősítésének ceremóniája immáron az ünnep egyik szegmensévé vált.⁹³

A „forradalom”, „forradalmi magatartás” és „baloldaliság” értelmezésére használt tanácsköztársaság emlékezetének kinyilvánítására alkalmasnak mutatkoztak

86 Dukesz Artúr korabeli emlékezetéről lásd: *Sereg József*: Dukesz Artúr emlékezete. Hevesi Szemle. 6. (1977) 37–39.

87 Ennek talán legszembetűnőbb jele, hogy az ő nevét viselte számos magyarországi utca és tér.

88 *Nagy József*: Hámán Kató. In: Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve VIII. Szerk. Bende Sándor. Eger, 1985. 73–75.

89 A Hámán Kató koordinációja alatt álló Magyarországi Vörös Segélynek olyan későbbi prominens kommunista tagjai voltak, mint Eisenberger Benjámin, a későbbi Péter Gábor ÁVH vezető, ám erről a Kádár-korszakban készült életrajzok nyilvánvaló okokból hallgattak. *Müller Rolf*: Az erőszak neve: Péter Gábor. Bp. 2017. 43–44.

90 Uo. 83.

91 *Nagy J.*: Hámán Kató i. m. 76.

92 Az ingatlan 1967-ben került felújításra, a védelem alá helyezést megelőzően a községi tanács emléktáblával jelölte meg, megemlékezések színhelyérül szolgált. MNL HML XXXV-22/12. cs./6. d./67. ő. e./ Dr. Földi Pál levele. 1968. december 16. 24.

93 MNL HML XXXV-22/12. cs./6. d./67. ő. e./ Merényi Ferenc igazgató 1969. március 7-i levele.

a mártírok, hősi halottak históriáin túl a még élő veteránok alakjai is. Az MSZMP igen korán, 1957 tavaszán artikulálta arra vonatkozó igényét, hogy a kommün, a két világháború közötti időszak és 1956 kommunista hőseinek emléke méltó helyet foglaljon el a köztudatban. E törekvés legmonumentálisabb megjelenési formája a Munkásmozgalmi Panteon megalkotása volt.⁹⁴ A párt a mártírhalált halt hősök ügyéhez hasonlóan élénken érdeklődött az akkorra már idős, ám harcos, illegális pártmunkával tarkított életúttal rendelkező elvtársaik sorsa iránt is. Mindezzel összhangban a felszabadulás előtti munkásmozgalmi múlt elismerése a megyei végrehajtó bizottság hatáskörébe tartozott, a nyugdíjügyekkel pedig a járási szintű pártbizottságok foglalkoztak.⁹⁵ Közeledve a hivatalos ünnepnap-hoz, a Tanácsköztársaság megyében élő veteránjainak 1919-es emlékei is egyre komolyabb sajtónyilvánosságot kaptak. A direktórium munkájában, a „honvédő háború” harcaiban vagy valamely fegyveres csoport akcióiban részt vevők életéről szóló majd mindegyik történet közös motívuma a társadalmi haladásért tett önfeláldozásban és a Horthy-korszakban átélt szenvedésben érhető tetten. A Népújság 1969. január 18-i számában megjelent cikk egyértelműen az 1945 előtti munkásmozgalmak képviselőinek komolyabb társadalmi megbecsülése mellett emelt szót. Az írás az orgánium szerkesztőségére beérkezett állítólagos levél apropóján született, amelynek íratója egy mindössze 260 forintos havi öregségi járadékból⁹⁶ élő idős és elkeseredett északhevesei férfi. *„A szomorú az esetben az, hogy az öreg panasztevő azok közé tartozik, akik névtelen harcosai volta az 1919-es Tanácsköztársaságnak, akiket 1919 után meghurcoltak, fogva tartottak Horthy börtöneiben, s akik 1945-ben az első[k] között szervezték a pártot, osztották a földet... Kevesen vannak már ilyen öregjeinkből és a számuk egyre fogy. Sokkal jobban kellene vigyázni rájuk, hogy harcos életük jutalma ne a keserűség legyen.”⁹⁷*

Az idézett figyelemfelhívó sorokat további, a veteránok iránt érzett tisztelet kifejezésének igényével született rövidebb lélegzetvételű cikkek követték. Előfordult, hogy a tanúk által elmesélt 50 éves élmények és történések az egyszerű sajtóközleményeken kívül a jubileumi ünnepségsorozat fényét is tovább igyekeztek emelni. Szűk egy hónappal az évforduló napja előtt az írott sajtó munkatársai által célzottan felkeresett és megszólított vöröskatonák közül ketten is arról adtak hírt, hogy – egyikük rögvést a hadifogságból hazatérve – éppen 50 esztendeje tartották lakodalmukat. *„Ők említették, milyen szép lenne, ha együttesen tarthatnánk meg az aranylakodalmukat a régi harcostársakkal,*

94 Apor Péter: Immortalitas imperator: A munkásmozgalmi Panteon születése. Aetas 18. (2002) 182.

95 MNL HML XXXV-22/11. cs./4. d./65. ő. e. Az MSZMP Heves Megyei Bizottsága Párt- és Tömegszervezeti Osztály járási pártbizottságoknak készült tájékoztatása. 1970. március 26. 2–3.

96 A korszakban általában azokat sorolták a szegények közé, akik esetében az egy főre jutó havi jövedelem 600 forint alatt maradt. Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” mítosza és valósága. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:.....:P2_PAGE_URI:kiadvanyok/mitoszok/valuch (Letöltve: 2019. jan. 5.)

97 Népújság, 1969. január 18. 4.

emlékezve a fél évszázada történt eseményekre, harcokra, a fiatalságra.” A riporter rövidre szabott cikkének végkövetkeztetésében a szervezési feladatok kapcsán arra hívta fel Eger város párt- és társadalmi szervezeteinek, illetve a „forradalmi hagyományokat őrző és tisztelő” fiatalságának figyelmét, hogy a megemlékezés sorozat valóban „megható, kedves színfoltja lenne az egykori vöröskatonák aranylakodalma”.⁹⁸ A csoportos fogadalomtétel valóban impozáns jeleneteire érthető okokból nem került sor, ám egy, az egeri házasságkötő teremben⁹⁹ március 22-én megrendezett aranylakodalomról mégis hírt adott a Népújság.¹⁰⁰ A propagandisztikus cikkek rávilágítanak a kádárizmus társadalmi keretek között megtartott esküvőkben rejlő „nagy lehetőségére”, amelyeket a jelek szerint igyekeztek kiaknázni egy-egy állami esemény kapcsán is. A nagyszabású közösségi ünnep megfelelő világnézeti tartalommal megtöltve, s a korabeli reprezentációs lehetőségek tárházát megmozgatva nem kizárólag a jubileum, de az egyházzal szemben az állami esketés intézményének kizárólagosságát is hirdethette.¹⁰¹

A „dicső napok tanúi” közül hárman, Molnár István, Birtalan Mihály¹⁰² és Barócsi Kázmér¹⁰³ mesélhették el a Népújság 1969. március 21-i ünnepi számában életüknek e rövid, ám a „történelmi fordulatot” hozó, különös jelentőséggel bíró események közepette lezajlott periódusát.¹⁰⁴ A minden bizonnyal tudatosan összeválogatott férfiak kiemelkedtek azon egykori vöröskatonákból, a proletárállam tisztségviselőiből és harcosokból álló 77 fős tömegeből, akik a Hatvanban, Gyöngyösön, Egerben, Füzesabonyban, illetve Hevesen megtartott ünnepi tanácsulések alkalmával vehették át kormánykitüntetésüket.¹⁰⁵

Közös jellemzőjük, hogy mindhárman harcoltak az első világháborúban, egyikük az olasz, ketten pedig a keleti fronton, utóbbiak a hadifogságot is megjárták. Molnár részese volt a hírhedt 1912. május 23-i „vérvörös csütörtöknek”, az élmények felidézésekor büszkén mesélte, hogy a zavargások alkalmával egy Richter nevezetű rendőrt „ki is repített a nyeregből”, amiért kilenc napot ült a Markóban. Birtalan és Barócsi Molnárhoz képest évekkal később ismerkedett

98 Népújság, 1969. február 21. 4.

99 A házasságkötő terem korábban az angolkisasszonyok rendi leányiskola kápolnája volt, amelyet 1961-ben államosítottak, s alakítottak át erre a célra. Bővebben: Gál Máté: Egyházi ingatlanok „állami használatba vétele” az Állami Egyházügyi Hivatal közreműködésével. In: RMJ60. Tanulmányok a hatvanéves Rainer M. János tiszteletére. Szerk. Fábíán Máté – Romsics Ignác, Eger, 2017. 69–93.

100 Népújság, 1969. március 21. 11.

101 Kalmár M.: Történelmi galaxisok i. m. 159–160.

102 Birtalan Mihálynak 1919-es tevékenységéért az 50. évforduló alkalmával a Munkaérdemrend Arany Fokozatát adományozták. Népújság 1969. március 21. 1.

103 Barócsi Kázmér a Tanácsköztársaság 40. évfordulójának kikiáltásának alkalmával „Tanácsköztársaság emlékérem” adományozásában részesült. MNL HML XXXV-22/11. cs./4. d./65. ó. e. A Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából „Tanácsköztársaság emlékérem” adományozásában részesült személyek névsora.

104 Apor P.: Immortalitas imperator i. m. 189.

105 Népújság, 1969. március 21. 1.

meg a munkásmozgalommal, előbbi hadifogsága alatt, utóbbi pedig a frontról hazatérve kóstolt bele a „forradalom ízébe”. A megszólaltatottak közül ketten is elmesélték, hogy útkeresésük közepette meghatározó motivációt fejtett ki a „helyes irány megválasztásában” a mozgalom egy-egy ismert alakja. Molnár István „együtt kapta a pofonokat” a Markóban Szakasits Árpáddal, aki jó pár esztendővel a riport keletkezése előtt egy egri nagygyűlésen állítólag felismerte régi harcostársát, s az emelvényen maga mellé ültette. Birtalan Mihály a véletlennek köszönhetően, hogy részese lett a „Magyarország új történelmének előkészítő” a „nemzet legjobb fiaiból” álló csoportnak. A frontról hazatérő katonát a „nagy szervező” vezette el a Visegrádi utcában tevékenykedő Kun Bélához. A mozgalmi legendáriumba illő találkozás Birtalan egész további életét determinálta. A történet szerint a találkozás apropójából a KMP központi bizottságának elnöke a tagsági könyvét éppen csak kézhez kapó későbbi keretlegényt maga küldte el egy hathetes agitátoriskolába. A három férfi az első magyarországi kommunista rendszer kikiáltását Egerben, illetve Budapesten élte meg, az ország és a munkáshatalom védelmére habozás nélkül fegyvert fogtak. Barócsi és Molnár harcoltak a cseh és román intervenciók csapatokkal szemben a Felvidéken és a Tiszánál. Molnár István sebesüléséből felépülve már ukrán területen belépett a Vörös Hadseregbe, majd hazatérve 1919. március 20-án bevasztották az egri katonatanácsba, az egri 12-es vörös gyalogezred helyettes politikai biztosa lett. Barócsi Kázmér 1919. március 23-án a Dobó Téren esküdött fel a Tanácsköztársaságra.¹⁰⁶ Barócsi átélte a cseh csapatok április végi, május eleji benyomulását, harcolt Bánréve környékén, ahonnan 60. dandárt fokozatosan visszaszorították Heves megye irányába, Apátfalva–Mikófalva–Egercsehi térségében azonban a csapatok a kimerültség következtében szétzilálódtak.¹⁰⁷ A veterán beszámolója szerint a ziláltság és a felbomlás oka abban keresendő, hogy Egerben kitört az ellenforradalom. Ezzel szemben az ötvenes években készült hadműveleteket összegző szaktörténeti munka úgy értékelte a feltartóztatás sikertelenségének fő okát, hogy „az ellenforradalmi tisztek nagyobbban tüntették fel az ellenség erejét, mint amilyen ténylegesen volt”.¹⁰⁸ A honvédő harcok további periódusaival összefüggésben mindketten felemlgették a Vörös Hadsereg dicsőséges felvidéki hadjáratát és a 39-es dandár kötelekében a Tiszánál a román intervenció ellen viselt derekas küzdelmek emlékeit.

Birtalan Mihály két társával szemben az olaszországi frontszolgálat és a propagandista képzés tapasztalataival a proletárállam intézményeinek védelmében létrehozott, a meglehetősen heterogén összetételű Lenin-fiúk terrorszervezet tagja lett. A legfrissebb kutatások szerint a „terrorista elitcsoport” a történelmi Magyarország minden tájáról verbuválódó több mint ötszáz fős tagsággal rendelkezett. A gárdisták nagy része a világháborúban autentikus élményeket szerzett az erőszakról, a radikális baloldali ideológia pedig tovább

106 Népújság, 1969. március 21. 5.

107 Nagy J.: A Magyar Tanácsköztársaság i. m. 199.

108 Uo.

fokozta a sokukban amúgy is jelenlévő agresszióra való hajlamot, az idegen csapatok megszálló tevékenysége pedig a frusztrációt.¹⁰⁹ Birtalan századvezetőként szolgált a Szamuely Tibor vezette állig felfegyverzett bőrruhás különítményesek között. „Mindenütt ott voltunk, ahol a proletárhatalmat meg kellett védeni. Harcoltam Miskolcon a postásokkal az intervenciók ellen. Hatvanban mi fegyvereztük le az iglói géppuskásokat,¹¹⁰ akik ellenünk fordultak. [...] Törökszentmiklóson táboroztunk, amikor a fegyverneki Vörös Órség parancsnoka jelentette, hogy a földesúr és a házi cselédjeinek egy része fegyvert fogott a parasztok ellen. Birtalan Mihály kapta a parancsot: vonuljon Fegyvernekre egy szakasszal és foglalja el, tartóztassa le a földesúri bandát. Teherautó vitte őket. Körülfogták a kastélyt és felszólították a bent lévőket: tegyék le a fegyvert. Aztán a parancsnok ötödmagával benyomult az épületbe. Lövésre kész puskával mentek a kastély felé. Nem tudhatták, hogy melyik ablakból lőnek majd rájuk. A földesúr ott állt a nagy teremben és felháborodottan tiltakozott az eljárás ellen. [...] Egyetlen lövés nélkül sikerült helyreállítani a törvényes rendet a fegyverneki földesúri birtokon. Elég volt a Lenin-fiúk megjelenése ahhoz, hogy megjuhászodjék a pöffeszkedő nagy hangú (sic!) földesúr és bandája. [...] Ahová mentünk mindig nagy szeretettel fogadott bennünket a nép. Kínáltak enni-, innivalóval, de mi legfeljebb csak egy falat ételt, egy-egy pohár bort fogadtunk el. [...] Nagyon nagy fegyelem volt a mi csapatunkban. Szamuely elvtárs a legkisebb fegyelemsértést sem nézte el. A forradalom katonái mindig úgy viselkedjenek, hogy büszke lehessen rá a forradalom, így mondta. Kemény katona, jó parancsnok volt, nagyszerű ember.”¹¹¹ A volt terrorkülönítményes által felelevenített történetekből megalkotott cikk több szempontból is érdekes. A legszembetűnőbb talán az egyébként öntörvényű, a szélhámos, garázda, szadista elemeket is magába olvasztó Lenin-fiúk¹¹² tetteinek abszolút pozitív megítélése, illetve a lakosság különítményesek tevékenységére adott reakciójának egyoldalú leegyszerűsítése. A leírtak jól beleilleszthetőek a hatvanas évek kommün történetét tárgyaló narratívájába. A Tanácsköztársaság 40. és 50. évfordulója között napvilágot látott történeti interpretációkban¹¹³ a vörös terrort hallgatás övezte, vagy ha mégsem, az atrocitásokat rendszerint az ellenforradalmi kísérletekre adott reakcióként értékelték.¹¹⁴ A forradalmi kormányzótanács terrorcsapatainak politikai gyilkosságokat, rekvirálásokat és kínzásokat magában foglaló cselekedetei nyilván problematikusnak bizonyultak. A karhatalmi alakulatok működését valamilyen formán mégis legitimálni kellett,

109 Bődök G.: Vörös- és fehérterror i. m. 161.

110 Birtalan valószínűleg az 1919. május 2-án Hatvanban kitört ellenforradalmi akcióra gondolhatott. Bődök G.: Vörös- és fehérterror i. m. 161.

111 Népújság, 1969. március 21. 5.

112 Bődök G.: Vörös- és fehérterror i. m. 123.

113 Ezek közül a legjelentősebbek Hajdú Tibor könyvei, amelyek a korábbi vulgármarxista irányultságú elemzések talajáról elmozdulva, azonban még mindig a nemzeti kommunista logikát követve, de azt sok esetben radikálisan túllépve igyekeztek taglalni a XX. század történezeit. Bővebben: Romsics I.: Clio bűvöletében i. m. 445–446.

114 Bődök G.: Vörös- és fehérterror i. m. 22.

erre – az ideológiailag elfogult történeti munkák mellett – alkalmasnak mutatkoztak a nagyobb tömegeknek szóló sajtócikkek és maga az évforduló apropója is. Szamuely személyének heroizálása és az alakulatot jellemző hatalomhoz fűződő lojalitás, illetve fegyelmezettség az ötvenes évek propaganda irodalmát idézi, ám az olvasók elől nyomtalanul elfedte a karhatalmisták embertelen tetteit. A publicisztikában állítottakkal szemben a rendfenntartó feladatok terén semmilyen tapasztalattal nem rendelkező újdonsült forradalmárok fegyelmezettsége és hűsége erősen megkérdőjelezhető volt.¹¹⁵ A lakosság részéről pedig a Lenin-fiúk megjelenése sehol nem váltott ki osztatlan sikert, a pacifikálás céljával felbukkanó keretlegények a fegyveres ellenállás leverése után elrettentő szándékkal veréseket alkalmaztak, nem beszélve a preventív börtönbüntetésekről.¹¹⁶ Az idézett visszaemlékezésből ugyan minden kétséget kizáróan nem bizonyítható, de a „Tanácsköztársaság nevében” végrehajtott fegyverneki akció ráadásul kísértetiesen hasonlít azokra a túszejtésekre, amelyek lényegében már a kommün kikiáltása után pár nappal megkezdődtek, s jellemzően a véleményformáló, hangadó politikai, gazdasági és kulturális elit meghatározott csoportjait érintették.¹¹⁷

A veteránok kollektív történeteinek fontos alkotórészét képezte a megélt szenvedés, amelyet alkalmanként részletekbe menően ábrázoltak. A Tanácsköztársaság katonáinak önfeláldozása ideálként szolgálhatott a fiatalok számára. A „láthatatlan forradalom” „mindennapi aprómunkáinak” kevésbé erőszakos és látványos tetteivel lényegében örökösei lehettek a politikai fordulat előtti munkásmozgalom képviselőinek.¹¹⁸ 1969 márciusában a riporterek a három férfin kívül felkeresték Jackwerth Edét is. Jackwerth 1919. május 7-én kezdte meg hivatali idejét a Forradalmi Kormányzótanács Heves megyei biztosaként, a munkáshatalomtól kapott egyik fő feladata az ellenforradalmi törekvések elfojtása volt.¹¹⁹ Mások mellett a kormánybiztos is áldozatul esett az augusztus 3-i román megszállás alatt megkezdődött kommunistaüldözésnek. Jackwerthnek ugyan sikerült Budapestre szöknie üldözői elől, ám csakhamar a nyomára bukkantak, s augusztus 17-én visszahozták a városba, ahol véstörvényszék elé került, augusztus 19-én többedmagával halálra ítélték.¹²⁰ A fogoly és társai „borzalmasan megkínózva, bilincsbe

115 Uo. 6.

116 Uo. 169.

117 Igaz, hogy túszszedések a román hadsereg 1919. április 16-án megindított, majd május 2-án az Tisza keleti partjának elfoglalásával járó előrenyomulásával párhuzamosan beálló társadalmi elégedetlenség, és az ellenforradalom erősödése okán váltak igazán tömegessé. A román csapatok elleni vereséget követően a Tanácsköztársaság területe a Duna-Tisza közére és a Dunántúlra korlátozódott. Bődök G.: Vörös- és fehérterror i. m. 139–140.

118 *Apor P.*: Az elképzelt köztársaság i. m. 195.

119 *Kozma György*: Heves vármegye tisztikara a tanácsköztársaság idején. In: Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000. Szerk. Bán Péter. Eger, 2011. 225.

120 *Szántó Imre*: A fehér terror rémuralma Heves megyében 1919–1921. In: Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve IV. Szerk. Bakos József. Eger, 1958. 334–335.

verve várták utolsó útjukat”, a kivégzést még aznap végre kellett volna hajtani, ám erre nem került sor, ezután még két év rabság következett. *„Az alatt a két év alatt halálos ítélettel a fejemen, sokszor, nagyon sokszor számot vettem önmagammal, de mindig arra a következtetésre jutottam, ha még egyszer kezdeném, újra és újra azt választanám. Megnyugodva vártam a halált.”*¹²¹ Jackwerth vallomása azt sugallta az olvasóknak, hogy a kérlelhetetlen forradalmiságot az átélt kínok és a börtön sem törte meg. A „jó ügy” iránti hűség és az időnyereség végül életet mentett, 1921-ben fogolycserével a Szovjetunióba került. Birtalan Mihály emlékei között nem szerepel a fehérterror idején megélt üldöztetés, nem tudni, hogy egyszerűen csak kimaradta rövidre szabott írásból, vagy sok társához hasonlóan neki is sikerült megszöknie a felelősségre vonás elől.¹²² Birtalannal szemben Molnár és Barócsi élete nem volt mentes az atrocitásoktól, amelyeknek színes leírása a nagyközönség számára is elérhető lett a jubileum alkalmából. Molnárt az ellenforradalmi megtorlás idején megverték és egy pisztolymarkolattal kiverték négy fogát. Barócsi Kázmér a román megszállás alatt az éhezések és kínzások színhelyéül szolgáló ceglédi fogolytáborba került,¹²³ itt *„bunkóval, puskatussal, korbáccsal vertek, a lócsontból [sic!] főzött levesből naponta csak egyszer adtak enni”* – mesélte. A táborból végül bajtársaival együtt szabadon távozhatott. A szabadulás pillanatáról Barócsi fontosnak találta felidézni, a fehérterror egyik emblematikus alakjáról, Prónay Pálról szerzett tapasztalatát. *„Minden szavára emlékszek, »No, te söpredék, csöcselék banda, Ti most hazamehettek és soha többé nem szerveztek, ti rohadék kommunisták, mert a kezünk fejetek fölött lebeg. Majd még találkozunk és kiírtunk benneteket egy szálíg, szemét banda.«* Ezután odajött hozzánk és vagy tízünket szembe köpött.”¹²⁴ Barócsi hasonló tartalommal, de egészen más szavakkal¹²⁵ mesélt a vele készült 1965-ös riportban Prónay akkor „állati ordításnak” aposztrofált fenyegetéseiről, ám a korábbi sajtópublicisztikában a hősiesség mellett a szenvedések csekélyebb hangsúlyt kaptak.¹²⁶ A vöröskatona a fogolytáborból egy falubéli minden figyelmeztetése ellenére hazaindult Bátor településre, ahol kisvártatva egy cseheknek történő kémkedéssel vádolt bélapátfalvai molnár ellen elkövetett gyilkosság vádjával csendőrkézsre került. *„Nem hallgattam Hangonyira,¹²⁷ hazamentem Bátorba. Az első kanál leves után megjelentek a csendőrök és elvittek. Tűvel, késsel, szuronyral vallattak. Nézze csak meg a körmeimet, valamennyi eldeformálódott. Egerbe kísérték, börtönbe zártak, majd a Veszprém megyei Hajmáskérre, kommunista*

121 Népújság, 1969. március 26. 3.

122 Bődök G.: Vörös- és fehérterror i. m. 131.

123 Uo. 304.

124 Népújság, 1969. március 21. 5.

125 A visszaemlékező 1964-ben a szervezkedés helyett például a „zsidó politika” kifejezést használta.

126 Népújság, 1965. május 13. 4.

127 Hangonyi Imre falubeli lakos.

gyűjtőtáborba vittek. Az állomás épületét csendőrkordon vette körül. Az épület homlokzatára hatalmas nagybetűkkel Írták ki: Világ proletárjai, itt egyesüljetek! Gúnyos rendőrcok mosolyogtak a betűkre.”¹²⁸

Látható, hogy Jackwerth és Barócsi mozgalomhoz fűződő viszonya hasonló pályán mozgott, a Tanácsköztársaság bukása után utóbbi sem adta fel meggyőződését, ám nem fogolycserével, hanem saját elhatározásából indult el az „igazság országába”. A kalandokban gazdag utazás megpróbáltatásai nem értek véget a Szovjetunióban, ahol papírok hiányában hírszerzőnek hitték, majd kihallgatásakor sikeresen tisztázta magát. A cikk indirekt módon utalt arra, hogy a veterán által 1926. december 2-ára datált kiutazását követően miért kellett hazajönnie már 1927-ben, vélhetően azzal a céllal küldték Magyarországra, hogy a pártmunkát illegális formában folytassa. Otthon újra börtönben végezte, később alkalmi munkákból élt, a világégés idején megszökött pécsi állomáshelyéről, s tolmácsnak szegődött a szovjet csapatokhoz.¹²⁹ 1945 májusában nyomozótisztként rábízták az egri várban működő internálótábor parancsnoki feladatait, ahonnan elődjének, Bóta Bernátnak – főleg brutális módszerei miatt – kényszerűen távoznia kellett.¹³⁰ A rendőrségnél századosi rangig vitte, dolgozott az Egri Erdőgazdaság élén, végül a Bervából ment nyugdíjba, tizenhárom évig vezette a vízművek csoportját.¹³¹

Az 50. évfordulóra készült írás egyáltalán nem, az 1965-ben napvilágot látott cikk említészerűen tért ki az 1956-os forradalomra, amely Barócsi életében a hatvanas évek második felét jellemző hallgatás ellenére is mély nyomokat hagyhatott. Egy 1958 szeptemberi, az „ellenforradalom” rémtettinek napirenden tartása céljából írott publicisztika azonban érzékletes ábrázolást nyújtott a volt vöröskatoná megpróbáltatásairól. Az „Októberi éjszakák” címet viselő történet részletesen rekonstruálta, hogy egy fegyveres csoport fenyegető éjszakai látogatását követően október 27-én ózdi és felnémeti forradalmárok miként hurcolták el a munkahelyéről Barócsit, akit vallatása közben bántalmaztak, s főként 1919-es tetteiről, kommunista múltjáról, illetve rejtegetett fegyvere holletéről kérdeztek. Az erőszakos kihallgatásnak Maróti József tanító,¹³² a községi munkástanács tagja és más helybéli lakosok vetettek véget, az ő nyomásukra Barócsi Kázmért végül elengedték.¹³³

A jubileum tehát a veteránok a hősiesség helytállását, az eszme érdekében vállalt önfeláldozását hozta ismételten a felszínre. A szenvedéstörténetek perspektívájából a vöröskatonák közül Barócsi személye különösen érdekes, mozgalmas

128 Népújság, 1969. március 21. 5.

129 Uo.

130 *Szecske Károly: Dancza János (1899–1985)*. In: *Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis* 45. Szerk. Veres Gábor. Eger, 2009. 341.

131 Népújság, 1965. május 13. 4.

132 Maróti József humánus magatartását nem méltányolták, a forradalom leverése után Kistarcsára került, szabadulását követően nem sokkal meg is halt. Emlékezetéről röviden: *Heves Megyei Hírlap*, 2012. július 30. 4.

133 Népújság, 1958. október 5. 2.

pályáíve alkalmassá tette őt arra, hogy a hivatalos sajtó megfelelően mesélje el életét. A megye társadalma az ötvenes évek második felében úgy ismerhette meg őt a sajtó hasábjairól, mint aki az ellenforradalmi folytonosság láncolatának összes állomását megélte, elszenvedte. A volt vöröskatona a magyarországi Kommün 50 éves emlékezetében – az ellenforradalom szakadatlan veszélyének képzetét elleplezve – immáron kizárólag a dicső múlt tevékeny tanújaként, s inkább etalonként, mintsem áldozatként jelent meg.

A forradalmi örökség ápolása céljából javarészt márciusban lezajlott települési sport- és tömegrendezvények, a kommün hús-vér képviselőinek szerepeltetése mellett május 18-ától Heves megyébe érkezett a forradalmi hagyomány átélésének egyik leglátványosabb eszköze, a XII. számú páncélvonat. A páncélvonatot a „dicsőséges északi hadjárat” során bizonyított helytállása miatt regionális szinten jól beilleszthető volt az 1969-es jubileumi esztendő tavaszi-nyári időszakába. A vonat mindazonáltal a következő év folyamán is aktualitást adott az első proletárforradalom emlékezetének, hiszen két évig járta az ország településeit.¹³⁴ A kultikus jármű honvédő harcok alkalmával a Kassa-Eperjes vonalon történő előrenyomulás során elért eredményeit, a Szlovák Tanácsköztársaság megteremtése érdekében tett erőfeszítéseit a társadalom ismerte, a hiteles replika, a legénység még élő tagjai, illetve a kocsikban kiállított relikviák pedig a jelenkorban is élményszerűvé tudták tenni a történeteket.

A vonat 1969. március 21-én indult útjára, mintegy 350 úttörő részvételével Miskolcra, majd Borsod-Abaúj-Zemplén megyét elhagyva májusban Heves megyét ejtette útjába, pontosabban a megye Füzesabony–Eger–Putnok vasútvonalának nagyobb állomásait.¹³⁵ A mozgó múzeum Nagyvisnyó község érintésével június 13-án Borsod megyébe távozott, ahol egy játékfilmforgatás kedvéért időzött, majd Kál-Kápolna vasútállomásról kiindulva előbb Gyöngyös irányába,¹³⁶ később Feldebrő–Verpelét–Recsk útba ejtésével Nógrád megyében folytatta országjárását. Ám ezzel nem ért véget a támadófegyver Heves megyei „békés küldetése”, 1969. július 4-én a megye nyugati csücskét, az Apc–Zagyvaszántó vasútvonalat járt be.¹³⁷

A koreográfia mindenütt egységes forgatókönyv alapján zajlott. A szerelvényt úttörők fogadták, akik előzetesen alaposan „megismerkedtek a Magyar Tanácsköztársaság történetével, a nagy napok forradalmi eseményeivel, a tanácshatalom helyi munkájával”. A fiatalok több esetben készítettek emléktárgyakat a vonat parancsnoksága részére, s mivel a szerelvény csak a nagyobb állomásokon fogadott látogatókat, a ceremóniákra meghívást kaptak a környező

134 Népújság, 1969. január 12. 12.

135 A szerelvény 1969. május 18-a és június 13-a között a következő vasútállomásokon állt meg: Füzesabony, Maklártálya, Eger, Felnémet, Szarvaskő, Mónosbél, Bélapátfalva, Szilvásvár, Nagyvisnyó. Népújság, 1969. június 8. 11.

136 Ludas, Karácsond, Vámosgyörk, Gyöngyös és Csány állomások érintésével.

137 A látogatás legutolsó periódusában Zagyvaszántó és Hatvan településeken zajlott le a páncélvonat ünnepélyes fogadtatása. Népújság, 1969. június 8. 12.

települések úttörői és KISZ-esei is.¹³⁸ A vonatot úttörők díszőrsége vigyázta, s minden esetben műsorok és tábortüzek mellett búcsúztatták azt. Egerben az eseményt összekötötték az úttörőnapokkal. A sajtó közlése alapján a három nap alatt 6 900 fő látogatta meg a kiállítást, ebből 1 900 felnőttet és 5 000 fiatalot regisztrált a vonat parancsnoka.¹³⁹ A jubileum grandiózus vállalása részben a „forradalom lángjai” akciósorozat égisze alatt valósult meg. A XII. számú páncélvonat izgalmas története foglalkoztatta a fiatalokat, amely tükrözte a forradalmár elődök hősiességét, kiemelkedő személyiségek cselekedeteit, azok hazaszeretetét és internacionalizmusát, mindeközben a „szocialista hazáért végzett nemes tettekre” mozgósított.¹⁴⁰ A „fiatalokat foglalkoztató kérdések” következetes megválaszolása szintén az úttörőszövetség agitációs tevékenységének részét képezte, amely a páncélvonat kapcsán nyilván valóan a forradalmi múlt megfelelő értelmezésének témáját jelentette. Egerben a vonat parancsnoka, Kővári József őrnagy, a Hadtörténeti Intézet munkatársa igyekezett választ adni a Hámán Kató Úttörőházban összegyűlt küldöttek kérdéseire. A rendezvényről készült beszámoló cikk tanúsága szerint a közönség érdeklődésének homlokterébe a támadóeszköz története és a másolat kivitelezési problémái kerültek. A rövid ismertetés szerzője – utalva a jármű és a munkásmozgalom történetének szoros kapcsolatára – a rövidre szabott írásában feltétlen szükségét érezte kitérni az elhangzottak kapcsán arra a momentumra miszerint az Osztrák–Magyar Monarchia több páncélvonatot is „hagyományozott” a proletárhatalomra, „de ez az egy nem volt közöttük; a XII. számút maguk építették, s ezért mindig is magáénak vallotta a magyar munkásság”.¹⁴¹ A jelen fiatalságának kevésbé radikális, ám az északi hadjáratban szolgálatot teljesítő legénység tagjainak 1919-es forradalmi cselekedeteinek példáján alapuló, mindennapi aprómunkájának jelentősége ekkor is kifejezésre került. *„Ünnepi tábortűzzel búcsúznak majd a továbbinduló szerelvénytől, amely a nagy idők emlékeivel együtt viszi tovább a mai kisdobosok és úttörők nemes tetteit, a mai fiatalok eredményeit.”*¹⁴²

Értékelés, összegzés

A pártvezetés a tanácsköztársaság emlékezetét az 1950-es évek második felétől kezdve kiemelt súllyal kezelte. Az első magyarországi kommunista rendszer 1945 utáni utóéletével foglalkozó szakirodalom – a téma kapcsán keletkezett egyébként csekély számú történeti forrást számba véve – azt feltételezi, hogy a kommün története a társadalom számára minden felső akarat ellenére

138 Népújság, 1969. május 14. 12.

139 Népújság, 1969. május 22. 1.

140 MNL HMLX-18/11. d./2. tétel A Magyar Úttörők Szövetsége Heves Megyei Elnökségének Munkaterve 1968. augusztus 1-től – 1969. augusztus 1-ig. 1–2.

141 Népújság, 1969. május 23. 8.

142 Népújság, 1969. május 14. 12.

hiteltelen és érdektelen epizód maradt. A hatóságok és az állambiztonság sem kezelte kitüntetett figyelemmel a társadalom szintjéről érkezett véleményeket, sokkal inkább lekötötte őket az 1956-os forradalomra hivatalos értelmezésre adott reakció gyűjtése, elemzése. Általános tendencia továbbá, hogy 1919 forradalmi hagyománya a nacionalista és antikommunista villongások lehetőségét magában hordozó március 15-e jelentőségét minden akarat ellenére sem volt képes felülmúlni.¹⁴³ Az 50. évforduló időszakára valamelyest bővült a különböző szervezetek által keletkeztetett kútfők aránya, amelyek segítségével jellemzően az MSZMP számára kívántak értékeléseket nyújtani a politikai évfordulóról. A KISZ a FIN 1967-es bevezetéséről kezdve rendszeresen vizsgálta a kérdéskört, s ez természetesen így történt 1969-ben is. A KISZ Heves Megyei Bizottsága a FIN tekintetében rögzített célkitűzéseit „általában” sikerrel végrehajtotta, az akciósorozat – figyelembe véve a központi módszertani anyagok intelmeit – „úgy mutatta be a nagy sorsfordulókat, hogy érzelmileg is mély nyomokat hagyott a résztvevőkben”. Az alapszervezeteknek szánt komolyabb önállóságot érintő belső reformtörekvést az öntevékeny szellemiségű járási és települési rendezvények tükrözték, ám kritikaként fogalmazódott meg, hogy a kultúra, illetve a sport nevelési lehetőségeit néhány bizottság nem volt képes megfelelően kihasználni. A KISZ-en kívüli fiatalok és a felnőttek fokozottabb érdeklődésének ellenére Sebestyén János megyei első titkár hiányolta a falusi és munkásifjúság komolyabb aktivitását. A tervezés során az ifjúkommunisták a feladat végrehajtást illetően számítottak a társszervezetek operatív jelenlétére, amely a jelek szerint az előző évekhez képest elmaradozott, s hiányuk főként a nagyobb rendezvények alkalmával mutatkozott meg.¹⁴⁴ Másrészt a látványos külsőségek mögött megbúvó apátia jellemző példája Póti Jenő HNF megyei titkárnak az MSZMP Propaganda és Művelődési Osztálya felé tett március havi információs jelentése. A két és féloldalas hangulatjelentés meghatározó tematikai irányai a szovjet–kínai viszonyra, a közel-keleti arab–izraeli fegyveres incidensre, az 1968-as csehszlovák válságra, a vietnámi háborúra, valamint a mezőgazdaságban uralkodó aktuális helyzetre és az áruellátás állapotára adott társadalmi reakciók voltak. Az 50 éves forradalmi örökség mindezzel szemben egy rövidke, jellegtelennek ható bekezdést kapott. *„Tudomásunk szerint mindenütt ünnepi hangulat uralkodott. Pár termelészövetkezetben és egyes háztáji gazdaságokban – tekintettel a sürgős tavaszi munkára – munkával ünnepeltek. Ez azonban nem rontott az ünnep méltóságán. Sok helyen emlékeztek meg az évfordulóról és sok helyen emelték az ünnep színvonalát kultúrműsorokkal.”*¹⁴⁵

143 Apor P.: Az elképzelt köztársaság i. m. 27.

144 MNL HML XXXV-22/3. cs./18. d./317. ő. e. Tájékoztató a Forradalmi Ifjúsági Napok előkészítésének és lebonyolításának tapasztalatairól. 61–65.

145 MNL HML X-12/10. d./Havi információs jelentések 1969./ Március havi információs jelentés. 2.

Melléklet

1. kép: 1919 Páncélvonat 1969 című propagandaanyag (www.hungaricana.hu)

2. kép: A XII. páncélvonat másolatának fogadása a monori vasútállomáson (fortepan, No. 142527)

3. kép: A XII. páncélvonat másolata a balatonfűzfői vasútállomáson (<https://www.flickr.com/photos/123585352@N02/14231979717/>)

KLESTENITZ TIBOR*

1918 AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓ EGYHÁZI SAJTÓJÁNAK TÜKRÉBEN

Jelen tanulmány egy katolikus és egy református sajtótermék elemzésének segítségével mutatja be, hogy az észak-magyarországi régió egyházi értelmisége hogyan látta a világháború utolsó évét. Az 1905-ben létrehozott *Sárospataki Református Lapok* a helyi főiskola és a tiszáninneri református egyházkerület szócsöve, az egyházi közélet tekintélyes hetilapja volt, amely a hivatalos információk közlésén túl vitafórumot is nyújtott a kerület lelkészeinek és értelmiségének.¹ Ezzel ellentétben az *Egri Katholikus Tudósító* új kezdeményezésnek számított, amely kifejezetten a világháborúnak köszönhette létét. 1916-ban alapította meg ugyanis az Egri Hitbuzgalmi Egyesületek Vezérlő Bizottsága, első szerkesztőjeként pedig a később hitszónokként és íróként országos hírnévre szert tevő Tóth Tihamér tevékenykedett.² A havilap számára indulásakor maga Szmrecsányi Lajos érsek írt programcikket, azt hangsúlyozva, hogy a világháború megrázkódtatásainak elviseléséhez meg kell erősíteni a nép jó szellemét és hazaszeretetét. A lapot kifejezetten ennek a nevelőmunkának az eszközeként indították útjára.³ Láthatjuk tehát, hogy az *Egri Katholikus Tudósító* nem belső egyházi vitafórum volt, hanem közvetlenül a hívek tömegeinek megszólítására, egyfajta társadalmi propaganda folytatására törekedett. A két egyházi lap más funkciót töltött be, más célcsoportra összpontosított, ennek ellenére úgy vélem, hogy mégis lehetséges a tartalmi összehasonlítás.

A társadalom és az egyházi intézményrendszer válságjelenségeinek értékelése

Elsőként vegyük sorra a két lap publicisztikájában jelentkező hasonló vonásokat. Igen szembetűnő, hogy mindkét orgánus jól tükrözi a magyar társadalom

* Posztdoktor kutató (NKFIH 124418), MTA BTK Történettudományi Intézet. E-mail: klestenitz.tibor@btk.mta.hu. A tanulmány a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság támogatásával készült.

1 Az önmagát egyháztársadalmi lapként meghatározó orgánus kiadása 1905 júliusában indult meg. Felelős szerkesztője 1906-tól 1927-ig Rácz Lajos volt. *Zoványi Jenő*: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp. 1977.

2 A szerkesztést a fővárosba költöző Tóth októberben átadta Petró Kálmán ügyvédnek. Könnyes szemmel. *Egri Katholikus Tudósító*, 1918. október. 207–208.

3 *Klestenitz Tibor*: Az egri főegyházmegye katolikus sajtója a dualizmus korában. In: *Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből*. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Szerk. Horváth István. Eger, 2018. 148–149.

rendkívüli kimerülését, belső feszültségeit.⁴ Az első háborús éveket jellemző lelkesedés – hasonlóan az országos sajtóhoz⁵ – ebben az évfolyamban már nyomokban sem található meg. A *Sárospataki Református Lapok* 1918 januárjában visszatekintett az előző évre, megállapítva, hogy az elsősorban „az árdrágítók, a szemérmetlenül vagyonosodók, a minden tisztességet levetkezők rabló eljárása miatt” marad emlékezetes, és hogy a polgári, az egyházi társadalom és az állam egyaránt tehetetlennek bizonyult „a vakmerők, a XX. századbeli banditák” szabadcsapataival szemben.⁶ A lap – jellegéből fakadóan – a szociális problémák közül elsősorban a lelkészi fizetésrendezés kérdését tartotta napirenden, és testületi kiállást sürgetett az ügyben, hiszen úgy vélte, hogy az egyház hivatalos képviselői nem harcolnak elég határozottan a helyzet rendezéséért. A presztízshierarchiában való zuhanástól való félelem is jól tetten érhető, hiszen egy cikk szerint még az utolsó napszám is 200–400 százalékos béremelést kap, ám a társadalom elvárna azt, hogy a lelkészek változatlan fizetésből éljenek meg. A szerző ezért feltette a kérdést: „mi volna ebből a rettenetes világháborúból, ha a hazafias papság s ebben elsősorban a protestáns papság nem dolgozott volna? Merem állítani, hogy katonáink vitézsége nem éri el azt a dicső magasztot, amit valóban elért, ha nincs a háta mögött a papság.”⁷

Más szerzők az önsegítés fontosságát hangsúlyozták, azt javasolva, hogy a lelkészcsaládok mutassanak jó példát a gyülekezetek tagjainak, és keressenek új jövedelemforrásokat, ezért foglalkozzanak például intenzív földműveléssel, boltgárkertészettel, a parlagföldek megmunkálásával.⁸ Mivel a rászorulók támogatása érdekében országszerte számos jótékonyági akciót rendeztek, a közösségek egyre kevésbé voltak adakozásra kaphatók, ezért még jobban emelkedett az alturizmus gyakorlati jelentősége. Ennek egyik jele, hogy a *Sárospataki Református Lapok* példaként állította a nyilvánosság elé Paál György nagykállói presbiter elhatározását, aki gyülekezete anyagi gondjainak megoldása érdekében megvásárolta a közös földek egy részét, ám csak holtáig tartó haszonélvezeti jogra tartott igényt, és úgy rendelkezett, hogy ezután a megvásárolt föld adományként szálljon vissza az egyháznak.⁹

A lap az anyagi nehézségek hosszú távú hatásaival is szembenézett: egy márciusi cikk helyzetleírása szerint a lelkészhallgatók száma folyamatosan csökken, a közgondolkodás anyagi irányba fordul, ezért „nem valószínű, hogy a szerényen dotált, nagyvilági szereplésre és érvényesülésre kevés alkalmat nyújtó papi pálya a mai, mohón előretörtető világban ifjainkra nagyobb vonzóerőt

4 Minderről részletesen lásd: *Bihari Péter*: Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Bp. 2008.

5 *Klestenitz Tibor*: A Nagy Háború propagandája és a magyar sajtó. In *Medias Res* 4 (2015) 2. 392–410.

6 Az új év küszöbén. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. január 6. 2.

7 *Laskodi*: Karcolatok az élet mélyéről. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. február 24. 46.

8 Az új év küszöbén II. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. január 20. 13.

9 Egy szép és istenes cselekedet. *Sárospataki Református Lapok*. 1918. február 17. 38.

gyakorolhasson". A várható lelkészhiány miatt ezért a szerző felvetette annak lehetőségét, hogy a reformátusok külföldi mintára tegyék lehetővé a nők lelkesítői szolgálatát, esetleg a genfi gyakorlatot követve, a kisebb gyülekezetek számára kiegészítő lelkész-tanítók képzését rövidített, kétéves időtartamú képzéseken. Az érdeklődő világi hívek egyháztársadalmi munkásokká való képzését pedig népszerű teológiai tanfolyamok segítségével látta megvalósíthatónak.¹⁰

Egyes cikkírók óvatos optimizmussal tekintettek a jövőbe, azt remélve, hogy 1918 elhozza a protestáns egyházak anyagi támogatásának állami rendezését azzal, hogy a parlament a bevett felekezetek egyenjogúságát kimondó 1848-as törvényt a gyakorlatban érvényesítve jelentős vagyont juttat majd a protestánsoknak.¹¹

Mások viszont az egyház jövőjét fenyegető politikai kockázatokra hívták fel a figyelmet. Szepesi Pál 1918 márciusában arról írt, hogy a közhangulat változásából ítélve Magyarországon is a levegőben van az állam és az egyházak szétválasztása. Ebben az esetben szerinte a református egyház ugyan nem semmisül meg, de jelentékeny veszteségeket fog elszenvedni. „Képzeljük el mostani egyházainkat az önkéntes áldozatkészség alapjain. Amikor nincs adósegély, nincs kongrua, nincs az egyházi adózás mögött főszolgabírói hatalom és nincs állami törvény sem, amely szerint legalább 18 éves koráig mindenkinek »muszáj« valamelyik egyházhoz tartozni. Hogy akkor mi lenne egyházainkkal, azt sok lelkész jól tudja, de legtöbbünknek nem sok örömet okoz ez a tudás. És mi ennek az oka? Az, hogy az önkéntes vallásosság és önkéntes egyházi teherviselés nincs olyan mértékben kifejlődve, hogy egyházunk hatalmas épületét megbírná. A »kényszer«-nek fundamentális jelentősége van egyházi életünkben” – írta. Úgy vélte, hogy a reménysugarat a nyugati mintákat követő belmissziós mozgalom jelenti, amelynek tagjai önkéntes munkát végezve, a hívek adományait felhasználva dolgoznak a közösségi célokért. Szepesi ezért azt javasolta, hogy az egyházi életben a belmissziós mozgalmaknak adják a főszerepet, mert így könnyebb lesz túlélni egy esetleges katasztrófát.¹²

Az *Egri Katolikus Tudósító* szerzői szintén megdöbbenéssel figyelték a világháború által kiváltott társadalmi átrendeződést, és olvasóikat elsősorban önmérsékletre intették. A társadalmi összetartás és a megfelelő morál megővése szempontjából a háborús években felhalmozódott vagyonok nyilvános közszemlére tételét különösen veszélyesnek látták, ezért jó példaként hivatkoztak Németországra, ahol a hatóságok egyszerűen betiltották a luxusétermek működését, és itthon is hasonlókat tartottak volna szükségesnek.¹³ Igen érzékletes a márciusi szám beszámolója egy esetről, amikor egy elegáns bundát viselő

10 Rácz L[ajos]: Kiegészítő lelkészek. Sárospataki Református Lapok. 1918. április 7–14. 71–72.

11 Az új év küszöbén III. Sárospataki Református Lapok, 1918. január 27.

12 Szepesi Pál: Önkéntes keresztyénség. Sárospataki Református Lapok, 1918. március 10. 51–52.

13 Dáridók alkonya. Egri Katolikus Tudósító, 1918. április. 94.

parasztasszony jelent meg egy bankban, és felvett a számlájáról hatezer koronát, hogy kifizethesse a bundára kölcsönként összeget. A lap kommentárja szerint: „Ez a történet amennyire igaz, annyira szomorú és elkésérítő. Szomorú azért, mert e tényben a magyar földművesosztály józan megfontoltságának teljes hiánya, beteges elsovadása jelentkezik; elkésérítő pedig azért, mert a jogosulatlan vagyoni eltolódások okozta hivalkodásnak a bántó tünete. [...] Hiszen csak örülhetünk annak, hogy népünk pénzhez jutott a háború alatt, de kérve-kérjük őket – ne hivalkodjanak vele, és ne tékozzolják.”¹⁴

Az *Egri Katolikus Tudósító* ugyanakkor nem elégedett meg a veszélyesnek ítélt társadalmi jelenségek kritikájával, hiszen emellett számos gyakorlati kezdeményezésről is beszámolhatott, amelyek városi szinten a katolikus hívek érdekvédelmét szolgálták. A helyi keresztényszocialisták például – összhangban az országos katolikus társadalmi mozgalmakkal¹⁵ – már 1908-ban tervezték egy fogyasztási és értékesítési szövetkezet alapítását, de a terv nem jutott el a megvalósulásig. A világháború azonban megváltoztatta a körülményeket, így 1918-ban megindulhatott a szövetkezet munkája. „Háborúnak kellett jönni, hogy annak ezer nyomorúsága megnyissa a közönség szemét és belássa [...], hogy érdekeinek legigazibb védelme, ha maga veszi saját ügyét kezébe”¹⁶ – szölte a *Tudósító* kommentárja. Áprilisban örömmel üdvözölte az Egri Katolikus Kör megalakulását, amelytől azt várta, hogy ideális találkozóhelyet nyújt a helyi katolikus értelmiségnek, és hozzájárul a társadalmi szolidaritás erősödéséhez.¹⁷

A havilap népszerűsítette az intézményes szegénygondozásra vállalkozó, 1908-ban Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök támogatásával megalakított női szerzetesi kongregációt, a Szociális Missziótársulatot is.¹⁸ A kongregáció helyi szervezete Szmrecsányi Lajos érsek védnökségével 1918 júniusában alakulhatott meg Egerben. A *Tudósító* ekkor azt hangsúlyozta, hogy ennek munkájában társadalmi státusától függetlenül minden nő részt vehet, akik a missziótársulati nővérektől megtanulhatják „a szociális munkát, a női nem új és sokoldalú hivatásköreit, az új jogokat és kötelességeket. Szívükön keresztül edződhetik meg minden keresztény magyar nő szíve új harcokra, új kötelességekkel járó új jogokért.”¹⁹ A megfogalmazás arra utal, hogy a szervezők a tulajdonképpeni célok teljesítése mellett azt is remélték a Szociális Missziótársulattól, hogy felkészíti a helyi női társadalmat a várható társadalmi változásokból fakadó új szerepkör betöltésére, vagyis a közéleti és a politikai szerepvállalásra. A nők előtt álló fontos feladatnak ítélték például

14 Gyönyörű barna plüssbundában. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. március 66.

15 *Gianone András – Klestenitz Tibor: Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. Bp. 2017. 123–128.

16 *Dr. N. J.: Az egri fogyasztási és értékesítő szövetkezet*. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 14.

17 Az egri Katolikus Kör szervezése. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. április 87.

18 *Palasovszky Olga: A Szociális Misszió Társulat életéből*. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. május. 99–103.; *A Szociális missziótársulat*. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. május. 103.

19 *A Szociális Missziótársulat Egerben*. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. június. 126–127.

az Oroszországból hazatérő hadifoglyok megfelelő szellemben való befolyásolását. Az áprilisi szám szerzője arra intette a női olvasókat, hogy a hazatérő katonák „téves eszmékkal” kerülhettek kapcsolatba, és ennek – illetve a rossz körülményeknek – a következtében lélekben összetört emberként fognak megérkezni. Ezért óvintézkedésként azt kérte, hogy a női rokonság mielőbb vezesse el a férfiakat a templomokba, hogy elősegítsék lelki tisztulásuk és megkönnyebbülésük folyamatát.²⁰

A nők szerepének felértékelődését mutatja egy másik cikk is, amely szerint a nők hamarosan választójogot kaphatnak, és ezt a katolikus politikusoknak – duzzogás helyett – adottságként el kell fogadniuk, harcba kell indulniuk az új választók voksaiért. A szerző szerint ehhez két feladat elvégzése szükséges: „Felvilágosítás és szervezés, még pedig a tömegek felvilágosítása és a tömegek szervezése”.²¹ A cél elérése szempontjából a *Tudósító* szerzői gárdája elsősorban a katolikus öntudat jelentőségét hangsúlyozta. Egy cikkíró például azt fejtegette, hogy az oroszok harctéri kudarcainak fő oka a katonák alacsony eltökéltsége és öntudata volt, amivel szemben a magyar katolikusok biztos elvi alapokon állnak, így bátran nézhetnek a jövőbe.²² Egy másik szerző pedig a világháború borzalmainak hatására sokaknál bekövetkező lelkiismereti válságot, a „hogyan engedhette meg Isten, hogy ez történjen”-típusú kérdésfelvetést csupán a gyenge lelkekre jellemző jelenségnek ítélte, míg az öntudatos hívők – véleménye szerint – belátták, hogy Isten célja a szenvedés felidézésével egy nagyobb jó elérése, vagyis a béke értékének tudatosítása volt.²³

A *Tudósító* a szociális kérdések terén az információközlés és a népszerűsítés mellett bizonyos gyakorlati szerepet is vállalt, hiszen arra igyekezett ösztönözni az olvasókat, hogy fokozottan gyakorolják a háborús viszonyok között különösen fontos mértékletesség erényét. Az orgánum például felhívásban kérte a tehetősebb családok segítségét a rászoruló diákok étkeztetésének megszervezéséhez,²⁴ illetve azt javasolta a családoknak, hogy a takarékoság érdekében szakítsanak a régi szokással és ne készíttessenek új ünneplő ruhát az elsőáldozó gyermekeknek.²⁵

Mindkét orgánum számára fontos témát jelentett a háború okozta morális süllyedés, elsősorban az apai felügyeletet nélkülöző ifjúság sorsa. A református lap többnyire inkább elvi szempontból tárgyalta a kérdést, a gyakorlatiasabb felfogású *Egri Katolikus Tudósító* viszont arra igyekezett ösztönözni az olvasókat, hogy a mindennapokban vállaljanak kollektív felelősséget az ifjabb

20 *Szentgyörgyi József*: A magyar asszonyokhoz! *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. április. 74.

21 A keresztény magyar nővilágot. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. április. 93.

22 *Altörjay Sándor*: Krisztus a mindennapi életben. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 2–4.

23 *t. t.*: A háború áldása – a béke szeretete. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. július. 142–143.

24 A szegénysorsú egri diákokért! *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. augusztus. 165.

25 Nem kell új ruhát adni az első áldozóknak. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. május 110.

generációért. Javasolta például, hogy lépjenek fel az iskolakerülés, a kocsmázás ellen,²⁶ vagy hogy szükség esetén egyszerűen verjék ki a cigarettát az utcán dohányzó kiskorúak szájából. Az indoklás szerint „ezzel tartozunk nemcsak hazánknak és az emberiségnek, hanem legfőképpen a lövészárkokban gyötördő családapáknak”.²⁷ A lap egyik munkatársa ebben a vonatkozásban személyesen is megtapasztalhatta a sajtó „hatalmát”, hiszen szemtanúja volt annak, hogy pünkösöd délutánján fiatalok egy csoportja hangoskodott az egri bazilika előtt, amikor egy legény észrevette őt és rászólt a társára, vigyázzon, mert a végén még „kiírják” a *Tudósítóban*.²⁸ A katolikus orgánus az ifjúságra leselkedő fő veszélyforrást a háborús évek egyik legnépszerűbb szórakozási lehetőségében, a moziban találta meg, mert úgy vélte, hogy a mozik gyors terjedése és a fiatalok bűnözés növekedése között közvetlen ok-okozati kapcsolat áll fenn, ezért a mozicenzúra bevezetését és a fiatalok mozilátogatásának megtiltását sürgette.²⁹

A világnézeti konfliktusok megítélése

Komoly hasonlóságot jelent a vizsgált katolikus és református orgánus között, hogy mindkét szerkesztőségében úgy látták: a társadalomban egyfajta ideológiai háború is zajlik, amely a keresztény világnézet ellen irányul. A *Sárospataki Református Lapok*ban például Réz László lelkész arra figyelmeztetett, hogy a világháború szellemi pusztítása megnyitotta az utat a szabadgondolkodók és a szociáldemokraták anyagelvése és istentagadása számára.³⁰ Az *Egri Katolikus Tudósító* rendszeresen beszámolt a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia megmozdulásairól, kiemelve ezek egyházellenességét. Áprilisban például egy állítólag Budapesten történt esetet írt meg, amikor egy dohánygyár szervezett munkásnői vörös inget húztak egy Szűz Mária-szoborra;³¹ valamint pellengérré állította a *Népszava* kampányát, amely az iskolai hitoktatást támadta, és úgy vélte, hogy a szociáldemokrata napilapot egyszerűen ki kellene

26 A gyakorlatias felfogású javaslat mögött jól kiolvasható a katolikus közösség társadalmi süllyedésétől való félelem. A cikkíró szerint ugyanis, ha a szülők nem törődnek a gyermekeik tanulmányaival, akkor „a tudatlan, felnőtt gyermek természetesen lemarad az élet nagy harcában. Elégedetlen, nyomorgó proletár válik belőle.” Egernek egyik legelszomorítóbb jelensége. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 18.

27 Gyermekeknek káros a cigarettázás. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 21.

28 Vigyázz, mert kiírják! *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. június 139.

29 A gyermekek mozilátogatását országosan rendezik. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. január. 15–16.; A mozik. *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. augusztus. 167.

30 A szerző ezért a hitoktatás színvonalának javítását ítélte az egyháza előtt álló legfontosabb feladatnak. Réz László: A vallásos nevelés-oktatás aktuális kérdései. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. augusztus 11–18. 166.

31 Így esett a dolog... *Egri Katolikus Tudósító*, 1918. április. 83.

seprűzni a „józan magyar társadalomból”.³² Júniusban pedig egy szerkesztői üzenet figyelmeztette az olvasókat: „elsőrendű sürgős kötelessége minden keresztény magyarnak küzdenie a szabadkőműves berkekben született s a szociáldemokrácia által támogatott nemzetközi radikalizmus ellen”.³³

A külső fenyegetés érzetének hatására a magyar katolikus és a református közösségben egyaránt megjelent a védekezés igénye, méghozzá elsősorban a sajtót felhasználva eszközként. Ez azért is igen fontos tényezőnek tűnhetett, mert a kortársak a háború utáni időszakra a demokratikus szabadságjogok és a választójog kiterjesztésével számoltak.³⁴ A köztörténetben is jól ismert tény, hogy 1918-ban a jezsuita Bangha Béla kezdeményezésére létrejött a Központi Sajtóvállalat (KSV), amely arra vállalkozott, hogy politikai napilapok indításával védje meg a katolicizmus érdekeit.³⁵

Bangha törekvéseinek megítélése a katolikus társadalmon belül eleinte nem volt egyértelmű, ám az *Egri Katolikus Tudósító* hathatós támogatására kezdettől fogva számíthatott.³⁶ Ebben egyrészt bizonyos személyi kapcsolatok játszottak szerepet: a KSV országos titkára egy egri jogász, Légmán Leó volt,³⁷ a helyi Urak Mária Kongregációját pedig Bangha sógora, Veszprémy Dezső leánygimnáziumi igazgató vezette. Ezek jelentősége azonban természetesen eltörpül amellet, hogy Szmracsányi Lajos érsek élénken rokonszenvezett Bangha törekvéseivel, és körlevélben utasította papságát a KSV gyűjtésének támogatására.³⁸ Az *Egri Katolikus Tudósító* ennek megfelelően 1918 folyamán lelkesen agitált azért, hogy az egriek minél több részvényt jegyezzenek a KSV számára, és Bangha februárban, az Uránia moziban rendezett műsoros estélyen személyesen is népszerűsítette terveit a városban, közel egyórás szónoklatot tartva.³⁹ Veszprémy az ideológiai szempontból veszélyesnek tartott sajtó ellen lépett fel, és egy felolvasásában azt fejtegette, hogy a *Nyugat* irodalmi iránya és világnézete „merőben ellentétes” a keresztény felfogással, ezért ezt „keresztényies gondolkodású ember” nem is olvashatja.⁴⁰ A reklámkampány eredményeként

32 Ki kell söprűzni! Egri Katolikus Tudósító, 1918. április 90.

33 Szerkesztői üzenetek. Egri Katolikus Tudósító, 1918. július. 192.

34 A kormány részéről Vázsonyi Vilmos 1917 decemberében nyújtotta be a parlamentnek a választójog kiterjesztéséről szóló javaslatot, amit jelentős szűkítésekkel, 1918 júliusában fogadtak el. *Bihari P.*: Lövészárkok i. m. 87.

35 *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932. Bp. 2013. 137–171.

36 Egy februári cikk optimista jóslata szerint „Világnézetek csatáit vívja majd az új nagy keresztény napilap a szabadkőműves sajtóval. És nem lehetetlen, hogy az óriási szellemi tőkére és milliós alapokra épített keresztény sajtó legyűri majd ellenfelét.” A Tudósítóban már megírtuk. Egri Katolikus Tudósító, 1918. február. 43.

37 Légmán egyébként májusban nősült meg, felesége, Palasovszky Olga szintén szerepet vállalt a Tudósító publicistái között. Esküvő. Egri Katolikus Tudósító, 1918. június. 135.

38 *Klestenitz T.*: A katolikus sajtómozgalom i. m. 152.

39 A sajtóhölgybizottság műsoros estélye. Egri Katolikus Tudósító, 1918. március. 57–58.

40 Urak kongregációja. Egri Katolikus Tudósító, 1918. január. 11.

a *Tudósító* májusban nagy meglepéssel jelenthette, hogy az egriek összesen 16 542 darab részvényt jegyeztek a KSV javára 430 092 korona értékben, ami országosan is kimagasló eredményt jelentett.⁴¹

Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy 1918 elején a református egyházon belül is erőteljes lépéseket tettek egy országos felekezeti napilap indításának érdekében. Ezt a célt szolgálta a Budapesten Haypál Benő budai lelkész vezetésével megalakított Református Sajtóegyesület.⁴² A kezdeményezést a *Sárospataki Református Lapok* azonnal lelkes támogatásáról biztosította, azt remélve, hogy a tervezett lap fényt visz a „politikai pártoskodás zűrzavarába” és segíti a kálvinista szellem terjedését.⁴³ Márciusban viszont egy szerző már óvatos kételyeit is megfogalmazta, azt kérve a szervezőktől, hogy a tervezett napilap propagandáját még véletlenül se a lelkészekre, hanem kizárólag világi önkéntesekre bízzák, hiszen úgy látta, hogy a széles református néptömegek rendkívül bizalmatlanok az egyházi sajtóval szemben. Az emberek ráadásul többnyire ragaszkodnak megszokott lapjaikhoz, ezért professzionális módszerekkel, azaz erőteljes reklámmal, vonzó mutatószámokkal és az előfizetőknek szóló ajándékokkal kell elcsábítani őket, amit még a várható kezdeti deficit dacára is vállalni kell. „A gondolatok, eszmék terjesztéséhez ma reklám kell, mert a Hamupipőkék sorsa a háttérbeszorulás” – figyelmeztetett.⁴⁴

Májusban Makkai Sándor teológiai tanár vizsgálta meg a problémát. Abból az elvi megfontolásból indult ki, hogy a reformátusok esetében a napilap indítása kevésbé jelentős lépés, mint a katolikusoknál, hiszen a protestáns individualizmus miatt ebben a közösségben természetszerű módon hiányzik a belső egység és homogenitás, ezért egyetlen lap nem fejezheti ki minden fontosabb csoport véleményét. A kálvinizmusnak tehát: „lehet és kell hogy legyen befolyása, minél erősebb és döntőbb, a politika szellemére, de sohasem lesz elég elhatározó befolyása a napi politika konkrét alakulására és határozott feladataira, szűkebb céljaira.” Ezért Makkai szerint a református egyháznak elsősorban közvetett módon, a népnevelés eszközével kell hatnia a társadalomra, a gyülekezetek tagságából öntudatos állampolgárokat kell formálnia, hogy az „a legszélesebb alapú jogok gyakorlására a nemzet életében öntudatosan éretté legyen. Anyagi, erkölcsi, szellemi nivóját tervszerűen kell odanevelni, hogy erre alkalmas legyen. Ebben a feladatban fekszik a magyar protestantizmus szociális jelentősége. Népnevelés öntudatos, erőteljes református gyülekezetek nevelése által.”⁴⁵

41 A nagy keresztény sajtómozgalom. Egri Katholikus Tudósító, 1918. május. 107.

42 Minderről részletesen: *Klestenitz Tibor: A protestáns napilap kérdése Magyarországon, 1890–1918. Egyháztörténeti Szemle*, 19. (2018) 4. 46–51.

43 Az új év küszöbén II. Sárospataki Református Lapok, 1918. január 20. 14.

44 *Issák Imre: A sajtókérdéshez. A Ref. Sajtóegyesület szíves figyelmébe. Sárospataki Református Lapok*, 1918. március 17. 53.

45 *Makkai Sándor: A protestantizmus szociális jelentősége. Sárospataki Református Lapok*, 1918. május 5–12. 91–92.

Az 1918 folyamán újtára indult református sajtószervezkedéssel kapcsolatban a sárospataki orgánium egy szerzője gyakorlati javaslatokat is megfogalmazott, például a presbiterek és tehetősebb egyháztagek személyes meggyőzését, a katolikus mintát követő sajtóvasárnapok⁴⁶ bevezetését, valamint műkedvelő előadások, jótékony mulatságok jövedelmének felhasználását indítványozva.⁴⁷ A szervezők azonban a gyakorlatban komoly fáziskésésben voltak a katolikus sajtómozgalomhoz képest. A Református Sajtóegyesület ugyan jelentősnek mondható, négyezer fős tagságot gyűjtött az év végére, azonban a napilap megalapításának tényleges előkészítéség nem jutott el.⁴⁸

Andrássy Kálmán, a nyírségi Buj község lelkésze a népnevelés egy másik lehetséges eszközét a falusi felnőttoktatásban látta, amelynek jelentőségét gyakorlati tapasztalatai alapján értékelte. Úgy vélte, hogy ezeken az alkalmon elsősorban a Biblia minél teljesebb megértését kell elősegíteni, ám a szokásos „tudóskodó szórszálhasogatások” helyett hasznosabb a „bibliai ősidők” földrajzi, művelődési, vallási viszonyaiba bevezetni a hallgatóságot. Úgy vélte ugyanakkor, hogy a tananyagot kizárólag a helyi viszonyok ismeretében lehet megállapítani, és mindenképpen nagy szerepet kell száni a gyakorlati ismeretek, mint például a gazdálkodás, a háztartástan, a köztisztasági és életvezetési tudnivalók átadásának. Azt hangsúlyozta, hogy a református szellemű népnevelés – a kor jellemzőnek ítélt gyakorlatával szemben – nem tekintheti az egyszerű embereket „ágyútöltelék”-nek, a gyermekvédelem célja pedig nem lehet pusztán az, hogy a hadsereg majdan minél egészségesebb katonákhoz jusson. „Az emberibb emberek más értéket keresnek az életben s ez értékek felszínre hozásában kell közremunkálnunk nekünk, lelkészeknek, Krisztus szerint” – figyelmeztetett.⁴⁹

Az „általános kereszténység” gondolatának jelentkezése

A magyar közélet a társadalmi feszültségek növekedésének hatására egyre inkább polarizálódott, és 1918 nyarán sokak számára úgy tűnt: a jövőt vagy a szociáldemokraták, vagy a keresztényszocialisták fogják meghatározni. Ez sok református számára beigazolta annak a korábbi problémafelvetésnek az indokoltságát, amelyet a korszakban a legnagyobb hatással Szabó Dezső fogalmazott meg. A református felekezetű író 1913-ban a *Nyugatban* megjelent írásában úgy vélekedett, hogy a protestantizmus – miután lényegében

46 A római katolikus egyházmegyékben 1910-től országosan megrendezett esemény, amelynek alkalmából a templomi prédikáció a sajtókérdést tárgyalta, az összegyűjtött perselypénzt pedig a katolikus sajtó céljaira fordították. *Klestenitz T.: A katolikus sajtómozgalom* i. m. 80–83.

47 Aktuális kérdések I. Sárospataki Református Lapok, 1918. május 19–26. 102.

48 *Klestenitz T.: A protestáns napilap* i. m. 49–50.

49 *Andrássy Kálmán: Felnöttek oktatása falun. A sárospataki egyházi konferencián, május 28-án tartott előadás. Sárospataki Református Lapok, 1918. július 14–21. 145–147.*

alig maradt mondanivalója saját kora számára – idővel szükségszerűen arra fog kényszerülni, hogy túlélése érdekében vagy a konzervativizmussal (és így a katolikus egyházzal), vagy pedig a „haladó iránnyal”, azaz a szociáldemokráciával kössön szövetséget. Szabó a második lehetőség mellett emelt szót, mivel szerinte „A protestantizmus csak úgy élhet meg, ha mint a folytonos haladás szerve, tartalmában újra meg újra megújítja magát.”⁵⁰

A *Sárospataki Református Lapok* 1918. július 28-i számának szerzője szintén feltette a kérdést, hogy hittestvérei kit támogassanak a világnézeti küzdelemben. Ő azonban úgy vélte, hogy egyértelműen a keresztényszocialisták mellé kell állniuk, még annak ellenére is, hogy ők katolikus felekezeti alapon szerveződnek. „Ha mi igazán törekszünk Isten országát megvalósítani, ha azt tartjuk, hogy a szociális kérdést csak a keresztyén vallás tanítása alapján lehet mindenkinek megnyugtatóra megoldani: nem lehet a vallás és egyház ellenségeihez csatlakoznunk” – írta. Bár úgy vélte, hogy a protestáns munkásokat a keresztényszocialisták körében is fenyegeti egy veszély, méghozzá a Mária-kultusszal és a katolikus propaganda egyéb eszközeivel való „behálózás”, ám ezt még mindig elfogadhatóbbnak ítélte, mint a szociáldemokraták ateizmusát. Ráadásul azt remélte, hogy ha a protestánsok megegyeznek a katolikusokkal, akkor ők ennek fejében lemondanak térítő szándékaikról.⁵¹

Ebben az egyértelmű elköteleződésben feltehetően komoly szerepet játszott a bolsevik veszélytől való félelem növekedése. A magyar protestáns közvélemény 1917-ben még mérsékelt optimizmussal fogadta az orosz forradalom hírért, amitől egyes véleményalkotók a szociális gondolat globális erősödését remélték, azonban a bolsevik hatalomátvétel, majd 1918 elején az egyházüldözés megindulása gyökeresen megváltoztatta a közhangulatot.⁵² Az alsó-zempléni egyházmegyei gondnok – a *Sárospataki Református Lapok*ban közölt – beszédében önkritikusan elismerte: „Abban a hiedelemben voltunk tehát s abban reménykedtünk, hogy a cárizmus hatalmától felszabadult népek teljesen egészséges, társadalmilag tökéletes békés irányban fognak fejlődni s a forradalmi- és szabadságeszméi a különböző nemzeteket békés irányzatban egy nagy erős állammá fogják átalakítani. Fájdalmas érzésekkel kellett megállapítanunk, hogy ennek teljes ellentéte következett be. A szabadság eszméi teljesen elfajultak s féktelen anarchiává torzultak át.” Különösen veszélyesnek tartotta azt az eshetőséget, hogy az orosz fogságból hazatérő magyar katonák a bolsevik eszmék iránti rokonszenvet is magukkal hozhatják, ami alááshatná a társadalomban a hazaszeretetet, a vallásosságot, sőt a vagyoni- és személybiztonságot is.

50 Szabó Dezső: A magyar protestantizmus problémája. *Nyugat* 6. (1913) 121. A tágabb összefüggésekről lásd *Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök*. Ravasz László élete. Bp. 2016.; *Hatos Pál: A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig*. *Múltunk* 50. (2005) 99.

51 R-s: Aktuális kérdések III. *Sárospataki Református Lapok*, 1918. július 28. – augusztus 4. 152.

52 Klestenitz Tibor: Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben. *Történelmi Szemle* 60. (2018) 3. 432.

A gondnok ezért azt kérte az egyházmegye lelkészeitől és tanítóitól, hogy igyekezzenek a „gyanús” eszmékkel hazatérő hadifoglyok lelkére beszélni.⁵³

A sárospataki orgánium júliusi cikke a protestáns-katolikus összefogás lehetőségéről országos sajtóvisszhangot váltott ki. A katolikus Néppárt napilapja, a Budapesten megjelenő *Alkotmány* augusztus 8-án nagy örömmel nyugtázta a cikket, és hangoztatta, hogy az együttműködésnek katolikus részről semmilyen akadálya sincs. Azt javasolta, hogy a református és evangélikus vidékeken alakuljanak ilyen jellegű felekezeti munkásegységek, majd ezek szakszervezeti téren egyesüljenek a katolikus vidékek katolikus keresztényszocialista egyesületeivel.⁵⁴ Pár nap múlva az *Alkotmány* egy másik, névtelen publicistája, aki református felekezetűnek mondta magát, arra is ígéretet tett, hogy a jövőben a keresztény sajtó „testvéri szeretettel” hangot fog adni a protestánsok véleményének is.⁵⁵ A *Keresztény Szocializmus* című folyóirat pedig szeptember 22-én kifejtette, hogy a keresztényszocializmus valójában nem katolikus, hanem interkonfesszionális alapon áll, ezért a szociális mozgalom terén katolikusok és protestánsok nyugodtan összefoghatnak egymással, más vonatkozásokban viszont saját felekezeti szervezeteiket, például a Katolikus Népszövetséget, illetve a Kálvin Szövetséget támogathatják.⁵⁶

A másik oldalról a szabadkőművességhez kötődő budapesti napilap, a *Világ* szeptember 26-án neheztelését fejezte ki a keresztény felekezetek hitvédelmi és szociális összefogásának gondolata miatt. A fővárosi publicista szerint a naiv sárospatakiak azzal, hogy „beugrottak” a klerikálisok csábító jelszavainak, önként dugták be a fejüket a medve szájába, hiszen a keresztényszocialisták gyorsan katolizálni fogják majd a hozzájuk csatlakozó protestánsokat.⁵⁷ A *Sárospataki Református Lapok* válaszcikkében viszont határozottan kijelentette: „Nekünk minden érdekünk a testvérfelekezetekkel való megértés keresését diktálja s ha az *Alkotmány* ünnepnapnak jelenti ki, »ha ezen a paritásos alapon, lojális bizalommal és minden fenntartás nélküli fegyverbarátságban a protestánsok keresztényszociális munkásságával találkozni tudunk« – ezt mi hasonló meleg érzéssel fogadjuk és viszonzozzuk.”⁵⁸

53 Meczner Béla alszóempléni egyházmegyei gondnok gyűlés-nyitó beszéde. Sárospataki Református Lapok, 1918. május 19–26. 102–103.

54 R-s: A reformátusok és a ker. szocializmus. *Alkotmány*, 1918. augusztus 8. 6. A cikkről a református orgánium azonnal beszámolt: *Az Alkotmány*. Sárospataki Református Lapok, 1918. augusztus 11–18. 169.

55 *Sajóvölgyi*: Levél Sárospatakra. *Alkotmány*, 1918. augusztus 16. 1.

56 A *Keresztény Szocializmus*. Sárospataki Református Lapok, 1918. szeptember 22–29. 199.

57 A klerikalizmus új frontja. *Világ*, 1918. szeptember 26. 6.

58 A *Világ*. Sárospataki Református Lapok, 1918. szeptember 22–29. 199.

Forradalom után: viszonyulás az új körülményekhez

A sajtó cikkei alapján úgy tűnik tehát, hogy a katolikus politikai mozgalom és a sárospataki református központ folyóirata között bizonyos közeledés indult meg, amely az antiklerikális erőkkal szembeni összefogás igényén alapult. A világháború elvesztésére, az őszirózsás forradalom kitörésére és a Monarchia bukására azonban a két vizsgált felekezeti orgánus nagyon eltérő módon reagált, ami már előrevetíti az általános kereszténység koncepciójának gyengeségeit. Az *Egri Katolikus Tudósító* novemberi száma Új sajtó, új világ, új Magyarország címmel közölt vezércikket. Elsősorban a világháború lezárultát ítélte örömteli fejleménynek, azonban fő céljának azt tartotta, hogy az olvasókat a várható világnézeti harcokra felkészítse és kijelölje az ellenségeket, ebben pedig Bangha Béla felfogását érvényesítette. *„Tudjuk, hogy a háború előidéző okai között elsők között szerepel a napisajtó, mely a népeket hazugsággal, rágalommal, ferde beállításokkal, véres uszításokkal egymás ellen tüzelte. Most, évek múlva, itt áll a derék magyarság kifosztottan, nagyon megfogyva, teljesen kifáradva, a magyar család jórészt gyászban, leszegényedve, sok esetben valósággal lezülve. Ellenben a napisajtó által dédelgetett és minden úton-módon segített újjazdagok, vagyonban és számban egyaránt megerősödve, frissen élnek meg a békét.”* A szerző ezért arra kérte az olvasókat, hogy folytassák a Központi Sajtóvállalat részvényjegyzését, amíg sikerül az alaptőke 12 millió koronára való emelésének végrehajtása.⁵⁹ A szellemi csatatér című cikk arra figyelmeztetett, hogy a katolicizmus ellenségei a templom és az iskola aláaknázására készülnek, az egyház tagjainak ezért elsőrendű kötelességük kiállni az ezeréves keresztény Magyarország védelmében.⁶⁰ A decemberi szám pedig egyértelműen leszögezte: *„A katolikus újságoknak a hívek harcos seregére, nem pedig betegápoló csapatra van szüksége.”*⁶¹

A *Sárospataki Református Lapok* novemberi első száma látszólag hasonló, a forradalom iránt erőteljesen kritikus eszmei keretek közé illeszthető, hiszen címlapján a volt kormányfő és dunántúli református főgondnok, Tisza István tragikus haláláról közölt megemlékezést, akit nemzeti és egyházi szempontból is pótolhatatlan személyiségként jellemezte.⁶² Az utolsó oldalakon a közügyeket tárgyaló rovat azonban már kitörő örömmel üdvözölte, hogy végre megvalósult Kossuth Lajos álma a függetlenségről. *„Üdv, tisztelet és hódolat azoknak, akik október 30–31-én az önálló, független Magyarország diadalát kivívták”*⁶³ – szövegezte a cikk. A következő szám pedig már a köztársaság kikiáltását méltatta, kijelentve: *„Az eltemetett királyságot nem sajnáljuk; minket, reformátusokat, a magyar haza mostoha fiait, csak szomorú és gyászos emlékek fűznek a Habsburg-ház királyaihoz;*

59 Új sajtó, új világ, új Magyarország! Egri Katolikus Tudósító, 1918. november. 216–217.

60 A szellemi csatatér. Egri Katolikus Tudósító, 1918. november. 235.

61 Egri Katolikus Tudósító, 1918. december. 255.

62 Tisza István. Sárospataki Református Lapok. 1918. november 3–10. 221.

63 Önálló, független Magyarország. Sárospataki Református Lapok. 1918. november 3–10. 226.

*a köztársasági kormány a kat[olikus] egyház előjogainak eltörlésével s a teljes vállalásos és jogegyenlőség behozatalával feltétlenül méltányosabb és igazságosabb lesz irántunk. Mi tehát az új változástól csak jót remélhetünk.*⁶⁴

Enyedy Andor sátoraljaújhelyi lelkész utólag már egyenesen hibának minősítette, hogy a lap kiemelt témaként foglalkozott Tisza halálával. *„Nem akarok én kegyeletet sérteni, hiszen én is érzem a fájdalmat az ő elvesztése és borzalmas halála felett; de az új rend virradásakor a régi szokott rend hősének temetése helyett valami mást várna az ember: színvallást az új alakulattal, bízó és vigasztaló tájékoztatást a jövő várható eseményeivel és aggasztó eshetőségeivel szemben.*” Enyedy határozottan elítélte Baltazár Dezső tiszántúli református püspököt, aki egy nyilatkozatában – feltehetően csupán taktikai okokból, a bolsevik forradalom veszélyétől félve⁶⁵ – a királyság államformájának megőrzése mellett állt ki, és a püspök lemondását követelte. Úgy látta továbbá, hogy a református egyháznak is jót tenne a forradalmi lendület, szükségesnek ítélte például, hogy pályatársai fokozottan foglalkozzanak a gyülekezeti tagok mindennapi problémáival, és ne csak az adóalanyt lássák bennük.⁶⁶ Egy lelkésztársa azt is felvetette, hogy a demokrácia szelleméhez alkalmazkodva az egyháznak el kellene törölnie a kálvinista hagyományoktól teljesen idegen, a katolikus mintát utánzó, „nagyúri színezetű” püspöki cím használatát.⁶⁷ Ezt a felfogást a lap szerkesztősége is magáévá tette. Jelzi ezt, hogy decemberben nagy terjedelemben számolt be az Országos Református Tanács megalakulásáról, amelynek terveivel kapcsolatban a magyar református sajtó és közvélemény egyébként igen megosztott volt.⁶⁸ A sárospataki lap azt remélte, hogy új szellemet honosít meg az egyházban a Tanács, amely egyebek mellett az állam és az egyház szétválasztását, az egyházi alkotmány reformját, a belmisszió támogatását, a nők választójogának elismerését, a hitoktatás és a társadalomszervezés korszerűsítését, a református sajtó fejlesztését tűzte ki célul.⁶⁹

Összegzés

Az *Egri Katolikus Tudósító* és a *Sárospataki Református Lapok* tartalomelemzése arra utal tehát, hogy a két orgánus szerzőgárdája a háború utolsó évében sok hasonló problémát érzékelt a társadalmi környezet, illetve saját egyháza működése kapcsán, és ezek megoldása érdekében felvetődött a felekezetek közötti együttműködés gondolata. Az is látható azonban, hogy az általános keresztény

64 A magyar köztársaságot. Sárospataki Református Lapok. 1918. november 17–24. 234.

65 *Tengely Adrienn*: A magyar egyházak a forradalmak korában. Eger, 2011. 38.

66 *Enyedy Andor*: A forradalom és a ref. egyház. Sárospataki Református Lapok. 1918. december 1–8. 238.

67 Méltóságos püspök úr. Sárospataki Református Lapok, 1918. december 1–8. 243.

68 *Tengely A.*: A magyar egyházak i. m. 391–396.

69 Új szellem ref. egyházunkban. Sárospataki Református Lapok, 1918. december 1. 241.

gondolat gyakorlati érvényesülését, a felekezeti érdekszövetséget az eltérő hagyományok, politikai orientáció és múltszemlélet erőteljesen akadályozta: ez már az őszirózsás forradalomra adott reakciókban megfigyelhető, hiszen a katolikus lap kizárólag veszélyforrásnak ítélte a forradalmat, míg a függetlenségi hagyományban élő reformátusok lehetőséget is láttak a régi rend bukásában és a demokratikus átalakulás esélyében.

KURUCZ ÁDÁM

A VITÉZI REND KIÉPÍTÉSE BORSOD VÁRMEGYÉBEN A KÖZIGAZGATÁS ÚTJÁN

A kutatás lehetőségei

E tanulmány alapvetően helytörténeti értekezés, de igyekszik túllépni a helytörténetírás dimenzióin. A Vitézi Rend kiépítésének törvényhatóságok által koordinált, rendeletek szabályozta folyamatát mutatja be Borsod vármegye példáján keresztül, mely folyamat, ha lokális eltérésekkel is, de az ország valamennyi vármegyéjében végbement.

A vármegyei vitézi székek megszervezéséről szakirodalom mindezekig nem született, ezért kizárólag – az egykori ügyiratok tanulmányozásával – levéltárakban kezdhető meg a kutatás. A szóban forgó vármegye esetében a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárában őrzött, *Borsod Vármegye és Miskolc thj. Városi Vitézi Szék iratai*¹ elnevezésű fondban azonban csak az 1943–1944. évekre vonatkozóan lelhető fel néhány töredékes irat, amelyek ráadásul az intézmény története szempontjából szinte egyáltalán nem bírnak informatív értékkel. A forrásanyag bővülése a jövőben már nem várható, ezért csak a meglévőkre támaszkodhat az érdeklődő kutató. Ebből következően megalapozott a kérdés: hogyan lehetséges egy olyan vármegyei vitézi szék (kiépítésének) történetét feldolgozni, amelynek egyáltalán nem maradt fenn az iratanyaga, illetve hol lelhető fel az említett vitézi szék létrehozására vonatkozó források?

A választ a Vitézi Rend 1920. november 25-én elfogadott szervezeti szabályzata adhatja meg, amelyet dr. Tomcsányi Vilmos igazságügy-miniszter terjesztett a minisztertanács elé 1921. február 25-én. A szabályzat arról intézkedett, hogy a vármegyei vitézi székek „a közigazgatási hatóságokkal s a mezőgazdasági érdekképviseletekkel megfelelő érintkezésben álljanak”.² Ez arra enged következtetni, hogy az államigazgatás területi szerveinek irataiban³ – melyek, ha töredékesen is, de esetünkben fennmaradtak – tükröződniük kell a Vitézi Renddel kapcsolatban küldött megkeresések egy részének. Továbbá a Vitézi Rend létrehozása során a vonatkozó jogszabályok végrehajtásakor – vitézi szervek nem lévén – csak a közigazgatás szereplői lehettek az eljáró hatóságok. E hivatalok

1 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BAZML) IX. 702. Testületek. A Borsod Vármegyei és Miskolc thj. Városi Vitézi Szék iratai

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1921. február 16.

3 MNL BAZML IV. Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok iratai

fondjainak közös jellemzője, hogy a bennük fellelhető, tárgyra vonatkozó iratok nagy „szórtságot” mutatnak, ezáltal „rejtve” maradnak a kutató előtt. Erre visszavezethető az is, hogy a Vitézi Rendre vonatkozó szakirodalomban ezek a források (főispáni-, alispáni-, polgármesteri, főszolgabírói hivatalok iratai és törvényhatósági bizottságok jegyzőkönyvei) rendszerint feldolgozatlanok maradtak.

A Vitézi Rend megalapozásának első lépései Borsod vármegyében

1920. augusztus 20-án nagybányai Horthy Miklós, Magyarország kormányzója hosszas előkészítő munka eredményeként azzal fordult az ország földbirtokosaihoz, hogy vitézi telkek céljára ingyenesen – mezőgazdasági művelésre alkalmas – földadományokat bocsássonak rendelkezésére.⁴ A felhívást az ország főispánjai is megkapták az ezer holdon felüli birtokosok körében való kihirdetés céljából.⁵ Ez Borsod vármegyében az 1920. évi népszámlálás adatai szerint 24 nagybirtokost érintett.⁶

Augusztus 29-én a *Budapesti Közlöny*ben megjelent a 6650/1920. M. E. számú rendelet, amely részletesen szabályozta az adományozandó vitézi telkek jogviszonyait és meghatározta az eljáró szervek tevékenységi körét.⁷ Szeptember 20-án Magyarország Kormányzójának Kabinetirodája is leiratban fordult a főispánokhoz, valamint alispánokhoz és polgármesterekhez azzal kiegészítve a korábbi kormányzói leiratot, hogy az ezer holdnál kisebb birtokosok figyelmét is hívják fel a telekfelajánlási akcióra.⁸ Ezzel 36 középirtokossal egészült ki az megszólított birtokosok köre.⁹

Szeptember 25-én gróf Teleki Pál miniszterelnök ellenjegyzésével Horthy Miklós kormányzó kinevezte a Vitézi Szék nyolc törzskapitányát, akik a felállítandó vitézi törzsszékek vezetésére lettek hivatottak.¹⁰ A nap során a Vitézi Szék is megtartotta alakulóülését. A széktagok egyhangúan ajánlották fel Horthy Miklósnak az elnöki tisztet, hivatkozva arra, hogy a vitézi telkek intézményének gondolata tőle származik. A felkérést a kormányzó, azzal a feltétellel fogadta el, hogy a Vitézi Szék legyen az az intézmény, amelynél a protekció semmilyen formája nem juthat soha érvényre.¹¹

4 A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Szerk. Szécsy Imre et al. Bp. 1931. 69–70.

5 MNL BAZML IV. 809. b. Borsod vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai (a továbbiakban: IV. 809. b.) 34/1921.

6 Magyar Statisztikai Közlemények 72. kötet. Az 1920. évi népszámlálás III. Bp., Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1926. 232–233.

7 Budapesti Közlöny, 1920. augusztus 29. 1–3.

8 MNL BAZML IV. 809. b. 34/1921.

9 Magyar Statisztikai Közlemények 72. kötet. Az 1920. évi népszámlálás III. Bp., Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1926. 232–233.

10 A tízéves Vitézi Rend i. m. 72.

11 Pesti Hírlap, 1921. február 23. 3.

Halasy József, Borsod vármegye főispánja október 12-re összehívott egy megbeszélést, amelynek meghívóját elküldte minden megyei nagybirtokosnak.¹² A vármegyeházán, a főispán elnöklete alatt megtartott értekezleten megjelent a Miskolci Katonai Körlet parancsnoka, egyben területileg illetékes törzskapitány, Nagy Pál altábornagy is. A vármegye földbirtokosai itt egyhangú lelkesedéssel „tették magukévá a kormányzó tervét és elhatározták, hogy lehetőségük szerint mindnyájan kiszakítanak birtokukból egy-egy darab földet és vitézi telekként följárlják azoknak, akik a vitézi próbát kiállva érdemessé tették magukat a jutalomra”.¹³ Ugyanaznap tartott rendes havi közgyűlésén Miskolc város törvényhatósági bizottsága is elhatározta, hogy a város tulajdonát képező – Sajótól keletre fekvő tagbirtokából¹⁴ – egy vitézi telek alakítására 15 katasztrális holdat ajánl fel.¹⁵

Horthy Miklós felhívását és a kabinetiroda leiratát Zsóry György, Borsod vármegye alispánja november 5-én továbbította a járások főszolgabíróinak azzal az utasítással, hogy a vitézi telkek ügyét hivatalos utazásaik, járásuk földbirtokosaival való érintkezéseik során hazafias érzéstől áthatottan igyekezzenek előmozdítani. Felhívta figyelmüket: a kormányzó a világháborúban vitézségükkel kitért és hazafiasan érző katonák földhöz juttatásával és vitézi rendbe tömörítésével egy olyan intézményt kíván életre hívni, amely megbízható támasza lesz a belső nyugalomnak és egyúttal az ország védelmének. Azt is elrendelte, hogy nyilvántartásba vétel és a hírlapokban való közzététel végett a bejelentett földfelajánlásokat haladéktalanul közöljék a Kabinetirodával. „Nem szükséges különösen hangsúlyoznom, hogy a Kormányzó Úr Őfőméltósága az egész akciót a legnagyobb érdeklődéssel kíséri és annak sikeréhez messzemenő reményeket fűz” – nyomtatékosította Zsóry György.¹⁶

1920. november 23-án megtörtént a Vitézi Rend addigi legnagyobb vármegyei telekfelajánlása. Ezen a napon tartott tanácskozásán az Egri Főkapitán sáját tulajdonából 500 – ebből 165 katasztrális hold feküdt Borsod vármegye területén –, a kegyurasága alá tartozó Egervári Prépostság borsodi birtokaiból 30 katasztrális holdat bocsátott a Vitézi Szék rendelkezésére.¹⁷

November 25-én a Vitézi Szék megalkotta a Vitézi Rend szervezeti szabályzatát, melyet a kormányzó, mint a vitézek főkapitánya ünnepélyesen kiadott. Ebben került tárgyalásra a törzsszékek és vármegyei vitézi székek személyi

12 Miskolci Napló, 1920. október 8. 2.

13 Magyar Jövő, 1920. október 13. 2.

14 Ekkor 600 hold szántóföldterület állt Miskolc város tulajdonában. MNL BAZML IV. 1906. b. Miskolc Város Polgármesteri Hivatalának általános közigazgatási iratai (a továbbiakban: IV. 1906. b.)16614/1938.

15 MNL BAZML IV. 1903. a. Miskolc Város Törvényhatósági Bizottságának iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: IV. 1903. a.) 12. kötet 1921. 197. kgy.

16 MNL BAZML IV. 819. A Mezőkövesdi járás főszolgabírájának iratai (a továbbiakban: IV. 819.) 3756/1921.

17 MNL OL K 27. MTI Napi hírkiadás. 1920. december 7. 5.

összetétele és a vitézek vármegyénként történő összefogása.¹⁸ A szabályzat gondoskodott arról „*hogy ezek a szervek a közigazgatási hatóságokkal s a mezőgazdasági érdekképviseletekkel megfelelő érintkezésben álljanak*” – együttműködésük tehát mindenkor biztosítva legyen.¹⁹

Szmrecsányi Lajos egri érsek december 10-én még több földterület felajánlását jelentette be, ami Borsod vármegyében újabb 100 holdat jelentett, ezúttal az Egri Papnevelő Intézet birtokaiból.²⁰

Az alispán november 5-i rendelkezésének megfelelően a főszolgabírók december folyamán utasították a községi és körjegyzőket, hogy a felajánlási akcióban hathatósan működjenek közre, és eljárásukról 30 napon belül számoljanak be. A jegyzői jelentések – melyek december és január folyamán érkeztek a főszolgabírókhoz – többnyire arról számoltak be, amiről Szántó Miklós, hódoscsépányi körjegyző is jelentést tett január 13-án: „*körközségeimben a vitézi telkek adományozására ajánlat senki részéről bejelentve nem lett*”. Többféle indokok merültek fel: nem voltak a telekfelajánlási akcióban érintett nagybirtokosok, a kisbirtokosoknak pedig nem állt módjukban felajánlást tenni (Sajóvárkony; Ózd), a nagyobb birtokosok főként erdőbirtokkal rendelkeztek és csak kevés szántóval (Csernely), a községben lévő nagyobb birtokok tulajdonosai máshol tartózkodtak (Borsodnádásd).²¹

A felajánlások vártnál alacsonyabb száma miatt – melyben fordulatra a nemzetvédelmi tisztek jelentései szerint sem lehetett számítani – a Miniszterelnökség III. ügyosztálya december 4-én levélben volt kénytelen a vármegyét az akció addigiaknál sokkal szélesebb körben való kiterjesztésére ösztönözni.²²

December 24-én a belügyminiszter megküldte 9200/1920. B. M. számú rendeletét²³ valamennyi vármegye alispánjának és városi törvényhatóság polgármesterének. A rendelet arról tájékoztatta az említett elöljárókat, hogy a Vitézi Rend Széktartósága a *Budapesti Közlönyben* hirdetményt tett közzé, melyben felhívta mindazokat a haza védelmében kitűnt feddhetetlen honfiakat, akik a vitézi mértéket megütik²⁴ és akik a vitézi telekkel járó közszolgálatokat híven és pontosan hajlandók teljesíteni, hogy vitézi telek iránti kérvényüket a szükséges

18 A tízéves Vitézi Rend i. m. 73.

19 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1921. február 16.

20 MNL OL K MTI Napi hírkiadás. 1920. december 10. 2.

21 MNL BAZML IV. 821. Az Ózdi járás főszolgabírájának iratai (a továbbiakban: IV. 821.) 3121/1921.

22 Dobos Gyula: Ellenforradalom és konszolidáció. Tanulmányok Tolna megye történetéből 9. (1968) 241–342. 289.

23 Belügyi Közlöny 2. (1921) 66–67.

24 A vitézi mérték legénységi állományúaknál az arany vagy az I. osztályú (nagy) ezüst vitézségi érem kétszeres birtoklása, főtisztteknél legalább a legénységi vagy tisztí arany vitézségi érem, avagy a III. osztályú vaskorona rend; törzstisztteknél és tábornokoknál legalábbis a Lipótrend lovagkeresztjének birtoklása volt, azzal a megkötéssel, hogy a kitüntetések személyes vitézséggel érdemelték ki. A Vitézi Intézmény Kis Kátéja. Bp. 1921. 10.

okmányokkal igazolva a tartózkodási helyük szerint illetékes községi előljáróságoknál, illetve polgármesteri hivataloknál adják be. A kérvényeket a rendelet értelmében az előljáróságoknak, illetve polgármestereknek kellett a megkívánt körülményeket megerősítő bizonyítvánnyal kiegészíteni. A nagy- és kisközségek előljáróságai e kiegészített kérvényeket véleményes jelentés kíséretében az illetékes járási főszolgabíróhoz továbbították, akik az összes körülményt megvizsgálták, majd – a községi bizonyítványok megerősítése mellett – az iratokat az alispánhoz terjesztette fel. A rendezett tanácsú városok polgármesterei – ugyancsak véleményes jelentésük kíséretében – közvetlenül terjesztették fel a kérvényeket az alispánokhoz. Az alispánok, valamint a törvényhatósági jogú városok polgármesterei a hozzájuk beérkezett kérvényeket szintén véleményes jelentéssel terjesztették fel a Vitézi Székhez, miután a vármegyei (Budapesten budapesti) katonai parancsnokságok állásfoglalását is kikérték az egyes folyamodványokkal kapcsolatban²⁵ A vitézi telkekre való jelentkezés 1920 végére tehát lehetővé vált.²⁶ Ekkorra Borsod vármegyében 270 hold állt a Vitézi Rend rendelkezésére.²⁷

Szervezeti kiépítés és folyamodás vitézi telekért

1921. január 3-án Zsóry György megküldte a 9200/1920. B. M. számú rendeletet minden főszolgabírónak azzal a felszólítással, hogy azt a községek szabályszerűen kifüggeszék, s alkalmas módon köztudomásra hozzák. Az alispán felhívta figyelmüket: kísérő rendeletükben figyelmeztessék a községi és körjegyzőket, továbbá bírókat, hogy a pályázati hirdetményben előírt feltételek közül az előljáróság által igazolandó körülmények bizonyításánál a legnagyobb lelkiismeretességgel járjanak el, s a bizonyításhoz még szükséges képviselőtestületi tag személyét – minden egyéni szempont mellőzésével, csak rátermettség és arravalóság szerint – úgy válasszák meg, hogy az adott személyben ugyancsak meglegyen a kellő felelősségérzet és erkölcsösség a bizonyításhoz fűződő fontos állami és társadalmi érdekek szolgálatához. Miután bizonyos feltételek igazolása az illetékes lelkészekre is feladatot rótt, egy megbízható polgári tag kiválasztását javasolta az alispán.²⁸

A pályázati kérvények soron kívül voltak intézendők. A községi és körjegyzőknek gondoskodniuk kellett arról, hogy azok teljesen „felszerelve” kerüljenek a főszolgabírókhoz. Utóbbiaknak a folyamodványokat s mellékleteiket a járási

25 MNL BAZML IV. 809. b. Borsod vármegye alispánjának általános közigazgatási iratai. (a továbbiakban: IV. 809. b.) 34/1921.

26 A pályázati felhívás közzétételére a Magyar Távirati Iroda novemberi értesülése szerint csak tavasszal lehetett számítani, „*hogy addig a telkek összes jogviszonyai rendezhetők legyenek, s a vitéz jól megérdemelt földbirtokát a jövő gazdasági évben már beinstruálva el is foglalhassa*”. MNL OL K MTI Napi hírkiadás 1920. november 9. 3.

27 Miskolci Napló, 1920. december 24. 5.

28 MNL BAZML VI. 819. b. 3756/1921.; MNL BAZML VI. 821. b. 3121/1921.

katonai nyilvántartó tisztek írásba foglalt, kérvényekhez csatolt véleményével, valamint saját maguk indoklásával kiegészítve kellett az alispán elé terjeszteniük.²⁹

Január 20-án Zsóry György a községi és körjegyzőknek is megküldte az említett rendeletet és a *Belügyi Közlöny*ben megjelent pályázati hirdetmény³⁰ megfelelő számú példányát, hogy azt azonnal szabályszerűen kifüggeszék, és alkalmas módon köztudomásra hozzák. Az alispán fontosnak tartotta azt is, hogy a már említett képviselőtestületi tag kiválasztásáról a jegyzők táviratban vagy távbeszélőn számára külön jelentést tegyenek.³¹

A belügyminiszteri rendelet és az azt kiegészítő alispáni leirat nyomán a főszolgabírók is utasítást adtak járásuk jegyzőinek, hogy a vitézi telekre vonatkozó felhívás kifüggesztéséről, annak dobszó útján történő közhírré tételéről, az igényjogosultak összeírásáról és a meghatározott képviselőtestületi tag(ok) kijelöléséről gondoskodjanak. Az erről szóló feladatteljesítési jelentések február és április között érkeztek meg a főszolgabírókhoz.³²

Február 9-én Nagy Pál altábornagy a Vitézi Szék február 8-i határozata alapján utasítást adott a vármegyei katonai parancsnokságoknak a Vitézi Rend népszerűsítésére. A Vitézi Szék eme ülésén megállapítást nyert ugyanis, hogy a Vitézi Intézmény széles körű megismertetése és a vele kapcsolatos kételyek eloszlátása a vármegyékben igen tevékeny és jól megszervezett propagandát kíván, mert a „*falu népe*” még sok helyen tájékozatlan a Vitézi Intézményt illetően és többnyire nem lát abban egyebet, mint tetszetős formába bújtatott örökös katonáskodást. Ezért az itt született határozat szerint mindaddig, amíg a Vitézi Intézmény szervezetszerű kiépítése a beérkezett pályázatok rendszeres elbírálása után bekövetkezik, a szükséges propagandatevékenységek a vármegyei katonai parancsnokságok és azok járási hírszerző szervei, valamint katonai nyilvántartó közegei útján voltak teljesítendőek.

A végrehajtással kapcsolatban a fent nevezett szerveket Nagy Pál a következőkre utasította:

„A vármegyei katonai parancsnokságok haladéktalanul összegyűjtik a vitézi intézményre eddig kiadott összes rendelkezéseket úgymint:

- a. felajánlások*
- b. pályázati feltételek*
- c. kisgazdák birtokainak vitézi telekké való nyilvántartásának feltételei*
- d. hősök özvegyeinek és árváinak pályázata*
- e. felmerült kérdések és kételyek döntése.*

Az így összegyűjtött és pontosan nyilvántartott adatok alapján kellően tájékozódva összekötetésbe lép a vármegyei katonai parancsnok a körletében székelő

29 MNL BAZML VI. 819. b. 3756/1921.

30 *Belügyi Közlöny* 52. (1920) 2054–2055.

31 MNL BAZML IV. 819. b. 3756/1921.; MNL BAZML IV. 821. b. 3121/1921.

32 MNL BAZML IV. 821. b. 3121/1921.

főispánokkal. Megállapodik az ügy érdekében legeredményesebb közreműködésre és ez alapon kiosztja a szerepet a járásokban működő közegei számára. [...] Kétségtelen az, hogy számtalan kérdés és javaslat fog mindjárt kezdetben felmerülni, mindezeket számba kell venni, gyűjteni és a körletparancsnokság útján egyesítve a Vitézi Szék elé juttatni. [...]”³³

Nagy Pál az eredményekről a hónap végéig írásbeli jelentést kért, és elrendelte, hogy az érintettek havonta számoljanak be a fejleményekről.³⁴

Február 16-án dr. Tomcsányi Vilmos igazságügy-miniszter a minisztertanács elé terjesztette a Vitézi Rend 1920. november 25-én elfogadott szervezeti szabályzatát, melyet ekkor csak ideiglenesnek nevezett, mondván, „*az adományozások céljára történő felajánlások mértékéhez és az időközi tapasztalatokhoz képest bizonyára rövid időn belül átdolgozást igényel*” a tervezet. Azonban tekintettel arra, hogy a megtörtént felajánlások elintézését követeltek, és a bemutatott szabályzat alkalmasnak látszott arra, hogy a Vitézi Intézmény a szabályzatban megállapított szervezettel nemzetfenntartó feladatát a végleges forma elkészítéséig is teljesíthesse, kérte a minisztertanácsot: járuljon hozzá annak kormányzó elé terjesztéséhez – melyet az meg is tett. A kormányzó aláírása ezek után már csak formáságnak tekinthető, hiszen Horthy Miklós a vitézek főkapitányaként már elfogadta azt, de államfői mivoltában is meg kellett erősítenie a minisztertanács jóváhagyása után. A szervezeti szabályzat a vitézi telket nyert vitézekből és a felettük álló felügyelő szervekből álló intézményt Vitézi Rendnek nevezte el.³⁵

Február 21-én Halasy József főispán hivatkozással a 9200/1920. B. M. számú rendeletre, felhívta a vármegye főszolgabíróinak figyelmét, utasítsák járásuk jegyzőit, hogy a vitézi telekre való pályázati felhívást minden községben hirdetessék ki, és a pályázni szándékozókát lássák el a szükséges felvilágosítással, valamint kérvényük összeállításánál segédkezzenek.³⁶

Február 22-én Sáfrán Géza, Borsod és Gömör vármegyék katonai parancsnoka Nagy Pál körletparancsnok rendelete alapján utasította a járási nyilvántartó tiszteket, hogy az egész vármegyére kiterjedően létesítsenek egy szervezetet, amely a Vitézi Szék számára megfelelő propagandát fejthet ki. A tervezett propagandát kettős cél vezette. Egyrészt a vitézi telkek számának szaporítása, másrészt a vitézi intézmény népszerűsítése. Utóbbi a vármegye területén élő összes vitézi telek elnyerésére jogosult (volt) katona, illetve hadiárva, figyelmének felhívásával tervezték sikerre vinni. A továbbiakban Sáfrán Géza részletesen kifejtette a vitézi telekre való jelentkezés menetét és az egyes közigazgatási szervek pontos feladatát. Erre azért volt szükség, mert a vármegye területén a jogosultak számára képest elenyészően kevesen jelentkeztek a hiányos tájékoztatás és a vitézi

33 MNL BAZML Borsod vármegye főispánjának általános közigazgatási iratai (IV. 801. b.) 90/1921.

34 MNL BAZML IV. 801. b. 90/1921.

35 MNL OL K 27. Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek 1921. február 16.

36 MNL BAZML IV. 821. b. 3121/1921.

telekkel járó kötelezettségektől való idegenkedés miatt. Ezt a körülményt még tetézte, hogy a folyamodványok összeállítása sok utánajárást igényelt, és ebben a legénységi állományú jelentkezőket senki sem támogatta.³⁷

Február 28-án a főispán azzal a felszólítással küldte meg a főszolgabíróknak a vármegyei katonai parancsnok rendeletét, hogy az abban elrendelt intézkedések keresztülvitelében a maguk részéről is a lehető legmesszebb menően működjenek közre, továbbá hangsúlyozta, hogy az akció „*elkiismeretes és buzgó keresztülvitelét*” a maga részéről is rendkívül fontosnak tartja.³⁸ A felhívás eredményeként Miskolcra és Borsod vármegyéből már januárban beérkeztek az első vitézi telek iránti kérvények, melyeket a fentiekben bemutatott törvényi szabályozás szerint terjesztették fel az Országos Vitézi Székhez.³⁹

A Vitézi Rend megszületése és nyilvánosság elé állása

1921. május 18-án a Vitézi Szék 24 legénységi állományú kérvényező jutalmazására tett javaslatot. Őket találták – a bekért igazolások „*komoly és felelőségteljes mérlegelése után*” – a pályázók közül a legérdemesebbeknek arra, hogy vitézi telekadományban részesüljenek. A Vitézi Szék javaslatát a minisztertanács másnap elfogadta és hozzájárult, hogy az előterjesztés a kormányzó elé kerüljön.⁴⁰ Május 22-én megtörtént a törzskapitányok és az első megadományozott vitézek előzetes eskütétele, amely a Vitézi Szék tagjainak kinevezése után a Vitézi Rend szervezeti kiépítése szempontjából a második legfontosabb lépésnek tekinthető. Erre azért volt szükség, mert eskütétel nélkül nem kerülhetett sor birtokba helyezésre, amelyet a törzskapitányok lettek hivatottak elvégezni.

A megadományozott vitézek között szerepelt Székely Frigyes tartalékos tiszt-helyettes is, aki a Miskolc város által felajánlott 15 holdas birtokot kapta vitézi telekként. A királyi vár Szent Jobbról elnevezett kápolnájában bensőséges keretek között lezajló ünnepség eredményeként testet öltött a Vitézi Rend, amely ekkor a főkapitányból, 8 törzskapitányból és 24 telekkel megadományozott vitézből állt.⁴¹ Az ország első nagy nyilvánosság előtt lezajló ünnepélyes vitéz-avatására mintegy három hónappal később, augusztus 21-én a Margitszigeten került sor, ahol összesen 205 – Borsod vármegyéből 16 – fő tette le a vitézi esküt.

Június 7-én a belügyminiszter kiadta az 1921. évi 3670. eln. számú rendeletet, amely közölte valamennyi vármegye alispánjával a Vitézi Rend Széktartóságának elhatározását, miszerint azoknak az egyéneknek, akik a közzétett hirdetmény alapján a vitézi mértéket megütik, minél szélesebb körben és lehetőség szerint

37 MNL BAZML IV. 821. b. 3121/1921.

38 MNL BAZML IV. 819. b. 3756/1921.

39 MNL BAZML IV. 819. b. 3756/1921.

40 MNL OL K 27. Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1921. május 19.

41 A tízéves Vitézi Rend i. m. 80–82.

annak a községnek a határában vagy közvetlen szomszédságában kíván vitézi telket adományozni, amelyben lakóhelyük is található – ezáltal is még inkább érvényt szerezve „a hősokeket méltán megillető különös tiszteletnek”.⁴²

A belügyminiszter a „nemes és hazafias cél elérése érdekében” kötelességévé tette az alispánoknak, hogy azokról a hatóságuk alá tartozó községekben / rendezett tanácsú városokban tartózkodó feddhetetlen honfiakról, akik az említett hirdetmény szerint előreláthatólag a vitézi mértéket megütik, községenként / rendezett tanácsú városokként részletes névjegyzéket készítenek, és azt 1921. július 15-ig – minden további sürgetés bevétele nélkül – terjesszék fel a Vitézi Székhez. A névjegyzékeknek a jogosultak névsorán kívül tartalmazniuk kellett az érintettek katonai kitüntetései megnevezését, és ki kellett térniük arra is, hogy a vitézi mértéket megütők a forradalmak és a Tanácsköztársaság ideje alatt tanúsított magatartásukkal nem váltak-e érdemtelennek a vitézi telek adományozására. Természetesen az adatgyűjtés „pontos és lelkiismeretes végrehajtása” a rendezett tanácsú városokban hosszabb időt igényelt, mint a csekélyebb lélekszámú községekben, ezért az említett nagyobb településeken tartózkodó igényjogosult-névjegyzékek felterjesztésének legvégső határidejét 1921. szeptember 1-jében határozta meg a belügyminiszter.⁴³

A rendeletet Zsóry György alispán június 14-én továbbította a járási főszolgabírónak azzal a felhívással, hogy a kívánt névjegyzéket járásuk községei részéről legkésőbb július 5-ig terjesszék fel.⁴⁴ A főszolgabírók a községi és körjegyzőket bízták meg a névjegyzékek elkészítésével, akik ezt a feladatot június és szeptember között (tehát a megszabott határidőhöz képest sokszor megkésve) teljesítették.⁴⁵

A Vitézi Rend anyagi támogatásának mértéke is sok esetben a tisztviselők egyéni buzgalmán múlott. Miután az ózdi járás területén nem került sor földfelajánlásra, Mogyoróssy Bertalan főszolgabíró június 8-án arra is utasította járása jegyzőit, hogy községeikben indítsanak gyűjtést a Vitézi Szék javára, s az összeget folyó hó 16-ig hozzá juttassák el az adakozók névsorával együtt.⁴⁶

1921. június 12-én Miskolcon megalakult a 4-es számú vitézi törzsszék, melynek élére vitéz Nagy Pál gyalogsági tábornok törzskapitányt állította a Vitézi Szék.⁴⁷ Június 28-án Nagy Pál arról értesítette Borsod vármegye alispánját, hogy a Vitézi Szék június 25-én a kormányzó elnöklete alatt tartott tanácskozásán elhatározta a megyei vitézi székek felállítását, és Borsod-Gömör vármegye székkapitányi teendőinek ideiglenes ellátásával Bethlenfalvy Gyula ezredest bízta meg. Hivatkozva arra, hogy a Vitézi Rend jóváhagyott Szervezeti

42 Belügyi Közlöny 25. (1921) 938–939.

43 Belügyi Közlöny 25. (1921) 938–939.

44 MNL BAZML IV. 819. b. 3756/1921.

45 MNL BAZML IV. 809. b. 34/1921.

46 MNL BAZML IV. 821. b. 2991/1921.

47 A tízéves Vitézi Rend i. m. 228.

Szabályzata alapján a vármegyei vitézi székeknek a vármegye alispánja is hivatalból tagja, arra kérte, vegye fel a kapcsolatot Bethlenfalvy ezredessel, és vegyen részt a megyei Vitézi Szék mielőbbi megalakításában.⁴⁸

A Vitézi Rend szervezetében igen jelentős volt a vármegyei székkapitányok szerepe, hiszen a Vitézi Rend tagjai később a vármegyei vitézi székek állományába tartoztak és vitézi munkálkodásukat székkapitányuk irányította.⁴⁹ Az említett széki ülésen került sor a vitézi törzsszékek területi beosztására is, mely szerint a Miskolc központtal felállított 4. számú Vitézi Törzsszék Borsod-Gömör, Abaúj-Torna és Zemplén vármegyéket foglalta magában.⁵⁰

Július 21-én a miskolci vármegyeházán, a főispán hivatali helyiségében megtartotta alakuló ülését a vármegyei Vitézi Szék Bethlenfalvy Gyula székkapitány elnökletével.⁵¹ Az ülésen a vármegye elöljárói közül megjelent Halasy József főispán, Zsóry György alispán, dr. Görgey László vármegyei főjegyző, Berzeviczy Gábor alezredes és Filberger Gyula kormánybiztos-helyettes.⁵²

Június 16-án a vármegye törvényhatósági bizottsága évnegyedes rendes közgyűlésén egyhangú határozatban biztosította elismeréséről a telekadományban részesített Székely Frigyest.⁵³ 1921. július 24-én, vasárnap országos jelentőségű ünnepség keretében került sor az ország első telekbeiktatására,⁵⁴ melynek programját Bethlenfalvy Gyula és Hodobay Sándor készítette el. A város már előzőleg felkérte a háztulajdonosokat, hogy lobogózzák fel házaikat. Az ünnepségre meghívást kaptak a város és vármegye vezetőségén kívül a Miskolcon állomásozó katonai alakulatok, az egyházak és felekezetek, társadalmi egyesületek képviselői, a vitézi telek szomszédos birtokosai és a megadományozott vitéz családja.⁵⁵ Délelőtt 11 óra előtt már zsúfolásig megtelt a városháza közgyűlési terme a díszközgyűlést váró közönséggel. A középületeken magyar zászló, a városházán a város vörös-sárga lobogója lengett.⁵⁶

11 órakor az Avason a város tulajdonát képező két tarack tüze jelezte a díszközgyűlés kezdetét.⁵⁷ Lichtenstein László, Miskolc város főispánja elfoglalta elnöki székét, jobbra tőle dr. Hodobay Sándor polgármester-helyettes, balra Nikell József tanácsnok foglalt helyet. Mögöttük ültek a miskolci helyőrség tisztikarának képviselői és Bónis Aladár edelényi főszolgabíró, Székely Frigyes közvetlen felettese. Lichtenstein főispán üdvözölte a megjelenteket, majd felkérte

48 MNL BAZML IV. 809. b. 7985/1921.

49 A tízéves Vitézi Rend i. m. 84.

50 A tízéves Vitézi Rend i. m. 84.

51 A vármegyei vitézi szék megalakulásának dátumáról Zsóry György és Bethlenfalvy Gyula korábban július 22ben állapodott meg. MNL BAZML IV. 809. b. 7985/1921.

52 Magyar Jövő, 1921. július 23. 4.

53 MNL BAZML IV. 803. a. 50. kötet 1921. 225. kgy.

54 Reggeli Hírlap, 1921. július 26. 4.

55 MNL. BAZML IV. 1906. b. 16614/1938.

56 Magyar Jövő, 1921. július 26. 3.

57 Magyar Jövő, 1921. július 26. 3.

a polgármester-helyettest a nemzet imájának, a Magyar Hiszekegynek az elmondására. Ezt követően a főispán intézett beszédet az egybegyűltekhez.⁵⁸

Néhány perc múlva a közönség lelkes éljenzése közepette megjelenő vitéz Nagy Pál törzskapitányt és vitéz Székely Frigyeset üdvözölte a főispán.⁵⁹ Ezután a helyettes polgármester köszöntője és dr. Görgey László beszéde következett.⁶⁰ A tapssal és éljenzéssel sűrűn megszakított szónoklatot követően Csorba József törvényhatósági bizottsági tag mint a vitézi telek szomszéd birtokosa és a mezőgazdák egyesületének elnöke állt szólásra.⁶¹ Végül vitéz Nagy Pál altábornagy intézett szónoklatot a díszközgyűléshez.⁶² Vidats János törvényhatósági bizottsági tag indítványt tett Horthy Miklós kormányzó táviratban történő üdvözlésére, melyet a közgyűlés lelkes örömmel egyhangúlag elfogadott.⁶³ Lichtenstein főispán köszönetet mondott a szónokoknak és a közgyűlést berekesztette. Az ünnepséget a Magyar Hiszekegy elmondása zárta.⁶⁴

A közgyűlés után a Vitézi Törzsszék törzskapitánya, a közigazgatási hatóságok képviselői és a meghívott vendégek a város díszfogatain a vitézi telekhez vonultak a Puskaporos-tetőre. Az itt rendezett ünnepséget katonazenekar nyitotta meg a Himnusszal, majd vitéz Nagy Pál intézett ismét beszédet vitéz Székely Frigyeshez. Duszik Lajos evangélikus lelkész megáldotta a vitézt, családját és a vitézi telket. Az áldást áldomás követte, melynek keretében Boholy Jenő tüzérfőhadnagy⁶⁵ – aki annak a tüzérütegnek volt a parancsnoka, amelyet Székely Frigyes mentett meg a háborúban – bajtársai nevében köszöntötte fel a vitézt. A Puskaporosról az ünnepelt és a vendégek visszatértek a városházára, ahol aláírták a birtokbavételi jegyzőkönyvet, és átadták a vitézi nagyjelvényt. Ezzel az ünnepségsorozat délután három órakor véget ért.⁶⁶

Miskolc város áldozatkész felajánlását Horthy Miklós hivatalos leiratban köszönte meg 1922. május 20-án.⁶⁷ A köszönő leiratot Lichtenstein László május 31-én továbbította Hodobay Sándor polgármesternek azzal a kéréssel, hogy azt a város legközelebbi rendes havi közgyűlésén bemutatni szíveskedjen. A város törvényhatósági bizottsága *„egyhangú hazafias lelkesedéssel örvendetesen vette tudomásul”* a kormányzó üzenetét.⁶⁸

58 MNL BAZML IV. 1903. a. 13. kötet 1921. 154. kgy.

59 MNL BAZML IV. 1903. a. 13. kötet 1921. 156. kgy.

60 MNL BAZML IV. 1903. a. 13. kötet 1921. 157. kgy.; MNL BAZML IV. 1903. a. 13. kötet 1921. 158. kgy.

61 MNL BAZML IV. 1903. a. 13. kötet 1921. 159. kgy.

62 MNL BAZML IV. 1903. a. 13. kötet 1921. 160. kgy.

63 MNL BAZML IV. 1903. a. 13. kötet 1921. 161. kgy.

64 Magyar Jövő, 1921. július 26. 4.

65 Boholy Jenőt egy évvel később szintén vitézzé avatták.

66 Reggeli Hírlap, 1921. július 26. 4.

67 MNL BAZML IV. 1925. b. Miskolc Város Levéltárában elhelyezett letétek (örzemények) gyűjteménye 38. doboz 23. irat

68 MNL BAZML IV. 1906. b 16614/1938.

A Vitézi Rend szervezeti keretének teljes kiépülése

A vármegyei vitézi szék megalakulása után változás állt be a vitézi telkek kérvényezésének menetében. Az 1920 évi 9200. B. M. számú rendeletről eltérően nem közvetlenül az Országos Vitézi Székhez, hanem Borsod, Gömör és Kishont vármegyék Vitézi Székéhez, (Miskolc, Petőfi utca 10.) kellett a kérvényeket megküldeni. A megejtett igazolások után véleményes jelentéssel ellátva innen terjesztették fel azokat Budapestre. Erről Bethlenfalvy Gyula székkapitány július 21-én tájékoztatta Zsóry György alispánt.⁶⁹

A Vitézi Szék még a június 25-i ülésén elhatározta, hogy a Vitézi Rendre vonatkozó szabályokat és tudnivalókat egy népszerűsítő formában megírt, széles körű terjesztésre alkalmas füzetben kiadja *A Vitézi Intézmény Kis Kátéja* címmel, tízezer példányban, ezzel is hozzájárulva a Vitézi Rend eszméjének népszerűsítéséhez, a telekfelajánlások és a vitézjelöltek jelentkezéseinek szaporításához.⁷⁰ Az elkészült kiadványból 84 példányt küldött Bethlenfalvy Gyula szeptember 12-én az alispáni hivatalnak, hogy azokat a járási, főszolgabírói és (kör)jegyzői hivataloknak, valamint községi előljáróságoknak eljuttassák.⁷¹

A Vitézi Rend vármegyei megszervezésének következő lépése a vitézek járásonkénti életének és tevékenységének megszervezése volt. A vitézek számának emelkedésével ugyanis szükségessé vált a tagság kisebb egységeként való összefogása.

1922 február 22-én a Vitézi Szék alapos személyi vizsgálódás után megbízta a járási vitézi hadnagyokat teendőik ellátásával. Ezzel befejeződött a Vitézi Rend szervezeti kiépítése.⁷² A kialakult struktúrában a vitézi járásszakaszok felett álltak a székkapitányok, akik – mint a megyei vitézi székek vezetői – egységesen irányították a vármegyei vitézi szakaszok ügyeit. A vármegyei vitézi székeket a vitézi törzsszékek fogták össze, élükön a törzskapitányokkal. A törzskapitányok a kormány képviselőivel együtt alkották a legfőbb eljáró szervet, az Országos Vitézi Széket, melynek feje az Országos Vitézi Szék elnöke, egyszerűen a vitézek főkapitánya volt.⁷³ A Vitézi Rendnek tehát kialakult a kétségtelenül köztisztviselési jellege, mely területileg tagolódott, jogi személyiséggel és önkormányzattal rendelkezett, valamint az állam újonnan vállalt feladatának teljesítését – az arra érdemesek földhöz juttatását – tűzte ki céljául.⁷⁴

1922. augusztus 15-én lezajlott Magyarország második nagy nyilvánosság előtti vitézavatása, melynek során 735 – Borsod vármegyéből 25 – főt avattak vitézzé. Nem ismert, hogy a települések milyen arányban képviseltették

69 MNL BAZML IV. 809. b. 34/1921.

70 A tízéves Vitézi Rend i. m. 84.

71 MNL BAZML IV. 809. b. 7985/1921.

72 A tízéves Vitézi Rend i. m. 92.

73 A Vitézi Intézmény Kis Kátéja i. m. 9.

74 Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogrendje. Bp. 1942. 222.

magukat, de Borsod vármegye területéről összesen 84-en vettek részt az ünnepségen.⁷⁵ Valószínűsíthető számos község elmaradása, mert a korábbi felhívásra több helyről olyan válasz érkezett – pl. az ózdi főszolgabíróhoz – hogy „a küldöttségben való részvételre nem jelentkezett senki” (Sáta; Sajóvelezd⁷⁶).⁷⁷

A vármegye első tiszti vitézi telkének átadására 1922. október 1-jén került sor Mezőcsáton, amikor is díszes külsőségek között iktatták telkébe Bethlenfalvy Gyula székkapitányt.⁷⁸

1922-ben a Vitézi Rend létszáma 917 főt számlált,⁷⁹ közülük 41-et avattak Borsod és Gömör vármegyéből. Országosan a tárgyalt időszakban 211 telekfelajánlás történt, ami 8948 katasztrális hold földterületet tett ki, ebből Borsod vármegye területén 17 vitézi telket adományoztak az arra érdemeseknek.

Összegzés

A járási vitézi hadnagyok kinevezésével 1922-re az ország egész területén befejeződött a Vitézi Rend szervezeti kiépítése. A folyamat valamennyi vármegyében történő lefolyásának ismerete nélkül az utókornak nehéz objektív képet alkotnia a szervezés hatékonyságáról. A hivatalban lévő magyar kormány azonban pontos adatokkal rendelkezett a földfelajánlások és a Rendbe való jelentkezések számáról. Álljon itt ezért Rakovszky Iván belügyminiszter minden törvényhatóság első tisztviselőjének 1923. február 28-án intézett leiratának vonatkozó részlete, mely ma is értékelhető képet ad az országos ügymenetről:

„A Vitézi Rend Széktartósága arról értesített, hogy a közigazgatási hatóságok a vitézi szervek megkereséseit, valamint a vitézek és vitézjelöltek beadványait nagy késedelemmel intézik el, amely tekintetben a községi és körjegyzők működése kifogásolható a legsúlyosabban. Különösen a hatóságoknak a vitézjelöltekkel szemben tanúsított és eléggé el nem ítéhető lassú eljárása ad sok panaszra okot, aminek következménye, hogy a jelöltek csak hónapok múlva tudják folyamodványaikat a Vitézi Széknél előterjeszteni.”⁸⁰

Bár a Vitézi Rend szervezeti kiépítésén és a földfelajánlások számának növelésén dolgozó államigazgatási apparátus vármegyékben zajló munkájának részletei még távolról sem ismertek a kutatás előtt, az bizonyosan megállapítható, hogy a munka határfoka országos viszonylatban eltérő képet mutatott. Az olykor késedelmes jegyzői és főszolgabírói ügyintézés ellenére a vitézi telkek száma

75 MNL BAZML IV. 809. b. 9983/1922.

76 Sajóvelezdén például a nagy cséplési munkálatokkal indokolta nemleges részvételt a jegyző.

77 MNL BAZML IV. 821. b. 3440/1922.

78 MNL BAZML IV. 821. b. 4124/1922.; Reggeli Hírlap, 1922. október 3. 5.

79 Megtévesztő lehet, hogy 1921-ben 205, 1922-ben 735 személyt avattak vitézzé, ami 940 főt jelent. Az eltérés a posztumusz vitézzé nyilvánításokkal magyarázható.

80 MNL BAZML IV. 819. b. 1765/1923.

Borsod vármegyében az 1921. évben folyamatosan gyarapodott. Ezzel szemben Klein Antal, Tolna vármegye főispánja 1921. március 9-én főszolgabíróihoz intézett levelében szomorúan jegyezte meg, hogy „*a hazafias áldozatkészség terén mindig példát mutató Tolnavármegye területéről eddig mindössze egy nagybirtokos ajánlott fel 40 kh. holdat*”.⁸¹ Természetesen ebből az összehasonlításból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, hiszen a tisztviselőkön kívül a földbirtokosok hozzáállása is döntően befolyásolta a telekfelajánlási akció eredményességét, de a példa jól reprezentálja a megyei különbségeket.

1922-ben sor került egy, a Vitézi Rend vármegyékben betöltött szerepének növelését célzó kezdeményezésre is. A Vitézi Szék lépéseket tett, hogy a közigazgatás átszervezésénél a vitézi rend választás helyett hivatalból nyerjen megfelelő képviselőt a törvényhatóságokban.⁸² Ezt a célt azonban csak 1929-ben sikerült elérnie a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi 30. tc. 4. §-ának rendelkezése értelmében.⁸³

Látható tehát, hogy a kormányzó politikai erők támogató háttérrel biztosítottak a Vitézi Rendnek, hogy az a társadalomban betölteni kívánt vezető szerepét elérje. A szervezet közéleti fogadtatása ennek ellenére nem volt mindenhol egyértelműen pozitív. Ennek okait vitéz nagymegyeri Raics Károly próbálta összefoglalni 1926-ban az addigi tapasztalatok alapján: „*Nálunk minden közéletben szereplő egyénnek – különösen eleinte, amíg t. i. nem ismerik – igen sok irigységen alapuló előítéllettel kell megküzdenie. Ebben a helyzetben vannak – talán kivétel nélkül mindenütt – a vitézek is. Azt szeretik a vitézre fogni, hogy a harctéren bár megtette kötelességét, azonban a békekötelességek teljesítése terén vezető szerepet – egyelőre legalább – nem mindegyik játszhatik*”.⁸⁴

A társadalmi elfogadtatást természetesen a Vitézi Rend részéről is igyekeztek előmozdítani. Ezt a célt szolgálta a pozitív példák propagandisztikus felhasználása. Bethlenfalvy Gyula székkapitány 1922. július 17-én arról értesítette Zsóry György alispánt, hogy Mogyoróssy Bertalan ózdi főszolgabíró mindaddig 22 325 koronát gyűjtött a Vitézi Rend javára, továbbá július 16-án Mályi községben az aznap vitézi telkébe beiktatott Bányai Simont a község főjegyzőjének indítványára megválasztották képviselőtestületi tagnak. Egyben kérte, „*hogy ezeket, mint követendő példákat a közigazgatási hatóságoknak illetve községi elöljáróságoknak tudomására hozni szíveskedjék*”.⁸⁵

1922 végén a szervezetében kiépült Vitézi Rend számokban a következő képet mutatta: összesen 916 vitézt avattak fel, ebből 403 tiszt, 513 legénységi állományú volt. 211 ingyenes telekfelajánlás történt összesen 8948 katasztrális hold kiterjedésben. Saját telkét vitézesítette 31 vitéz 9341 katasztrális

81 Dobos Gy. i. m. 289.

82 A tízéves Vitézi Rend i. m. 94.

83 Tátrai Szilárd: A Vitézi Rend első évtizedének története. Hadtörténelmi Közlemények 110. (1997) 1. sz. 49–81. 79–80.

84 Raics Károly: Vitézi lélek. Székesfehérvár, 1926. 36.

85 MNL BAZML IV. 809. b. 9629/1922.

hold terjedelemben. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság megítélt a Vitézi Szervezetnek vitézi telkek létesítésére 356 katastrális holdat. Ingyenes vitézi telket 20 tiszt és 277 legénységi állományú egyén kapott, a telekkel megadományozottak 88%-a földműveléssel, 12%-a mással foglalkozott.⁸⁶

⁸⁶ A M. Kir. Kormány 1919-1922 évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. 1926. 9.

MOLNÁR DÁVID

AZ EGERI TÁRSADALOM ÖNSZERVEZŐDÉSE 1918–1919 FORDULÓJÁN

Eger társadalma a 20. század elején

A 19. század második felében lezajló népességnövekedést követően Eger lakossága 28 052 főt számlált a történelmi Magyarország utolsó népszámlálásán.¹ A népességmozgások és betelepülések ellenére Eger lakossága ekkorra már etnikai és nyelvi összetételét tekintve meglehetősen homogén képet mutatott. Az 1910-es népszámlálás során megkérdezettek túlnyomó része római katolikusnak vallotta magát, a második legnagyobb vallási közösség pedig a lakosság közel 10%-át magába foglaló izraelita felekezet volt (Az ország összlakosságának ugyanekkor csak 5%-át tette ki a zsidóság).² Eger társadalmát csakúgy, mint bármely más közösség esetében több tényező kombinációja osztotta egymásnak alá-, fölé- vagy mellérendelt társadalmi csoportokká, osztályokká. Ilyen tényezőnek számított a nyelv és az ehhez kapcsolódó nemzeti identitás, valamint a vallás is. Egy ilyen nyelvileg és vallásilag azonos mikroközösség esetében azonban meghatározóbb volt az egyén számára a gazdasági berendezkedésen nyugvó foglalkozás és azzal járó társadalmi pozíció.

Az 1910-ben felvett adatok szerint az összlakosság kevesebb mint felét kitevő kereső népesség 27%-át a mezőgazdasági őstermelésből, 36%-át pedig az iparból (27%), a kereskedelmi és hiteléletből (7%), valamint közlekedésből (2%) élők alkották. Egerben nagy számban volt jelen a „szabadfoglalkozásúként” feltüntetett értelmiség is, melynek tagjai között megtalálhatók voltak a magánpraxist működtető ügyvédek, orvosok, újságírók, valamint a közszolgálatban elhelyezkedő hivatalnokok, tanárok és egyházi személyek is, akik eltartottjaikkal együtt az össznéesség 9,7%-át alkották. Szintén magasnak mondható a házicselédek aránya, kik eltartottjaikkal az összlakosság 5,5%-át alkották. A nyugdíjas vagy más passzív jövedelemből élő lakosság 8%, a városban állomásozó több mint ezer katona³ pedig eltartottjaikkal együtt a népesség 5%-át alkotta.⁴

A helyi társadalom vezetői műveltségük és képzettségük, valamint társadalmi-gazdasági befolyásuk folytán az oktatásban, a közigazgatásban, valamint

1 Magyar Statisztikai Közlemények 42. kötet. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész. 803.

2 Uo. 189.

3 Az Egerben tartózkodó katonákat az adatfelvétel során elkülönítették a helyi kötődésűektől.

4 Magyar Statisztikai Közlemények 48. kötet. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. II. rész. 6, 9. ill. 374.

az egyházi és üzleti életben elhelyezkedő személyekként tarthatók számon. A város 100 kataszteri hold fölötti földdel rendelkező birtokaiból szintén ez a csoport részesült leginkább. Az 1895-ben készített országos mezőgazdasági üzemszatisztika szerint Eger és környékén található földek mintegy 23%-át az egri érsek és káptalan tulajdonolta, vagy volt annak haszonbérlelője.⁵ A földbirtokosokon kívül nagy befolyása volt még a 20 embernél több munkást foglalkoztató üzemszatisztulajdonosoknak és pénzintézet vezetőinek. Kiegészülve más (vasúti, postai stb.) tisztviselőkkel arányukat az összes kereső nagyjából 30%-ára becsülhetjük.

A középrétegek nem túl széles táborába sorolhatjuk a 20 kataszteri hold fölötti nagygazdákat, illetve a 10 és 20 kataszteri hold közötti földdel bíró, valamint az 5 és 10 hold közötti birtokkal rendelkező parasztok azon csoportjait, akik bérmunkavállalás nélkül is képesek voltak önálló háztartás vezetésére. Ebbe a kategóriába tartoznak azon iparosok csoportjai is, akik pár segédet foglalkoztattak, jelentős részüknek pedig lehetőségük volt szakmájuk mellett a pár holdas szőlőbirtokukon való gazdálkodásra. Hagyományosan nagy befolyása volt a város életére a kispolgári életmódot folytató hivatalnokrétegnek, valamint a néhány főt foglalkoztató üzemszatisztulajdonosoknak. Gazdasági súlyuk ezzel szemben már kevésbé volt meghatározó. A kiegyezést követően az egri kispolgárság anyagilag nehezebb helyzetbe került, valamint ezzel egy időben a nagyipar sem tudott tartósan megmaradni a területen.⁶ Az 1870-es években kiépülő fő közlekedési útvonalak elkerülték a várost, a kiegyezés által lehetővé vált tőkés fejlődést a városi polgárság kedvezőtlen anyagi helyzete miatt pedig nem tudta javára fordítani. Ez a jellegéből adódóan kispolgári réteg összességében az egri keresők 18-20%-át alkotta.

Eger legszegényebbjeit és a közügyekbe legkevésbé beleszóló csoportjait a napszámosok, cselédek és ipari munkások alkották. Bár anyagi, lakhatási és egyéb életkörülményeik szempontjából közel egységes, homogén csoportot alkottak, mégis a politikai jellegű kollektív tevékenység csupán az egri dohánygyárban és a nagyobb nyomdákban dolgozó munkásokra volt jellemző.

A foglalkozási szerkezetből adódó társadalmi struktúra hatással volt a város hatalmi-politikai berendezkedésére. Ennek egyik eklatáns példája, hogy a 19. század végére új mozgalmak jelentek meg Egerben. A 19. század utolsó negyedéig elsősorban a középosztály tehetősebb csoportjait, a klérust és az értelmiséget magába foglaló, a '48-as függetlenségi eszmét képviselő városi kaszinóról beszélhetünk.⁷ Új jelenségnek számított Egerben, hogy a filoxérapusztítás⁸ nyomán nincstelenné váló egri szőlőművelő parasztság, valamint a kialakuló piacgazdaságban hátrányba kerülő kisiparosréteg is szerveződni kezdett. Egy részük az érseki nyomda dolgozói által életre hívott szociáldemokrata mozgalomban

5 Magyarországi Gazdaczímtár. I. rész. Szerk.: Rubinek Gyula. Pátria, 1911. 290. ill. Magyarországi Gazdaczímtár II. rész.. Szerk.: Rubinek Gyula. Pátria, 1911. 200–201.

6 Nagy József: Eger története. Bp. 1978. 291.

7 Breznay Imre: Az Egeri Kaszinó százéves története 1833–1933. Eger, 1934. 5–6.

8 Egyes számítások szerint az 1888-ban a szőlővel beültetett föld nagysága 3985,30 kataszteri hold volt, ami 1895-re 320-ra csökkent. Azaz hét év alatt az egri szőlők több mint 92%-a kipusztult. A megkezdődő rekonstrukció csak 1920-as évekre érte el

adott hangot politikai és szociális jellegű követelésének. A kisiparosok másik jelentősebb hányada az érsekség által eszmeileg és anyagilag támogatott keresztényszocialista szervezetekben igyekezett sorsán javítani. Utóbbiak a politikai agitáció helyett a vallásos közösség szervezésében és a fiatal iparostanoncok taníttatásában találták meg fő céljukat. A kézműiparból és agráriumból élők támogatása mellett az egyház kevésbé vett tudomást a létszámában ugyan kevesebb, mégis meghatározó gyári munkásság helyzetéről. A katolikus egyház viszonylagos passzivitása miatt a 20. század elejére a munkásmozgalom két szárnya, az érsekség által támogatott keresztényszocialista, valamint a szociáldemokrata párt tagjait is magába foglaló munkásegyletek közötti ellentét kiéleződött.

A politikai és társadalmi élet lokális virágzására egyértelműen károsan hatott az első világháború kataklizmája. Az egyesületek tagságának zömét besorozták, s mindezzel egy időben kezdtek kialakulni a törésvonalak az Egerben maradt aktívan politizáló táboron belül. Egy részük a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és '48-as Párt táborához csatlakozott.⁹ Közéjük tartozott a közügyekben egyre nagyobb befolyással bíró egri ügyvéd, Vass János is. Vass pályája a Választójogi Blokk 1917. június 6-i megalakulását követően emelkedő pályára került, mindez köszönhető annak is, hogy az ügyvéd Károlyi Mihály személyes jó barátai közé tartozott, és haláláig elszánt híve maradt.¹⁰ Az 1918 áprilisában megalakuló Wekerle-kormánytal szemben Károlyi és köre továbbra is határozott ellenzéki magatartást tanúsított, azonban a nyári választások során komolyabb befolyásra kellett szert tenniük az országos politikában. Küzdelmük egyik fő színtere Eger lett, ahol Vass választási győzelmet aratott a kormánypárti miniszter Zichy János gróf fölött, és ezáltal bekerült az országgyűlésbe.¹¹

Mindeközben az egri lakosságot a háborús háttér nehézségei sújtották. A háború négy éve alatt közel 900 százalékos volt az árak emelkedése. A reálbérek ezzel együtt óriási mértékben zuhantak.¹² A szegényparasztok körében a háború harmadik évére már egyértelműen tapintható volt a feszültség. Az alispán 1917. május 24-én kelt levelében utasította a vármegye polgármestereit és főszolgabíróit, hogy fokozott figyelemmel legyenek a mezőgazdasági munkások és gazdasági cselédek iránt, az esetleges zavargásoknak pedig legszigorúbb eszközökkel vegyék elejét.¹³

az 1888-as szintet. Lásd: *Kozári József*: Adalékok a filoxéra-pusztításának Eger város gazdaságára gyakorolt hatásához. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis nova series* Tomus XVI. Eger, 1982. 136.

9 *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Bp. 2005. 110–111.

10 http://mtdportal.extra.hu/ADATBANK/MAGYAR%20POLITIKAI%20LEXIKON/MPL_1_V.pdf (2019. 05. 04.) Vass János szócikk.

11 *Hajdu Tibor*: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Bp. 1978. 263.

12 *Berend T. Iván-Szuhay Miklós*: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Bp. 1973. 158. ill. *Bihari Péter*: Lövészárkok a háttérben. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Bp. 2008. 94–96.

13 A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves Megyében (1918–

Az ipari dolgozók körében a nyomdászok vezetésével a század elejétől szerveződő politikai mozgalom a világháború idején elhalt, és hasonló sorsra jutottak az érsekség oltalma alatt álló szervezetek is. Az elhúzódó háború és a háttérben tapasztalható gyorsan romló életkörülmények Egerben a dohánygyári munkásokat sarkallta elsőként aktív szervezkedésre.¹⁴ A világháború hatására a dohánygyár nem túl nagy számú férfimunkásainak száma tovább csökkent, így az 1917 tavaszától sűrűsödő tüntetések élén elsősorban a gyár munkásnői álltak. A tüntetések hírére az MSZDP a nyár végén agitátorokat küldött Egerbe, akiknek közreműködésével megalakult a dohánygyári munkások szakszervezete.¹⁵ A megalakulást követően a dolgozók október 11-én beszüntették a munkát.¹⁶ A papság közben a keresztényszociális egyletek jótékony szerepét hangoztatta, és elítélően nyilatkozott a sztrájkról, melynek fő célkitűzése egy gyárban megtartandó népgyűlésé lett volna.¹⁷ A fórumra azonban nem került sor, mivel a sztrájk leverésére kirendelt rendőrök még két héttel később is jelenlétükkel igyekeztek biztosítani a rendet a gyár területén.¹⁸ A dohánygyári munkásnők a háború végéig kisebb-nagyobb megszakításokkal a város eldugottabb helyein gyülekeztek.¹⁹

A polgári demokratikus forradalom Egerben

Az őszi forradalom kitörését követően a város vezetői nem kaptak semmilyen hivatalos tájékoztatást a fővárosban zajló eseményekről. A posta- és távírószolgálat nem működött rendeltetésének megfelelően, az újságok pedig sokszor késve jelentek meg. Ilyen körülmények között az informális tájékoztatás, valamint a vasút hírközlésben betöltött szerepe felértékelődött. A vasút dolgozói és utasai voltak a hírvivők, akik beszámoltak többek között a fővonalakon tapasztalt rendbontásokról. Az alispán a hírek hallatára az egeri Líceum épületébe kétszáz katonát helyezett, hogy szükség esetén a vármegye bármely részén betudja vetni őket. Erre Egerben csak egyszer volt szükség, amikor a forradalom kitörésekor a „csőcselék” az elhagyott katonai barakkokat akarta kifosztani.²⁰

Ezt leszámítva az egeri lakosság visszafogottan és méltóságteljesen ünnepelt. November 1-től kezdve szinte mindennap több ezer fős tömeg vonult fel a város

1919). Dokumentumgyűjtemény. Eger, é.n. 25. (továbbiakban: D. GY.)

14 Nagy József: Az 1918-as Polgári Demokratikus Forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében. Eger, 1955. 3–4.

15 Szecskó Károly: Adalékok az Egeri Dohánygyár munkásmozgalmainak történetéhez (1904–1920). Borsodi Szemle 6. 1962. 65.

16 Egeri Újság, 1917. október 11. 3.

17 Egeri Újság, 1917. október 18. 3.

18 Egeri Újság, 1917. október 24. 2.

19 Egeri Újság, 1917. október 28. 2.

20 D. GY. 46.

utcáin, éltetve a forradalmat, de elsősorban a békét. A fővárosi események után nem sokkal, Vass János vezetésével a helyi Függetlenségi és '48-as Párt közgyűlést tartott október 28-án az egri Korona Szállóban. Az ülésen deklarálták Károlyi Mihály mellett való kiállásukat és megválasztották az Egeri Nemzeti Tanács tagjait is. Károlyi október 31-én történt miniszterelnöki kinevezése után már önkormányzati szinten is megalakultak a legfőbb döntéshozó szervek. A városi tanács még aznap elfogadta a Budapesten országos hatállyal meghozott intézkedéseket. Pár nappal később, november 3-án az Egeri Nemzeti Tanács tagságát szűk főre bővítették. Az új tanács megválasztotta a város legfőbb irányítótestületét, a végrehajtó bizottságot, melynek élén Jankovics Dezső Eger polgármestere, dr. Alföldi Dávid ügyvéd, valamint Babocsay Sándor, az egri ügyvédi kamara elnöke és a Hevesvármegyei Hírlapnak főszerkesztője, illetve Millitzer Gyula, Eger leggazdagabb szőlőbirtokosa állt. Rajtuk kívül a huszonegy fős végrehajtó bizottság tagjai között valamennyi politikai irányzat képviselői is reprezentálták magukat. A bizottság társadalmi összetételét tekintve azonban csak két munkást, két földművest, valamint három katonát találunk, míg a testület kétharmadát a városi közgyűlésből is ismert jómódú polgárok és értelmiségiek töltötték fel.²¹ A frissen felálló szervezet rögtön intézkedni kezdett a rendfenntartás és a közellátás biztosításának, valamint a hazatérő katonák elszállásolásának érdekében. Ezzel egy időben a magyar kormánnyal egyetértésben a Magyar Nemzeti Tanács Heves, Borsod és Nógrád megye teljhatalmú népbiztosává nevezte ki Vass Jánost. Az új főispán a szabadkőműves Módy László, az érseki jogakadémia '48-as szemléletű egykori tanára lett. Az alispáni széket pedig továbbra is Isaák Gyula birtokolta.

Ugyanezen a napon tartotta a szociáldemokrata párt újjáalakuló ülését, mondván „hogy miután a négyéves háború a már szépen szervezett egri szociáldemokrata pártot is szétzilálta, szükséges, hogy most az új korszak a békés és szabad idők beköszöntésével újból szervezkedjék s vegyen részt a nagy átalakulás munkájában és segítse teljes diadalra a forradalmi eszméket.”²²

Az euforikus ünneplés közepette egy-két rendbontás történt csak Egerben. A vármegye más területeiről érkező hírek azonban indokoltá tették a szigorúbb rendfenntartó intézkedéseket és szervezeti reformokat. Az incidensek megelőzésének érdekében a bor városában bezáratták a kocsmákat, beszüntették az italmérést, valamint erősítést kértek a Hadügyminisztériumtól. Ez utóbbi kérvényükre azonban az alispán jelentése szerint még csak választ sem kaptak, ezért november 2-án Isaák Gyula alispán körrendeletében utasítást adott a város rendjét biztosító rendőrség és csendőrség mellett a polgárőrség felállítására. A polgárőrség egyrészt önkéntes civilekből, másrészt hazatérő katonákból tevődött össze, szervezetileg pedig a helyi tisztikar koordinálta, így élére az alig egy hónapja orosz hadifogságból hazatért Mészöly Géza került.

21 Egeri Újság, 1918. november 5. 2.

22 Uo. 2–3.

November 5-én, utolsóként az egri érsek is felesküdt a Nemzeti Tanácsra.²³ Ekkorra már az érsekség számára is nyilvánvalóvá vált a monarchia bukása és egy demokratikus fordulat elkerülhetetlensége. Csernoch János hercegprímás november 1-én kelt körlevelében elismerte a népkormányt, bár az egyház támogatásáról nem biztosította azt.²⁴ Szmrecsányi érsek közben a püspöki karral tanácskozott az egyház és az államhatalom viszonyának jövőjét illetően. Ezzel párhuzamosan – taktikai okokból – az új hatalommal is jó viszonyt akart kialakítani. Hogy elkötelezettségét bizonyítsa, magára vállalta a háborúban elesett egri özvegyek és árvák anyagi támogatásának egy jelentős részét.²⁵ A többi főpásztorral folytatott beszélgetései alapján azonban nem tekinthetett optimistának az országban zajló eseményekre. A szombathelyi és nagyvárad püspökkel folytatott levélváltásában célzott arra, hogy a katolikus egyház valószínűleg rosszabb helyzetbe fog kerülni az új Magyarországon.²⁶

Az egyházmegye távolabbi részéről érkező levelek is az érsekség aggodalmára adhattak okot. A falvakban gyakorivá váló atrocitások célpontjai több esetben papi személyek voltak.²⁷ Az egri egyházmegyében ez korántsem volt olyan mértékű, mint mondjuk az ország középső részén vagy Erdélyben, ahol az atrocitások etnikai ellentétekkel is párosultak. Voltak azonban olyan egyházi személyek is (főleg az alsópapság körében), akik támogatták a forradalmi változásokat. 1918 november 5-én Egerben is megalakult a helyi Nemzetőrség, melyhez sok kispap csatlakozott. Az Egeri Újság szerint „éjszakánként buzgón végezték az őrszolgálatot a városban s az éjszaka sötétjében meg-meg villantak a szuronyok az imádságos papi reverendákon.”²⁸

Az egykor virágzó mozgalmi életet élő keresztényszocialista mozgalmak azonban nem alakultak újjá. Sőt, az elkövetkező hónapokban a szociáldemokraták tábora felduzzadt, az egyház részéről pedig sűrűsödtek a munkások valásellenességéről szóló vádak. A forradalom euforikus napjaiban viszont még maga a szociáldemokraták egyik legmeghatározóbb képviselője, Fischer Manó helyezkedett az osztályok közötti béke álláspontjára. A város főterén tartott egyik nagygyűlésen kijelentette, hogy „ő szegény ember, de a mai időben megvédi mindenki vagyonát, legyen az akár az egri érsek is.”²⁹

Más vidéki városokkal ellentétben Egerben 1918 novemberének forradalmi napjai viszonylagos nyugalomban teltek. Az élelmezés hiányosságaiból adódóan azonban az év végére egyre tapinthatóbbá vált a feszültség. A társadalom komoly hányada az agrárreform ígértétől fűtve az újonnan tulajdonába kerülő birtokállományt óhajtotta művelni, így a munkafelvétel szünetelt, a gazdaság

23 Egeri Újság, 1918. november 6. 2.

24 *Tengely Adrienn*: A magyar egyházak a forradalmak korában. Líceum Kiadó, 2011. 55–58.

25 Az érsek erről szóló levelét közli: Egeri Újság, 1918. november 5. 3.

26 *Tengely A.*: A magyar egyházak i. m. 62.

27 Uo. 16.

28 Egeri Újság, 1918. november 6. 2.

29 Egeri Újság, 1918. november 5. 2.

több területén munkaerőhiány állt be. Az alispáni jelentések tanúsága szerint a közbiztonság romlása mellett ez utóbbi jelenséget tekintethetjük a forradalom periódusa egyik meghatározó lokális és egyben országos jelentőségű problémájának. Hiába figyelmeztette az egri szociáldemokrata párt is a helyi földműveseket, hogy a reform csak úgy valósítható meg, „ha mindenki békésen dolgozik és nyugodtan bevárja a népkormány döntését”.³⁰ Az érsekség és a káptalan, valamint a helyi nagybirtokosok által birtokolt földek egyaránt műveletlenül álltak megyeszerte, ez pedig kilátásba helyezte, hogy tavasszal éhínség törhet ki, ami az akkori feszült társadalmi légkörben a legtöbb vezető aggodalommal töltötte el. Mindemellett 1918 novemberében közel hatvanezer katona tért vissza Heves vármegyébe, akiknek ellátása a tél elején a megye valamennyi élelmiszer tartalékát megkövetelte. Az alispán a katasztrófa elkerülésének érdekében többször felterjesztéssel élt a közéleti minisztériumhoz,³¹ melynek államtitkára november 12-től az egri politikában jól ismert Vass János volt.³²

A mindennapok körülményeit tovább nehezítette, hogy az alkoholra vonatkozó korlátozások ellenére élénken folyt az italmérés, aminek köszönhetően az Egri Újság szerint „a kültelki korcsmákban egész nap állandó nagy ivások folynak s Eger tele van dülöngöző, részeg és duhaj emberekkel.”³³ Az alkohol elleni harc a rendőrségnek is komoly munkát jelentett, amit bizonyít, hogy 1918 decemberének elején tizenöt kocsmáros ellen indítottak eljárást, akik csészékben, teának álcázva mértek bort.³⁴

A legkomolyabb problémát tehát a már említett általános munkamorál és az ezzel szoros összefüggésben lévő munkanélküliség jelentette. Az ipari dolgozók jelentős része ekkor kezdett szervezkedésbe a szociáldemokrata párt vezetésével, hogy a létrejövő „szakegyletek” tagjaiként lehetőleg könnyebben juthassanak munkához. A szakegyleti tagság védeltséget, a munkavállalásnál előnyt és ebből kifolyólag anyagi juttatásokat is jelentett, amiért a legtöbb szervezet idővel tagzárlattal élt a munkások beözönlése ellen.³⁵

Ugyan a parasztság körében is jött létre hasonló szervezet, többségük életkörülményeik javulását a november óta napirenden lévő radikális földreformtól remélte. A földkérdés hosszúévek óta egy neuralgikus pont volt a magyar társadalomban. A megoldásra a következő koncepciót alkották meg: a kisajátított földekből egy-egy család ellátására alkalmas kis- és középbirtokokat hoztak volna létre.³⁶ Az egri földbirtokviszonyok, illetve a terület domborzati

30 Egri Újság, 1918. december 10. 3.

31 Egri Újság, 1918. december 10. 1.

32 *Hajdu Tibor*: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. 1968. 84.

33 Egri Újság, 1918. december 1. 2.

34 Uo.

35 *Csiffáry Gergely*: A Magyar Tanácsköztársaság néhány Heves megyei szerve és pecsétje. Egri Múzeum Évkönyve 15. Eger, 1977. 223–247.

36 A kisajátított földekből 5–20 holdas parasztbirtokokat, illetve 0,5–3 holdas szőlőbirtokokat hoztak volna létre. Az egri földbirtok szerkezetéből kifolyólag a helyi földművelő lakosság valószínűleg 1–2 holdas szőlőbirtokokkal lett volna gazdagabb, azonban ez

adottságai a tervekkel ellentétben nem tették lehetővé egy ilyen jellegű földosztás megvalósítását.

Az Egri Nemzeti Tanács megbízásából 1919. decemberének elején felirat készült a problémáról a népkormány számára. Ennek lényege az volt, hogy a reformtervezetben meghatározott méretű földek a város határában nem voltak. Továbbá, hogy a szóban forgó földek szinte kizárólag nem szántók voltak, hanem a város földművesei kezén lévő szőlők. Az Eger környékén is megtalálható közlegelőkön ugyan folyt búza- és takarmánytermesztés, a reform azonban ezeket nem érintette. Az egri parasztok földéhségét így a felirat értelmében a szomszédos falvak határában található földekkel lehetett volna enyhíteni. Ezekben a falvakban a kevés számú földműves már rendelkezett elegendő földdel, de a területek túlnyomó része az egri érsekség és káptalan kezén volt.³⁷ A Római Katolikus Püspöki Kar november 20-án tartott értekezletén ugyan felajánlotta a birtokában lévő és arra alkalmas birtokokat elosztásra, de azok elhelyezkedését nem jelölte meg pontosan.³⁸ Búza Barna földművelésügyi miniszter december 16-án kelt válaszában megnyugtatta az Egri Nemzeti Tanácsot, hogy elviekben támogatja az egri parasztok azon igényét, hogy ha úgy adódik, a város határától távolabb eső egyházi földekből kapjanak birtokot a földosztás során. Kikötötte azonban azt is, hogy ennek végrehajtása során a falvak parasztjai nem szenvedhetnek hátrányt, és hogy a kérdés részleteire vonatkozólag tárgyalások szükségesek. Ezek a tárgyalások meg is indultak, de az ügyben leginkább érintett egri érsek helyett a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel.³⁹

Az Egerben is egyre nagyobb támogatásnak örvendő szociáldemokrata párt földosztásra vonatkozó koncepciója sokkal radikálisabb volt. Ők valamennyi közép- és nagybirtok kisajátítását látták szükségesnek, valamint azok szétosztása helyett a földek egyben tartását és szövetkezeti formában való megművelését. Az 1919. február 15-én elfogadott földreformtörvényben a mérsékeltebb álláspont érvényesült. Ennek értelmében az 500 holdnál nagyobb világi és 200 holdnál nagyobb egyházi birtokok kerültek kisajátításra. A kisajátított földek parcellázására azonban – a Károlyi Mihály kápolnai birtokán történt demonstratív ceremóniát leszámítva – nem került sor.⁴⁰

A forradalmi tábor

Az 1918 őszi forradalomnak köszönhetően az egykori munkás, földműves, egyházi és polgári egyesületek mellett új szervezetek és pártok is alakultak.

a földmennyiség sem lett volna elegendő a családok megélhetésének biztosításához. Lásd.: *Romsics I.*: Magyarország története i. m. 118–119.

37 Egri Újság, 1918. december 4. 2–3.

38 *Szemere Vera*: Az agrárkérdés 1918–1919-ben. Bp. 1963. 61.

39 Egri Újság, 1918. január 10. 1.

40 *Romsics I.*: Magyarország története i. m. 117–118.

Az egri kaszinó épületében működött december 1-i alakulásától az egri Polgári Radikális Párt.⁴¹ Ezt a pártot olyan egykori függetlenségi pártiak alapították, akik már 1918. novemberében csalódtak Károlyi Mihályban és az általa képviselt pacifista politikában. Vezetői Alföldi Dávid és Militzer Gyula, a Nemzeti Tanács megalakulása óta annak végrehajtó bizottságának is tagjai voltak. A felbomló Károlyi-párt, a gyenge lábakon álló Polgári Radikális Párt mellett a legbiztosabb tényezőnek a Szociáldemokrata Párt kezdett látszani. Míg a szociáldemokraták a város szegényebb munkásait és parasztjait, addig a polgári radikálisok elsősorban a polgári rétegeket és a város nőit célozták meg programjukkal. A párt-szervezetben azonban egyedül a mérsékelt feminista, Foltényi Anna tevékenykedett a párt jegyzőjeként.⁴²

Beszédes különbség volt e két meghatározó politikai csoport között az is, hogy míg a szociáldemokraták retorikájában az osztályharca építkező, szegényeket megcélzó, sokszor demagóg lózungok jelentek meg, addig a polgári radikálisok már felhívásukban visszafogottan jegyezték meg, hogy: „Ha ismerik Eger város polgárai, női ezt a programot, akkor határozzák meg pártállásukat”.⁴³ Ezek a különbségek 1918 végén még nem okoztak konfliktust, sőt a pártok tagjai úgy gondolták, jótékonyan hatnak egymás politikai és társadalomszervező munkájára. A polgári radikálisok a szociáldemokratákra mint „fegyvertársakra”⁴⁴ tekintettek kezdetben. Olyan partnerekre, akik ugyan más társadalmi helyzetű emberek politikai akaratát reprezentálják, ugyanakkor partnerek az új Magyarország létrehozásában. Ahogy a párt egyik fő szervezője, dr. Lázár Bertalan kiemelte: „Tanuljon a középosztály a magyar, dicső szociáldemokrata párttól. Tömörüljön a középosztály a polgári radikális pártban, hogy a magyar szociáldemokrata párt párhuzamos politikai úton haladással a polgársággal dolgozzon a becsületes munka országának felépítésében.”⁴⁵

Az ellentétek azonban hamar kezdtek kirajzolódni. Alföldi Dávid vallásellenességgel támadta a szociáldemokratákat,⁴⁶ ami egy Egerhez hasonló érseki központban súlyos vádnak minősült, és alkalmas volt arra, hogy a város elégedetlen, ugyanakkor továbbra is vallásos lakóit elriassza a baloldaltól. Válaszul a szocdemek azzal vádolták a radikálisokat, hogy nem is rendelkeznek valós politikai programmal, csak vádaskodnak, pártjukban pedig helyet engednek reakciós személyeknek.⁴⁷ Az ellentét érdekessége az is, hogy a polgári radikálisok pártjában több izraelita tag volt, akiket a szociáldemokraták sokszor antiszemita vádakkal illettek.⁴⁸ Tavaszra a polgári radikálisok teljesen súlytalanná

41 Egeri Újság, 1918. november 22. 3.

42 HML IV-417/60. 2344. 23.

43 Egeri Újság, 1918. november 30. 2.

44 Egeri Újság, 1918. december 3. 1.

45 Egeri Újság, 1918. november 28. 2.

46 Egeri Újság, 1918. december 11. 3.

47 Egeri Újság, 1919. január 20. 1.

48 HML IV-417/60. 2344. 23.

váltak, míg az SZDP-n belül felerősödtek a szélsőséges, néhol valóban vallásellenes és antiszemita hangok.

Mivel magyarázható a baloldal megerősödése Egerben? A szociáldemokrata párt már azzal nagy népszerűsége tett szert, hogy a hazatért lakástalan katonáknak és a város munkanélkülieknek lakhatást és ellátást biztosított az időközben újra megnyílt egykori munkásotthonokban. Az egeri társadalom legkiszolgáltatottabb rétegjeinek való segítségnyújtás sokkal több embert szólított meg, mint a polgári radikálisok nőket emancipáló és vékony polgári középosztályra támaszkodó politikája. Másrészt a világháború évei alatt elhaló munkásszervezeteket az 1918 ősen kialakuló forradalmi helyzet újra életre hívta, és a szociáldemokrata párt a különböző szakmák dolgozóit tömörítő szakegyletek létrehozásával igyekezett biztosítani társadalmi bázisát.⁴⁹

A következő hónapokban valamennyi szakma létrehozta saját érdekvédelmi csoportját, melyek megalakulásukkal egy időben kinyilvánították belépésüket a szociáldemokrata pártba. 1919. január 2-án a létrejött a szakegyletek összefogását és koordinációját végző, elviekben független, a gyakorlatban viszont a szociáldemokratákat támogató Egeri Szaktanács.⁵⁰ A szakegyletek megalakulásának majd szociáldemokrata párthoz való csatlakozásának köszönhetően a baloldali politikai erők befolyása megnőtt a Nemzeti Tanácson belül. Az 1919 január 13-án létrejövő földműves- és kisgazda szakegylet⁵¹ közel négyezer főt számlált.⁵² A január 16-án felálló katona szakszervezet⁵³ megalakulásával a forradalmak történetének két legmeghatározóbb csoportja, a katonaság és a helyi parasztság egy része (főleg a kis- és középbirtokosok) is beállt a szociáldemokrata párt mögé. További komoly tényezőt jelentett a közlekedésben betöltött szerepük folytán stratégiai fontosságú vasutas szakegylet létrejötte.⁵⁴ Hamar követték példájukat Eger város alkalmazottai, valamint az egeri Bortermelő Szövetkezet is.⁵⁵

A szociáldemokrata párt megerősödésével együtt kezdett szerveződni egy radikálisabb, kommunista irányzat is. Az egeri munkásmozgalomban több évtizede lelkes szervező munkát végző Lájner Dezső, a nyomdászok kezdeti szervezkedésének élén álló Vályi István és a kezdetben köztársaságpárti, majd egyre radikálisabb nézeteket valló Kolacskovszky Lajos mellett egy-két nyíltan kommunista szereplő is felbukkant. Ilyen volt a földmunkások szakszervezete élén álló, a helyi „parasztpolitikust” megtestesítő Szepesi András,⁵⁶ valamint

49 *Kolacskovszky Lajos*: Az „őszirózsás”- forradalom és Kommün Heves megyében (Visszaemlékezések). Megyei Könyvtár Füzetei 17. Eger, 1969. 13.

50 *Csiffáry Gergely*: A Kommunisták Magyarországi Pártja egeri szervezete 1919. március 21. előtt. A Heves Megyei Levéltár közleményei 10. Eger, 1981. 68.

51 Egeri Újság, 1919. január 14. 2.

52 MNL HML V-72/b/5.

53 Egeri Újság, 1919. január 17. 1.

54 Egeri Újság, 1919. február 18. 2.

55 *Csiffáry G.*: A Kommunisták Magyarországi Pártja i. m. 68.

56 Uo. 64.

az orosz hadifogságból, vagy épp közvetlenül a polgárháborúból hazatérő személyek. Az őszi őrzsás forradalom hírére az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt (OK[b]P) magyar csoportja konferenciát tartott, melyen határozat született a Magyarországi Kommunista Párt létrehozásáról. A határozat értelmében egyes kommunisták hazautaztak Magyarországra, ahol november 20-án Budapesten megalakították a pártot.⁵⁷

A hazatérők között volt a Neszvadba Lajos néven született Németi Lajos is, aki könyvkötőként jól ismerte Vályit és a század elején szerveződő munkásmozgalmat, apja műhelyében dolgozva maga is bekapcsolódott a nyomdászok szervezkedésbe. Forradalmi nézetei miatt szembekerült mélyen vallásos és szigorú apjával. Oroszországi hadifogsága idején, jelezve szakítását családjával, nevét Németire magyarosította, és a moszkvai agitátorképző elvégzése után aktívan részt vett a zajló polgárháborúban.⁵⁸ Novemberben hazatért Magyarországra, és az őszi őrzsás forradalom hónapjaiban javarészt Budapesten tevékenykedett.⁵⁹ A KMP lapjaként megjelenő Vörös Újság egyik megalkotója volt, valamint december 12 és január 14-e között többedmagával Leninnél járt követként, hogy személyesen tájékoztassa a magyarországi szervező munka eredményeiről. Hazatérését követően a párt vezetősége többször küldte Egerbe, hogy a város ismerőjeként támogassa a legjelentéktelenebb politikai erőnek számító kommunista csoport szervezkedését, azonban a KMP-nek akkor és később sem jött létre hivatalos helyi szervezete.⁶⁰

Ez a radikálisan baloldali, az oroszországi bolsevizmus által inspirálódott csoport a helyi szociáldemokrata párt legszélsőségesebb szárnyát jelentette, akikhez a párt vezetősége és tagságának többsége is ellenségesen viszonyult. A kommunisták két legaktívabb képviselője, Schwartz Zoltán és Goldstein Adolf a szociáldemokrata nagygyűlések rendszeres résztvevői és felszólalói voltak. Megnyilvánulásaikkal azonban korántsem arattak osztatlan sikert a baloldali táboron belül. A kommunista hatalomváltás előtt alig két héttel, a március 10-én tartott szocialista nagygyűlésről erővel távolította el a tömeg Schwartzot és Goldsteint, amiért Kun Béláék letartóztatásával egy időben nyilvánosan hitet tettek a kommunista párt mellett. A gyűlésen résztvevő több száz ember kifütyülte őket, majd többen el akarták vezetni őket a helyszínről, miközben gyűlés vezetője, Vályi István a szólásszabadságra hivatkozva igyekezett védeni őket a felháborodott tömegetől.⁶¹ 1919. január 22-én ez a maroknyi ember először tartott hivatalosnak mondható találkozót a Fischer Jenő⁶² tulajdonában

57 *Milei György*: A Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának történetéhez. Párttörténeti Közlemények 4. évf. 4. sz. 1958. 165–166.

58 *Csiffáry G.*: A Kommunisták Magyarországi pártja i. m. 70.

59 *Dancza János*: Heves megyei internacionalisták a nagy októberi szocialista forradalomban. Az Egri Múzeum évkönyve 6. Eger, 1969. 324.

60 *Nagy J.*: Az 1918-as Polgári Demokratikus Forradalom i. m. 11.

61 Egri Újság, 1919. március 11. 1.

62 A helyi mérsékelt szociáldemokrata politikus, Fischer Manó testvére.

lévő főtéri Otthon Kávézóban.⁶³ Köztük volt a már említett Szepesi András, a katonaság körében agitáló Czvancziger Lajos, valamint a január 12-ei szociáldemokrata népgyűlésen provokatív beszédével fellépő és a mérsékelt szocdemek ellenszenvét kiváltó egykori kőműves, Jaksi Ferenc.

A január 15-én bolsevik mintára létrehozott Egri Munkástanács egyik fő feladatákként határozta meg egy polgárőrségnél sokkal hatékonyabb, főként önkéntes szakszervezeti tagokból álló rendőrség megszervezését. A közel kilencven főt számláló egység koordinációját Czvancziger végezte, aki minde mellett folyamatos átnevelő, agitációs munkát végzett az egri tisztek körében.⁶⁴ Munkájának köszönhetően hamar szembekerült mind az egykori polgárőrség vezetőivel, mind pedig az egri katonatisztek jelentős részével.

Az ellenforradalmi tábor

A Monarchia hadseregében szocializálódott hivatásos katonatisztek jelentős részének világháborús és hadifogoly tapasztalatainak köszönhetően volt fogalma a kommunizmusról. Az egri polgárőrséget vezető Mészöly Géza és barátja, az egri laktanyát irányító Milassin Kornél például együtt raboskodott az omszki fogolytáborban Kun Bélával és társaival. Miután többszöri kísérletet követően sikerült hazaszökniük, Milassin levelet írt a hadügyminisztériumnak Kun Béla felforgató tevékenységéről.⁶⁵ Barátja, az 1918 novemberében megalakuló polgárőrség élére kinevezett Mészöly Géza sem volt jobb véleménynyel a kommunistákról, köszönhetően annak, hogy a Munkástanács szárnya alatt felálló rendőrgárda 1919 februárjának végére már sokkal inkább a tanács fegyveres testületként és nem rendvédelmi szervként működött. Az addigra teljesen szétforgácsolódott, Mészöly által vezetett polgárőrséget március 1-én feloszlatták. A feloszlást követően az egykori polgárőrök továbbra hordták fegyvereiket, hiába született kormányrendelet az illetők teljes lefegyverzéséről.⁶⁶

Az ellenforradalmi tábor másik fő, bár kevésbé aktív csoportjának a klérus volt tekinthető. Az alsópapság körében sokan lelkesen álltak be a Nemzetőrség soraiba, de az egykori vallásos szervezeteket is cselekvésre intette a forradalom szele. Az Egri Katolikus Legényegylet 1918 novemberében tartott közgyűlésen az együletet Ifjúsági Körre nevezték át, mely ellen az egyesület atyja, dr. Nagy János hevesen tiltakozott. Egy hónappal később azonban a szervezet újra megbénult, és csak 1920-ban folytatta tovább működését.⁶⁷

63 Némethi Lajos: Egy internacionalista visszaemlékezései. 1917–1919. Bp. 1972. 45–46.

64 *Kolaczkovszky L.*: Az „öszirózsás” forradalom i. m. 15–16.; *Csiffáry G.*: A Kommunisták Magyarországi Pártja i. m. 64.

65 Az esetről később az Egri Népújság X. évf., 43. számában (1959. febr. 20.) számoltak be.

66 Egri Újság, 1919. március 1. 2.

67 *Szecske Károly*: Az egri kolping család. A katolikus legényegylet története (1860–2010).

Míg az ipari dolgozókat a szociáldemokráciának sikerült megnyerni, addig a parasztság szervezettebb része jobban vonzódott az egyház támogatását élvező csoportosulásokhoz. A forradalmi hevületben még 1918. november 10-én megalakult egy helyi földművestanács a helyi keresztényszocialista erők kezdeményezésére.⁶⁸ Mozgalmuk alig keltett feltűnést, szervezetlenségük miatt pedig hamar fel is oszlottak. Vallásos világnézetüktől függetlenül a földkérdést illetően is mérsékelt álláspontot képviseltek, mivel a beharangozott és várva várt földreform birtokosként kevésbé érintette őket, mint az agrárproletárok tömegeit. Bizonyos csoportjaik a polgári pártokat támogatva vették ki részüket a forradalmi munkából, miután vezető parasztpolitikusuk, Nagyatádi Szabó István is csatlakozott a kormányzathoz 1918 novemberében.⁶⁹

1919. január 19-én létrejött a Berinkey Dénes által vezetett kormány. Károlyi Mihály köztársasági elnök lett, a kormány tagságában pedig személyi változások mentek végbe, ami a politika balrafordulását eredményezte. A külpolitikai helyzet, a belpolitikai csatározások, valamint az ellenforradalmi csoportok és kommunisták aktivitása miatt a látszathatalommá váló kormányzat további reformokat fogadott el. Egy ilyen reformpontnak számított az állam és egyház szétválasztását befejező törvények meghozatala. Ez elsősorban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium különválasztásában nyilvánult meg, ami bár nem jelentette az egyházi iskolák államosítását, mégis éles ellentéteket eredményezett az iskolai hitoktatás kérdése körül. Az oktatásügyi miniszternek kinevezett ateista szociáldemokrata Kunfi Zsigmond, a KMP-hez csatlakozó tanítók és az 1919 elejére szélesre duzzadó szociáldemokrata tábor jelentős része támogatta a forradalmi hevületben az iskolai hitoktatás beszüntetését. A vallásügyi miniszter címére a református Juhász Nagy Sándort után a többek által alkalmatlannak tartott egri származású Vass Jánost jelölték. Vass szerette volna a magyarországi egyházakkal karöltve a kérdést a Közoktatásügyi Minisztériumtól a Vallásügyi Minisztérium alá helyezni, a minisztertanács azonban Kunfi és az addigra több befolyásos tárcát megszerző (és így a minisztertanácson belül is nagyobb befolyást szerző) szociáldemokraták hatására ezt a javaslatát elutasította.⁷⁰

A valláspolitikai intézkedések Egerben végérvényesen kialakították az ellenforradalmi tábor bázisát. Módly László, a vármegye alispánja 1918 telén nyíltan követelte Szmrecsányi érsek nyugdíjazását.⁷¹ A támadások hatására az országosan szerveződő Vallásvédelmi Szövetséghez csatlakozott az egri érsekség. Sem a kormányzat, sem az önkormányzatok nem kérték ki az egyházak véleményét, melyek ekkor továbbra is politikailag passzív magatartást képviseltek. Egerben az érsek helyett így továbbra is társadalmi munkában élen járó papok,

Eger, 2010. 42–45.

68 Nagy J.: Eger története i. m. 323.

69 Romsics I.: Magyarország története i. m. 118.

70 Tengely A.: A magyar egyházak i. m. 228.

71 MNL HML IV-417/60. 2344. 53–54.

főként Subik Károly és Nagy János, valamint a védnökségük alatt álló gyenge szervezetek léptek fel. A keresztényszocialisták úgy gondolták, hogy bár az erőviszonyok szemmel láthatólag kiegyenlítetlenek, a kérdést a lehető legszélesebb körben lefolytatott vitával kell megoldani.

1919. február 10-ére a városháza nagytermében gyűlést hívtak össze, melyre „vallás és pártkülönbség nélkül” a város valamennyi polgárát meghívták.⁷² Az ülést vezető jogakadémiai tanár, történész Breznay Imre a hatalmas tömeg és a szociáldemokraták obstruktív magatartása miatt a rendezvény beszüntetését szorgalmazta, azonban a jelenlévő főispán tartva a renitensektől átadta az ülés vezetését a szociáldemokrata Kolacskovszky Lajosnak. Azzal, hogy a vita irányítását átadták a szociáldemokratáknak, az érvek ütköztetésének lehetőségére nem nyílt alkalom. A disputa irányítását a szociáldemokraták ragadták magukhoz, aminek köszönhetően kiadtak egy nyilatkozatot, melyben üdvözölték Kunfi és a kormány intézkedéseit.⁷³

Összegzés

Az 1918 őszén lezajló katonai összeomlás és forradalmak erőteljesen hatottak Eger társadalmának mindennapjaira. Az országos események hatására változások történtek a helyi politikai életben, melynek köszönhetően a több éve hatalmon lévő elit mellett egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak az alsóbb társadalmi rétegekből származó egykori szakszervezeti vezetők és mozgalmárok. Mindez hasonlóan történt a vidék más városaiban, úgy gondoljuk azonban, hogy Eger esetében meghatározó volt a 19. század második felében lezajló gazdasági és társadalmi krízisek nyomán szerveződő mozgalmi élet, amely kitermelte a forradalmak során aktívan politizáló személyek egy jelentős részét. A polgári demokratikus forradalmat követő nehéz időszak 1918 és 1919 fordulójára az országos politikában az erőviszonyok balrafordulását eredményezte. A központi hatalom bénultsága, a hagyományos tradíciókat is fenyegető reformok, valamint a közélet radikalizálódása és az országot támadó haderők veszélyt jelentettek a belső rendre, ami a mérsékelt polgári, birtokos és arisztokrata személyeket ellenállásra sarkallta. Ennek országos jelentőségű kivetüléseként tartható számon az 1918 novembere és decembere folyamán létrejövő Ébredő Magyarok Egyesülete és a Magyar Országos Véderő Egylet.⁷⁴ Egerben az ellenállást választókat inkább a kényszerített vagy önkéntes háttérbe húzódás jellemezte. A Kommün hatalomra jutását követően a különálló ellenforradalmi csoportok azonban egymásra találtak és közösen szervezkedtek a proletárdiktatúra ellen. 1919. május elsején az egykori városvezetés és ellenforradalmi katonatisztek egy csoportja átvette a hatalmat a cseh hadsereg

72 Nagy J.: Az 1918-as Polgári Demokratikus Forradalom i. m. 13–14.

73 Egeri Újság, 1919. február 9. 1–2.

74 Romsics I.: Magyarország története i. m. 120–121.

által fenyegetett városban. A megmozdulást rövid időn belül leverték, azonban Tanácsköztársaság rendeletei (elsősorban a katolikus egyházat ért támadások) egyre szélesebb körben vívták ki a társadalom ellenszenvét az új hatalommal szemben.

PAP JÓZSEF

A DUALIZMUS KORI PARLAMENTARIZMUS TÉRBELISÉGE

A régiótörténeti konferencia tematikájához kapcsolódva jelen tanulmányban a dualizmus kori magyar parlamentarizmus választási eredményeinek regionális elemzésével fogok foglalkozni, és ennek keretében jutok el az Északkelet-Magyarországi régióhoz. A történeti keretet azonban tágabban értelmezve, az 1918-as év csak a végpontot fogja jelenteni ebben a vizsgálatban. A tanulmányban alapvetően négy kérdésre fókuszálok: 1. választások regionális megközelítése – *Hol?*; 2. a választók etnikai viszonyai – *Kik?*; 3. a választási aktivitás – *Hogyan?*; 4. a regionalitás, az etnikai szerkezet és a politikai aktivitás lehetséges összefüggései. Munkám során a parlamentarizmustörténeti adatgyűjtés eredményét fogom felhasználni.

A regionális megközelítés problematikája – hol?

Az első kérdés gyakorlatilag annak tisztázása, hogy releváns lehet-e a dualizmus kori parlamentarizmus esetében a regionális megközelítés, és tudományos értelemben megalapozott-e az északkelet-magyarországi terület parlamentarizmusának önálló vizsgálata. Nemcsak arról van-e szó, hogy egy önkényesen kijelölt területnek szeretnénk elemezni? Úgy gondolom ugyanis, hogy a dualizmus korának Magyarországon egyetlen területnek sikerült önmagát belpolitikai tényezőként megjeleníteni, ez pedig Erdély volt. Észak-Magyarország esetében ugyan történt kísérlet erre, amely talán legjobban a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesület (FMKE) mozgalmában érhető tetten, de az országgyűlési politizálásban az úgynevezett Felvidék képviselőinek nem sikerült tartósan napirenden tartaniuk a „felvidéki kérdést”. Egry Gábor ezzel kapcsolatban a következőképpen fogalmazott: *„Amennyiben tehát arra vagyunk kíváncsiak, létezett-e erdélyi és csehszlovákiai magyarság mint csoport, és velük erdélyi és felvidéki szellem mint valamiféle identitás vagy azt megalapozó csoportjellemző, akkor a csehszlovák közeg esetében inkább arról beszélhetünk, hogy a csoport, minden lehetséges előzmény ellenére, végül az első világháború után jött létre, az erdélyi magyarok csoportja viszont – noha ennek határa megváltozott 1918-at követően*

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt valamint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal NKFIH K 112 429 nyilvántartási számú, „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” címet viselő pályázata támogatta.

– *ténylegesen meglehetősen régóta létezett.*¹ Az idézet ugyan a magyar közösség önképével kapcsolatos, de arra is utal, hogy a regionális közösségtudat – amely nem csupán a magyarsággal kapcsolatban értelmezhető – Erdély esetében fogalmazódott meg a dualizmus időszakában, Észak-Magyarországon azonban nem tapasztalhatjuk ugyanezt. Ezzel a gondolattal egyetértve, nem tartom tudományosan elfogadhatónak azt az eljárást, ha valamilyen ismérvek alapján előzetesen kiválogatunk bizonyos vármegyéket – teremtünk ezáltal egy, a korban nem létező régiót –, majd erre nézve elvégzünk bizonyos számításokat. Ehelyett inkább az országos viszonyokból kell kiindulni, és azt követően kell feltenni azt a kérdést, hogy mutatkoznak-e olyan sajátosságok, melyek Északkelet-Magyarországot vagy az ország egyéb területeit a parlamentarizmus terén sajátos adottságokkal rendelkező területté teszik.

Két hagyományosnak mondható regionális megközelítésmód lehetne segítségünkre munkánk során. Az első a korabeli statisztikákban alkalmazott, Keleti Károly által kialakított beosztás (1. térkép). Ebben a rendszerben a Tisza jobb partjának vármegyéi és városai nagyjából megfelelnek a dualizmus kori északkelet-magyarországi régióknak. Ez a beosztás azonban nem lehet a vizsgálat alapja, hiszen csupán a statisztikai adatközlés rendszerét jelentette az adott időszakban.² Katus László azonban készített egy nemzetiségi alapú régióbeosztást (2. térkép), melynek során az ország területét az 1910-es népszámlálás nemzetiségi statisztikája alapján 7 régióra bontotta. Ez a regionális megközelítés a megyei adatokra alapozódott, úgy, hogy benne az azonos többségi nemzetiséggel rendelkező vármegyék alkottak egy-egy csoportot. Maradt azonban három terület, ahol egyik etnikum sem érte el az abszolút többséget, ezeket Katus László vegyesen lakott térségeknek nevezte el.³ Ebben a beosztásban azonban nem jelenik meg Északkelet-Magyarország – területe három etnikai régió között oszlik meg –, így igazából ezen az alapon sem lehet megközelíteni területünket. Valójában éppen a vizsgálat végpontján tudjuk csak megmondani, hogy létezik-e olyan sajátosság, amely alapján régióba/régiókban szerveződik az adott terület, melynek különálló vizsgálata a parlamentarizmus története szempontjából is releváns lehet.

Van azonban egy tényező, amelyre fel kell hívni a figyelmet, ez pedig a Katus-féle beosztás léptéke. A térképen jól látható, hogy Észak-Magyarországon a magyar többségű terület beékelődik a szlovák és a ruszin vidék közé. Ez azonban csak

1 *Egry Gábor*: Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944. Bp. 2015. 211.

2 *Nagy Mariann*: Nemzetiségi régiók, agrárregiók a 19/20. század fordulóján. Közép-Európai Közlemények 1. (2008) 96.

3 *Katus László*: Über die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Grundlagen der Nationalitätenfrage in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. In: Die nationale Frage in der Österreichisch – Ungarischen Monarchie, 1900–1918. Szerk. Hanák Péter. Bp. 1966. 149–216. Katus László által alkotott területek a következők: Felső-magyarországi szlovák többségű régió; Északkelet-magyarországi ruszin régió, Kelet-Magyarország és Erdély román többségű régió, Dél-erdélyi román–szász régió, Dél-magyarországi német–szerb–román többségű régió, Nyugat-magyarországi német–horvát többségű régió, Magyar többségű régió.

amiatt következik be, mert Katus László megyei összesítéseket vett figyelembe. Ha az alacsonyabb közigazgatási egységeket nézzük, akkor Zemplén vármegye északi járásai összekötik a két nemzetiségi többségű régiót. Hiszen a Gálszécsi, a Homonnai, a Nagymihályi, a Sztópkói és a Varannói járás szlovák többségű volt, míg a Mezőlaborci és a Szinnai ruszin. Csak a dél-zempléni járasok – Bodrogi, Sárospataki, Sátoraljaújhelyi, Szerencsi és Tokaji járás –, valamint a rendezett tanácsú városok – Sátoraljaújhely és Sárospatak – tartoztak igazából a magyar nyelvterülethez. Ha a vármegyei alapú regionális szerkezet helyett a megyei szint alatt húzzuk meg a határokat, akkor az északkeleti terület két egységre esik szét, egy nemzetiségi sávra – szlovák és ruszin többségűre – és a magyar nyelvterület peremvidékére.

Korábbi munkáimban már többször hivatkoztam arra, hogy a választókerület etnikai szerkezete befolyásolta a választási eredményeket.⁴ Ráműtöttem arra, hogy a nemzetiségi lakossággal bíró vidékek a kormánypárt stabil bázisai voltak. Azt is bizonyítottam, hogy bár nem állnak rendelkezésre választókerületi adataink a választók etnikai szerkezetéről, a megyei összesítések alapján azonban az valószínűsíthető, hogy – az erdélyi vármegyét leszámítva – a lakosság etnikai megoszlásának adatai korreláltak a választók etnikai adataival. Tehát úgy is fogalmazhatunk, hogy a nemzetiségi területek alapvetően nemzetiségi választói dominánsan a kormánypártot vagy az ún. jobboldali ellenzéki pártokat támogatták, míg a magyar lakosságú kerületekben a közjogi ellenzék komoly kihívóként jelenhetett meg. Tehát ha Északkelet-Magyarországot úgy közelítjük meg, mint három eltérő karakterekkel rendelkező nemzetiség érintkező területe, akkor kaphatunk egy olyan értelmezési keretet, melynek vizsgálata már releváns lehet számunkra, hiszen ezen a vidéken a nemzetiségi szempont tesztelhető.

A vármegyei szint azonban erre nem alkalmas, mindenképpen a választókerületekre kell tekintettel lennünk. Ahhoz pedig, hogy adatainknak jelentést tudjunk kölcsönözni, azt is meg kell vizsgálnunk, amihez képest az esetleges eltérést ki tudjuk mutatni, tehát az országos adatokat. Egy ilyen – régióra koncentrált – elemzést mindenképpen egy tágabb kontextusba kell tehát ágyazni.⁵

A választókerületek etnikai szerkezete – kik?

A kérdés vizsgálatához azonban az etnikai adatainkat egy új horizonton, a választókerületek szintjén kell megjeleníteni, melyet leglátványosabban térkép segítségével

4 Pap József: Kísérlet a magyarországi választókerületek 20. század eleji etnikai karakterének meghatározására. Közép-Európai Közlemények 3. (2010) 38–39.

5 Regionális megközelítésre példa Cieger András munkája, melyben egyébként a szerző éppen azt állapította meg, hogy a lokális elit regionális kapcsolatrendszerét elemezve, a „kárpátaljai régió” esetében, a dualizmus végén sem lehet beszélni az eliten belüli regionális összefonódásról. Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. Korall 13. (2003) 104.

gével tudunk bemutatni. Ennek kapcsán azonban célszerű néhány szóban szólni a térképkészítés munkájáról, hiszen ez a terület a történészek számára általában ismeretlen.

A választókerületi térképek létrehozásához először el kellett készítenem Magyarország választókerületi alaptérképét. Ezt két forrás segítségével állítottam elő, az egyik a Fodor Ferenc-féle térképek, a másik pedig Kreith Béla térképei. Fodor Ferenc 1920-ban készült választási térképsorozata jól ismert a történészek körében, gyakran használják azt illusztráció gyanánt.⁶ Fodor választási térképei a magyar választási földrajz első nagy alkotásai voltak, melyeket a Teleki Pál által vezetett béke-előkészítő munka során Teleki felkérésére készített Fodor. A térképek 1861-től 1918-ig választásonként ábrázolják a választások eredményeit. A térképekkel kapcsolatban tematikai szempontból az a legnagyobb probléma, hogy valójában nem a választások eredményeit mutatják be, hanem egy-egy kiválasztott, de a címben meg nem nevezett évben tapasztalható állapotot. Példaként említhető, hogy az 1896–1901-ig címet viselő térkép⁷ az 1901 eleji helyzetet ábrázolja, amely az 1896-os választási eredménytől 40 esetben tér el. Az 1905-ös adatai⁸ pedig 33 esetben térnek el a valóságos választási eredményektől. Ez utóbbi térkép például inkább szól a Szabadelvű Párt bomlási folyamatáról, mint az 1905 eleji választási eredményekről. Fodor térképeit térképkészítéshez is nehéz felhasználni. Ennek igazából az az oka, hogy gyakorlatilag nem felelnek meg a térkép definíciójának, hiszen nem adják meg a kicsinyítés méretarányát, és azt a vetületi rendszert, amiben elkészültek. Ennek hiányában pedig nagyon nehéz általuk modern alaptérképet készíteni. Ha meg is oldjuk a digitalizálást, és elkészítjük az alaptérképet, akkor is adódik még egy probléma: a 413 kerületből álló területi rendszer, melyet ábrázol, csak az 1876 utáni rendes választásokon volt érvényben, tehát az 1861 és 1876 közötti időszak választásai nem ábrázolhatók rajta. Fodor ennek ellenére elkészítette az 1876-os megyereform előtti választások térképeit is, melyeket az 1876 utáni kerületi hálózatra vetített. Jelenleg sajnos nem tudok arról, hogy létezne olyan térkép, melynek segítségével az 1876 előtti kerületi határok megrajzolhatók. Ennek hiányában csak 1876-tól tudom az alaptérképet használni. Az ehhez hasonló problémák azonban nem minden történelmet foglalkoztatnak, hiszen a földrajzi szemléletre kevésbé ügyelő kollégák gyakran használnak olyan alaptérképeket előadásaik, publikációik szemléltetéshez, melyek nem felelnek meg az elemzett korszak közigazgatási rendszerének. Gyakran találkozni például olyan munkákkal, melyben az 1876 utáni megyebeosztás köszön vissza egy 19. század eleji vagy akár 18. századdal foglalkozó tematikus térképen.

Kreith Béla választókerületi térképei már kevésbé ismertek és használtak. Az első ilyen munkáról egy 1883-as hirdetésben olvashatunk.⁹ Nagyobb

6 *Hajdú Zoltán*: A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései. *Múltunk* 17. (2006) 1. 144–145.

7 <http://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep/eredeti/1896-1901.gif>, letöltés 2019. ápr. 1.

8 <http://mpgy.ogyk.hu/mpgy/valasztasiterkep/eredeti/1905-06.gif>, letöltés 2019. ápr. 1.

9 *Budapesti Hírlap*, 1883. január 15. 6.

visszhangot váltott ki a Freytag Gusztávval közösen előállított 1886-os alkotás. Ezen a térképen az 1884-ben megválasztott magyar és az 1885-ben megválasztott osztrák parlamentet ábrázolták. A térkép maga 53×69 cm méretű volt, és a Monarchia egész területét bemutatta. Már ezen a térképen megjelent a Fodor által is használt színek, a kormányoldalt zölddel, az ellenzékét pedig pirossal jelölték. A térképen nemcsak a képviselő pártállását tüntették fel, hanem a politikusok neveit is megjelenítették a szerzők.¹⁰ Kreith készített ilyen térképet az 1892-es, az 1896-os, az 1905-ös és az 1906-os választásokról is. Az alaptérkép elkészítéséhez az 1892–1897 évi jelzéssel ellátottat használtam fel.¹¹ A georeferálást, tehát a digitális átrajzolást, a QGIS szabad licencű térképszoftver segítségével végeztem, Rózsa Sándor segítségével. Mivel a georeferálás során a térképet egy ma is használt vetületrendszerhez és Magyarország térképéhez is igazítani kell, a WGS 84/Pseudo-Mercator rendszert választottuk. Az elkészült alaptérkép így kompatibilissé vált a Google térképszolgáltatásával, és ezáltal az ARCANUM által digitalizált térképekkel.¹² Az így elkészült alaptérkép már megfelel a mai modern elvárásoknak. Ennek alapján lehetett azt összekapcsolni Demeter Gábor kutatócsoportjának munkájával.¹³

Az így elkészült alaptérképet fel lehet használni a nemzetiségi viszonyok ábrázolására is. Korábban is készítettem ilyen etnikai térképet,¹⁴ akkor azonban a járási adatokból kiindulva, becslést alkalmaztam. Az akkori munka során az 1910-es népszámlálási statisztika járássoros adatai alapján kapcsoltam össze a választókerületi és a járási térképet, és a választókerületi szinten összesítettem a járásrészek adatait. Az alkalmazott eljárás azt feltételezte, hogy a járás minden pontjára ugyanazok az adatok voltak jellemzőek. Ez természetesen nem felelt meg a valóságnak, hiszen nem volt tekintettel például a lakott és lakatlan területekre, a járások egymástól eltérő karakterű részeire, ekkor azonban még nem ált rendelkezésre pontosabb lehetőség. Az elmúlt években azonban, a képviselőházi kutatással párhuzamosan, adatbázisomban létrehoztam egy olyan táblastruktúrát, melynek segítségével a választókerületekhez tartozó települések adatait lehet kerületenként összesíteni. A kiinduló forrásként felhasznált 1913-as településnévtárban 12 542 helységnév szerepel,¹⁵ az a lista

10 *Hanusz István*: Az ausztriai és magyarországi képviselő-választó-kerületek térképe. *Földrajzi Közlemények* 14. (1886) 537–538.

11 MNL OL S75-No.100. Az 1896–1901-i orsz. képviselő-választókerületek térképe

12 Georeferálással kapcsolatban lásd: *Magyari-Sáska Zsolt*: A székelyföldi vármegyék az Osztrák–Magyar Monarchia vármegye-térképei alapján készült georeferált online térinformatikai adatbázisa. *Modern Geográfia* 11. (2017) 3. sz. 1–17.

13 *Atlasz a dualizmus kori Magyarország regionális társadalmi-gazdasági folyamatainak tanulmányozásához*. Szerk. Demeter Gábor, Németh Gábor, Nagy Mariann, Szulovszky János, Bottlik Zsolt, Frisnyák Zsuzsa, Nagy Béla, Radics Zsolt, Szabó Gergely, et al. Bp. 2017.

14 *Pap J.*: Kísérlet a magyarországi i. m. 41.

15 Az 1913-as listát tartalmazza az eredeti köteten túl: *Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára*, 1913. Bp. 2006.

természetesen vármegyei-járási rendben maradt fent, ezeket kellett választókerületekhez rendelni. Az 1878 után működésben lévő választási rendszerben 413 választókerület szerepelt, ezzel szemben az ország közigazgatása 1876-ban 530 járásra, rendezett tanácsú vagy törvényhatósági jogokkal felruházott városra oszlott, 1910-ben pedig 580 hasonló egységgel számolhatunk. A két rendszer – közigazgatási és választókerületi beosztás – között tehát jelentős különbség volt. A községek pontos kerületi besorolása az 1899. évi XV. törvénycikk 8. paragrafusának következtében keletkezett listák segítségével volt elvégezhető.¹⁶ Ez a törvény ugyanis a vármegyéket többek között arra is kötelezte, hogy településenként határozzák meg a választók útiköltségére fizethető költségtérítés maximumát, és ezt, a kerületenkénti bontásban összeállított határozatot, terjesszék a belügyminisztérium elé.¹⁷ A problémát már csak az jelentette, hogy a két metszet között – az 1898. évi IV. törvénycikk hatására¹⁸ – jelentősen megváltozott a magyarországi települések elnevezése, így a két adattáblában szereplő községek csak manuálisan voltak beazonosíthatók.¹⁹ Ezt a munkát elvégeztem, így ma már olyan adatsorokkal tudok szolgálni, melyek korábban ebben a bontásban még sohasem léteztek. Mivel Demeter Gábor kutatócsoportja az 1910-es népszámlálási statisztika alapján rögzítette a települések községsoros adatait,²⁰ erre támaszkodva én választókerületi statisztikát tudok készíteni. Ez a rendszer azonban nem működik azon városok esetében, melyek több választókerületre oszlanak (9 település 28 választókerülete tartozik ide), hiszen a települések belső adatai ismeretlenek, egy-egy város, Budapest kivétel, egy-egy sorban szerepel. A kutatás ezen szakasza után állíthattam össze egy olyan térképet, mely a kerületek etnikai sajátosságait mutatja be (3. térkép).

16 Magyar törvénytár. Bp. 1899–1918. (a továbbiakban: CJH) 1899. évi törvénycikkek. 24. ([https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89900015.TV&targetdate=&printTitle=1899.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev,letöltés 2019. ápr. 1.](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89900015.TV&targetdate=&printTitle=1899.+%C3%A9vi+XV.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev,letöltés%202019.%20ápr.1.))

17 A listát közli *Szivák Imre*: Országgyűlési képviselőválasztás és curiai bíraskodás codexe. Bp. 1901. 605–1001.

18 CJH 1898. évi törvénycikkek. 23. ([https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89800004.TV&targetdate=&printTitle=&referer=1000ev,letöltés 2019. ápr. 1.](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89800004.TV&targetdate=&printTitle=&referer=1000ev,letöltés%202019.%20ápr.1.))

19 A helységnevekkel kapcsolatban általában: *Mező András*: A magyar hivatalos helynévadás. Bp. 1982.; a névváltoztatás kérdését folyamatában tekinti át: *Bartos-Elekes Zsombor*: A hatalom névrajza – a névrajz hatalma. Földrajzi Közlemények 140. (2016) 2. sz. 124–134.; A munkát *Gyalay Mihály*: Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon. Bp. 2006. alapján végeztem el, problémát alapvetően az jelentette, hogy a Szivák Imre által közölt listákon egyszerre szerepelnek az 1898 előtti és utáni helynevek. Ugyanis a lista elkészültekor bizonyos megyékben már túl voltak a települések átnevezésén, máshol pedig még el sem kezdték azt.

20 *Demeter Gábor, Szulovszky János, Frisnyák Zsuzsa, Nagy Béla, Bottlik Zsolt, Jakobi Ákos, Radics Zsolt, Péntes János, Nagy Mariann, Németh Gábor, Kővári Ágnes, Bán Gergely*: A történeti Magyarország település, járás és megye szintű adatbázisa a társadalmi, gazdasági és demográfiai folyamatok tanulmányozásához 1869–1914. Bp. 2017. ([http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka, Térinformatikai rendszer kiépítése Magyarország és az Osztrák–Magyar Monarchia történetének tanulmányozásához](http://www.gistory.hu/g/hu/gistory/otka,Térinformatikai%20rendszer%20kiépítése%20Magyarország%20és%20az%20Osztrák-Magyar%20Monarchia%20történetének%20tanulmányozásához))

Az adataimat azonban táblázatos formában is áttekinthetővé tudom tenni, és meg tudom vizsgálni Katus László által képzett régió választókerületeinek domináns nemzetiségeit. Az alábbi táblázatban az 1910-es népszámlálási statisztika alapján összesített adatokat használok fel, az első adat az 50%-os többség figyelembevételével került kiszámításra, a zárójelben közölt pedig a 60%-os többséget mutatja. A táblázatba nem soroltam be a több kerületre oszló városokat.

**Választókerületek többségi nemzetiségei
Katus László regionális beosztása alapján 1910**

	Magyar	Német	Román	Szlovák	Ruszin	Szerb	Horvát	Szlovén	Vegyes	Összes
Északkelet-magyarországi ruszin régió	3, (2)	0, (0)	2, (1)	1, (1)	8, (5)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	2, (7)	16, (16)
Felső-magyarországi szlovák többségű régió	6, (4)	1, (0)	0, (0)	42, (34)	1, (1)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	3, (14)	53, (53)
Kelet-Magyarország és Erdély román többségű régió	3, (3)	0, (0)	48, (41)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	5, (12)	56, (56)
Magyar többségű régió	166, (159)	6, (5)	10, (5)	10, (8)	0, (0)	0, (0)	1, (1)	1, (1)	8, (23)	202, (202)
Kelet-Magyarország és Erdély román többségű régió	3, (3)	0, (0)	48, (41)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	5, (12)	56, (56)
Dél-erdélyi román-szász régió	1, (0)	1, (0)	2, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	5, (9)	9, (9)
Dél-magyarországi német-szerb-román többségű régió	6, (5)	4, (2)	3, (0)	0, (0)	0, (0)	4, (2)	0, (0)	0, (0)	22, (30)	39, (39)
Nyugat-magyarországi német-horvát többségű régió	3, (3)	5, (4)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	0, (0)	1, (2)	9, (9)
Összes	188, (176)	17, (11)	65, (47)	53, (43)	9, (6)	4, (2)	1, (1)	1, (1)	47, (98)	385, (385)

A táblázat alapján jól látható, hogy a Katus-féle beosztás ehhez a vizsgálathoz túl elnagyolt. Hiszen az eleve vegyesnek tekintett területek kivételével minden régióban nagyszámban találunk olyan kerületet, amely nem felel meg a régió karakterének. A későbbiekben tehát elsősorban a kerület nemzetiségi jellegét fogom használni, nem pedig regionális elhelyezkedését. Ezt követően helyezem el térben a hasonló adottságokkal rendelkező kerületeket, segítve ezáltal a regionalitás sajátosságok felismerését.

Választói aktivitás – hogyan?

A parlamentarizmus természetesen nem nélkülözi az állampolgárok aktív közreműködését, a választásokon való részvételt. A modern politikatudományt is igen aktívan foglalkoztatja az a kérdés, hogy tulajdonképpen miért is vesznek részt a választópolgárok a választásokon. Bernard Grofman három választói aktivitás szintjét befolyásoló tényezőt emel ki áttekintő jellegű tanulmányában. Ezek közül az első annak a hivatalnak a presztízse, amelyről a választás szól. Ezt követik a választást akadályozó tényezők (választói névjegyzék, választás időpontja, választás helyének megközelíthetősége, a részvétel materiális költségei), melyek természetesen negatívan befolyásolják a részvételi adatokat. Valamint hatással bír a választási rendszer jellege, tehát az az alapvető kérdés, hogy van-e egyáltalán reális lehetősége az ellenzéknek a jelöltjük pozícióba juttatására. Ezen tényezőknek a változása a választási hajlandóság emelkedésével vagy csökkenésével jár együtt. A választási részvételt emelheti továbbá Grofman szerint a választási verseny élessége is, melyből következően az egyéni szavazatoknak jóval nagyobb jelentőségük lehet.²¹ A választói magatartást befolyásolhatják szociológiai szempontok is. A 20. század korábbi időszakaira vonatkozó nyugat-európai és észak-amerikai kutatások megállapításai szerint a férfiak nagyobb választási hajlandósággal bírtak, ami szintén igaz a fiatalabb korosztályokra és a kevésbé helyhez kötött csoportokhoz tartozókra. Ezeknél a tényezőknél azonban jóval jelentősebb pozitív összefüggés találtak a kutatók a jövedelmi viszonyok, a végzettség és a választási hajlandóság között. Ezen tényezők hatását azonban intézmények és a társadalmi sajátosságok gyengíthetik.²² A választási részvétel aránya tehát olyan adat, amely sokat elárul magának a rendszer társadalmi beágyazottságáról, annak támogatottságáról. Feltéve természetesen azt, hogy a hatalom önmagának a legitimitációját nem éppen a választópolgárok választásra kényszerítésével teremti meg mesterségesen.

A választáson való részvétel kérdésével természetesen a hazai politológia is foglalkozik. Kifejezetten érdekes most a mi szempontunkból a közélettől elfordult emberek csoportja, mellyel a hazai munkák is részletesen foglalkoznak. Őket

21 *Bernard Grofman*: Politikai gazdaságtan: a downsi perspektíva. In: A politikatudomány új kézikönyve. Szerk. Robert E. Goodin – Hans-Dieter Klingemann. Bp. 2003. 662–663.

22 Politikatudományi enciklopédia. Szerk. Vernon Bogdanor. Bp. 2001. 706.

a „politikai névtelenek” megnevezéssel illetik a politológiai szakirodalomban. Az ezredforduló magyar társadalmának a tizedét sorolják ebbe a kategóriába. Egy dualizmus kori parlamentarizmussal foglalkozó kutatás szempontjából természetesen elsősorban nem a konkrét értéknek van jelentősége, hanem a hozzá kapcsolódó magyarázatoknak lehet relevanciája. Mivel látják tehát általában indokolhatónak a politológusok az ezredforduló tájékán kimutatható apolitikus magatartást? Az első ilyen tényező a társadalmi rétegződés, minél alacsonyabb státusban találunk tehát egy csoportot, annál alacsonyabb körökben a választási hajlandóság. Nem beszélhetünk azonban arról, hogy a társadalmi státusz automatikusan politikai magatartásformává, politikai orientációvá konvertálódna. A magyar kutatások azt bizonyítják, hogy a hatalom negatív megítélése is csökkenti a választói aktivitást. Az állampolgár ugyan elégedetlenül szemléli a hatalom működését, mivel azonban korlátozottan ítéli egyéni befolyásolóképességét, távollétével jelzi a rendszer elutasítását. Negatív befolyást gyakorol a részvételre az is, ha a társadalomban „fejletlen a kollektív cselekvés készsége és az állampolgári önszerveződések kezdetlegesek, ha a mindennapi érdekkifejtés és érdekérvényesítés intézményei nem működnek”. Növelheti még a részvételi hajlandóságot a pártokhoz való kötődés, valamint ennek hiánya ellentétes folyamatokat indukálhat.²³ A hazai politológusok a rendszerváltás időszakának nemzetközi szinten is alacsony választói aktivitását részben a „demobilizáció örökségével” magyarázták, melyet az 1867 és 1939 közötti időszak szűk választójogával és az akkori versenykorlátozással láttak összefüggőnek.²⁴ A domináns pártrendszer érdemben ugyanis nem biztosította a politikai váltógazdálkodás lehetőségét. Az 1848-as választójogi reformmal megnyílt ugyan az út a lakosság egy jelentős része számára a választásokon való részvételre, a társadalom politikai mobilizációja azonban nagyon alacsony volt, ami a pártrendszer központi kérdéseként megjelenő közjogi probléma abszolutizálásából vezethető le.²⁵

A fent ismertetett elméletek természetesen mechanikusan nem használhatók fel a dualizmus kori viszonyok jellemzésére, de felhívják a figyelmet a választási aktivitás kérdésére, melyet akár a regionális sajátosságok oldaláról is meg lehet közelíteni.

A dualizmus időszakának választási rendszerével több oldalról foglalkozott már a hazai történetírás. A szakirodalom előszeretettel tárgyalja a nyílt választási rendszert, melynek megítélése eléggé ellentétes. A kutatók egy része úgy tekint rá, mint ami alapvetően akadályozta a politizálást, és a kormányoldal számára teremtett kedvező terepet, míg mások úgy látják, hogy ennek a tényezőnek volt ugyan ilyen szerepe, de mivel a korszak embere alapvetően hozzá volt szokva ehhez, döntő mértékben nem ez okozta a kormánypárt választásról választásra bekövetkező győzelmét. Kevesebb figyelem jut azonban egy másik

23 *Gazsó Ferenc – Stumpf István: A választói magatartás és a pártok társadalmi beágyazottsága.* In: A politikatudomány arcai. Szerk. A. Gergely András – Bayer József – Kulcsár Kálmán. Bp. 1999. 308–311.

24 *Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor: A magyar politikai rendszer.* Bp. 2003. 45.

25 *Körösényi A. – Tóth Cs. – Török G.: A magyar politikai i. m.* 17–18.

kérdésnek, amely már szorosan összefügg a választói aktivitással: mit is értünk tulajdonképpen győzelem és választás alatt? Ugyanis a kor talán legérdekesebb szabálya az volt, hogy ellenjelölt hiányában magára a konkrét választásra nem is került sor, nem volt ugyanis minimális részvételi küszöb. Valamint mivel a rendszer csupán az egyéni mandátumokat ismerte, nem volt jelentősége vesztésre leadott szavazatoknak sem, a győztes „mindent vitt”. Abban az esetben tehát, ha egy pártnak nem volt esélye a kerület meghódítására, nem is volt sok értelme jelöltet indítania, mely csak felesleges kortes költséget jelentett a kandidált számára. A korabeli statisztikák az egyjelöltes választás esetében például a választókerület összes lehetséges szavazatát – a kerület választóinak összlétszámát – megszorozták az adott párt tényleges szavazatainak országos arányával, és az így kapott számot az egyedül induló jelölt pártjának országos összesítéséhez számolták, és a pártra leadott szavazatként jelenítették meg.²⁶ Az köztudomású, hogy igen magas volt az ilyen választás nélküli mandátumszerzések aránya, a kérdés már csak az, hogy pontosan mekkora és ennek milyen regionális, etnikai jellemzői voltak.

Parlamentarizmustörténeti kutatócsoportunk összegyűjtötte a dualizmus kori választási eredményeket. A kérdés megválaszolásához azonban csak 1892-től állnak rendelkezésre olyan viszonylag teljes körű és elemezhető adatok, melyek szólnak a konkrét választási eredményről és az ellenjelöltekről.²⁷ Ezért az 1892-es évtől az 1910-es évig lezajlott 5 választás 2065 megmértetésének adatát vetem össze a Katus László által kijelölt régiókkal, majd a választókerületi sajátosságaival. Öt választást elemzek, mivel vizsgálatból kizárom az 1906-os adatsort, ekkor ugyanis a Szabadelvű Párt összeomlásának következtében olyan sajátságos viszony alakult ki, mely a végeredményt túlságosan eltorzítja.²⁸

Néhány mondatban szólni kell még az választási adatoknak az elemzés lehetőségeit korlátozó sajátosságairól. A választási eredményeket és az ellenjelölteket elsősorban a sajtóból lehet összegyűjteni.²⁹ Külön problémát jelent azonban, hogy a választások előtt közölt jelöltlisták nem azonosak a konkrétan megmértetett személyek névsorával, ugyanis a jelöltlisták a kandidáltakat tartalmazzák, köztük azokat is, akik végül nem fogadták el a jelölést, vagy időközben visszaléptek. Jelöltet állítani pedig a választás kezdetéig lehetett. A másik gond, hogy a tudósítások gyakran nem közölnek számokat, csak azt írják, hogy nagy

26 A magyar királyi kormány 1904. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp. 1905. 435.

27 Kivéteklént említhető a mai Romániához tartozó területre vonatkozó teljesség igényével összeállított adattár, mely tartalmazza az ellenjelöltek ismert adatait is. *Vlad Popovici – Pál Judit – Fehér Andrea – Ovidiu Emil Iudean: Parliamentary Elections in Eastern Hungary and Transylvania (1865–1918)*. Wien. 2018.

28 Az eljárással kapcsolatban lásd: *Pap József: Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások eredményeinek statisztikai vizsgálata*. In: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Szerk. Pap József. Bp. 2014. 89–90.

29 Az adatok legfontosabb forrásai a Budapesti Hírlap, a Pesti Hírlap és a Pester Lloyd vonatkozó évfolyamai voltak. Mivel egyik sajtótermék sem tartalmazott mindenre kiterjedő listát, azokat egymással is össze kellett vetni.

többséggel győzött valaki, vagy csupán a konkrét szavazattöbbséget jelölték meg, a résztvevők száma azonban ismeretlen marad. Ezekben az esetekben tudunk a választásról, de arányokat nem tudunk számolni. Így sajnos nem tudok egy olyan, minden választásra és kerületre kiterjedő adatsorral szolgálni, melyhez napjaink választásainak esetében hozzá vagyunk szokva.³⁰ A kerületek 10%-ában nincs részletes információ a választásról, további 10%-ban ismeretlen a győztesre leadott pontos szavazatszám vagy a résztvevők aránya. Az elemzendő 5 választás esetében tehát a kerületi eredmények 80%-ánál van a választások részleteire vonatkozó pontosabb tudásunk. Ezen belül azonban külön kategóriát jelentenek az egyjelöltes választások, valamint azok az esetek, amikor a választás közben lépett vissza az egyik jelölt, melyet pedig a választás félbeszakadása követett. Összességében 568 egyjelöltes választásról tudunk, amely mellett még 70 választás szakadt félbe az esélytelen ellenjelölt visszalépése miatt. Ez a két kategória képezte az egyhangú választásokat, melyek az összes ismert mandátum 31%-át tették ki. Igazából tehát körülbelül a mandátumok felénél tudunk valós részvételi adatokkal és győzelmi arányokkal számolni.

A vizsgálatunk nem lehet teljes körű, de ezen korlátok ismeretében elvégezhető. Célszerű is elvégezni, hiszen a részvétel sajátosságai nemcsak az adott korszak keretein belül értelmezhetők, hanem feltehető az a kérdés is, hogy napjainkból visszatekintve, egy jóval korlátozottabb rendszerben – nyílt szavazás, szűk választójog, domináns pártrendszer – milyen részvételi adatokat tapasztalunk, hiszen gyakran az akkori alacsonynak tekintett értékekből vezetnek le a mostani sajátosságokat.

Fontos kérdés, tehát hogy egy területen mennyire tekinthető aktívnek a politikai élet, ennek bemutatásához a rendes választások eredményeit fogom felhasználni. Az elemzés elvégzéséhez a győztesre leadott szavazatok nyers adataiból öt kategóriát képeztem. Versenyhelyzetről beszélek akkor, ha a győztes 60% alatti eredményt ért el, domináns győzelemről, ha 61 és 90% közötti eredményt és esélytelen jelöltről, ha a győztes szavazati aránya 90% feletti volt. Külön kategóriát jelent az egyjelöltes választás, amely a helyi politikai apátia mutatója lehet, hiszen a képviselőnek még kihívója sem volt. Létre kellett azonban hozni egy ötödik, ismeretlen csoportot is, amely azt mutatja meg számunkra, hogy több jelölt volt, csak a választás számszerű eredményéről nincs információ. A kategóriák statisztikai elemzése mellett azonban a nyers eredményeket, a rendelkezésre álló részvételi és győzelmi arányok más számszerű adatokkal is összevethetők. Ezt a korrelációs elemzést az 1910-es népszámlálás eredetileg községsoros, de választókerületi szinten összesített értékeivel fogom elvégezni. Reflektálva Bernard Grofman idézett téziseire, felteszem azt a kérdést, hogy: volt-e összefüggés ezen értékek és a választási részvétel (nem pedig eredmény!) között?

Most nézzük tehát elsőként a választási eredmények országos adatait. Az alábbi táblázatban az 5 választási év eredményeit foglaltam össze.

30 Az adatok elérhetők a Nemzeti Választási Iroda honlapján (<http://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/tmd1.jsp?TIP=2>)

**Az 1892 és 1910 közötti választások eredményeinek megoszlása
a győztes jelölt győzelmi arányából képzett kategóriák alapján**

		Nincs választás	Esélytelen ellenjelölt	Domináns győztes	Verseny- helyzet	Választás ismeretlen eredményel	Összesen
1892	érték	160	24	85	78	66	413
	%	38,7%	5,8%	20,6%	18,9%	16,0%	100%
1896	érték	121	42	134	113	3	413
	%	29,3%	10,2%	32,4%	27,4%	0,7%	100%
1901	érték	116	30	108	147	12	413
	%	28,1%	7,3%	26,2%	35,6%	2,9%	100%
1905	érték	82	28	133	119	51	413
	%	19,9%	6,8%	32,2%	28,8%	12,3%	100%
1910	érték	88	22	119	95	89	413
	%	21,3%	5,3%	28,8%	23,0%	21,5%	100%
Összesen	érték	567	146	579	552	221	2065
	%	27,5%	7,1%	28,0%	26,7%	10,7%	100%

Az országos választási eredményekből az látszik, hogy 1892 és 1910 között fokozódott a választási küzdelem hevesége, pontosabban csökkent azoknak a választásoknak az aránya, melyben vagy nem került sor gyakorlati megmértetésre, vagy a kihívó nem rendelkezett érdemleges támogatottsággal. Ha azonban a lebonyolított és ismert adatokkal rendelkező választási eredmények átlagát vizsgáljuk meg, akkor elég statikus képet kapunk. Hiszen a győztesek szavazati arányának átlaga ezen az öt választáson 61 és 65%-os érték között szóródott. (1892: 62,8%, 1896: 64,4%, 1901: 62,5%, 1905: 66,2%, 1910: 61,3%) Az egyhangú választások csökkentek ugyan, de az ismert adataikból úgy tűnik, hogy a két politikátörténetileg jelentős választás (1896 és 1901) esetében sincs jelentős eltérés a 62% körüli győzelmi aránytól.

1910-ben ez a folyamat megfordulni vagy legalábbis megtorpanni látszott, aminek oka a koalícióból való kiábrándulás lehetett. Számomra a legfontosabb

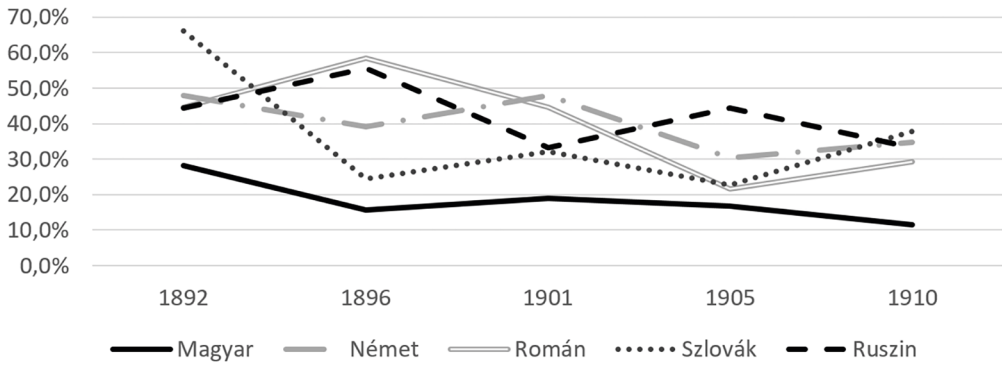
kérdés azonban csak ezután következik, volt-e ennek a jelenségnek nemzetiségi vonatkozása. Érdekes tehát az adatok nemzetiségi megoszlását is megvizsgálni az egyszerű számtani átlagon túl. Ezt mutatja be nekünk a következő táblázat.

A lakosság nemzetiségi összetételének alapján kategorizált választókerületek választási eredményeinek a megoszlása 1892 és 1910 között

	Nincs választás	Esélytelen ellenjelölt	Domináns győztes	Versenyhelyzet	Választás ismeretlen eredmény	100% = választás (db)	Kerületek száma
Magyar	18,20%	7,00%	31,30%	31,90%	11,50%	1050	210
Német	40,00%	6,10%	24,30%	19,10%	10,40%	115	23
Román	39,70%	9,80%	25,80%	15,70%	8,90%	325	65
Szlovák	36,60%	4,20%	21,10%	27,90%	10,20%	265	53
Rutén	42,20%	6,70%	26,70%	11,10%	13,30%	45	9
Szerb	20,00%	10,00%	35,00%	25,00%	10,00%	20	4
Horvát	20,00%	20,00%	20,00%	40,00%	0,00%	5	1
Szlovén	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	20,00%	5	1
Vegyés	33,60%	6,40%	26,00%	24,30%	9,80%	235	47
Összes	27,50%	7,10%	28,00%	26,70%	10,70%	2065	413

A táblázat jól mutatja, hogy a választási küzdelem esetében a kerület nemzetiségi adottságának meghatározó jelentősége volt, hiszen különbség mutatható ki a magyar és a nemzetiségi területek adatai között. Az egyhangú választások összaránya a magyar területeken volt a legalacsonyabb, és itt találjuk a legtöbb kétesélyes választást is. A nemzetiségeket két csoportba lehet osztani. A németek, a románok, a szlovákok és a ruszinok esetében egyöntetűen magas az egyjelöltös választások száma, ezzel szemben a szerbek, horvátok és szlovénok esetében nagyjából a magyarsággal azonos értékek figyelhetők meg. A két csoport azonban igen eltérő súllyal szerepel a mintában, az első 150 kerületet foglal magába, a második azonban csak hatot. Csupán az első csoportnak van akkora elemszáma, amely további vizsgálatra ad lehetőséget, és a régióknak szempontjából is ennek van jelentősége. Nézzük meg most külön az egyhangú választások időbeli alakulását a magyarság és az első csoport kerületeinek esetében.

Egyhangú választások arányának időbeli alakulása
nemzetiségenként 1892-1910 között

Az egyhangú választások számának csökkenése egyértelmű tendenciának tűnik, a nemzetiségi kerületek esetében azonban nagyobb kilengéseket tapasztalunk. A kiinduló értékek minden esetben magasabbak a magyarságénál, a szlovákok passzivitása pedig különösen kiugró 1892-ben. Ugyanez a nemzetiség azonban jelentősen aktivizálta magát 1896-ban, ami nyilvánvalóan a Néppárt megjelenésének tudható be.³¹ A századfordulót követően egy-egy kilengéstől eltekintve minden nemzetiség esetében csökkenő tendenciát mutat verseny nélküli mandátumszerzés, olyannyira, hogy 1905-ben, amikor a Román Nemzeti Párt is felhagy a passzív választási politikával,³² a szlovákok és a románok értékei megközelítették a magyarokét. 1910-ben azonban ismét csökkent azon nemzeti kerületek száma, ahol kihívó is megjelent a választáson. Az 1910-es megtorpanás tehát a nemzetiségi kerületek esetében érvényes, míg a magyarok esetében nem.³³

A diagram tehát alátámasztani látszik azt a fent említett tételt, hogy ha a választás során egy kisebbségnek lehetősége kínálkozik a választási sikerre, az aktivizálhatja a választókat, amint megjelenik a reális alternatívát jelentő kihívó, növekszik a választásai részvétel. Különösen jól látható ez a szlovákok esetében, ahol a Néppárt és a Szlovák Nemzeti Párt választási szereplése jelentősen megnövelte a tulajdonképpeni választások számát.

31 A Néppárt által követett választási stratégiáról és annak eredményességéről lásd: Szabó Dániel: A Néppárt az 1896-os választásokon. Századok 112. (1978) 743–754.

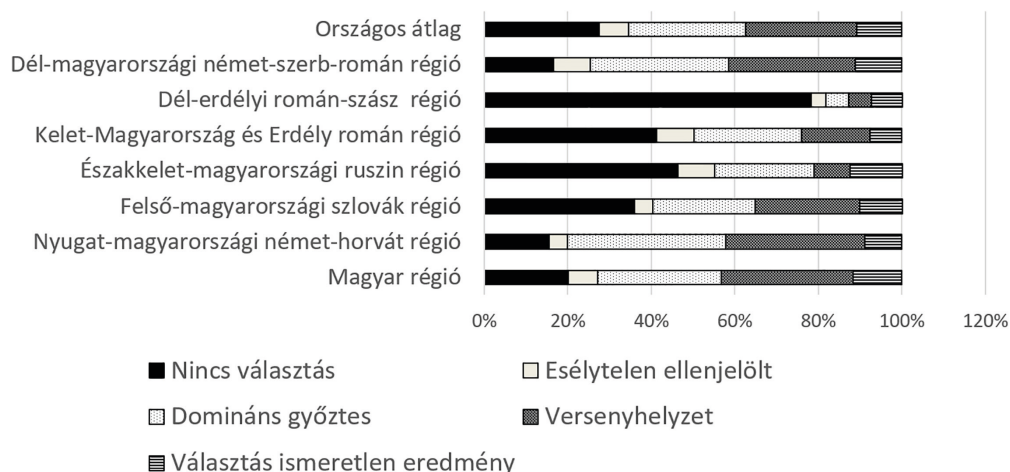
32 A Román Nemzeti Pártválasztási aktivitásával és az 1905-ös eredményekkel kapcsolatban lásd: Szendrei Ákos: A Román Nemzeti Párt választási szereplése és tevékenysége, 1905–1910. Múltunk 51. (2006) 2. sz. 60–63

33 Az RNP 1910-es visszaesésével kapcsolatban: Szendrei Á.: A Román Nemzeti Párt i. m. 70–75.

A választói magatartás regionális nézőpontból – kik, hogyan, hol?

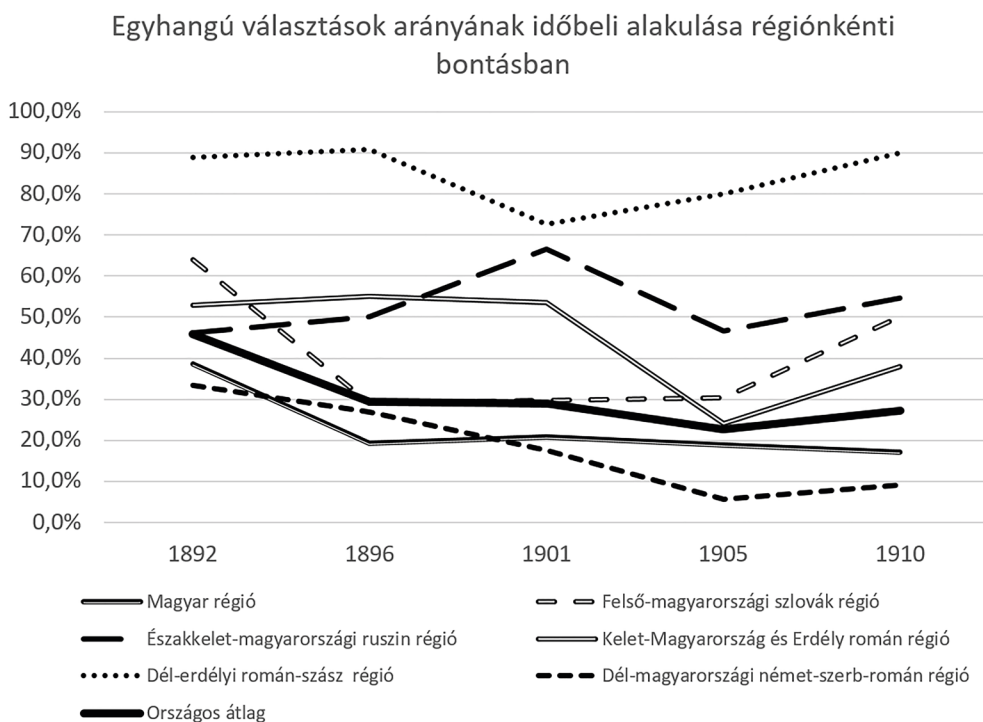
Ugyanezen kategóriákat regionális szempontból is át lehet tekinteni, melyhez először Katus László nemzetiségi-kerületi beosztását hívom segítségül. Az áttekinthetőség érdekében csak az 1892 és 1910 közötti összesített számokkal dolgozom, hiszen a választásonként külön kategóriák túlságosan megbonyolítanák a diagramot.

Az 1892 és 1910 közötti választási eredmények regionális csoportjai

A választás nélküli kerületek összaránya a teljes időszakot figyelembe véve, mint azt az előbb is láttuk, 28% volt, a magyar régió azonban ennél alacsonyabb értékkel rendelkezett (20%), a jelentős német és horvát lakossággal bíró nyugat-magyarországi, valamint dél-magyarországi területeken volt a legaktívabb a választási küzdelem, itt csupán a választások 16-17%-ában nem volt kihívója a győztesnek. A szlovák, a román és különösen a ruszin lakosság magasabb arányával pedig a választási harc gyakoribb elmaradása függött össze. Kiemelkedően magas volt azonban az egyjelöltes választások aránya a dél-erdélyi területen, a szászok kerületeiben.

Ebben az esetben is fontos szempont azonban a választás időpontja, a következő diagram ezért az egyhangú választások régiónkénti adatainak időbeli alakulását mutatja be.

Az adatok regionális megoszlása hasonul a nemzetiségi alapú megközelítéshez. A magyar régióban 1896-tól kialakult egy konstans 20% körüli érték. A szlovák többségű régióban 1896 hatása, a Néppárt indulása fokozta a választások tétjét. A románok esetében 1905, a Román Nemzeti Párt aktivitása járt együtt ugyanezzel. A dél-erdélyi szász-román terület, kisebb kilengésekkel ugyan, de végig kiugró adatokat produkált. A ruszin többségű régió teljesen külön mozgott a többitől, ott érdemi élénkülés nem figyelhető meg.

Ezek a kapcsolatok azonban nem voltak olyan erősek, hogy dominánsan meghatározzák a régiók vagy akár az egyes kerületek sajátosságait. Tehát a kerület vagy a régió nemzetiségi adataiból még nem következett annak politikai magartása. Ez egyértelmű, hiszen az idősoros adatok jól mutatják, hogy milyen nagy jelentősége volt a nemzetiségi választók számára reális választási alternatívát jelentő saját párt elindulásának. Ez megtörte az apátiát, fokozta a választási részvételt, növelte a választási küzdelem hevesességét, és a dolog lényegéből következően elsősorban a kormánypárt pozícióját veszélyeztette. Hiszen olyan területen jelentett választási alternatívát, ahol a közjogi alapon politizáló, a nemzetiségi kérdést gyakran radikálisan kezelni szándékozó függetlenségi politikusoknak esélyük se volt a nemzetiségi választók megszólítására.

Mielőtt tovább lépnénk még egy kérdést látok szükségesnek megvizsgálni: volt-e statisztikai összefüggés a lakosság népszámlálásokon összeírt adatai és az ismert választásokon szereplő választók részvételi aránya között. Ehhez

a vizsgálathoz csak azokat a kerületeket tudom felhasználni, ahol nemcsak azt ismerjük pontosan, hogy voltak választások, hanem a résztvevők számáról is van információnk. Az is korlátozza lehetőségeinket, hogy jelenleg csupán az 1910-es népszámlálás adatsorát tudjuk felhasználni. A választókerületek választóinak létszámát azonban minden kerületben, minden választás időszakában ismerjük.

Az elemzés előtt először át kell tekintenünk az ismert részvételi adatokat. Ezt mutatja be az alábbi táblázat.

**Az ismert részvételi adatokkal bíró
kerületi választási eredmények statisztikai mutatói**

	Országos	Kerületi	Minimum	Q1	Q3	Maximum	Ismert adattal bíró választás (db). (= 100%)
	arány számtani átlaga (%)		átlagérték (%)				
1892	66	63	17	60	80	99	121
1896	71	72	9	66	83	94	260
1901	65	69	21	61	79	99	265
1905	66	68	13	60	79	96	276
1910	62	67	10	57	79	98	125

A táblázatból leolvasható, hogy azokban az esetekben, amikor sor került választásra, és az adatok is ismertek, igen magas volt a részvétel. Országos szinten minden évben meghaladta a 60%-ot. Az adatok azonban jelentősen szóródtak, hiszen a kerületi minimumérték 10% körül volt, míg a maximumot a szinte minden választót felvonultatni képes kerületek jelentették. A táblázatban feltüntettem a Q1 és a Q3 értéket, melyek azt mutatják meg számunkra, hogy az adatok középső 50%-a mely két érték között szóródott. Ezek szinte minden esetben 60 és 80% körül találhatók, tehát ezen tartományban vettek részt leggyakrabban a választók a választásokon. Most nézzük tehát, hogy ezeknek az értékeknek milyen nemzetiségi és regionális aspektusai voltak.

Az elemzésbe ismét csak a vidéki kerületeket és az egy képviselőt választó városokat tudjuk bevonni, hiszen ezeknél ismertek a pontos kerületi népszámlálási adatok. A 360 ilyen kerületből 58 esetében egy választás részvételi adatai ismertek csupán, 104 kerületben kettő, 119-ben 3, 65-ben 4 és csak 14 kerületben van meg mind az 5 választás részvételi adatsora. Sajnos eleve kimaradnak az egyhangú választások, ott ugyan 100%-os részvételt regisztráltak a korban, ez azonban nem felelt meg a valóságnak.

A választási részvételt aránya csak a magyarok a ruszinok és a szerbek arányával korrelál, azonban ott is nagyon alacsony a kapcsolat szintje (0,01-es

szignifikanciaszint mellett 0,094 magyar és $-0,246$ ruszin, $-0,190$ szerb érték).³⁴ Megvizsgáltam a felekezeti összetétel és a foglalkozási szerkezet, valamint az írni-olvasni tudás adatait is, de ezeknek sem volt jelentős hatása a részvételre. Ahol adódott kapcsolat, annak szintje is nagyon alacsony volt (római katolikusok aránya: 0,079, unitáriusok aránya: 0,066, írni-olvasni tudók aránya: 0,087, görögkatolikusok aránya: $-0,080$, ortodoxok aránya: $-0,086$, izraeliták aránya: $-0,066$). Pusztán tehát a lakosság összetételéből, legyen az nemzetiségi, felekezeti vagy foglalkozásszerkezeti adat, nem következik az alacsonyabb vagy magasabb választási részvétel. A rendszer ennél bonyolultabban működött, hiszen mint azt fent láttuk, a pártstruktúra sajátosságai is jelentős hatást gyakoroltak a választási küzdelemre. Azokon a választásokon tehát, ahol sor került konkrét megméréstetésre, ott egyéb tényezők is befolyásolták a részvételt. Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy ez a kijelentés csak a megtartott választásokra igaz, hiszen maguknak a választásoknak a megtörténte már eleve függött a kerület nemzetiségi jellegétől és attól az időponttól, amikor a választás maga megtörtént. A pártstruktúra adottságaiból következően a nemzetiségi területeken nagyobb eséllyel került sor tétnélküli, egyjelöltes választásokra.

Most a 413 kerület oldaláról közelítem meg a kérdést, és az egész kérdéskört próbálom regionális keretben bemutatni. Két lehetséges megközelítésmódot alkalmazok. Az első esetben térképen ábrázolom azokat a kerületeket, ahol 4 vagy 5 alkalommal került sor egyhangú vagy 90%-os győzelemmel járó választásra. Ha az így elkészített térképet megtekintjük (4. térkép), akkor látható, hogy az ilyen kerületek elsősorban a nemzetiségi vidéken voltak megtalálhatóak. A 210 magyar kerületből 5 (2%), a 23 németből 7 (30%), a 65 románból 15 (23%), a 9 ruszinból 2 (22%), az 53 szlovákból 7 (13%), a vegyes, nemzetiségi többségű kerületek közül 10 (21%) tartozott ebbe a csoportba. A jelenség tehát érintette a nemzetiségeket, de korántsem lehet azt mondani, hogy kerületeik többségére ez lett volna jellemző. Ha azonban az időfaktort is figyelembe vesszük, akkor újra alá lehet azt húzni, hogy 1896 után folyamatosan változott meg a helyzet, hiszen a Néppárt megszerveződése és a nemzetiségi pártok választási aktivizálódása csökkentette igazából le az egyhangú választások számát a nemzetiségi kerületeken belül. Arra is fel kell azonban hívni a figyelmet, hogy két területet halmozottan érintett a jelenség. Az egyik Erdély volt, ahol 26 ilyen kerületet találunk. Szeben, Nagy-Küküllő, Kis-Küküllő és Brassó vármegyék, Nagyszeben és Brassó városok összes kerülete ide tartozott. A másik terület pedig éppen Északkelet-Magyarország, ahol 18 ilyen kerület volt. Itt Zemplén, Ung és Máramaros vármegye volt elsősorban érintett. A jelenség koncentráltságát jelzi az is, hogy az ország egyéb területein csak 8 ilyen sajátosságú kerület volt.

Ez a nézőpont azonban még mindig túl elnagyolt, függ az időtényezőtől és kevésbé van tekintettel arra, hogy a lezajlott választás jelentettek-e egyáltalán valós esélyt a kihívó számára. Ennek megvizsgálásához azt a módszert

34 A Pearson-féle korrelációs együttható értéke 1 és -1 között változik, az előjel a kapcsolat jellegét, értéke pedig szorosságát jelzi. A 0,2 alatti értékek gyenge kapcsolatot jeleznek csupán.

alkalmaztam, hogy a győztesek ismert győzelmi arányainak átlagát, tehát az átlagos győzelmi arányt számoltam ki választókerületenként. Ezt követően 5 egyenlő osztályközzel bíró kategóriára bontottam az 50 és a 100% közötti átlagokat, és a kategóriákat jelenítettem meg a térképen (5. térkép).

A térkép szemléletesen mutatja be a politika egyik fontos realitását. A 203 nemzetiségi kerületből 112-ben (55%) volt a győzelmi arány magasabb 81%-nál. Míg a 210 magyar kerület esetében jóval alacsonyabb számot tapasztalhatunk (53 kerület 25%). A magyar kerületekben folyt tehát igazából reális alternatívát jelentő küzdelem. Az egyes nemzetiségek azonban eltérő módon szerepeltek. A németeknek 13 (56%), a románoknak 45 (70%), a ruszinoknak 7 (77%), a szlovákoknak 25 (47%), a szerbeknek pedig 1 (25%) kerülete tartozott ebbe a csoportba. Valamint a nemzetiségi többségű 47-ből 21 (44%), közülük 7 Északkelet Magyarországon, 8 Erdélyben, 7 pedig a Bánátban terült el. A magas győzelmi arány által leginkább érintett nemzetiség tehát a román és a ruszin volt, de a németek ide sorolhatók, hiszen az erdélyi vegyes kerületek nagyrészt a szászok és románok által vegyesen lakott szászföldiek voltak. Legjelentősebb regionális különbség a szlovákok esetében figyelhető meg. Az 51 észak-magyarországi szlovák és az általuk is lakott 7 vegyes etnikumú kerület négy nagyobb területre bomlik. Pozsony, Nyitra, Turóc, Liptó és Szepes vármegyékben szinte sávszerűen jelenik meg egy vidék, ahol hevesebb választási küzdelem volt jellemző. Trencsén és Árva egy részén, Zólyom, Gömör és Kishont valamint Nógrád összes szlovák kerületében, valamint Sáros és Zemplén északi kerületeiben azonban tendenciósan magasabb volt a győzelmi arány, tétnélkülőbb a küzdelem.

A szlovákok esetében érdemes kissé alaposabban megvizsgálni a választást elsősorban befolyásoló tényezőt, az ellenjelöltet és annak pártállását. Sajnos ezzel kapcsolatban sem rendelkezünk teljes körű adatokkal, de az adathiány nem oly jelentős, hogy ne lehetne tájékoztató jelleggel felhasználni az információkat. Az 5 választás során 265 megmérettetésre került sor a szlovák kerületekben. Jelentős választási küzdelmet valószínűsítő 50-80%-os átlagos ismert győzelmi aránnyal bírt 28 kerület, ezekben összesen 140 választást tartottak. Nem kormánypárti ellenjelöltjeinek (30 fő) száma 79 volt. 6 alkalommal a Nemzeti Párt, 37 alkalommal a Néppárt és 15 alkalommal a Szlovák Nemzeti Párt adta a kihívót. A másik csoportot a jelentős győzelmi aránnyal bíró 25 kerület adta, melynek 125 választásán, 18 kormánypárti mellett, 43 nem kormánypárti kihívót regisztráltam. Közülük 4 nemzeti párti, 22 néppárti és 2 szlovák nemzeti párti színekben indult. A különbség tehát alapvetően abban állt, hogy a saját nemzetiségi párt el tudott-e indulni a kerületben. Ha igen, akkor az jobban mobilizálta a választókat, ha nem, akkor átlagosan alacsonyabb heveségű választási harc alakult ki. 1028 választás esetében ismert mind a részvételi, mind pedig a győzelmi arány, így ezek között korrelációt is számolhatunk. Ennek alapján azt állíthatjuk, hogy a részvételi arány növekedése közepes mértékben csökkentette a győztes győzelmi arányát, tehát fokozta a választási küzdelmet. (0,01-es szignifikanciaszint mellett a Person-féle korreláció $-0,504$.) Ha azonban a választási eredményeket a nemzetiségi összetételre való tekintettel külön elemezzük, akkor azt

tapasztaljuk, hogy ez az összefüggés csak a nemzetiségek esetében működik, tehát a választók mozgósítása itt tudta érdemben növelni a választás tétjét. Mivel ezek a területek dominánsan a kormánypárt báziskerületei voltak, így gyakorlatilag annak a győzelmi esélyei csökkentek a fokozódó választási mozgósítás révén, ami pedig a nemzetiségi pártok aktivizálódásával volt összhangban. A két tényező között azonban nem volt olyan szoros a kapcsolat, melynek alapján a győzelmi arány automatikus csökkenése lenne várható. Fontos azonban arra is felhívni a figyelmet, hogy azokban a kerületekben, ahol volt nemzetiségi színezetű képviselőjelölt (nemzetiségi párti, független nemzetiségi vagy akár néppárti), a választási küzdelem igen heves lehetett és a győztes győzelmi aránya gyakran mélyen az országos átlag alá (68%) esett.

A korábban elemzett térképünkön látható, az Alföldet körbekerítő, nagyfokú győzelmi aránnyal bíró kerületekből összeálló sáv, nagymértékben hasonult kormánypárt által uralt vidékhez és ezen túl azokhoz a területekhez, melyet a legújabb kutatások a különböző mutatók alapján az ország elmaradottabb régióiként azonosítottak.³⁵ Ennek alapján pedig azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kormányoldal stabil hatalmának egyik fontos alapját azok az elmaradottabb peremterületek alkották, ahol a választások gyakorisága elmaradt az országos átlagtól, a választási küzdelem során pedig ritkábban találkozunk reális esélyekkel induló ellenjelölttel. Visszakanyarodva tehát Grofman tételéhez, igazolhatónak látszik az a felvetés, hogy a szociológiai szempontokból hátrányos helyzetű csoportok választási hajlandósága alacsonyabb volt a korban. Ez a jelenség kombinálódhatott a felekezeti szempontokkal, az egyes pártok kellő mértékben fel nem tárt jelöltállításai stratégiájával,³⁶ a nagybirtokok szerepével, és természetesen a lokális erőviszonyokkal, amelyek összessége azt eredményezte, hogy a versengő választások igen korlátozottan voltak jelen az ország bizonyos területein. Ha azonban sikerült a közjogi kérdést meghaladó ellenjelöltet indítani, akkor az mobilizációs hatású volt, amely együtt járt a választási küzdelem élesedésével. Ezen pedig elsősorban a kormánypárt veszíthetett, hiszen a közjogi alapon átpolitizált magyar területeken eleve gyakrabban találkozunk szorosabb eredményekkel. Sajnos azt nem tudjuk megállapítani, hogy konkrétan milyen mértékben fokozta a választási részvételt a választópolgárok számára értelmezhető politikai alternatívának a megjelenése, hiszen az egyhangú választások nagyon torzítják az adatsorokat. Az azonban kijelenthető, ahol választást tartottak, ott általában igen magas volt a részvételi arány, gyakran bőven meghaladta a rendszerváltás

35 A győzelmi arányt bemutató térképen megjelenő sáv számos modernizációs mutatónak regionális szerkezetével párhuzamba állítható. Hasonló képet ad az analabétizmus, a községi adó, a faházak, az orvos által látott halottak térszerkezete, melyeket a regionális egyenlőtlenséget feltáró kutatók tanulmányaikban részletesen elemeznek. Lásd ezzel kapcsolatban: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon: Módszerek és megközelítések. Szerk: Demeter Gábor – Szulovszky János. Bp., Debrecen. 2018. térképeit.

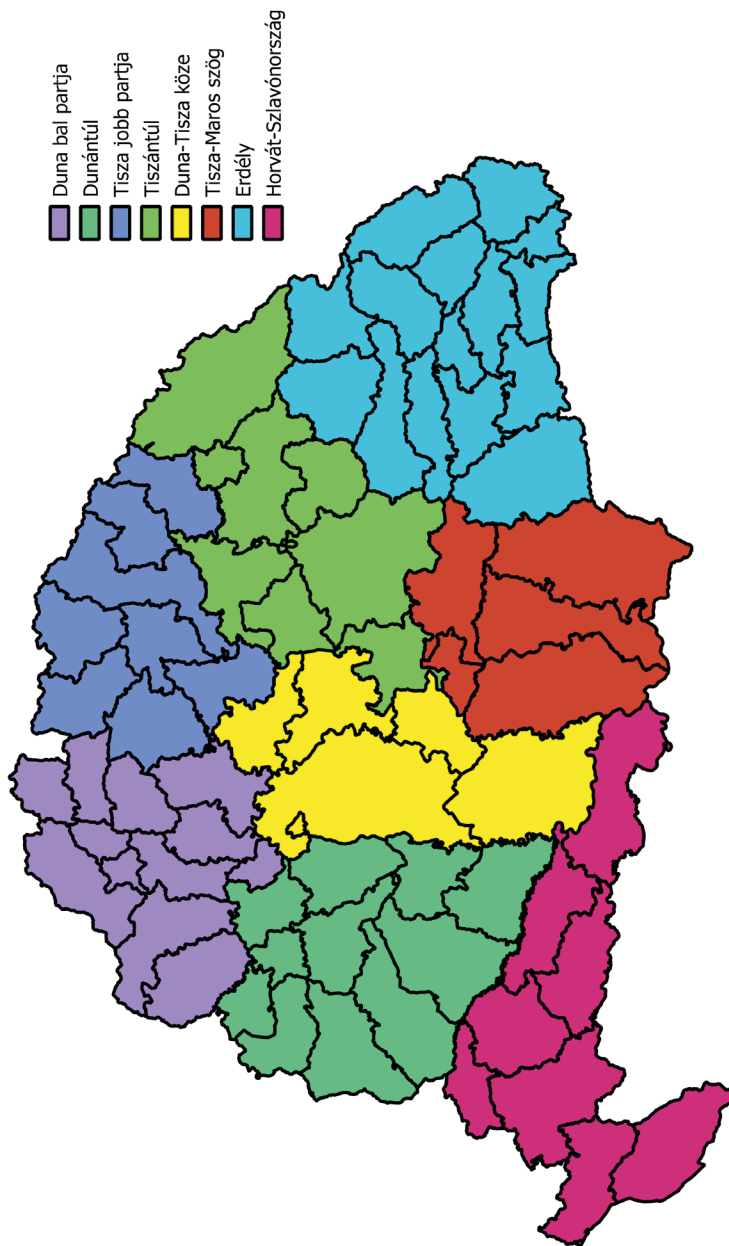
36 Különösen fontos lehet a nemzetiségi származású kormánypárti jelöltek szerepeltetése, nemzetiségi területeken. *Szendrei Á.*: A Román Nemzeti Párt i. m. 71–72.

utáni részvételi adatokat. Természetesen egy szűkebb társadalmi csoporton belül lehet ez a magas arányt kimutatni, de mégsem célszerű a résztvevők arányait a teljes lakossághoz viszonyítani, hiszen a többségnek ekkor nem volt részvételi lehetősége. Azonban ma sem a teljes társadalomra számolunk részvételi adatokat, hanem csak a választójoggal rendelkezőkre. Ennek alapján nem tartom elfogadhatónak azt a kiindulópontot, amely a dualizmus kori alacsony részvételtől messzemenő következtetéseket von le a modern magyar parlamentarizmus egészére, hiszen a kép annál sokkal bonyolultabb volt, hogy azt a kort egyöntetűen az alacsony választási részvétellel jellemezzük. Bizonyos területeken, bizonyos körülmények között igaz ez a megállapítás, de más területen vagy más időpontban pont az ellentettjét tapasztaljuk.

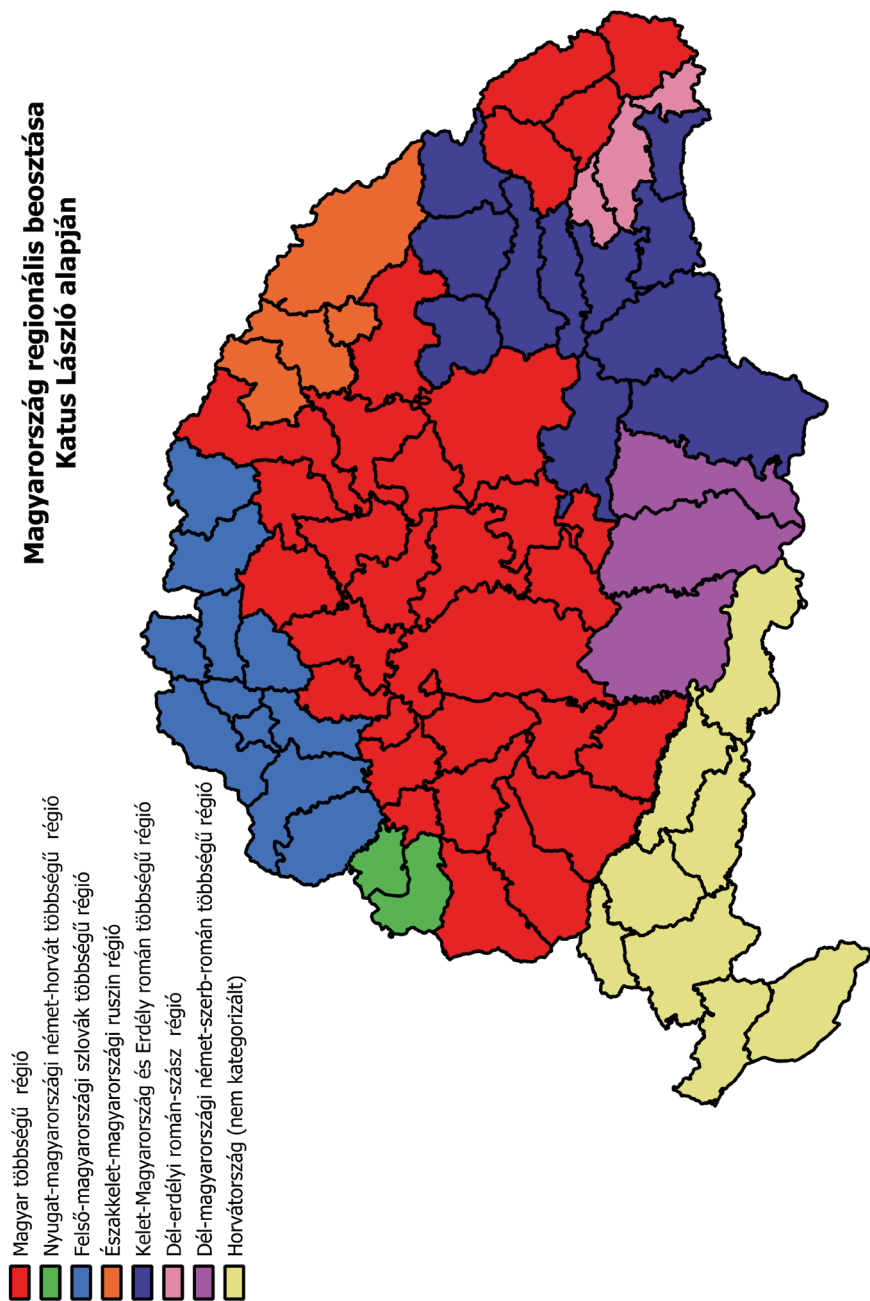
Ebből a szempontból Északkelet-Magyarország különösen érdekes terepet jelent a vizsgálat számára, hiszen Erdély mellett itt figyelhetők meg ezek a tényezők a leghangsúlyosabban. A területen ugyan nem jön létre egy önálló sajátosságokkal rendelkező régió, hanem éppen azok kereszteződésében találjuk azt. A terület vizsgálata alkalmat ad arra, hogy akár egy-egy vármegyén belül is alapvető különbségeket detektáljunk, melyek kialakulásának okait lokális kutatásokkal próbálhatjuk feltárni. Ezen lokális sajátosságok megismerése tehát hozzásegít minket a dualizmus kori választások jobb megismeréséhez, és releváns válaszokat tudunk majd adni a feltett kérdésekre. Az eltérő adottságokkal rendelkező kerületek összehasonlító elemzése tehát alkalmas lesz a különbségek okainak mélyebb feltárására. Ezt a munkát azonban már összehasonlító mikroelemzés során fogom elvégezni, amely a következő évek kutatási programjának fogja a fő elemét képezni.

Melléklet

Magyarország regionális beosztása Keleti Károly alapján

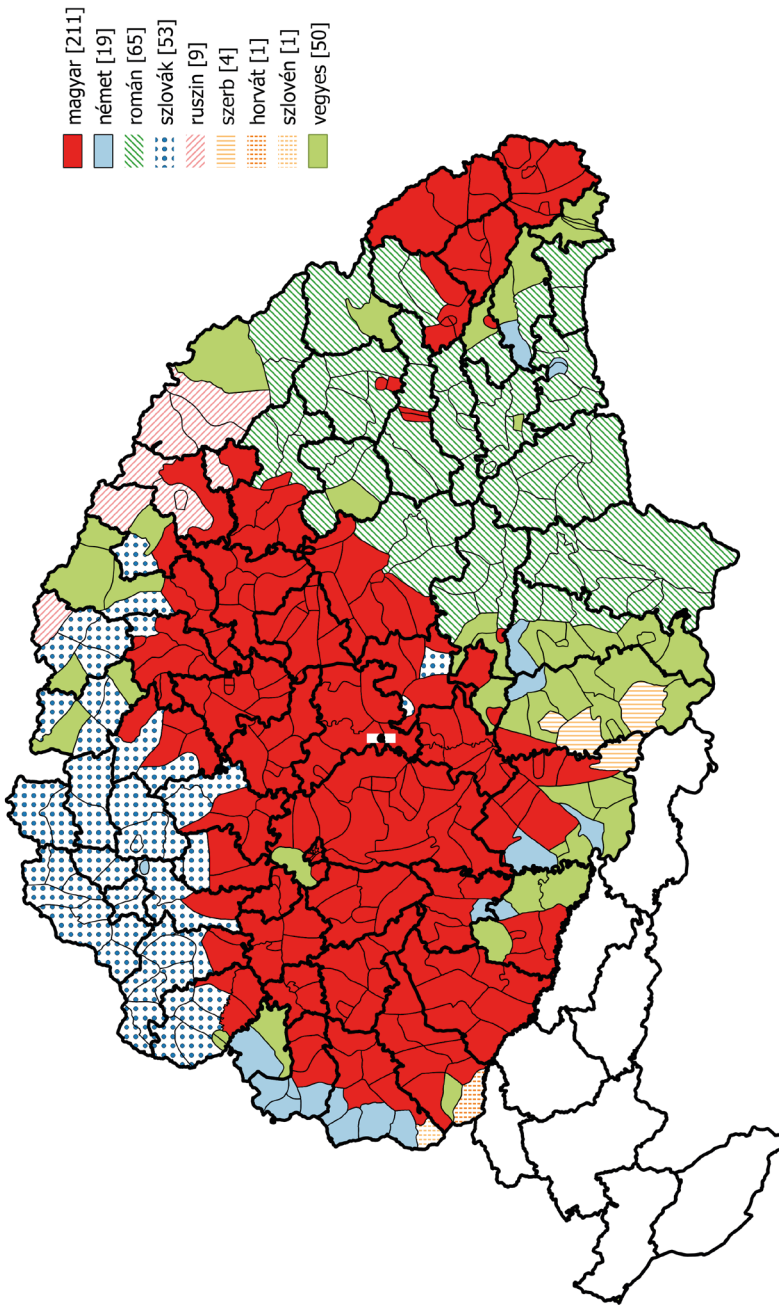

1. térkép: Magyarország regionális beosztása Keleti Károly alapján

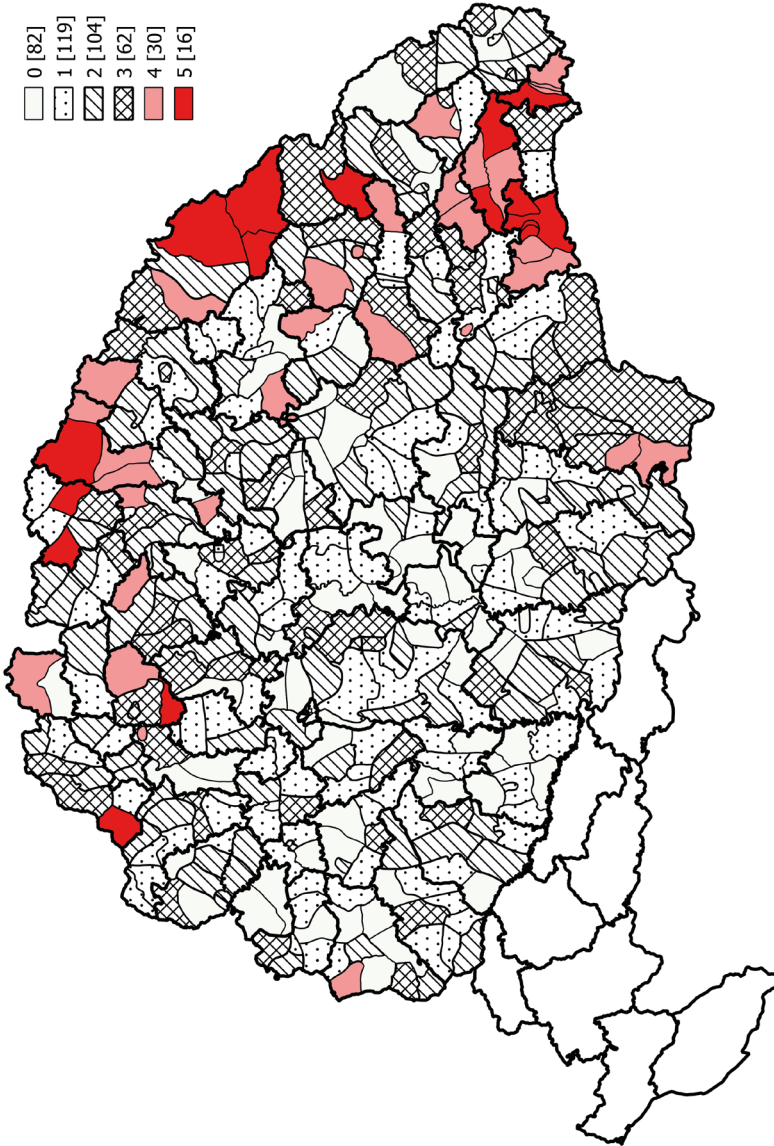
2. térkép: Magyarország regionális beosztása Katus László alapján

A választókerületek etnikai karaktere 50%-os többség figyelembevételével
(1910)

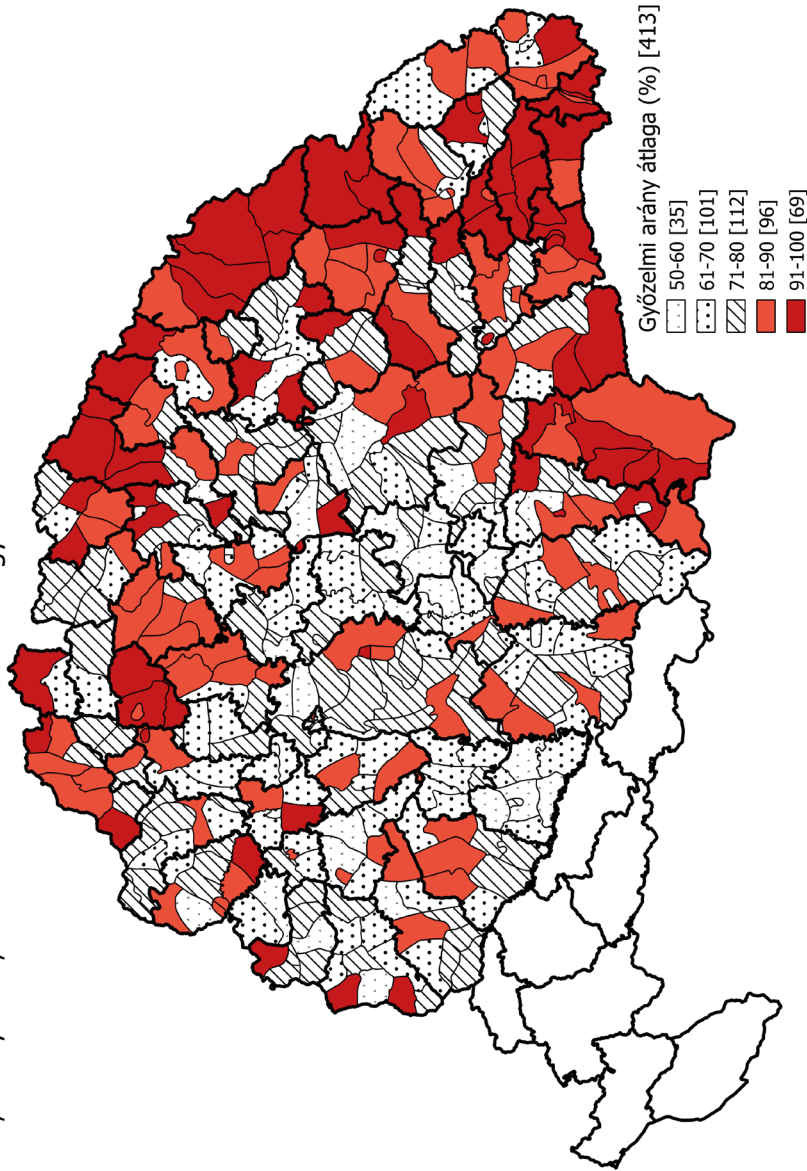
3. térkép: A választókerületek etnikai karaktere 50%-os többség figyelembevételével (1910)

**Az egyhangú és 90% feletti győzelmi arány száma választókerületenként
1892, 1896, 1905, 1910 rendes választásainak figyelembevételével**

4. térkép: Az egyhangú és 90% feletti győzelmi arány száma választókerületenként
1892, 1896, 1905, 1910 rendes választásainak figyelembevételével

A győzelmi arány átlagának alakulása választókerületenként
1892, 1896, 1901, 1905, 1910 rendes választásainak figyelembevételével

5. térkép: A győzelmi arány átlagának alakulása választókerületenként
1892, 1896, 1905, 1910 rendes választásainak figyelembevételével

PÉTERFFY GERGELY

ADALÉKOK A MÁV MISKOLCI ÜZLETVEZETŐSÉGÉNEK I. VILÁGHÁBORÚ UTÁNI TÖRTÉNETÉHEZ*

Az 1914 nyarán kirobbant nagy háború emberek millióinak halála mellett megsemmisítette a multietnikus Osztrák–Magyar Monarchiát is. A vesztes dualista állam nem tudta kordában tartani a nacionalizmusok nyomását, ezért már a padovai fegyverszünet kérése előtt, 1918. október végén megindult a monarchia szétszakadása, ami szükségszerűen érintette a jelentős számú nemzetiségekkel bíró Magyarországot is.

Több mint négy éven át dörögtek a fegyverek, és miközben több millió férfi vonult be katonának és halt meg a frontokon, az otthon maradottaknak az egyre szűkösebb közellátással kellett szembenézniük. Nem csoda, hogy az amúgy is számos megoldatlan problémával küzdő magyar társadalom jelentős része várakozásokkal telve állt az őszirózsás polgári forradalom mellé, majd csalódva a Károlyi-kormányban és a nemzetközi helyzet számunkra kedvezőtlen alakulásában, a Tanácsköztársaságban vélte felfedezni a magyarság megmentőjét, miközben – nem először a magyar történelemben – több részre szakadt az ország.

Ezt a tragikus időszakot kívánjuk a Magyar Királyi Államvasutak miskolci üzletvezetősége és a vasutasainak szemszögéből bemutatni, amelynek az 1918. októberi 1922 km hosszú vasúthálózatából 1922-re már csak 723 km maradt. Az üzletvezetőség déli határa változatlanul a Tisza maradt, és északon is ugyanúgy az államhatár szegélyezte az üzletvezetőséget, ahogy 1914-ben, csak éppen 100-150 kilométerrel beljebb. A nyugati határ északi fele elcsatolásával a trianoni országrészben megmaradt a Zagyva folyó mint üzletvezetőségek közötti választóvonal. határ.¹

Miért fontos a vasút, és azon belül is a Magyar Királyi Államvasutak? Több szempont is rávilágít a vasút jelentőségére. Talán a legfontosabb, hogy az egész országot – Petőfi hasonlatával élve – erekként behálózó vasúthálózat a gazdasági élet egyik legmeghatározóbb szereplője volt. Csak a kötöttpályás közlekedés tudott gyorsan és olcsón nagy mennyiségű árut elszállítani egyik pontból a másikba. Nem csak mint szállító, hanem mint megrendelő is jelentős befolyással bírt a hazai iparra, elsősorban a szén, fa- és fűrészárú, valamint vas és acélárú terén. Mindezek mellett meg kell említeni még, hogy a MÁV az ország egyik legnagyobb munkáltatójaként alkalmazottain keresztül is komoly befolyást gyakorolt egy-egy térség gazdasági életére.

* A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

1 Horváth Ferenc: A magyar vasút építési és fenntartási szervezetének története (1827–2004). I. kötet. Budapest. 2004. 122. és 346.

Miért fontos a miskolci üzletvezetőség? A térség nemzetgazdasági jelentőségét az Északkeleti-Kárpátok, illetve a Gömör-Szepesi-érchegység fában és ércekben gazdag hegyei, az ezekre ráépült ipar – elsősorban a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. és az ekkor már egyre komolyabb kapacitású diósgyőri vasgyártás – adta. A trianoni határok által még fontosabbá vált, hiszen Budapest után egyedül a borsodi iparvidéken maradt valóban jelentős nehézipari kapacitás, valamint a környék bányái – a gyenge minőségű barnaszén ellenére – biztosították a csonka Magyarország energiaigényének számottevő részét. Az üzletvezetőség két legtekintélyesebb városa, Kassa és Miskolc gazdasági, közigazgatási és kulturális szerepe túlmutatott a regionális szinten.

Vasútzemeli szempontból elsősorban a bécsi hadügyminisztériumban kidolgozott felvonulási tervek miatt volt kulcsszerepe, az orosz front elérésében ugyanis elsődlegesen a Budapest–Miskolc–Sátoraljaújhely–Tóketerebes–Mezőlaborc vasútvonallal számoltak, amely ennek köszönhetően épült az országhatárig kétvágányú pályával. Egyébként csak Budapest és Miskolc közötti szakaszon volt gazdasági jogosultsága a két vágánynak, hiszen a borsodi megyeszékhelytől keletre, de különösen a Keleti-Kárpátokban már jóval csekélyebb polgári forgalom nem indokolta volna a két sínpart. A hadimenetrendek készítői a vonal kapacitását 24 óra alatt 48-60 db 100 tengelyes, azaz 50 teherkocsiból álló vonat közlekedtetésével számoltak.² Ez azonban csak egy-egy nagyszabású hadművelet esetén valósulhatott meg, valójában napi átlag 20-25 katonavonat és utánpótlást, betegeket szállító vonat közlekedett Mezőlaborcon át Przemyslbe. A vonatszámot ugyanakkor meg kell duplázni, hiszen a már kirakodott, üres vonatok, sebesült-szállító/kórházvonatok, szabadságos vonatoknak vissza is kellett jönniük, tehát a napi 40-50 vonat így is alaposan megterhelte a miskolci fővonal forgalmát.³ Nagyobb katonai felvonulásokkor, átcsoportosításokkor, vagy például a galíciai orosz betöréskor a megemelkedett katonai szállítási szükséglet, illetve jelentős számú evakuáló vonat akadályozta a polgári közlekedést, olykor egészen Hatvanig, Szolnokig visszaduzzasztva a vasúti forgalmat. Ilyenkor kénytelen volt a MÁV rövidebb időszakokra felfüggeszteni a polgári menetrendet.

Az északkeleti országrész vasúthálózatán történtek okainak és következményeinek jobb megértése végett érdemes előbb a MÁV általános problémáit szemügyre venni. Tanulmányunkat egy rövid társadalom-, majd gazdaságtörténeti esettanulmánnyal zárjuk, bemutatva az 1918–1919-es események közvetlen hatásait.

2 *Kéri Kálmán*: Az Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felhasználása az első világháborúban. In.: *Hadtörténelmi Közlemények*. 1985. 2. szám. 227.

3 *Mohácsy Béla*: *A Magyar Királyi Államvasutak a világháború alatt*. Budapest. 1925. 12–13.

A MÁV általános helyzete

1918. október végén megindult a hadsereg felbomlása, a frontot otthagató katonák a lehető leggyorsabban akartak hazajutni. A Monarchia bonyolult nemzetiségi helyzete miatt gyakran az egyes ezredeket nem a legközelebbi frontvonalra vezényelték, hanem a lehetséges fraternizálás elkerülése érdekében a birodalom másik szegletében lévő harctérre. Az Osztrák–Magyar Monarchia centrumában elhelyezkedő Magyarország megkerülhetetlen szerepet játszott a kereszt szállításokban. Kelety Dénes MÁV-elnök adatai szerint csak 1918. november végéig 600 ezer katonát szállított el az Államvasutak az olasz hadszíntérről és 100 ezer bakát Romániából Boszniába, majd december végéig a Mackensen hadsereget Romániából Zsolna érintésével Németországba. 1918. november 7-e és december 3-a között a budapesti pályaudvarokra 383 ezer magyar és több mint 1,1 millió idegen nációjú katona érkezett, innen pedig tovább indult 936 ezer katona. Emellett a feloszlott hadifogolytáborok foglyai is igyekeztek valamilyen vonatra felszállni, hogy visszatérjenek otthonukba. Sokan egyedül vagy kisebb csoportokban vágtak neki a hazavezető útnak, ezért pontos statisztika nem készült a hadifoglyokról. A vasúton elszállított hadifoglyok száma a fenti egy hónapban: több mint 39 ezer olasz, 19 ezer szerb és 279 ezer orosz hadifogoly lépte át az ország határát, de még 1919 első két hónapjában is indultak hadifogolyvonatok. Magyar hadifoglyok érkezésének üteméről kevés adat áll rendelkezésre, a keleti harctérről 1920. január–szeptember között 200 ezer honvéd tért haza, de a hazaszállítások egészen 1922-ig elhúzódtak.⁴

A rendezetlen visszavonulás, hazaszállítás miatt az ellátatlan és a háború borzalmaitól megviselt, gyenge morálú katonák és foglyok súlyos közbiztonsági problémát jelentettek.⁵ A fosztogatások megakadályozására a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Államvasutak 10 ezer fős vasúti őrséget szerveztek, ám sok esetben a vasúti őrök is inkább a fosztogatásban jeleskedtek, mintsem azok megakadályozásában.⁶

A november 13-i belgrádi fegyverszüneti egyezmény, majd a későbbi demarkációs vonal-megállapítások során katonailag kiürített területekről számos vasúti jármű került a későbbi utódállamok kezére, ez azonban csak töredékét jelentette a teljes járműpark-veszteségnek. A vasutat ért súlyos károk

4 *Mohácsy B.*: A Magyar i. m. 104–107.

5 Miskolci Napló két, magyar és cseh katonák közötti fegyveres összecsapásról is beszámolt, 1918. november 2-án a hatvani pályaudvaron randalírozó, fosztogató cseh katonákat, másnap a Miskolc Tiszai pályaudvaron történt szóváltás a pályaudvari karhatalom és az ismeretlen nemzetiségű katonák között. Miskolci Napló, 1918. november 3. 3. és november 5. 3.

6 *Kelety Dénes*: A megcsonkított államvasutak. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1921. 26. szám. 193–194.

A vasúti karhatalomhoz csatlakozásra felhívó hirdetések természetesen a helyi lapokban is megjelentek, az Eger Újságban először az 1918. november 8-i, a Miskolci Naplóban a november 15-i számában jelent meg.

elsősorban a román megszálló csapatok zsákmányolásának róhatók fel. Különösen a visszavonuló vörös katonák által felrobbantott szolnoki Tisza-híd 1919. augusztus 28-i ideiglenes helyreállítása után indultak meg az ipari berendezésekkel, nyersanyagokkal, félkész és késztermékekkel megrakott vonatok a Román Királyságba, ahonnan az elhurcolt mozdonyok, személy- és teherkocsi döntő többsége nem került vissza. 1918. november 1-én 78 600 teherkocsi – ebből 38 300 MÁV-tulajdonú – volt Magyarország és Horvátország területén, 1919. augusztus 28-án még 73 266 teherkocsi tartózkodott itt, ebből 35 586 az Államvasutak birtokában. Novemberre mindösszesen 35 401 teherkocsi maradt, 1920 márciusában pedig már csak 17 070, melyekből 10 370-et lehetett üzemeltetni. Személykocsiknál is hasonló veszteség érte a magyar vasutakat, az 1919. áprilisi 8680 kocsiból az ősz végére 2031 maradt, de ebből is csak 615 kocsi volt üzemképes. 1921 májusára sikerült felemelni 2489-re a forgalomképes személykocsik számát, emiatt az 1920-as évek legelején még gyakran fedett teherkocsiból álltak – főleg a mellékvonalakon – a személyvonatok. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a gőzmozdonyoknál, az összeomlás előtti 4887 mozdony – ebből 250 gépet a porosz államvasutaktól bérelt a MÁV – száma 1919 októberére mindössze 1528-ra csappant, ebből is csak 410 volt használható állapotban. Másfél évvel később sikerült 1852-re emelni a mozdonyok számát, amelyből 1012-et tudtak a napi forgalomban használni. A puszták mellett meg kell említeni, hogy nemcsak mennyiség, de a minőség terén is súlyos veszteség érte a magyar vasutakat, ugyanis – érthető módon – a legjobb, legkorszerűbb járműveket vitték el a megszálló hatalmak.⁷ Pénzben kifejezve a MÁV szerint csak a román zsákmányolás 2,9 milliárd korona kárt okozott neki, Laky Dezső statisztikus viszont 1919. augusztusi árfolyamon számolva 7,2 milliárd koronában adta meg a vasutat ért károk végösszegét.⁸

A járműparkhoz hasonlóan katasztrofálisan alakult a szénhelyzet is a megszűnő cseh és német szénimport, valamint a megszállás alá került felvidéki és főleg a dél-erdélyi szénbányák miatt. Egyre kevesebb szénbánya tudott vasútüzemi célokra megfelelő szenet szállítani a vasutaknak, ráadásul a háború miatti erőltetett ütemű szénbányászat következtében jelentős minőségromlás következett be. Ez önmagában is azt jelentette, hogy egy adott tehervonat továbbításához 1919-ben már több szénre volt szükség. Az egyébként is kritikus szénhelyzetet tovább rontotta a háború miatt elmaradt mozdonykarbantartások, illetve az új beszerzések hiánya következtében leromlott műszaki állapotból fakadó fogyasztásemelkedés. A fentiek ismeretében érthető, hogy az erdeitől és bányáitól megfosztott ország képtelen volt elegendő tüzelőanyagot biztosítani akár csak egy korlátozott békeforgalmi menetrend visszaállítására

7 Kelety D.: A megcsönkített i. m. 195–196.

8 Laky Dezső: Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest, 1923. 134.

Megyei bontásban a román megszállás okozta károk Abaúj-Torna vármegyében 10,1 millió, Borsodban 144,5 millió, Zemplénben 176,5 millió, Hevesben 171,9 millió, Nógrádban 20,7 millió, Miskolc városában 13,1 millió koronát tett ki.

1919–1920-ban. A forgalomhoz szükséges importot először politikai szempontok lehetetlenítették el, majd amikor az antant engedélyt adott 1920 novemberében csehországi bányákból havi 3000 vagon szén vásárlására, az ország pénzügyi helyzete miatt ennek csak negyedét lehetett vasútra fordítani, miközben a teljes kvótára szüksége lett volna a MÁV-nak.⁹

Ugyanilyen gondokkal szembesültek a szakemberek az általános anyagellátás és élelmezés terén, ami érthető módon kihatott a vasutasok szolgálatára. Kelety MÁV-elnök elsősorban a műhelyi munkások munkamorálját kritizálta, az új keresztény nemzeti kurzusnak megfelelően a kommünt okolta a valóban jelentős járműjavítási teljesítmény csökkenéséért, bár előadása későbbi fejezetében elismerte a háború alatt egyre súlyosabbá váló általános élelmezési krízist.¹⁰ A meglazult munkafegyelem azonban nemcsak az alacsony javítási teljesítményben mutatkozott meg, hanem már 1918 késő őszen számos helyről jelentettek a MÁV Igazgatóságnak a feljebbvalóval szembeni önbíráskodást, megfélemlítést. Erre reflektálva jelentette ki Vázsonyi Jenő, a MÁV élére frissen kinevezett elnök, hogy „... a legszelídebben, de a leghatározottabban is értessék meg [a személyzettel], hogy fegyelem nélkül a vasút nem állhat fenn. ... Terrort az állások betöltésénél semmiképpen nem tűrök. Közöltem a nálam megjelent alkalmazottakkal, hogy a személyzet által hozott halálos ítéleteket vakon végrehajtani nem fogom.”¹¹ A visszaélések kivizsgálására ugyanakkor az újonnan alakult Vasutas Szövetség vezetőségének bevonásával, az Általános Igazgatási Főosztályt vezető Benedikt Márk igazgatóhelyettest bízta meg.

A kaotikus körülmények és az élelmezési nehézségek miatt nem egy vasutas kényszerből vagy szándékos haszonszerzésből megtévedt, és a felügyeletére bízott leltári anyagokkal vagy beosztottai bérével követett el visszaéléseket.¹²

A fentiek miatt az Államvasutak súlyos pénzügyi gondokkal küzdött, ami nemcsak a súlyos vagyonszerzésből fakadt, hanem a gyorsuló inflációt kormányzati intézkedés miatt nem követő bevételhiányból is. A háborús infláció miatt 1918. október elején 50–150%-kal emelkedtek a személyszállítási díjak távolságtól és kocsiosztálytól függően, miközben az áruszállítási díjszabásban átlagosan 300%-os áremelkedést hajtottak végre.¹³ Ezután 1919. június 15-én 200%-os személyszállítási díjemelés történt, amely már akkor sem fedezte a tényleges

9 Kelety D.: A megcsonkított i. m. 202. Egy vagon mint mértékegység átlagosan 10 tonna tömegű árut jelentett.

10 Kelety D.: A megcsonkított i. m. 198–199. és 204. és *Cserháti Katalin*: Vasutasok az első világháború és Trianon sodrában. In: Ezerarcú vasút II. Szerk. Horváth Csaba Sándor et al. Pécs. 2018. 381. és 389.

11 MNL OL. Z 1524. f. 50. d. 1006/1919. 1918. december 11-i üzletvezetői értekezlet. Sajnálatos módon a vizsgált korszakból nem maradt fenn későbbi üzletvezetői vagy akár igazgatósági értekezlet.

12 MÁV Arch. FE. 46. d. 216/1920 mfb. Rácz Hermann pályafelvigyázó, Gyurosovits Ferenc hivatalnok és Szirmai Mór ellenőr üggye. 47. d. 318/1921 mfb. Horváth Aladár raktárnok üggye.

13 Egri Újság, 1918. október 17. 2. A vasút.

költségeket.¹⁴ Végül a vasút pénzügyi szanálása érdekében 1920 augusztusában elengedhetetlenül vált radikálisan emelni az áru- és személyszállítási tarifákat. Az áruszállítási tarifák utolsó átfogó rendezése még 1918. január 1-én történt, a rákövetkező két évben összesen négyszer emelték az árudíjzabást. A tény, hogy 1916-os árakhoz képest a tarifaemelések nem értékkövetően, hanem lineárisan történtek – a szén áremelkedése 6166%, a búzáé 6400% volt, miközben a szén fuvardíja 2437%-kal, a búzáé csak 2694%-kal emelkedett –, azt mutatja, hogy a kormányzat a tarifák révén, még a vasút pénzügyi stabilitásának kárára is, igyekezett serkenteni a gazdasági életet.¹⁵

Amint arra a bevezetőben utaltunk, a fenti kedvezőtlen folyamatok súlyosan érintették nemcsak a gazdasági életet, de a társadalom egészét is, hiszen nem csak az ipar nem tudott nyersanyaghoz jutni, illetve késztermékeit a piacra juttatni, hanem a mindennapokban is gondot okozott a munkába, iskolába járás, vagy éppen a piacozás.

A miskolci üzletvezetőség 1918–1919-ben

Az ország északi és északkeleti vasúthálózatát – a Kassa–Oderberg Vasút kivételével – a miskolci üzletvezetőségről irányították, egyikeként a tizenkét középfokú vasútigazgatási szervnek.¹⁶ A cseh csapatok előrenyomulása így közvetlenül érintette a miskolci üzletvezetőséget. Az 1918. december 6-i, a nemzetiségi viszonyokat figyelembevevő Barta–Hodža-egyezmény Pozsony–Losonc–Kassa–Ungvár-országhatár mentén jelölte ki a demarkációs vonalat, a december 23-i antant demarkációs vonal viszont már a Duna–Ipoly vonalát határozta meg választóvonalnak, ami gyakorlatilag 1920-ban hivatalosan is a határ lett – igaz, ekkor még Ungvár és egész Kárpátalja a demarkációs vonalon innen maradt.¹⁷

1918. december elején még kevés szó esett a cseh előrenyomulás következményeiről az üzletvezetőségi értekezleten, viszont – elsősorban a déli területeken tapasztaltak miatt – előkerült a hűségeskü kérdése. Tolnay azt a miniszteriumi állásfoglalást tolmácsolja alárendeltjeinek, hogy közvetlen erőszaknak engedve az alkalmazottak inkább tegyék le az új államra a hűségesküt, a kirívó

14 MÁV Arch. Naplószerű feljegyzések.13. kötet. 1919. augusztus 9-i feljegyzés.

15 *Kelety D.*: A megcsönkített i. m. 208.

Az állam pénzügyi stabilizációja kapcsán indított pénzügyi szigorítások eredményeképpen 1922-ben kezdték meg az érintett szervek és intézmények bevonásával egy átfogó áruszállítási tarifareform kidolgozását, ami végül 1924. július 1-én lépett életbe. Magyarország közlekedésügye 1937. Szerk. Pártos Szilárd. Budapest. 1937. 18.

16 Nagy-Magyarország területén 12 üzletvezetőség irányította a Magyar Államvasutak tulajdonában vagy kezelésében lévő vasúthálózatot: aradi, budapest-balparti, budapest-központi, debreceni, kolozsvári, miskolci, pécsi, szabadkai, szegedi, szombathelyi, temesvári és zágrábi. A horvátok kiválásával, 1918 decemberében már nem szerepelt a MÁV kötelékében a zágrábi üzletvezetőség.

17 *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest. 2005. 117.

sérelmeket pedig jelentsék. A hűségeskü kérdése egyébként folyamatosan napirenden maradt, a MÁV Igazgatóság – más eszköz hiányában – 1919-ben több ízben is a megszállóknak való engedelmességet és a hűségeskü letételét javasolta alkalmazottainak.¹⁸

Nem sokkal karácsony előtt a csehek, illetve a túrócszentmártoni nemzeti tanács felszólította Zólyom és Túrócvidék állomás vasutasait, hogy tegyék le a hűségesküt 24 órán belül, és 6 hét alatt tanuljanak meg szlovákul, vagy elbocsátják őket. Az állomás jelentette a miskolci üzletvezetőségnek a történeteket, egyúttal iránymutatást kért: „*Kérek utasítást, miként cselekedjünk?*” A csehek által Túróc vármegye élére újonnan kinevezett főispán a hűségesküt letenni nem kívánó vasutasoknak megfelelő igazolványt és biztonságos költöztetést helyezett kilátásba. A túrócvidéki vasutasok egy váltókezelő kivételével a hűségeskü megtagadása mellett döntöttek, a zólyomiakról nem maradt fenn információ. Vázsonyi másnap, december 19-én arra utasította Winkler Ignác miskolci üzletvezetőt, hogy csak akkor tárgyaljon a csehszlovákokkal, ha azok keresnék fel. A személyzet a nyílt erőszaknak engedve leteheti a hűségesküt, szolgálati és illetmény szabályzatban biztosított jogait fenntartják mindaddig, amíg visszatérhetnek majd a MÁV szolgálatába.¹⁹ A folyamatos cseh előretörés következtében egyre több vonalon szűnt meg a forgalom, egyre több állomással szakadt meg a kapcsolat. A csehek nem engedtek semmilyen Magyarország felé irányuló forgalmat néhány vonal kivételével, magyar vasutasok szolgálatát katonákkal ellenőrizték.²⁰ Emiatt is döntött úgy a Minisztertanács határozata alapján Vázsonyi elnök, hogy a cseh előretörésben érintett budapest-balparti és miskolci üzletvezetőségeket utasította az összes személy- és áruforgalom beszüntetésére azokon a MÁV üzemeltette vonalakon, amelyek átvezettek a demarkációs vonalon.²¹ Az útban lévő áruk azonnali visszafordítása mellett a járműkivonásról és a fokozatos kiürítéshez való előkészületekről is döntés született.²²

Egy hónappal később, január 13-án újra előkerült a hűségeskü kérdése, a miskolci üzletvezetőség táviratban terjesztette fel a megszállt területen lévő alkalmazottak hűségesküvel, szerzett jogaikkal, illetve nyugellátással kapcsolatos aggodalmaikat. Az üzletvezetőség sürgős választ kért, mert küszöbön állónak látta Miskolc cseh megszállását, ugyanis a demarkációs vonalat átlépve

18 1919. május 15-én a vasúti direktórium újból megerősítette a kényszer esetén történő hűségeskü engedélyezését három malackai vasutas segélykérő beadványára válaszul. MNL OL Z 1524. 50. d. 123849/1919.

19 MNL OL Z 1524. 50. d. 405198/1918.

20 MÁV Arch. Naplószerű feljegyzések. (Továbbiakban: NF) 3. kötet. 1918. december 21. és 23.

21 A rendelet értelmében Losonc–Zólyom, Zólyom–Besztercebánya, Tiszolc–Rimaszombat, Tiszolc–Brezsnóbánya, Vereskő–Garamberzenca, Selmezbánya–Losonc, Losonc–Rimákokova, Ipolyberzenca–Katalinhuta, Rimaszombat–Poltár és Besztercebánya–Kisgaram vonalak cseh–szlovák fennhatóság alatt lévő szakaszain szűnt meg a forgalom.

22 MNL OL Z 1524. 50. d. 411699/1918.

Perkupáig nyomultak előre a csehek.²³ Az Igazgatóság pont a megszállás veszélye miatt Újhelyi Sándor titkár útján szóban közölte válaszait az alkalmazottak kérdéseire.²⁴ A demarkációs vonal metszette sínpárokon megszűnt a közlekedés, a csehek „tapogatódzó” fegyveres felderítő akciói pedig az érintett vonalakon is a forgalom beszüntetéséhez vezettek a helyzet kikristályosodásáig. Egyedül a Miskolc–Hidasnémeti–Kassa vonalon járt napi egy vonatpár, ami a kisebb, helyi jellegű csetepaték idején is közlekedett.²⁵

A háborút követő hónapok fokozatosan romló közbiztonsága egyre kalandosabbá tette az utazást, ráadásul egyre kevesebb vonat közlekedett egyre hosszabb menetidővel és gyakori késésekkel a katonavonatok és/vagy a szénhiány miatt. A politikai felbolydulás hamarosan elérte a vasutasokat is, az év végén megindult a térségbeli vasutasok szervezkedése is. 1918. november 8-án a miskolci Korona Szállóban a helyi vasutasok beléptek a szociáldemokrata pártba vasutas szakágankénti képvisellel, egyúttal bejelentették csatlakozásukat a Nemzeti Tanácshoz. Egerben csak egy hónappal később, december 2-án a vármegyeházán mondták ki a Magyar Vasutas Szövetség egri csoportjának megalakulását, egyúttal csatlakozásukat az MSZDP-hez.²⁶ Meg kell jegyezni azonban, hogy már augusztus végén is volt egy szakszervezeti szervezkedési kísérlet a rimaszécsi osztálymérnökség pályamunkásai között, de azt még pénzbírságokkal, valamint néhány katonai behívóval sikerült egy hónap alatt felszámolni.²⁷ A forradalmi szellem nem mindenkit hatott át az üzletvezetőségben, ezért három szakosztályvezetőt és a miskolci fűtőház vezetőjét mint az ellenforradalom mellett agitálókat feljelentették Winkler üzletigazgatónál, aki Vázsonyi elnökkel egyeztetve vizsgálatot ígért és a kérdéses személyeket

23 A csehek Borsodban vannak. Egeri Újság, 1919. január 19. 3., A csehek nem jönnek Borsodba. Miskolci Napló, 1919. január 21. 3; Kimentek a csehek Borsodmegye területéről. Miskolci Napló, 1919. február 8. 3.

24 MNL OL Z 1524. 50. d. 15705/1919.

25 A csehek a szomszédban. Egeri Újság, 1919. január 16. 2–3.; Cseh uralom Tornán. Miskolci Napló, 1919. január 23. 3.

26 A vasutasok belépnek a szociáldemokrata pártba. Miskolci Napló, 1918. november 9. 2; A közalkalmazottak gyűlése. Egeri Újság, 1918. december 3. 2.

Az egri vasutasok később induló szervezkedésében valószínűleg közrejátszott az érseki székhely és líceum miatt a város konzervatív és katolikus szellemisége, illetve az ipari munkásság csekély aránya. Ugyan távíró kapcsolattal Eger is rendelkezett, így a fővárosi események híre gyorsan eljutott a hevesi megyeszékhelyre is, közlekedési kapcsolatát Budapesttel az idő tájt egy viszonylag gyenge forgalmú mellékvonal jelentette fűzesabonyi csatlakozással a miskolci fővonalhoz. Miskolc ezzel szemben egy jelentős ipari-kereskedelmi csomópont volt, több közvetlen vasúti kapcsolattal Budapesthez. Ez pedig nem csak a vasúton szállított újságok miatt, hanem a politikusok és agitátorok utazási lehetőségei miatt is fontos. Van vonat, de nincs benne köszönet. Egeri Újság, 1918. október 16. 3.; Eger az Isten háta mögött. Egeri Újság, 1918. október 19. 2.; Már csak egy vonatunk van. Egeri Újság, 1918. november 10. 3.; Vonatközlekedés hetenkint. Egeri Újság, 1919. január 19. 2.

27 MNL OL Z 1524. 76. d. 278818/1918.

a vizsgálat idejére felfüggesztette állásukból.²⁸ Néhány nap múlva viszont már nem csak a reakciós erők ellen, hanem a kommunista erőszak ellen is mintegy kétezeren tüntettek a miskolci műhelyben.²⁹

A Károlyi-féle kormányzattal szemben egyre növekedett az elégedetlenség a rossz közellátás, a gyorsuló infláció, a külpolitikai tehetetlenség és megaláztatottság érzése miatt. A megélhetési körülmények drasztikus és megállíthatatlannak tűnő romlását csak fokozta az 1919 márciusától tömegessé váló menekültek érkezése. Ugyan a veszélyeztetett területen szolgáló vasutasok ingóságainak felméréséről, menekülésük esetén segélyezésükről már 1918. november 24-én MÁV-elnöki rendelet született, amelyet egy minisztertanácsi határozat is megerősített a hűségeskü letételének megtagadása miatt elbocsátott magyar tisztviselők állami kárpótlásáról, azonban anyagi forrás hiányában a teljes kártalanításra sosem került sor.³⁰

Csak fokozta az elkeseredettséget, hogy a tiltó rendeletek ellenére folyamatosan csempészték ki az élelmiszert a megyékből, hogy a helyi piacnál jóval magasabb áron értékesíthessék a fővárosban. Az Egri Újság rendszeresen közölt cikkeket vasútállomásokon lefoglalt liszt, szalonna, élelmiszer, főzelék-félék és egyéb élelmiszerekről, illetve dézsmálásokról, lopásokról.³¹ Persze előfordult olykor, hogy a „sok kicsi sokra megy” elv helyett inkább nagyobb tételben gondolkodtak az ügyeskedők, 1919. január közepén Heves vármegye által Mezőtelegről megrendelt két petróleumszállítmányból az elsőt teljesen, a másodikat is nagyrészt ellopták.³² Borsod vármegye és a két fő ipari centrum, Miskolc és Ózd élelmezési helyzete 1919 tavaszára katasztrofálissá vált, ezért az április 7-i vármegyei értekezlet azt kérte a március 21-i puccs után alakult Kormányzótanácstól, hogy nyilvánítsák zárt megyének Borsodot, ahonnan nem lehet élelmiszert kivinni.³³

A nyugati nagyhatalmak félve a Tanácsköztársaság kikiáltásával Közép-Európában jelentkező bolsevik forradalomtól, Smuts tábornok sikertelen április 4–5-i tárgyalásai után, utasították a cseheket, románokat és szerbeket, hogy katonai erővel vessenek véget a magyarországi kommunista kísérletnek. A románok már április 16-án átlépték a korábbi demarkációs vonalat, és május 1-re kijutottak a Tiszához. A csehek csak április végére tudtak nagyobb csapatokkal megindulni Magyarország ellen, május elejére a kezükbe került Munkács, Sátoraljaújhely, Miskolc és a borsodi iparvidék, emellett Eger és Salgótarján

28 Vasutasok üzletvezetőségi osztályvezetők ellen. Miskolci Napló, 1919. február 12. 2.

29 Vasutasok a kommunisták ellen. Miskolci Napló, 1919. február 23. 3.

30 Cserhádi K.: Vasutasok i. m. 385.

31 Virágzik a lánckereskedelem Egerben. Egri Újság, 1919. január 12. 1., Rablótámadás a miskolci pályaudvar ellen. Egri Újság, 1919. január 19. 3.; Lisztcsempészés Egerből. Egri Újság, 1919. február 20. 2.

32 A vármegye ellopott petróleuma. Egri Újság, 1919. január 19. 3.

33 Somorjai Lehel: Az őszirózsás forradalomtól a trianoni békekötésig. In: Miskolc története V/1. Szerk. Dobrossy István – Stipta István. Miskolc. 2007. 22.

előterében is megjelentek alakulataik.³⁴ A vasút igyekezett a lehető legtöbb mentendő anyagot és járművet az ország belső vidékeire összevonni, de a vasúti pályák és állomások telítődésével, valamint a szénhiány miatti egyre nehezebb közlekedéssel számos menekítő vonat már nem tudott elindulni. A miskolci üzletvezetőségről menekítendő járműveknek az akkor még kétvágányú losonci fővonal Hatvan és Apc-Zagyvaszántó közötti szakasz jobb vágányát jelölték ki. A borsodi iparvidék megszállása a barnaszénellátás megszűnésével tovább mélyítette a vasút válságát.³⁵ A helyenként fejetlen meneküléssé váló visszavonulás miatt megállt a közlekedés a miskolci fővonalon. Május 3-án a csehek megszüntették a miskolci üzletvezetőség működését, az újonnan megszállt területek vasúthálózatának irányítását a Csehszlovák Vasút Kassai Igazgatósága alá helyezték.³⁶ Május 5-én hivatalos csehszlovák vasúti küldöttség érkezett átvenni a miskolci üzletvezetőség irányítását. A megszállók tájékoztatása szerint a vasutasok továbbalkalmazásáról a pozsonyi vasútigazgatóság fog dönteni, de akik már korábban elmenekültek a megszállt területekről, azokat nem fogják átvenni. Akik tovább szeretnének szolgálni, hat hónapot kapnak a szlovák nyelv elsajátítására. Az üzletvezetőség épületét szabályos átadás-átvételi eljárás keretében átvették és lezárták a csehek. A pénztárt, benne 780 ezer koronával, lefoglalták, az üzletvezetőség ételmezési hivatalát ugyanakkor meghagyták, de az alkalmazottak ételmezéséről nem gondoskodtak. A külszolgálat cseh felügyelet mellett látta el hivatását.³⁷ Másnap a csehek megengedték, hogy a pénztárban lévő 200 koronásokkal kifizessék az alkalmazottakat.

A proletárdiktatúra végveszélyben fegyverbe szólította a lakosságot, a sorozásra a bányászoknak – emiatt a régióban már egyedül csak Zagyva-akna termelt szenet – és vasutasoknak is jelentkezniük kellett. A salgótarjáni állomásfőnök kérdésére, hogy a vasutasoknak is be kell-e vonulniuk, Landler Jenő, a kereskedelemügyi népbiztos vezetője május 3-i rendeletében a szolgálatból nélkülözhető, 1869 és 1901 között születettek bevonulására adott utasítást.³⁸ Miskolc környékén megállt a cseh támadás, kisebb csatározásokra, fegyveres felderítő akciókra került sor, amelynek keretében Mezőnyék-Ládházáig törtek előre. A május 8-án megindult északi hadjárat néhány napon belül felszabadította az április vége óta megszállt területeket, május 20-án Miskolcra is visszavonultak a csehek, és Eperjesnél a régi határt is elérték a magyar csapatok. Természetesen a felszabadított területeken is bevezették a sorozást.³⁹ Mindkét fél igyekezett az ellenség mozgását vasúti pályák rombolásával, hidak robbantásával akadályozni.

34 *Romsics I.*: Magyarország i. m. 129–130.

35 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 1 és 2.

36 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 3.

37 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 15. Winkler Ignác üzletigazgató mezőnyékládházi személyes megbízottján keresztül tett jelentést a MÁV Igazgatóságnak az addig történetekről.

38 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 6.

39 Miskolci Napló, 1919. június 1. 2: Vasutasok sorozása.

A csehek még azzal is megpróbálták lelassítani a magyar előretörést Miskolcnál, hogy a kétvágányú pálya mindkét sínpárján elindítottak Mezőnyék-Ládháza felé egy-egy mozdonyt, hogy összeütközzenek a magyar páncélvonattal, illetve bármely egyéb katonavonattal, és így eltorlaszolják a pályát. A kísérlet nem sikerült, ugyanis még Mezőnyék-Ládháza előtt kisiklott mindkét mozdony.⁴⁰ A visszavonuló csehek gyakran túszként vitték magukkal a vasútállomások személyzetét, hogy ezzel is akadályozzák a forgalom felvételét, ezért Budapestről vezényeltek személyzetet a Miskolc–Kassa és Miskolc–Sátoraljaújhely vonalak állomásaira.⁴¹

Miskolc visszafoglalása után két nappal a Sajóig előretörő románok a miskolci műhely ellen intézett légitámadással nyújtottak szerény és eredmény nélküli támogatást a borsodi iparvidékről kiszoruló cseh csapatoknak, május 24-én viszont Zsolcánál már közös szárazföldi akciót is indítottak – eredménytelenül. Ekkor már újraindult a forgalom a mezőcsáti, bánrévei és a budapesti vonalon, igaz, a Belügyi, Vasúti és Hajózásügyi Népbiztosság rendelettel korlátozta a külföldi és megszállt területekre való utazási lehetőségeket a vasutak tehermentesítése, a katonai forgalom és a közellátás fenntartása érdekében. A hátországból megszállt területre utazni csak a budapesti Béla utca 5. sz. alatti Vörös Őrség budapesti térparancsnoksága által kiadott igazolással lehetett, ahol igazolni kellett az utazás szükségességét és célját. Helyi forgalomban 30 km-ig engedélymentes maradt az utazás, a vidéki munkás-, katona- és földművestanácsok által kiállított utazási igazolványok is érvényben maradtak. A hivatásos élelmiszerárusok, kofák élelmiszerszállítmányokkal mehettek a fővárosba, részükre az előbb említett tanácsok állandó utazási igazolványt állíthattak ki.⁴² Miskolcon a Vörös Őrség helyi bűnügyi osztályán kellett utazási igazolványért – férfiaknak szakszervezeti igazolvány felmutatása mellett – folyamodni, de Kassa és Szerencs felé csak katonai érdekből engedélyezték az utazást, különben leszállították az utasokat a vonatokról.⁴³ Az igazolványkényszer megmaradt a Nemzeti Hadsereg bevonulása után is, ráadásul a bevezették a poggyász és teheráru vizsgálatot is.⁴⁴ Május 26-án Böhm Vilmos hadseregfőparancsnok táviratilag megtiltotta, hogy polgári egyének Miskolcra utazzanak, csak miskolci illetőségűek utazhattak vissza, ők is csak hatósági igazolvánnyal. Következő nap hadiforgalomra tekintettel leállították a Hatvan és Miskolc közötti polgári forgalmat.⁴⁵

A proletárdiktatúra gyenge, forrongó hátországa és a kedvezőtlen külpolitikai fejlemények miatt augusztus elsején összeomlott a front, és a román csapatok napok alatt elfoglalták az ország nagy részét. A kommunista államvezetés nem tudta megszerezni a lakosság támogatását. A vasutasok egy része között is visszatetszést szültek a bolsevik módszerek, mások viszont az új rendszerben

40 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 20.

41 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 30.

42 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 23.

43 Kinek adnak utazási igazolványt? Miskolci Napló. 1919. június 11. 2.

44 Hirdetmény. Miskolci Napló, 1919. december 4. 1.

45 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 26. és 27.

látták a jövőt, és például a legkisebb „elhajlás” esetén is feljelentették munkatársaikat. Nyistor Pál és Krizsán Alajos miskolci műhelymunkások politikai megbízhatatlanság vádjával feljelentették a miskolci állomásfőnököt és a hivatalnoki kart a Vasúti Direktóriumnál.⁴⁶ A két munkás szerint a csehek bevonulásakor nyíltan hirdették, hogy a proletárdiktatúra visszaállítása megakadályozásához össze kellene fogni a csehekkel. A Vasúti Direktórium addig húzta, halasztotta az ügy tárgyalását, amíg végül össze nem omlott a Tanácsköztársaság.⁴⁷ Szivák János kisterenyei állomásfőnököt – kötelességteljesítése miatt – a helyi harcokban részt vevő Vörös Hadsereg parancsnoksága hurcolta meg.⁴⁸

Heves vármegyében is akadt kellemetlensége a helyi vasutasoknak, Jilek Károly egri állomásfőnököt, Tamáskovits Zoltán egri osztálymérnököt, Quittner Ede füzesabonyi osztálymérnököt és Magasits Sándor füzesabonyi állomásfőnököt a Vörös Hadsereg Parancsnokságánál bizalmas posztot betöltő Tolnai Jenő MÁV-segédtitkár feljelentette a III. hadtestparancsnokságnál „ellenforradalmi” cselekményért. Azzal vádolta őket, hogy megrongálták a pályát, hogy így akadályozzák meg a Budapestről Egerbe rendelt tengerészkülönítmény elszállítását az egri ellenforradalom leverésére.⁴⁹ Walter Oszkár segédtitkár vezette vizsgálat végül tisztázta a vasutasokat, de Quittnernek volt még egy botlása, amikor alárendeltjei részére kiadott két körrendeletben is a „Pályafelügyező Úrnak!” megszólítást használta. A jászladányi városparancsnok ezért feljelentette a Belügyi, Vasúti és Hajózásügyi Népbiztosságnál, mert összeegyeztethetetlennek tartotta a proletár állam szellemiségével. A Vasúti Direktórium végül átírt az Igazgatóság Pályaépítési és fenntartási főosztályának, hogy jóindulattal figyelmeztesse az osztálymérnökséget.⁵⁰ Ez egyébként összhangban volt Landler Jenő népbiztos parancsával, hogy a vasutasok szolgálatába illetéktelenül beleszólók, a vasút működését akadályozók, illetve vasutasokat terrorizálók ellenforradalmároknak, a Tanácsköztársaság ellenségeinek tekintendők, és forradalmi törvényszék elé kell állítani őket.⁵¹

A Tanácsköztársaság alaposan felforgatta a vasutasok életét. A miskolci üzletvezetőség 1920. szeptember 3-i jelentése a MÁV Igazgatóságnak a tanácskormány ideje alatt kifogásolt magatartást tanúsító alkalmazottakról is jól mutatja a felbolydult világ hatását a Magyar Államvasutak alkalmazottaira. Az üzletvezetőség területén ekkor 6379 fő szolgált, augusztus 31-ig 225 alkalmazott ügyét tárgyalta vizsgálóbizottság. Szolgálati helyek szerinti megoszlás alapján elsősorban a nagyobb forgalmi csomópontokban szolgáltók között

46 Landler Jenő népbiztos 1919. március 26-án rendelte el a Vasúti Direktórium felállítását, azzal a céllal, hogy az összes gőzüzemű vasúttársaság igazgatását egy központból irányítsák. Minden vasúttal kapcsolatos hatósági jogkört átvett a direktórium. Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1919. 28. szám. 76.

47 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 29.

48 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 26.

49 MÁV Arch. NF. 13. kötet. 1919. augusztus 2.

50 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 24.

51 Parancs. Miskolci Napló, 1919. május 29. 1.

– a nagy számok törvénye alapján – találtak több problémás magatartású vasutast: Miskolcon 86 – ebből 13-an az üzletvezetőségen, 29-en a fűtőházban –, Sátoraljaújhelyen 37 és Füzesabonyban 20 személyt. Közigazgatási – vármegyei és járási székhelyek – központokat is figyelembe véve már jóval kevesebb eset került feljegyzésre: Egerben 10, Salgótarjánban 9, Szerencsen pedig 8 vasutas ügyében zajlott vizsgálat.⁵²

Foglalkozás szerinti bontásban az alábbi nagyobb csoportok körvonalazódnak: 24 vonatfékező, 21 hivatalnok, 19 pályaoőr, 18 váltókezelő, 11 irodai alkalmazott vagy kezelő, 11 pályafelvigyázó, 10-10 mozdonyvezető, mozdonyfűtő és pályamunkás. Ha nagyobb halmazokat állítunk fel, akkor azt látjuk, hogy az irodákban, tehát az információforrásokhoz – távirat, rendelkezések stb. – közel dolgozók közül összesen 58-nak találták problémásnak a magatartását. A vonatokon szolgálók közül 52 főt számolhatunk, ők személyes tapasztalat alapján, első kézből szerezhettek információt más vidékek eseményeiről. A harmadik nagy csoport a pályafenntartásnál dolgozóké, ők vannak a legtöbben, 62-en. Ez azért is érdekes, mert a pályaoőrök mindig csak egy adott szakaszt jártak be a pálya műszaki állapotát felügyelve, a bakterek pedig általában szolgálati helyükön laktak, tehát keveset érintkeztek a külvilággal. A váltókezelők általában állomásokon szolgáltak, tehát ők több információhoz juthattak arról, hogy mi történik településükön, illetve a szomszéd községekben. Iskolai végzettség szerint a vonatfékezői, pályaoőri és váltókezelői álláshoz kellett a legkevesebb osztály – nem véletlen tehát, hogy a tanulatlanabb, nehéz munkát végző, alacsony fizetésű munkások könnyen radikalizálódtak.⁵³

A Tanácsköztársaság miskolci vasutashívei élén az üzletvezetőségben Bányász Soma és Mozsár Ferenc hivatalnokok, a végrehajtó szolgálatban Kiss János kalauz és Frank Adolf építési főmérnök voltak. Utóbbi három kollégáik fenyegetésével érték el, hogy a vasutasok letegyék az esküt a Tanácsköztársaságra. A kommün ideje alatt végig aktív szerepet játszottak a helyi direktórium életében, önkényeskedtek és agitáltak a helyi, valamint a környékbeli vasutasok között. A proletárdiktatúra bukása után Bányászt, Kisst és Mozsárt a magyar karhatalom elfogta, Franknak sikerült elmenekülnie, de amikor a Hivatalos Lapban megjelent felszólításra jelentkezett a MÁV Igazgatóságon, rögtön lefogták és Miskolcra vitték.⁵⁴

Persze nemcsak a Nemzeti Hadsereg bevonulása után került sor a proletárdiktatúra támogatóinak előállítására. Május 7-én a bevonuló csehek elvittek egy váltókezelőt, akit azzal gyanúsítottak, hogy a sajszentpéteri direktórium alelnökeként több halálos ítéletre adott parancsot.⁵⁵ Miskolcot augusztus 4-én

52 Megjegyzésre érdemes, hogy Eger is elágazó állomás, ahogy Szerencs is – utóbbi ráadásul két fővonal metszésében fekszik, mégis alacsony a vizsgálatok száma.

53 MNL OL Z 1524. 76. d. 130125/1920.

54 MÁV Arch. NF. 13. kötet. 1919. augusztus 2. és FE. 6. d. 85/1921 efb: Frank Adolf felügyelő fegyelmi ügye. Frankot végül a szolgálatból elbocsátással büntették, a másik három személy sorsáról egyelőre nem sikerült iratot találni.

55 MÁV Arch. NF. 10. kötet. 1919. május 7.

foglalták el a románok, akik rögtön statáriumot vezettek be a városban, az 1918. október 30 előtti állapotok visszaállítására adtak parancsot, a helyi direktórium tagjai után pedig hajszát indítottak.⁵⁶

Bára miskolci üzletvezetőség nagyrészt a románok foglalták el, Salgótarjánban és az északi részekben a csehek vették át az ellenőrzést. A sátoraljaújhelyi műhely július 3-4-én a demarkációs vonal mögötti Sátoraljaújhely állomásra menekített 180 kocsinyi anyagát a csehek augusztus 3–8 között elszállították Szlovákiába.⁵⁷ A zsákmányolásban élen jártak – ahogy arra már utaltunk – a román megszálló csapatok, a készpénzkészletek, élelmiszerek, vasúti ruhaneműk is áldozatul estek a harácsolásoknak. A személyes vagyontárgyak és élelmiszerek elrablása miatt a vasutasok nem mertek szolgálatba jelentkezni.⁵⁸

Miskolcra augusztus 6-án indult újra a forgalom napi egy pár vonattal Bánréve, Hidasnémeti és Szerencs felé, Mezőcsátra napi két pár vonat is közlekedett. Egerből másnap indult el az első vonatpár Vámosgyörkre és vissza.⁵⁹

A megszállásnak november közepétől fokozatosan lett vége, az antant utasítására a románok visszavonták csapataikat a Tiszántúlra. Egerbe november 20-án, Miskolcra december 3-án vonultak be a Nemzeti Hadsereg katonái.⁶⁰ A román kivonulás során a térségben leállt a még megmaradt csekély polgári forgalom. Csak december 10-től indult meg újra a közlekedés, Miskolc és Sátoraljaújhely között például csak kétnaponta jártak vonatok, ahogy Budapestre is csak kétnaponta lehetett eljutni december végétől. Eger még ennél is jobban elszigetelődött, a fővárosból csak kedden lehetett egy füzesabonyi csatlakozással eljutni a hevesi megyeszékhelyre, onnan viszont – hiába a forgalmi napokon közlekedő napi két pár vonat – nem lehetett sem Miskolcra, sem Budapestre utazni.⁶¹ Ráadásul a kevés közlekedő vonat is szedett-vedett járművekből lett összeállítva, nem ritkán ablak nélkül, fűtetlen és világítás nélküli kocsikban utaztak az emberek, mellékvonalakon gyakran teherkocsikban.⁶² A fűtött, ablakozott kocsi már luxusnak számított.⁶³

Az átélt megpróbáltatások és nehézségek ellenére még 1919 végén is sokan álmodoztak új vasútvonalak építéséről, vasúti fejlesztésekről. A MÁV már 1916

56 Somorjay L.: Az őszirózsás i. m. 31.

57 MÁV Arch. NF. 13. kötet. 1919. augusztus 3.

58 MÁV Arch. NF. 13. kötet. 1919. augusztus 6. Az egyes állomások jelentését a román megszállók által elvitt leltári anyagokról lásd MÁV Arch. DNR. 14193/1919., 14231/1919., 14499/1919., 14278/1919., 14941/1919 és 17887/1919. sz. iratokat.

59 MÁV Arch. NF. 13. kötet. 1919. augusztus 6.; Megindult a vasúti személyforgalom. Egri Újság, 1919. augusztus 8. 2.

60 A hadsereg ünnepélyes fogadása. Egri Újság, 1919. november 20. 1.; Megjöttek Horthy gyalogosai. Miskolci Napló, 1919. december 3. 3.

61 A vasúti összeköttetés. Egri Újság, 1919. november 29. 3.

62 Miskolc és Sátoraljaújhely között megindult a vasúti forgalom. Miskolci Napló, 1919. december 10. 3.; Este is lehet Budapest felé utazni. Miskolci Napló, 1919. december 20. 3.

63 Rubinek miniszter különvonata. Miskolci Napló, 1920. január 6. 3.

májusában elkészített egy átfogó, a teljes vasúthálózatra és a vasút minden szakágazatára kiterjedő hat éves beruházási programot, amelynek keretében összesen 341 km hosszban épültek volna második vágányok az üzletvezetőség területén. Hatvan–Losonc és Hatvan–Miskolc–Sátoraljaújhely vonal több állomásán jelentős fejlesztéseket terveztek – egyes beruházási programokra, például Somoskőújfalu, Losonc, Ludas vagy Miskolc bővítésére már az 1913-as költségvetésben megvolt az engedély!⁶⁴ Ezenfelül a fontosabb és egyre nagyobb forgalmat biztosító mellékvonalak fővonallá fejlesztése is szerepelt a javaslatban, a személyzet elhelyezésére, a szolgáltatási körülmények javítására pedig több mint 1,1 millió koronát terveztek órházépítésre fordítani, amit kiegészített volna több állomáson altiszti és hivatalnoki lakások építése.⁶⁵

Egert nem igazán érintették a beruházási tervek, pedig az egri sajtóban folyamatosan jelentek meg cikkek és olvasói levelek a szükségesnek vélt vasútfejlesztésekről, amelyekkel a völgybe szorult városuk nehéz megközelíthetőségét vélték kiküszöbölni. Általában észrevehető az 1918–1919. évi Egri Újság cikkeiben a világtól való elzártságra panaszkodás, a körülményes és hosszadalmas utazás akár csak megyén belül is.⁶⁶ Nem csoda, hogy lelkesen számoltak be olyan vasútfejlesztési ötletekről, előépítési engedélyekről – amelyek közül nem egynek valóban volt létjogosultsága – mint az Egert Gyöngyössel vagy Gyöngyöst Szurdokpüspökinél a losonci vasútvonallal összekötő tervek. Az egyik visszatérő, és valóban ésszerű terv az Egert Pétervásárával összekötő vasút megépítése volt, amelyet aztán továbbépítettek volna Ózd, illetve Kisterenye felé. Még olyan, szinte már rózsaszín leányálmoknak tűnő elképzelések is napvilágot láttak, mint a Hatvan–Gyöngyös–Verpelét–Pétervására–Ózd–Bánréve fővonal és az ebből kiágazó egri vonal terve.⁶⁷

64 Javaslat a Magyar Királyi Államvasutak hálózatán a háború lezajlását követő legközelebbi években szükséges beruházásokról és a hálózat továbbfejlesztéséről. Budapest. 1916. 24., 40–42.

65 Javaslat i. m. 59., 62–82.

66 Ennek egyik legékeesebb példája: Egertől Parádig szárazon és vízen. Egri Újság, 1918. augusztus 10. 1–2.

67 A témában íródott cikkek: Új vasúti vonalak Heves megyében. Egri Újság, 1918. április 23. 2.; Új vasutak a vármegyében. Egri Újság, 1919. február 4. 2.; Új vasúti állomást kap Eger városa. Egri Újság, 1919. november 12. 1.; Igen, szükséges a vasútállomás! Egri Újság, 1919. november 26. 1.; A vasúti összeköttetés. Egri Újság, 1919. november 29. 3.; Az új állomás kérdéséhez. Egri Újság, 1919. december 5. 1.

Az Eger–Putnok vasútvonal összekapcsolása a Kisterenye–Kál–Kápolna vonallal, illetve Ózddal elgondolás viszont később még többször is felvetődött, még minisztériumi szinten is foglalkoztak egy Ózd–Kisterenye–Salgótarján vasútvonal ötletével a II. világháború után. Ezzel akarták volna kiküszöbölni a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. ózdi és salgótarjáni üzemei közötti miskolci szállítási kerülőt, miután elveszett a Bánréve–Fülek–Salgótarján útvonal. MNL OL Z 1610. 488. d. 9/1. t. Kívánalmaink a jövőre nézve. A régi trianoni határok visszaállítása folytán fennálló vasútközlekedési nehézségek részleges kiküszöbölésére. Sebestyén (Andor) javaslat. 1945. jún. 25. „Oroszország és Csehszlovákia felé” c. fejezet., valamint: MNL OL XIX-H-1-aa-1. 2235. d. 128068/1962. Mátranovák–Pétervására–Ózd új vasútvonal megépítése.

A Trianonban meghúzott új határok következtében a miskolci üzletvezetőség vasúthálózata – ahogy arról korábban már szó esett – kevesebb mint felére csökkent. Az új határok megvonásában kulcsszerepe volt a vasúthálózatnak, a szomszédállamok közötti vasúti összeköttetés megteremtése – és ezzel egy, az antanthoz hű, erős közép-európai szövetségi rendszer létrehozása – alapvető érdeke volt az európai győztes nagyhatalmaknak.⁶⁸ A háború előtt 28 határállomása volt az országnak, 1920-ban 50 vasútvonalat vágott el az új határ, ebből 43-at a nyílt vonalon. Valamennyi nagyobb vasúti gócpont, mint például Ipolyság, Fülek Sátoraljaújhely-gyártelep, vagy Csap a határon túlra került.⁶⁹ A térségben a MÁV kezelésében lévő vicinálisok közül egyedül a Boldvavölgyi HÉV vonalát vágta ketté az új határ. A Sajóecseg és Torna között épített vasútvonal északi 7 kilométere került Csehszlovákiához, Magyarországon maradt a Sajóecseg–Tornanádaska 50 km hosszú szakasz. A határkiigazítás után Bódvavendégi állomás (ma Hídvégardó településhez tartozik) visszakerült.⁷⁰ Mivel a vicinális részvényeinek többsége svájci kézben volt, ezért az északi, Csehszlovákiához került vonalrész jogviszonyát rendező tárgyalásokhoz mindhárom érdekelt fél egyetértése kellett.⁷¹ A tárgyalások egészen 1929. augusztus 9-ig húzódtak, ekkor sikerült megállapodni Genfben arról, hogy Prága 145 000 svájci frank kárpótlás kifizetését vállalta a vonalrész 1919 óta tartó használatáért, a vonalrész pedig végleg átment a csehszlovák állam tulajdonába.⁷²

Menekültek

A megszállott területekről az ország belsejébe menekülő vasutasok ezrei és családtagjaik elhelyezése, ételmezése, munkához juttatása vagy nyugdíjazásuk súlyos pénzügyi és szociális terhet jelentett a MÁV, illetve az állam számára. Az első vasutas menekültek már 1918 végén megérkeztek a már amúgy is túlzsúfolt városokba, a lakásínség miatt fedett teherkocsikban kényszerültek meghúzni magukat – ahogy más állami tisztviselők is. 1919 novemberében 4148 vasutas 10 510 családtaggal, 1921 áprilisában 13 255 vasutas és 43 700 fő hozzátartozó szerepelt a menekülteket összeíró listákon. A vagonlakók amellet, hogy gyakran

68 A vasút és az új határok összefüggésével tisztában voltak a korszak közlekedési szakemberei, de ez hamarosan feledésbe merült, a közvéleményben pedig elterjedt a hajózható határfolyók mítosza. *Eperjesi László: Magyarország közlekedése a trianoni békeszerződés után. A nemzetközi kapcsolatok alakulása 1920–1938 között.* In: Közlekedési Múzeum évkönyve IX. 1988–1992. Szerk. Hüttl Pál. Budapest. 1994. A történetírás számára Palotás Zoltán „fedezte fel” a vasútvonalak fontos szerepét a trianoni határok megállapításánál. A témáról lásd *Palotás Zoltán: A trianoni határok.* Budapest. 1990.

69 *Kelety D.*: i. m. 205.

70 MNL OL Z 1616. 1. d. 4. t. 1923. évi rendes közgyűlési beszámoló. 1924. június 30.

71 MNL OL Z 1610. 485. d. Magyar vasúttársaságok külföldi érdekeltségei.

72 MNL OL Z 1616. 1. d. 4. t. 1929. augusztus 28-i rendkívüli közgyűlés.

évekig kellett embertelen körülmények között élniük, az amúgy is kevés teherkocsi-állagból vontak el jelentős számú járművet. 1921 tavaszán már 2509 kocsiról kellett ezért lemondania a MÁV-nak, amelyek ráadásul a vágányok elfoglalásával csökkentették az állomások és pályaudvarok forgalmi kapacitását.⁷³ A szűkös anyagi lehetőségek keretén belül az Államvasutak saját lakásépítési programmal igyekezett menekült alkalmazottainak lakást biztosítani. Az üzletvezetőség területén 1922 tavaszára Miskolc Martin-telepi városrészében 9 házat építettek 18 egy- és kétszoba-konyhás lakással. Bánrévén három ház épült hat kétszobás altiszti lakással, emellett Putnokon, Barcikán és Gyöngyösön is egy-egy ház volt épülőfélben.⁷⁴ A lakásépítési program keretében a két világháború között Miskolcon egy bérházat, Kisterenyén, Somoskőújfaluban és Szerencsen új lakótelepeket épített a Magyar Államvasutak.⁷⁵

Az egri vagonlakókról először 1919. október végén tudósított a helyi lap, rengeteg állami hivatalnok érkezett a városba a cseh megszállás elől – írta az újság –, akiket nem tudtak elhelyezni, a szerencsésebbek közé tartoztak a vagonlakók. Az újság menekültkérdéssel kapcsolatos cikkeiben – nem egyedülálló módon – xenofób, antiszemita megjegyzések is helyet kaptak, szembeállítva a jöttment galíciaiakat elüldözött véreinkkel.⁷⁶ A Miskolci Napló 1919 karácsonyán tudósított először a miskolci vagonlakókról, hosszú és megrendítő riportban mutatta be a Fülekről, Tiszolcraól és Kassáraól menekült vasutasok kálváriáját.⁷⁷

Az alábbiakban egy Bánréve állomáson szolgáló távirász vasutas kálváriájának felidézésével szeretnénk bemutatni az impériumváltás miatt döntés elé állított vasutasok helyzetét. Gallovits Dezső távirász története 1920 nyarán kezdődött, amikor háromhavi szabadságot kért arra hivatkozva, hogy a cseheknek tudomására jutott, hogy Magyarországon, Bánrévén szolgál, és ezért ki akarják utasítani őt és családját Sajógömörről. A távirász 1913. december 7-én lépett a Magyar Államvasutak szolgálatába, szerény, de tisztességes megélhetést biztosító 1600 korona évi fizetéssel rendelkezett a kétgyermekes családfő. Mivel háza és némi földje volt, valamint felesége harmadik gyermeke megszülése előtt állt, mindenképpen el akarta kerülni a kiutasítást. A MÁV Igazgatóság július 13-án engedélyezte a háromhavi szabadságot, az összes illetmény beszüntetése mellett.⁷⁸ Gallovits július 22-én kezdte meg szabadságát, aminek lejárta

73 Kelety D.: i. m. 205. Vagonlakókról lásd *Szűts István Gergely: Vasutas vagonlakók és a MÁV menekültpolitikája, 1918–1924. Múltunk. 57. (2012) 4. sz. 89–112.; Uő.: Barakkok és tisztviselővillák. A trianoni menekülteket befogadó miskolci telepek helyzete az 1920-as években. Kisebbségkutatás. 18. (2009) 3. sz. 435–452. és Cserháti K.: i. m.*

74 Személyzeti lakások építkezése a miskolci üzletvezetőség területén. Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1922. január 29. 31.

75 MNL OL Z 1610. 488. d. 9/1. t. D (Pályaépítési és fenntartási) főosztályjelentése a MÁV a két világháború közötti fejlődéséről.

76 Lakást a menekülteknek. Egri Újság, 1919. október 23. 2.; Az alkalmatlan idegenek kiutasítása. Egri Újság, 1919. november 4. 2.

77 Waggonlakók között. Miskolci Napló, 1919. december 25. 9.

78 MÁV Arch. DNR. 16461/1920 sz. irat.

után nem jelentkezett szolgálati helyén, amit a bánrévei állomásfőnök október 23-án táviratban jelentett az üzletvezetőségnek. A miskolci üzletvezetőség a MÁV Hivatalos Lapban tett közzé felhívást, hogy Gallovits Dezső három napon belül jelentkezzen szolgálati helyén, különben törölni fogják az alkalmazotti létszámból. Október 28-án a távirász visszatért szolgálati helyére.⁷⁹ Az üzletvezetőségre felterjesztett jelentésében azzal védekezett, hogy hazautazásakor, Bánrévén egy cseh vonatra szállt fel, amin Kövecses és Tornaalja között a vonaton egy cseh csendőr elvette minden iratát – köztük a szabadságos papírt is – azzal, hogy majd a vizsgálat után visszaadja azokat. Tornaalján át kellett szállnia, de a csendőr nem adta vissza iratait, ő pedig rosszul, október 27-re emlékezett szabadsága lejártára. Az üzletvezetőségen ugyan nem fogadták el a távirász magyarázatát, de tekintettel addigi példás szolgálatára és a körülményekre, csak feddésben részesítették Gallovitsot.⁸⁰

1921. január 3-án ismét elhagyta Bánrévét és cseh területre távozott Gallovits Dezső, aki ezúttal levelet is írt az üzletigazgatónak távozásának körülményeiről. Amikor nyáron hazatért Sajógömörre, a tornaaljai főszolgabíróság és a rimaszombati zsupáni hivatal megengedte, hogy otthon maradjon azzal a feltétellel, hogy nem tér vissza Magyarországra. Amikor lejárt a három hónapos fizetés nélküli szabadsága, visszatért szolgálati helyére. A felesége most értesítette, hogy a cseh hatóságok ismét keresik, és kitoloncolással fenyegetik családját. A súlyos lakáshelyzet és három apró gyermeke miatt nem akart vagonlakó lenni, ezért kijelentette eltávozását, de vasútnál szerzett jogairól nem mondott le. Ezért kérte, hogy tekintsék őt megszállt területen lakónak, a megszállás végeztével pedig vegyék vissza újra a vasúthoz. Az üzletvezetőség, tekintettel arra, hogy Gallovits a megszállás előtt is Bánrévén szolgált, nem tekinthette őt megszállt területen lakónak, ezért újra felhívást tettek közzé a Hivatalos Lapban, egyúttal felszólították az állomásfőnököt, hogy a felhívás megjelenése után három nappal tegyen jelentést a fejleményekről.⁸¹

Mivel a sajógömöri távirász nem tért vissza, 6147/1921 sz. rendelettel törölték a MÁV létszámból. Öt hónappal később, június 10-i, bánrévei keltezésű – tehát ismét ájtött a határon – levelében Gallovits Dezső visszavételét kérte a miskolci üzletvezetőségtől. Mint írta, kényszerűségből kellett elhagynia szolgálati helyét, a csehek fenyegetése miatt. Mivel otthon nem talált semmilyen munkát, tartalékaikat pedig teljesen felélték, éhezésnek néz elébe öttagú családjá. A bánrévei állomásfőnök június 15-én pártolóan terjesztette fel volt beosztottja kérelmét. Kérelmét július 4-én elutasították arra hivatkozva, hogy megszállt területen tartózkodó családja miatt valószínűleg többször is el kellene hagynia szolgálati helyét, ami károsan hatna a szolgálatra. Július 17-én Gallovits a MÁV Igazgatósághoz írt újabb kérvényt visszavétele ügyében, sőt, még báró Wlassich Gyulának, az Operaház és a Nemzeti Színház kormánybiztosának

79 MÁV Arch. DNR. 25101/1920 sz. irat.

80 MÁV Arch. DNR. 25848/1920 sz. irat.

81 MÁV Arch. DNR. 498/1921 sz. irat.

támogatását is sikerült megszereznie, aki július 25-én pártolólággal írt a volt távirász ügyében a MÁV Általános Igazgatási Főosztályára. A miskolci üzletvezető szerint a sajtógömöri távirász szolgálata ellen sosem merült fel probléma, a Tanácsköztársaság alatt sem esett kifogás alá magatartása, ráadásul a megüresedett Miskolc személypályaudvari távirász poszt miatt megfelelő beosztásban tudnák alkalmazni Gallovitsot.⁸² Az Igazgatóság azonban a létszámfelettségre, valamint az 1920. évi XI. törvénycikk 2. §-ának tiltó rendelkezésére hivatkozva 1921. szeptember 16-án újfent elutasította egykori alkalmazottja kérelmét.⁸³ Gallovits és a Magyar Államvasutak kapcsolata azonban nem szűnt meg véglegesen, az I. bécsi döntés után, már 1938. november 6-án újra kérvényt írt a volt bánrévei távirász és ismét felvételét kérte a MÁV-hoz, akit 1940. január 1-el újra létszámba vett az Államvasutak.⁸⁴

Az, hogy Gallovits Dezső esete tipikusnak vagy atipikusnak számít-e, csak komoly, statisztikailag értékelhető számú mintán végzett kutatás alapján lehetne megállapítani. Annyi bizonyos, hogy a „menni vagy maradni?” választással sok ezer vasutasnak kellett szembenéznie. Nem mindenki tudott elsőre végleges választ adni a kérdésre, ahogy azok a Csap, Munkács és Ungvár állomásokról 1919 végén menekült vasutasok sem, akik a sátoraljaújhelyi szolgálati helyüket a néhány hónap után elhagyva visszatértek a megszállt területre.⁸⁵

A határátlépések kérdése önmagában is megérne egy tanulmányt, mert az 1920-as évek elejéig a határon átnyúló vasúti személy- és áruforgalom eseti jellegű volt. Általában egy határközeli állomásig utaztak vonattal az emberek, onnan pedig gyalog keltek át a (zöld)határon. A személyforgalom újraindulásában nagy szerepe volt az 1922. januári grazi útlevél-konferenciának. A kisantant államok közül elsőként Prágával tudott megállapodni Budapest, a gazdaság- és közlekedéspolitikai kérdéseket az 1922. november 7-én aláírt egyezményben rögzítették. Ennek D mellékletében került rögzítésre a személy-, poggyász- és áruforgalom szabályozása, a menetrend, a kocscsere mikéntje és a határállomások kijelölése.⁸⁶ Az ország szétszakításával az évszázados közlekedési útvonalak is megszakadtak, mind a személy-, mind az áruforgalom az 1920-as évek elejéig szünetelt, illetve eseti jelleggel történt csak.

82 MÁV Arch. DNR. 17626/1921 és 22511/1921

83 MÁV Arch. DNR. 26412/1921 sz. irat.

1920: XI. tc. 2. §: *„Külön törvényben kell megállapítani egyrészt az állami, államvasuti és vármegyei tisztviselőknek és egyéb alkalmazottaknak a jövőben szükséges létszámát, másrészt azokat a módokat, amelyekkel [...] jelenlegi és jövőben szükséges létszáma közötti eltérések kiegyenlíthetők lesznek. [...] Mindaddig, amíg az első bekezdésben említett törvény hatályba nem lép, senkit sem lehet az állami, államvasuti és vármegyei szolgálatban sem fizetéstelen vagy tiszteletbeli minőségben, sem napidíjasi (díjnoki, havidíjasi) vagy napibéresi (havibéresi, hetibéresi) minőségben alkalmazni.”*

84 MÁV Arch. DNR. 16038/1938 és 31293/1941 sz. irat.

85 MÁV Arch. DNR. 8121/1920 sz. irat.

86 Eperjesi L.: i. m. 168. és 176.

A Miskolc–Mezőcsát helyi érdekű vasút

Tanulmányunkat a Miskolc–Mezőcsáti HÉV forgalmának bemutatásával zárjuk, amellyel az elvesztett háború és forradalmak gazdasági hatását szeretnénk bemutatni. Ugyan az üzletvezetőség több vicinális – például az Eger–Putnoki HÉV, Boldvavölgyi HÉV stb. – is működött, egyedül a mezőcsáti helyi érdekű vasút iratai maradtak meg a vizsgált korszakból. A vonalat nem érintették a határváltozások, hiszen Miskolc déli vonzaskörzetében lévő településeket tárta fel a Budapest–Miskolc fővonal Mezőnyék–Ládháza állomásából kiágazva. A vasútvonal mezőgazdasági területen haladt, vonzásába 21 község mintegy 30 ezer lakosa tartozott, 52 400 katasztrális hold területen. Ebből 22 800 hold szántónak, 9100 hold rétnek, 15 100 hold legelőnek és 2100 hold erdőnek minősült. A területen 12, ezer holdnál nagyobb uradalom terült el, a legnagyobb birtokosok az egri káptalan, a Semsey, Melsczer, Almássy és Körösy családok voltak. Ennek megfelelően elsősorban mezőgazdasági terményeket, búzát, rozst, szénát, cukorrépát, dohányt, valamint szarvasmarhát és sertést, illetve épületfát adtak fel Hejőszalonta, Hejőbába vagy Mezőcsát állomásokon. A feladott és érkezett áruk mennyisége erősen függött a mezőgazdasági terméstől. Iparcikkekből behozatalra szorult a térség, kereskedelem terén is csak Mezőcsáton volt két kisebb fakeskedés, valamint egy gőzmalom a helyi igények kielégítésére.⁸⁷

A vasútvonal területén súlyosabb hadi kár nem esett, köszönhetően a villámgyors román előretörésnek, így a visszavonulóknak nem volt idejük az amúgy is stratégiailag jelentéktelen vasútvonal rombolására.

Két vasútvonalon beutazásról maradt fenn irat, 1921. június 13-án és 1922. május 27-én vizsgálta meg a vicinális forgalmi és kereskedelmi viszonyait Kelety Lajos felügyelő. Ahogy második jelentésében írta Kelety, alapvető változás nem történt egy évvel korábbi beutazása óta, „mindössze” a menetrend lett a környék lakosságának igényeihez alakítva, illetve két új vonatpárral megduplázódott a Miskolc és Mezőcsát között közlekedő vonatok száma. Miskolc közelsége – természetes piac, illetve közigazgatási központ – miatt a vonal mentén lakók sokat használták a vicinális, a magas viteldíjak ellenére az utasszám már 1921-ben elérte a négy évvel korábbi csúcst, 1922-ben pedig tovább emelkedett. Az éves jelentések és zárszámadások szerint 1913 és 1922 között – az 1919–1920-as visszaesést nem számítva – folyamatosan emelkedett a vasút kihasználtsága. Ezzel együtt megfigyelhető, hogy a csak előkelőségek által használt I. osztályú jegyek száma gyakorlatilag stagnált, a viharos esztendő nem látszódtak meg a statisztikában. A tehetősebb (polgári) rétegek, a dzscentri által vásárolt II. osztályú jegyek száma az eseményekkel együttmozgott, az 1917-es csúcs után negyedével kevesebben váltottak ide jegyet 1920-ban, hogy két év múlva már ismét emelkedésnek induljon

87 MNL OL Z 1527. 87/2. t. 1922. május 27-i beutazásról készült jelentés a vonal forgalmi és kereskedelmi viszonyairól.

számuk. A III. osztályú jegyvásárlási adatokon is látszott az általános gazdasági helyzet, ennek ellenére tíz év alatt több mint kétszeresére emelkedett a – jellemzően végállomástól végállomásig – vicinálison utazó egyszerű emberek, parasztok, kisiparosok, szatócsok száma.

Osztály	1913		1917		1920		1922	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
I.	1 025	0,73	1 251	0,47	1 235	0,59	1 099	0,39
II.	17 673	12,66	27 669	10,46	18 712	8,95	20 763	7,37
III.	119 943	85,92	228 202	86,24	189 076	90,45	259 981	92,24
Katona	962	0,69	7 491	2,83	22	0,01		
Összesen	139 603	100,00	264 613	100,00	209 045	100,00	281 843	100,00

Teherforgalom viszont már a háború kitörése óta sem követte az emelkedő teljesítményt, itt a csúcstól az 1912. évi 30 611 t elszállított áru jelentette. A csökkenés okát nem rögzítették az éves beszámolók, ezért feltehetőleg a terméseredmények, valamint a háború miatti férfimunkaerő-hiány és a vásárló kereslet csökkenése állhatott a háttérben. Az azonban szemléletesen kirajzolódik, hogy az ország megváltozott gazdasági helyzete miatt kevesebb terményt tudtak elszállítani, kevesebb árura találtak vevőt a helyi termelők – dacára a menekültek miatt megnőtt városi lakosságnak. A poggyászaruk csökkenése jól mutatja, hogy a hosszú távú, tehát nagyobb csomagokkal, bőröndökkel való utazás 1920 után is csökkent, ami az utazási szokások megváltozására, közvetett módon a középosztály elszegényedésére utal. A gyorsáru (újság, romlandó termékek, piperecikkek stb.) forgalmának csökkenése is ezt a folyamatot valószínűsíti.⁸⁸

Forgalom	1913		1917		1920		1922	
	Tonna	%	Tonna	%	Tonna	%	Tonna	%
Poggyász	68	0,27	101	0,45	56	0,33	25	0,12
Gyorsáru	267	1,06	473	2,12	196	1,16	138	0,68
Teheráru	24 821	98,67	21 716	97,43	16 676	98,51	20 058	99,20
Összesen	25 156	100	22 290	100	16 928	100	20 221	100

Mindezek természetesen kihatottak a HÉV nyereségére is, 1913-ban 61 187, 1917-ben 85 866, 1919-ben 81 421, 1920-ban már csak 56 738, az utolsó vizsgált évben pedig 64 202 koronát mutatott a mérleg, miközben a háború alatt megindult infláció 1919-től jelentősen megugrott. Hiába emelték meg a szállítási díjakat, a vicinálisokat kezelő MÁV-nak is emelnie kellett az üzemviteli és járműhasználati díjakat, így reálértéken számolva a háború előtti nyereségnek a töredékével kellett beérniük a részvényeseknek.

88 MNL OL Z 1527. 87/2. t. A személy- és áruforgalmi adatok a Miskolc-Mezőcsáti HÉV Rt. éves közgyűlésre készített „Éves jelentések és zárszámadások” összeállításokból van.

Összegzés

Tanulmányunkban a MÁV miskolci üzletvezetősége 1918–1919-es eseményeinek vázlatos bemutatása volt a cél. A sorsfordító évek súlyos megpróbáltatások elé állította az országot, így a vasúthálózatot is. A járműparkot és az üzemeltetést támogató infrastruktúrát súlyos károk érték, részben a fegyverszüneti egyezmény, majd a trianoni békeszerződés következtében, elsősorban a megszálló erők zsákmányolása miatt. A személyzet létbiztonságát először a háborús infláció rengette meg, később a forradalmak alatti káosz és a kisantant csapatok betörése veszélyeztette. A megszállók sok esetben üldözték a magyar államot is szimbolizáló Magyar Államvasutak alkalmazottjait, ezért sokuknak kellett elhagynia házáát és ingóságait, hogy menekültként, családjával egy teherkocsiban szorongva próbáljon új életet kezdeni a gazdaságilag és társadalmában is megroppant, egykori nagysága elvesztésével szembenézni nem tudó csonka országban.

Melléklet

1. kép: A miskolci üzletvezetőség területe 1918–1922.

Sárga szín jelöli az 1918-as, zöld az 1922-es üzletvezetőségi határokat.

2. kép: A miskolci üzletvezetőség épülete. (wikipédia)

3. kép: A Délvidéki Liga adománygyűjtő plakátja. (Magyar Digitális Könyvtár)

RAINER M. JÁNOS

1918–19 EGRI KRÓNIKÁSA, SOMFAI JÁNOS*

Ennek a szövegnek a főszereplője a szó legszorosabb értelmében krónikás – az 1918–19-es forradalmak idején a legfontosabb egeri napilap, az *Egri Újság* felelős szerkesztője, majd főszerkesztője, legfőbb szövegeinek (vezércikkek-től a tudósításokig) szerzője. Élete hét évtizedéből alig több mint másfél évet töltött Egerben, és bár semmiféle önéletrajzi szövege nem ismert (egyelőre), az életpálya ismert mozzanatai alapján bizvást elmondható, hogy ez volt e pálya legfontosabb állomása.

Somfai János 1871-ben Budapesten született Stromfeld Jánosként. Édesapja (ugyancsak János) a budapesti Schlick Gépgyár (utóbb Schlick–Nicholson, a Ganz Hajó egyik elődvállalata) mérnöke volt. Első házasságából két gyermeke született, közülük János volt az idősebb; özvegyen maradván hamarosan újra meg-nősült. Somfai János édesanyjáról e pillanatban semmit sem tudok. Stromfeld János második felesége, Táborosky Johanna egy sok ágon mérnökökből, építészekből álló család sarja volt. Ebből a házasságból is egy fiú született elsőként, 1878-ban: Stromfeld Aurél, a Monarchia hadseregének vezérkari ezredese, a bécsi hadiakadémia, a Kriegsschule taktika professzora, sikeres magasabb egység parancsnok a világháborúban – aki utóbb a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének vezérkari főnöke lett.¹

Idősb Stromfeld János 1884-ben meghalt – hogy elsőszülött fia milyen iskolákat végzett, nem tudjuk, de minden bizonnyal legalább érettségizett, hiszen élete nagy részében újságíróként és íróként tevékenykedett, ehhez a foglalkozáshoz pedig a lateiner műveltség hozzá tartozott. Somfai János gyermekkorát a tehetős középosztályi lét és a gyári környezet mellett minden bizonnyal az irodalmi ambíciók határozták meg, amelyek végigkísérték életét. Hogy mikor lett anyakönyvileg Somfai (ha egyáltalán az lett!), nem tudjuk. Somfai János fia, Somfay Elemér 1898-ban ugyancsak Stromfeldként született, e néven választotta nagybátyjához hasonlóan a katonai pályát – de Somfayként szerzett ezüstérmet ötp próbában

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001. „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

1 Stromfeld Aurélról és a Stromfeld családról lásd *Földes Péter*: Így élt Stromfeld Aurél. Budapest, 1979, Móra. Stromfeld-Somfai János életútjáról összefoglalóan először a kitűnő sportújságíró, Feleki László írt. Lásd bővebben: *Feleki László*: Egy elfelejtett szocialista író: Somfai (Stromfeld) János. Élet és irodalom 15. (1971) 8. Somfairól lásd még: *Szecska Károly*: Akiről az egriek is elfelejtkeztek. Heves megyei Népújság, 1971. április 10.; *Uő*: Szocialista sajtónk múltjából – Somfai János egeri évei. Heves Megyei Népújság, 1978. november 24. A Magyar Életrajzi Lexikon Somfai szócikke több apró pontatlanságot tartalmaz. Tömör, de pontos életrajza *Kalapis Zoltán*: Életrajzi kalauz. Ezer magyar biográfia a délszláv országokból. III. köt. P–ZS. Újvidék, 2004. 124–125.

az 1924-es párizsi olimpián, így lett majd' hússzoros magyar bajnok különféle könnyűatlétikai számokban. Így lett a magyar királyi „Toldi Miklós” Honvéd Központi Testnevelési Intézet parancsnoka és a Magyar Atlétikai Szövetség szövetségi kapitánya. További kutatások tisztázhatják, hogy ifjabb Stromfeld János cikkeit mikortól kezdve írta alá Somfaiként. Az viszont biztos, hogy Stromfeld Elemér, vagyis fia születése előtt három évvel megjelent kis novelláskötete, a *Metszetek* már Somfai János névvel jelent meg Budapesten, Rózsa Kálmán és neje könyvnyomdájában, 125 oldalon.²

Az 1871-ben született Somfai János, a későbbi szocialista, radikális reformer és forradalmár, 1918-ban valóságos matuzsálemnek számított a maga negyvenhét életével. Idősebb volt a századforduló radikális és szocialista körének két legtekintélyesebb alakjánál, Jászi Oszkárnál és Szabó Ervinnél.³ Jóval idősebb az ő szellemi hatásuk alól világszerte ismert kritikai gondolkodóvá fejlődő Mannheim Károlynál és Polányi Károlynál. Tizennégy éves volt már, amikor Lukács György született. A Galilei-kör fiatalságáról, a kommünhöz csatlakozott ifjonc értelmiségiek gondolkodásáról Lengyel József, de még inkább Sinkó Ervin rajzolt széles körképet⁴ – Sinkó ugyanabban az évben született, mint Somfai fia, a későbbi bajnok. Emberi, férfiúi érése, politikai eszmélése és irodalmi tájékozódása, úgy sejtethető, az 1880-as évekre esik. Arany Jánossal gyermekként még találkozhatott a Margitsziget fái alatt, Vajda János és Mikszáth Kálmán voltak ifjúkora vezető írói. Ady Endre Új verseinek megjelenésekor már 35 éves, a *Nyugat* első számát 37 évesen olvashatta.⁵ Somfai János a kiegyezés korának gyermeke, családja története egy sikeres és átélt asszimilációé, amely mindazonáltal nem volt mentes nehézségektől. Apja korai halála után féltestvérei közül Aurél (katonai) pályaválasztásában nagy szerepet játszott az ingyenes állami (az ő esetében: alapítványi) felsőfokú képzés ritka lehetősége. Az ő szocialista tájékozódását alighanem befolyásolta ez az életpályából leszűrt társadalmi süllyedésveszély. Világlátását formáló fontos tényező lehetett a gépgyár, ahová legalábbis tizenhárom éves koráig, gyermekként apja vezethette be. Ha csak kiskamaszként is, de láthatott belülről nagyüzemet, nem is akármilyent, hanem csaknem ezer munkást foglalkoztató, korabeli csúcstechnológiával dolgozót. Marx és követői ideáltipikus proletárjaikat valami ilyen közegben képelték el. Somfai ismerhetett, ha csak távolról is, munkásokat, emlékezhetett a műhelyek szagára. Leginkább persze a gyár vezetéséről, vezetőiről lehettek emlékei, akik között apja mozgott.

2 *Somfai János*: Vázlatok. Bp. 1895.

3 Róluk és szellemi hátterükről, körükről lásd *Litván György*: Magyar gondolat, szabad gondolat. Válogatott történeti tanulmányok. Bp. 2008.; *Uő*: Jászi Oszkár. Bp., 2003.; *Uő*: Szabó Ervin, a szocializmus moralistája. Bp. 1993.

4 *Sinkó Ervin*: Optimisták. Történelmi regény 1918–19-ből. Bp. 1979.; *Lengyel József*: Visegrádi utca. Bp., 1972.

5 A kor irodalmáról, íróiról és irodalmi életéről legújabban lásd *A magyar irodalom története* II. köt. 1800–1919. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. Bp. 2007, különösen 445–723.

Somfai János, a fiatal hírlapíró harmincas évei elején már öntudatosan szocialistának vallotta magát. Egerbe vezető útjáról itt nincs terem részletesen szólni. Budapesten katolikus lapok munkatársaként kezdte újságírói pályáját, majd 1902-ben Nagybecskerekre költözött, ahol a helyi kormánypárti lap, a *Torontál* munkatársa, majd szerkesztője lett.⁶ 1895-től jelentek meg novellái önálló kötetekben, írt színdarabokat és egy regényt is, amely *Forradalom* címmel Nagybecskereken látott napvilágot 1906-ban.⁷ Főszereplőiben, egy budapesti gyár tulajdonosában, főmérnökében és – mellékszereplőként – munkásaiban valószínűleg Somfai gyermek-és ifjúkorának alakjait írta meg. Az író alteregói – a főszereplő mérnök, és barátja, volt osztálytársa, egy író – egy viszonylag egyszerű szerelmi történet körül és kapcsán hosszú beszélgetéseket folytatnak a kor szocializmusáról. E némileg didaktikus és mindenképpen rendkívül hosszú dialógokat Somfai 1913-ban *Két világ. Egy kapitalista és egy szocialista levelei és néhány [sic] novella* címen külön könyvben is megjelentette – most már akként, amiknek eredetileg szánhatta őket: a szocializmus eszméiről szóló traktátusként.

Nagybecskereken, a *Torontál* főszerkesztőjeként érte az első világháború kitörése. A katonai behívás életkora miatt eleinte nem fenyegette. 1917-ben a Tisza-kormány megbukott, Somfainak távoznia kellett a főszerkesztői pozícióból, és 46 évesen póttartalékos szolgálatra hívták be. Egy katonai büntetőintézet írnokaként a hátszágban teljesített szolgálatot. Hogy pontosan meddig, az egyelőre nem ismert, az azonban igen, hogy 1918 nyarának végén jelent meg neve először az egri sajtóban.

Egerben a világháború éveiben több lap is megjelent. A Breznay Imre érseki tanítóképző iskolai tanár főszerkesztésében⁸ készülő *Eger* c. hetilap (később heti kétszer jelent meg) egyértelműen az érsekséghez, illetve a katolikus egyházhoz köthető. A *Hevesvármegyei Hírlap* főszerkesztője Babocsay Sándor, 1906 és 1910 között az egri kerület Függetlenségi párti (ekkor tehát kormánypárti) országgyűlési képviselője volt. Bár Babocsay megőrizte főszerkesztői tisztségét 1910 után is, a Függetlenségi és 48-as Párt 1917 augusztusában *Egri Hírlap* címmel saját napilapot indított Csutorás László, később pedig Alföldi Dávid ügyvéd szerkesztésében. Az *Egri Ujság* 1894-ben indult, eleinte hetente kétszer jelent meg 8 oldalon, alapító főszerkesztője, dr. Setét Sándor egészen 1919-ig, a kommünig jegyezte a lapot. A háború alatt az *Egri Ujság* már napilap volt, igaz, némileg csökkent, négyoldalas terjedelemben, felelős szerkesztője 1917-ben a vármegyei jegyző, Kállay Miklós volt. A lap teljesen egyértelműen a Nemzeti Munkapárthoz és Tisza Istvánhoz kötődött. Ezt az attitűdöt megtartotta a miniszterelnök lemondását követően is, súlyos bírálatban részesítve Tisza ellenfeleit. A fiatal Esterházy

6 Erről lásd *Németh Ferenc: A nagybecskereki sajtó története: 1849–1918. Újvidék, 2004.* A korabeli magyar sajtóról *Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Bp. 2016.*

7 *Somfai János: Forradalom. Nagybecskerek, 1906.*

8 Breznayról lásd *Löffler Erzsébet: Breznay Imre történetírói munkássága. In: Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis 21. Szerk. Bodó Sándor – Petercsák Tivadar. Eger 1985 111–125.*

Mórichoz szembeszökő jóindulattal viszonyultak, kormányalakítási kísérletéhez már kevésbé. Esterházy utóda, Wekerle Sándor már nem sok kíméletben részesült. De még ennél is kevesebben Károlyi Mihály, akit az *Egri Ujság* vezércikkei rendre a magyar politikai élet legveszélyesebb, legkártékonyabb szereplőjének állítottak be.

Somfai János neve 1918. augusztus 17-én jelent meg először az *Egri Ujság* első oldalán, előző napra keltezett, A háborús munkaalkalmak és keresetek. Az értelmiség védelme című „Pesti levele” aláírásaként. Október elsejéig további hét pesti levelet jegyzett, általában a lap második oldalán, minden esetben aláírással – olyan időkben, amikor aláírt cikkek alig jelentek meg, az *Egri Ujság* vezércikkeit pedig a háború eleje óta nem írta alá senki.⁹ A „Pesti levelek” egészen sajátos új színterületet jelentettek a lapban. Az apróhirdetésektől eltekintve az újság mindösszesen három oldalát a szükségképpen rövid hivatalos haditudósítások, az országos és a valamivel részletesebb helyi hírek töltötték meg. Politikai, erkölcsi vagy bármilyen más véleményt kizárólag a szerkesztőségi (alá nem írt) vezércikkek képviseltek, amelyek egészen 1918 szeptember közepéig a lehetséges győzelemről, vagy legalábbis a háború közös akaratból, belátásból történő megegyezéses, a korábbi status quo alapján való befejezéséről szóltak, egyebekben pedig szinte idillikus békehangulatot árasztottak. Az *Egri Ujságban* Somfai pesti levelei jelezték elsőként a nyilvánvalóan mesterségesen fenntartott harmónia és derűlátás végét, amely a teljes kiábrándulásnak adta át a helyét és a katasztrófa előérzetét villantotta fel.

Az első levél a háború alatti válságdiskurzusok egyik kedvenc témájáról, a középosztály válságáról szól.¹⁰ A háborús infláció és az értelmiségi-középosztályi munka iránti fokozódó kereslet közepette az értelmiség súlyos nehézségekkel küzd. Az orvosokat kivéve, írta Somfai, szinte mindenki, így az „írók, művészek, tisztviselők” jövedelme 100-150%-kal emelkedett, ám ezzel szemben az árak becslése szerint 1000%-kal nőttek. A háborús intézmények új állásait fiatalok, nagyrészt 16-17 éves gyereklányok töltik be. „Az ifjak és leánykák így szerzett háborús keresetüket a fővárosban igen kevés kivétellel, léhaságokra, üres cifrálkodásokra pazarolják. A fiúk szabad óráikban éjjelig a kávéházban ülnek, kártyáznak, lóversenyeznek. A mulatóhelyek telve vannak velük. A leányok, nyalánságra, piperére és cifrálkodásra költik a keresetüket.” Szerinte az értelmiség védelme, megőrzése a jövőre a sokféle háborús probléma között is elsőrangú kérdés. „Értelmiségünket tehát a legteljesebb védelemben kell részesíteni, hogy a megélhetés mai ezernyi harcában sem fizikailag, sem erkölcsileg el ne pusztuljon.”¹¹ A további pesti levelek ugyancsak jellemzően a városi középosztály (a napilapok fő vásárlója) gondjairól szóltak, a háború háttérviszontagságait az ő szemszögükből világították meg.

9 Somfai János „pesti leveleit” lásd *Egri Ujság* 1918. augusztus 17., 24., 25., szeptember 8., 11., 14., 18., 27., okt. 1.

10 A középosztály világháborús problémáiról lásd *Bihari Péter*: Lövészárkok a háttérviszontagságban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon. Bp. 2008, különösen 137–150.

11 *Egri Ujság*, 1918. augusztus 17.

A következő két levél a tízszeres drágulás, vagyis az infláció példatárát adták, pontos adatokkal hasonlítva össze az 1913-as és az 1918-as évet. A példák – így az élelmiszerek között felsorolt marha- és borjúhús, de különösen a ruházkodás területén a férfi öltöny, nyakkendő és a békebeli „kétkoronás alsónadrág” 50 koronás ára – jellegzetesen középosztályiak. Az „éhes városról” szóló levél némiképp apokaliptikus képet fest a gombamód szaporodó „buffetek”-ről, amelyek *„reggel 8 órától éjjeli 11 óráig állandóan nyitva vannak s valamennyi úgyszólván folytonosan zsúfolt állva és ülve fogyasztó vendégekkel, aki szinte mohó falánksággal esznek az apró porciókból, amit a buffet-ek mindennemű élelmiszerből halomszámra föltáladnak. Az emberek pedig mint a kiéhezett farkasok kapkodják az ennivalót a polcokról s majdnem egymás kezéből. Az evés esztétikája teljesen eltűnt. Ma nem esznek, hanem falnak az emberek; hogy egyéb kifejezést ne használjak.”*¹² A „Zuhanás a kultúrából” című levél voltaképpen a háború előtti mindennapi kényelem eltűnéséről szól. *„Tápláló búzalisztünket sokszor kukorica és korpá helyettesíti, az állati zsírt komisz mesterséges készítmény, a tej zamatja tejporba száradt, a tojás, a kávé, a tea, a dohány szeméthulladékokból készül. A puha posztót és a selymes vászont papírrongy helyettesíti, a cipőnkön fatalp kopog. A testünk tisztátalan, mert a szappan rossz, vagy egyáltalán nincs. Lakásunk, tűzhelyünk, ha el nem pusztult, elhanyagolt, zsúfolt s ezren meg ezren otthontalanok, sokan pedig hajléktalanul bolyonganak.”*¹³ Külön levél foglalkozott a várható téli tüzelőanyaghiánnyal és az ínséggel, a háborús munkaerőhiány miatt elterjedt gyermekmunkával. Somfai „pesti levelei” tehát szociografikus leírások, állapotrajzok, a korábbi írásaiiban megjelenő közvetlen társadalombírálat teljesen hiányzott belőlük. Csupán az utolsó, a lakáshiánnyal foglalkozó pesti levélben villan fel az osztályharc jellegzetes korabeli célpontja, a hadikonjunktúra haszonélvezője: *„A kiváltságosak, a háború hiénái, a fölgazdagodott elemek mindenhez hozzájutnak és pedig bőségesen. Sokszor bőségesebben, mint a békében. Ezeknek lakásuk is van bőven. Minden kényelemmel és kellemetességgel ellátott lakásuk. Ezek százezer koronáért vásárolnak két-három szobás lakásokat s vidéki rokonaikat is elhelyezik bennük. Ezek a háború ötödik évében, állítólagos anyag- és munkáskéz hiánya mellett is milliós kéjlakot tudnak építeni a Hűvösvölgyben. Pazar átalakításokat, kápráztató díszű bufféket csinálnak.”*¹⁴ A Pesti levelek, mint az a Somfai egri szerkesztőségbe való belépését tudató hírben szerepelt, megjelentek más lapokban is – hogy ugyanezek, vagy mások, ezt jelenleg nem tudjuk. Bizonyosan ismertté tették azonban Somfai János nevét, máskülönben aligha kerül be a hírlapírók országos szabadszervezete (vagyis szakszervezete) intéző bizottságába – márpedig ennek is tagja volt 1918 őszén.¹⁵

Talán nem teljesen véletlen, hogy az *Egri Ujság* éppen október 11-én, Somfai

12 Egri Ujság, 1918. szeptember 8.

13 Egri Ujság, 1918. szeptember 14.

14 Egri Ujság, 1918. október 1.

15 Somfai belépéséről a szerkesztőségbe Egri Ujság, 1918. október 11. Szabadszervezeti tisztségéről akkor adtak hírt, amikor felelős szerkesztő lett, lásd Egri Ujság, 1918. november 3. – A november 2-i keltezésű hír így szólt: „Eger, nov. 2. – Az Egri Ujság új szerkesztője. Az Egri Ujág felelős szerkesztője a mai naptól kezdve Somfai János hírla-

János belépésének másnapján közölt elsőként olyan vezércikket, amely nemzeti politikai összefogásra szólított azzal, hogy mindegy, ki a vezére annak: Tisza István vagy Károlyi Mihály.¹⁶ Két nappal később az addigi, vitázó-pártpolitikai nyelvezet helyett egészen más stílusban, határozottan emelkedett hangnemben szólított fel a vezércikkíró arra, hogy „mindenki álljon félre a béke útjából”, s mellőzte a politikai szereplők neveit, hogy aláhúzza az azonnali, a nemzeti és területi integritás talaján lehetséges béke követelményét.¹⁷ A határozott váltás alapján nagyon is elképzelhető, hogy ezt a vezércikket már Somfai írta. De ez nem biztos, ahogy az október 28-ki „Jöjjön Károlyi” című esetében sem.¹⁸ „Három feladat vár az új kormányra:” – szögezte le a cikk – „a belső rend biztosítása, az Ausztriával való különválás körüli rendezkedés és végül a béke. Mindezen három feladat körüli munkára ma egyedül Károlyi a possibilis. És pedig nem azért, mintha nem lennének nála különb államférfiak, hanem egyszerűen azért, mert a parlamenten kívül álló szociáldemokraták, akik a tömegek hatalmával és hangulatával rendelkeznek, őt állították az élükre. Ezekkel pedig ma már számolni kell és hiba volt eddig is, hogy nagyobb mértékben nem vették politikusaink igénybe a munkásvezéreket s magukat a munkásokat, a politikai konstellációknál. [...] a helyzet kulcsa a szociáldemokraták kezében van és Károlyi is csak azért possibilis a mai válság élére, mert a szociáldemokraták őt emelték pajzsra.”¹⁹ November 3-án, a forradalom győzelmére megjelent lap minden addiginál rövidebb vezércikke már büszkén tekintett vissza az *Egri Ujság* változására: „Európa levetkőzi a régi világrendet. Minden megújul. Társadalmi rend, gazdasági élet, munkásviszonyok, ipari, kereskedelmi és tudományos élet mindmegannyi aláveti magát a nagy evolúciónak, mely új eszméket, új világot adott az emberiségnek. Ennek az egész emberiségre kiható nagy átalakulásnak mi is zászlója alá sorakozunk [...] reá mutatunk arra, hogy az átalakító eszmék ezen megérkezését s azt, hogy ezek szerint kell berendeznünk állami életünket, az *Egri Ujság* már azon napokban meghirdette, amikor először volt szó Károlyi Mihály megbízatásáról. Mi már akkor nem követtük politikai barátainkat az új pártalakulásba.”²⁰

píról lesz. Somfay János nevét már ismeri olvasó közönségünk, de ismerik az országban azok is, akik a komoly szocialista irodalom iránt érdeklődnek, mert Somfay Jánosnak éppen a szocialista irodalom terén jelentek meg figyelemre méltó írásai. Somfay János mint a magyarországi hírlapírói kar érdemes tagja ismeretes s kartársai bizalmából ül a hírlapírók szabadszervezetének az intézőségében.” Ebben a számban Somfayként szerepel neve az egri őszirózsás forradalomról szóló kolumnás tudósítása alapján; korábban pesti leveleit Somfaiként írta alá, és 1918. november 5-től is így látható a lap fejlécén.

16 *Egri Ujság*, 1918. október 11.

17 *Egri Ujság*, 1918. október 13.

18 A *Budapesti Hírlapban* 1918. október 30-án jelent meg Rákosi Jenő szinte ugyanilyen című („Hát jöjjön Károlyi...”) vezércikke, lásd *Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Bp. 2018. 137.

19 *Egri Ujság*, 1918. október 28.

20 *Egri Ujság*, 1918. november 3.

Ebben a számban olvasható Somfai János tárcának is beillő tudósítása az Őszirózsás forradalom egri lefolyásáról (november 2-án, Mindenszentekkor zajlott le a helyi forradalom),²¹ és az új felelős szerkesztő hamarosan bekerült a városi Nemzeti Tanács végrehajtó bizottságába is. A városi és megyei függetlenségi párti tradíciókhoz híven (csak nemrég időközi választáson a Nemzeti Munkapárt helyi jelöltje vereséget szenvedett Egerben a Károlyi-párti Vass Jánostól) a nemzeti tanácsot és a forradalmi testületeket a volt 48-as, függetlenségi párt károlyisták uralták. Somfai viszont egyértelműen a szociáldemokráciát képviselte, amely jószerével ekkor kezdett szerveződni Egerben. Azzal, hogy az *Egri Ujság* nem állt meg Károlyinál, a szociáldemokraták komoly lehetőséghez jutottak: lényegében övék lett a legbefolyásosabb városi/megyei napilap. Vezércikkei átélten hirdették a demokratikus-függetlenségi forradalommal lényegében folytonos szociális forradalom hamaros eljövételét – ezek bizonyos Somfai írásai.

A köztársaság kikiáltásának hatására 1918-at előbb merészen a nagy francia forradalomhoz hasonlította: „Amióta a világ áll, amióta emberi társadalmak politikai szervezetekbe tömörülve igyekeznek minden emberi élet legfőbb céljához: egy lehetőleg boldog lét valósításához közel férközni, oly döntő változások a társadalmak, a nemzetek élete sorában nem történtek, mint most. A nagy francia forradalom új világot teremtett egy régi romjain, de még az sem vetekedhet a mostanival.”²² Már másnap azonban ennél is tovább ment: „Magyarország a mai naptól kezdve köztársaság s ezzel mindkét irányban biztosította magának életfeltételeit. Bizonyos azonban, hogy a fejlődés során itt még nem fog megállani. A fejlődés a szocialista államok és társadalmak felé irányítja az emberiséget s igazi egyenlőséget, testvériséget és emberszeretetet csak a szocialista állami és társadalmi berendezkedésben találhatja meg az emberiség.”²³ Ezt egy helyi hírlapíró vetette papírra, aki nagyon jól tudta, hogy megyéje székhelyén a szociáldemokraták ugyan valóban gyorsan szerveződnek, de például a polgári radikálisok szervezete csak 1918 november végén alakult meg. Tudatában is volt az előreszaladás veszélyének – nyilván ezért hívta meg az egri szocdemek egyik legtekintélyesebb vezetőjét, Fischer Manót, hogy a szervezkedés fontosságáról írjon vezércikket. „Nincsenek az emberek hozzászokva ahhoz,” fejtegette Fischer, hogy „politikai hitvallást tegyenek”, ezért zavarodottan kérdezik, hova is menjenek. „Csak ez lehet a magyarázata annak a sajnálatos jelenségnek, hogy Egerben a szervezkedés előkészítő munkálatait majdnem mindegyik pártnál a hivatalfőnökök, régi rendszerek megcsontosodott konzervatív hivei kezdik irányítani. Így magyarázható meg, hogy a bérmunkáért dolgozó szellemi munkások, mint aminők a köz- és magánhivatalnokok is, megzavarodva nézik, hogy hivatalfőnökeik hová akarják őket terelni. Alig hangzik el tiltakozó hang a vezető szerepét játszani kívánó hivatali főnökök gyámkodása ellen.” Ezért minden bérért dolgozó egyénnek a szociáldemokrata

21 Somfai János: A forradalmi Mindenszentek. Az egri revolúció. Uo.

22 Egri Ujság, 1918. november 16.

23 Uo. 1918. november 17.

pártban van a helye – adta ki a jelszót a helyi újság, a szabadpályás önállók pedig menjenek a Polgári Radikális Pártba.²⁴

A társadalmi szerveződés és általában a magyar belpolitika folyamatai mellett mindinkább a köz figyelmének középpontjába került a határokat, demarkációs vonalakat átlépő szomszédos országokbeli és antant hadseregek előrenyomulása, és ezzel a magyar békeszerződés mind sötétebb kilátásai. Nap nap után jelentek meg a telefontudósítások, sőt olykor hosszabb riportok a megszállt területekről – ezek közül érdekes módon legtöbb a Délvidékről, a szerbek/jugoszlávok berendezkedéséről.²⁵ Az erről szóló vezércikkek mellőzték a forradalmi retorikát, inkább a szertefoszló illúziók hatották át őket. A két nagy tematika összekapcsolásakor jelentek meg a lap hasábjain a kommunisták – egyelőre a határon túliak. „A legtöbb gondot [...] nyilvánvalóan a bolsevikizmus okozza az entente kormányainak. És most már nemcsak Oroszország felől fenyeget a szociális forradalom, hanem Németországban is egyre jobban erősül a felforgató irányzat.”²⁶

November végére, december elejére így kialakult az *Egri Ujság* sajátos politikai irányvonala, amely a külpolitikára vonatkozóan a történelmi Magyarország, Szent István koronája integritásáért, az összes terület megtartásáért szállt síkra.²⁷ Az ország jövője berendezkedése szempontjából a szociális forradalom előrehaladása mellett állt ki, ezt azonban a szociáldemokrata pártba tömörült munkásság és a demokratikus meggyőződésű polgárság szoros együttműködése alapján képzelte el. A vezércikkek naponta felváltva foglalkoztak kül- illetve belpolitikával, és a stílári különbségek okán alaposan feltételezhető, hogy külügyekről az alapító főszerkesztő, Setét Sándor, a forradalom ügyeiről pedig Somfai János írt. A tematikák ritkán érintkeztek, bár akadtak példák arra is, hogy

24 Uo. 1918. dec. 1. – Aznap a városban hat (!) politikai gyűlésre került sor, ekkor alakult meg az SZDP egri intézőbizottsága, megalakult a Polgári Radikális Párt helyi szervezete, és szabad szervezetet hoztak létre a földmunkások, a közalkalmazottak, a kisiparosok és a vasutasok. Uo. Hogy Fischer mennyire valós jelenségre mutatott rá, híven demonstrálja az egri nők 1918. december 9-i első politikai gyűlése, amelyen megalakították az egri nők politikai egyesületét; az elnök dr. Vass Jánosné (a város Károlyi-párti országgyűlési képviselőjének neje) lett, a társelnökök között volt Jankovics polgármester és dr. Alföldi Dávid, ugyancsak Függetlenségi és 48-as párti városatyja felesége.

25 Ebben talán szerepet játszhattak Somfai nagybecskereki és más délvidéki kapcsolatai is, ám ez nem bizonyított.

26 *Egri Ujság*, 1918. november 27. – Az *Egri Ujság* egyébként 1917-ben sem sokat foglalkozott az orosz forradalmakkal és a polgárháborúval és ez a viszonyulás Somfai érkezése után sem változott.

27 Noha a „történelmi jogok” egyéb vonatkozásaiban éppenséggel más véleményen volt: „Az úgynevezett történelmi jog tehát természetellenes kötelezettség és mint ilyen, érvénytelen. Egy újabb generáció tehát, ha az ereje meg van hozzá, mindig megszenvelheti azokat a kötelezettségeket, melyeket egy régebbi nemzedék vállalt. Ez tulajdonképpen a forradalom joga, mely minden nép önrendelkezési jogának alapja és lényege. Egy meglévő régi rossz vagy igazságtalan intézményt az, hogy régi, azaz történelmi, nem tesz jogossá.” Népuralom. *Egri Ujság*, 1918. december 13. (Valószínűleg Somfai János írása)

a várható területi veszteségek ellen „antiimperialista” érvelés jelent meg. *„Ezek az imperialisztikus tendenciák, mint a politikát determináló gazdasági motívum iskolapéldái, alig nyilatkoznak kézzelfoghatóbban, mint abban a törekvésben, mellyel a csehek új államuk határait kitolni akarják. A magyarországi tótnyelvű területek vindikálását egyenesen az olcsó tót munkaerőnek a cseh nagyipar számára való megnyerése s a felsőmagyarországi területek gazdasági értéke, az új cseh állam gazdasági kikerekítésének vágya magyarázza meg. [...] A geográfiai egység mellett a gazdasági egység szempontja az, melynek tekintetbe vételétől az igazságos békét kiváltképpen várhatjuk. Amennyire perhorreskálnunk kell az igazságos béke s a jövő állandó békéje szempontjából a gazdasági motívumnak az imperiálizmusban való érvényesülését, épp annyira kívánunk kell annak másik érvényrejutását az említett szempontokból.”*²⁸

Az osztálybéke és -szolidaritás sajátos felfogása élesen szembeállította a lapot a forradalmat ezen ponton leállítani, konszolidálni, vagy éppen visszafordítani igyekvő erővel. *„A gazdasági érdek a szellemi munkást, a kisiparost, kiskereskedőt és kiscsászát az ipari és földmunkás mellé állítja a kapitalizmus elleni küzdelemben. Hamis és megtévesztő tehát az a jelszó, amelyik a »polgárság« szervezkedését hangsúlyozza a proletáriátussal szemben, mert a dolgozó polgárság csak együtt haladhat a munkássággal, a kizsákmányolók, a munka nélküli jövedelmet élvezők ellen. [...] A társadalom összes dolgozó osztályai együtt fognak haladni azon az úton, amelynek célja a feudalizmus minden maradványának, a kapitalizmus egész rendszerének megdöntése s megteremtése olyan társadalomnak, mely nem ismer munkánküli jövedelmet, hanem a társadalmi termelés minden gyümölcséből a dolgozókat részesíti.”*²⁹ De természetesen ugyanez a meggyőződés állította szembe Somfait és társait a kommunistákkal is – akikkel Eger helyi politikai színterén amúgy sem kellett számolni.³⁰ Az országén viszont mindinkább. A róluk szóló első egri vezércikk a budapesti (de a jelek szerint a főegyházmegyei székhelyre is eljutó) *Vörös Ujság* 5. számának olvastán született. Somfai (vagy a szerkesztőség) Karl Liebknechtet idézte, aki amikor arra figyelmeztették, hogy a kommunista párt forradalmi akciói nyomán romba dőlhet Németország, azt felelte volna: *Annál jobb! A cikk szerint a magyar kommunisták is ilyenek: „a fő, hogy győzzön a proletárforradalom, azaz, hogy ők ülhessenek a nyeregbe. Mit nekik az ország, mit nekik a nép, mit a sokat emlegetett proletár, nekik csak az a fontos, hogy az eljövendő proletárdiktatúra idején ők legyenek a diktátorok.”*³¹ Ez a politikai

28 Gazdaság és politika. *Egri Ujság*, 1919. január 10.

29 Polgár és proletár. *Egri Ujság*, 1919. január 12.

30 Erről lásd *Csiffáry Gergely*: A Kommunisták Magyarországi Pártja egri szervezete 1919. március 19. előtt. In *A Heves Megyei Levéltár közleményei* 10. Szerk. Kovács Béla. Eger 1981. 58–73.; *Nagy József*: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében. Heves Megyei Füzetek 2. sz. Eger, 1955.; *Uő*: Heves megye a Tanácsköztársaság idején. In: Heves megye a Tanácsköztársaság idején. Emlékkönyv a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulójára. Szerk. Nagy József. Eger, 1959.; *Uő*: Eger története. Bp. 1978, Gondolat, 325–330., *Kolacsokovszky Lajos*: Az „őszirózsás” forradalom és kommün Heves megyében. Visszaemlékezések. Eger, 1969.

31 *Egri Ujság*, 1919. január 5.

szárguldas még a meggyőződéses forradalomhívót is meggondolásra, fékezésre készítette. „[Karl] Kautsky abból indul ki, hogy az erfurti program végcélul tűzte minden kizsákmányolás és elnyomatás kizárását. A szociális termelési mód maga sem végcél, hanem csak eszköz, mert ha kiderülne, hogy nem tudja a végcélt biztosítani, el kellene vetni. A szociálizmust demokrácia nélkül megvalósítani nem lehet, tehát csak akkor lehet erről szó, ha a demokrácia segítségével többségre jut. Amíg egy nép nagy többsége idegenül áll a szociálizmussal szemben, addig nem lehet szó a nagy társadalmi változásról. A diktatúra polgárháborút váltana ki, márpedig az alsó osztályok diktatúrája után a kard diktatúrája következne.”³² Pedig az „intelligens középosztály” így is idegenkedik a szocializmustól. Az az értelmiség, amely szintúgy a „nagytóke jármában sínylődött”, mint a munkások. „Önmaga és nemzetsége sírját ássa meg az, aki elvakultságból, vagy tudatlanságból még most is görcsösen ragaszkodik a régi rendszerhez és nem támogatja minden erejével az egész emberiség boldogulásáért küzdő szociáldemokráciát. A szociáldemokrácia az igazi emberi életet akarja biztosítani mindenkinek. Ebben egyformán érdekelve vannak a testi és szellemi munka proletárjai.”³³ Ez a kommunistaellenes retorika semmit sem változott 1919. március közepéig, jóllehet a hirdett elvekben egyik-másik vezércikk jóval túlmerészkedett Karl Kautsky vagy a magyar szociáldemokrácia irányvonalán. Egy nappal a proletárdiktatúra proklamálása előtt a „Szociálizálási” Minisztérium felállítását üdvözlő vezércikkben Somfai arra figyelmeztetett, hogy a forradalom meghozta az egyenlő jogokat és a demokráciát, a mostani pedig első lépés a köztulajdon felé. „A nagy közszabadságoknak a megszerzése [...] szükségesek voltak ahhoz, hogy az ország dolgozó tömegei megindíthassák a döntő harcot az osztálykülönbségek kiirtására, a magántulajdon megszüntetésére és a szegénység kipusztítására.”³⁴

Az előzményeket figyelembe véve nem meglepő, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltását követően dr. Setét Sándor alapító főszerkesztő rövid üzenetben köszönt el lapjától. Tette ezt anélkül, hogy bármiféle politikai szembenállásra utalt volna. Mindössze életkorára hivatkozott, meg az új időkre, amelyek „acélos, ifjú erőket” kívánnak, így „az Egri Újság az új világeszmék edzett harcosai és a lelkes tűzben égő új márciusi ifjúság kezébe kerül.”³⁵ Nem meglepő, hogy Somfai János (akire főszerkesztője bizonyosan az új világeszmék edzett harcosaként utalt, hiszen 48 évesen aligha sorolta az ifjúság közé), viszont maradt, sőt átvette a lap irányítását. Hogy mennyire és milyen meggondolásokkal azonosult Somfai a kommünnel, az némiképp összetettebbnek tűnik.

A népköztársasági időszakban az *Egri Újság* felelős szerkesztője fontos pozíciókat szerzett az újságíró társadalmon belül. A Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége és a Budapesti Újságírók Egyesülete 1919. februári egyesülése után tagja lett az új újságíró-egyesület tizenkét tagú választmányának. A hónap

32 Proletárdiktatúra. *Egri Újság*, 1919. január 26.

33 Értelmiség és szocializmus. *Egri Újság*, 1919. január 29.

34 *Egri Újság*, 1919. március 20.

35 A szerkesztőségből. *Egri Újság*, 1919. március 25.

végén megalakult az egri újságírók szabadszervezete, amelynek bizalmijává ugyancsak öt választották meg. Az egri szervezet természetesen csatlakozott az országos szabadszervezethez (amelynek Somfai ugyancsak intéző bizottsági tagja volt), és testületileg belépett a szociáldemokrata pártba is.³⁶

A Budapesttől való távolság, a helyi kommunisták teljes szervezetlensége is okozta, hogy a hatalomátvétel jelentősége, vagyis hogy mennyivel több is történt, mint egy kormányváltás, elég lassan tudatosodott. A fővárosból még Forradalmi Kormányzótanács hatalomátvételt bejelentő *Mindenkihez!* című kiáltványa sem jutott el Egerbe. Az *Egri Újság* tudósítása szerint ugyanis a hatalmat helyi szinten március 22-én átvevő egri munkás- és katonatanács egy, a budapestinél sokkal rövidebb kiáltványt intézett a megye népéhez. Ehhez képest az újság címlapján egy harmadik szöveg jelent meg *Mindenkihez!* címmel. Ebben Somfai a következőket írta: *„A magyar népköztársaság jelenlegi kormánya mai összetételében és mai programjával, valamint a fegyverszüneti szerződésben vállalt kötelezettségei folytán ilyen körülmények között nem vállalhatta tovább az ország kormányzását és a mai nappal eltávozván helyéről, átadta a hatalmat az egész országban a katona- és munkástanácsoknak. Mától kezdve tehát minden hatalom s az ország minden ügyének intézése a munkás- és katonatanácsok kezében van. A munkás- és katonatanácsok a legszigorúbb gondossággal fognak őrködni a rend és a közbiztonság fölött s ebben a munkájában mindenkinek a legteljesebb egyetértéssel és a legnagyobb elszántsággal kell támogatnia a katona és munkástanácsokat. Mindnyájunknak egy szívvel-lélekkel össze kell fogni és együvé kell forni, hogy megmentünk az országot és népét s hogy szilárd ércfalként ellenállhassunk a szabad magyar népköztársaság és az ország léte ellen irányuló támadásoknak.”* Az *Egri Újság* kiáltványában nincsen szó tehát pártról (sem szocdemről, sem kommunistáról), proletárdiktatúráról, de van népköztársaságról, az ország léte elleni támadásról, amellyel a szerző a csehek és a románok támadására, illetve a Vix-jegyzékre és a békekilátásokra utalt.³⁷ Két nappal később Somfai, az új főszerkesztő aláírt vezércikket írt a lapba „Proletárdiktatúra” címmel. Az egykori regényíró és költő kétségkívül szabadjára engedte lelkesedését – de írása kizárólag a forradalom iránti elkötelezettségről és arról az érzéki gyönyörről szólt, amelyet a forradalom esztétikuma váltott ki belőle. *„Két forradalmat csinált Magyarország rövid négy hónap alatt – írta. – Az egyiket, az októberit, amikor lerázta a monarchikus rend bilincseit és gaszágait, már eddig is példaként említik, de a másik, a mai ez mindenekfölött áll, ez példa nélkül való az egész világhistóriában. Az októberi forradalom csak egy régi rendet, korhadtt börtönfalakat döntött le, a március 21-iki forradalom azonban az egész régi világot és társadalmi rendet döntötte le. Szédítően káprázatos ez a gyönyörű forradalom. A kapitalista nyugat bűzhödt undok posványában, vakmerően, szüzen fölűti a fejét egy szépséges vérvörös rózsza, lángoló, perzselő szirmokkal. Tisztán, üdén, ragyogón s illataitól megrészegeznek a milliók s nekimennek a posványnak, a mocsárnak, lecsapolják,*

36 *Egri Újság*, 1919. február 5. és február 27.

37 *Mindenkihez!* *Egri Újság*, 1919. március 23.

kiszikkasztják s paradicsomkertet ültetnek a lángoló rózsá, a világszabadság tündöklő virága mellé.”³⁸ Somfai beszélt ugyan proletárokról, sőt proletárseregről is, de diktatúráról nem, s hogy az új állam mit ígér a világszabadság eszméjén és a népek testvéri ölekezésén kívül, arról éppenséggel semmit.

Meglehet, azért, mert ő sem nagyon tudta. Március 25-én bekerült a megye háromtagú sajtódirektóriumába, vagyis a szocialista újságíró sajátos cenzorszerepet vállalt,³⁹ ám Somfai neve lekerült az újság fejlécéről, és oda soha többé nem került vissza. A vezércikkek megritkultak, az újság (amelyet májusban átkereszteltek *Egri Vörös Újságra*) elsősorban a kommün hatóságainak rendeleteit, felhívásait közölte, egyes cikkeket pedig a központi propaganda rendeletéből közölte.⁴⁰ A közlönyjellegűvé vált orgánium szerkesztése nyilván nem tűnt különösebben lelkesítő feladatnak. Pedig Somfai János szeretett volna lelkesedni, amiről május 1-jére írt vezércikke tanúskodik. Az ünnepi alkalommal vörösen nyomott címfejjel megjelenő lap első oldalán egy prózában írt, kissé dagályos költeményt olvashatunk, amelynek érzékeltetésére elég egyetlen részletet idézni: „Pirosló, vérvörös, tüzes május. Most termékenyül a virágok kelyhe, a levegőég kéklő azúrja, a földek mélye. Most termékenyül az emberek meggyötört vívódó lelke, a kicsavart szívek vére, az agyvelők sejtje. Talpra állanak a leroskadtak, fölemelkednek a szívek, szárnyra kelnek a lelkek s egy örök szorításba összefonódnak az emberi karok. És milliónyi milliók ajkán harsanva fölzúg a legfenségesebb hozsánna égrehaló, föld mélyeit megrázó gyönyörű szózata: Világ proletárjai egyesüljete! A májusi himnusz. A vörös május szentelt riadója, amely zúgva kér és imádságosan fenyeget. Éltető meleg zsongással suhan az elhagyottak, nyomorultak szenvedő lelkébe és mennydörgésként lecsap az elnyomók, a zsarnokok, a kizsákmányolók gógös fejére.” Az utóbbi fenyegető, agresszív mozzanatot a szerző azonban gyorsan vissza is vonja, mert a májusi himnusz főszereplőjét, a proletariátust mintegy föloldja az emberiségben. A mennydörgést elnyomja a májusi kórus, amely „a világeszmék mindensége, a Mindenség legnagyobb gondolata, a legszentebb, legdicsebb földi cél: az emberszeretet eszméje.” Ezt még ugyan nem érzi mindenki, csak az „elnyomottak, leigáztottak, porbasújtottak”, de az ő tömegsírjukon nyílt virág, „a vörös május égő rózsája” (ezt a képet már a március 25-i vezércikk is tartalmazta) mindenki számára látható. A májusi himnusz refrénjét (a proletárok egyesüléséről) prózaverse utolsó sorában be is helyettesítette az „Emberek, egyesüljete!” jelszavával.⁴¹

38 Somfai János: Proletárdiktatúra. Egri Ujság, 1919. március 25.

39 A megalakulást bejelentő közleményből: „A direktórium intézkedése folytán további intézkedésig magánosak által kiadott falragasz csak a direktórium előzetes, külön engedélyével jelenhetik meg. Azonkívül a sajtódirektórium elhatározta, hogy a Hevesvármegyei Hírlapot és a Katholikus Tudósítót szigorú ellenőrzés alá veszi. Ha látja azonban, hogy a két lap nem az új irányt szolgálja cikkeivel, akkor annak a további megjelenését beszünteti.” Uo.

40 Erről lásd *Szabó Viktor*: A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Doktori (PhD) értekezés, Eger, 2016.

41 Somfai János: Hozsánna, vörös május! Egri Vörös Ujság, 1919. május 1.

Ettől eltekintve Somfai hozzájárulása az *Egri Vörös Ujság* irányvonalához nem látható – mert ellentétben 1918–19-es történetével, a Tanácsköztársaság alatt a lapnak nem volt, nemigen lehetett saját irányvonala, saját „arca”. S ha mégis, az talán éppen ez volt, a főszerkesztő idealista lelke, amelyik 1919-et nem gondolta többnek, nem gondolta másnak, mint 1918 ígéretei gyors és zökkenőmentes megvalósításának. Somfai szocializmusa – amiről nem tudjuk persze, mit is gondolt valójában – a jelek szerint nem más, mint az emberszeretet harmóniája, amelyhez nem annyira osztályharc, hanem valaminő egyetemes megvilágosodás vezet. Valami olyan társadalom terveződik, amelynek egyedei különféle csoportokhoz tartoznak, de mindenekelőtt az ésszerűségtől vezéreltetve tevékenykednek a közjó érdekében. Az újságszerkesztő például azzal, hogy szépen egybeszerkeszti az ésszerűség agyközpontja, a tanácskormány legkülönbözőbb rendeleteit és (katonai) parancsait.

Somfai ezt az elgondolást egy különös, vérbeli újságírói-írói gesztussal is érzékeltette. 1919. április 10-e és 30-a között hat újabb „levelet” írt az *Egri Ujság*ba – részleteket az 1912ben Nagybecskerekén megjelent *Két világ* című könyvének a szocialista és a kapitalista levelezését tartalmazó részéből. Az egyes részeket (I. A tömegek művelése, II. Egyéni szabadság, III. A faji ellentétek, IV. A bűnök és az új világ, V. A nemi élet. – A nő, VI. A nemi élet. – A nő⁴²) azonos főcím alá helyezte el: *Proletár levelek*. Mint fentebb utaltam rá, az 1912-es könyv alcímében még „egy szocialista és egy kapitalista levelezése” szerepel, és a levelezés távolról sem egyoldalú. Eredetileg éppenséggel nem proletár a „szerző”, hanem egy jól kereső, képzett mérnök az 1906-os *Forradalom* című regényből. Az ő különböző „kapitalistákkal” vitázó szövegei és partnerei ellenérvei, felvetései kerültek át először hat évvel később lényegi változtatás nélkül a *Két világ* című traktátusba. Újabb hét év után Egerben, Somfai remélt szocializmusának első hónapjában a vitázó mérnök az egyoldalúan kinyilatkoztató, magát proletárként identifikáló Somfai Jánossá változik. A szerep és a helyzet átalakulását Somfai egy * alatti jegyzettel is nyomatékosabbá tette, amelyet mind a hat részhez odabiggyesztett, s amely így szólt: „Részletek az írónak 1913-ban »Két világ« (egy szocialista és kapitalista levelei) című könyvéből, amelyek a polgári elmék oktatására most különösen aktuálisak [Kiemelés tőlem – R. M. J.]”.

Somfai didaktikai elhivatottságát a Tanácsköztársaságot megbuktató ellenforradalmi rezsim nem értékelte. Nem hagyta el a várost, nem próbált menekülni, így a románok már 1919. augusztus első napjaiban (véltetően 8-án vagy 9-én) letartóztatták.⁴³ Egerben ítélték el 1919. december 13-án, elsőrendű vádlottként, rajta kívül még hárman ültek a vádlottak padján. Somfai Jánost, az *Egri Újság* felelős szerkesztőjét, „Stromfeld vörös vezérkari főnök testvéröccsét” a megyei bíróság „nyomatvány utján (a «Proletár levelek»-ben) elkövetett izgatásaiért” 8 havi börtönnel sújtotta.⁴⁴ Érdekes, hogy nem a vörös májushoz prózában megírt

42 A cikkeket lásd *Egri Ujság*, 1919. április. 10., 13., 17., 20., 24., 30.

43 *Egri Népujság*, 1919. augusztus 10.

44 *Egri Népujság*, 1919. december 16.

óda, vagy vezércikkei képezték a vád tárgyát, hanem egy olyan szöveg, amely a háború előtt kétszer is megjelent, igaz Egertől félezer kilométerre, de a Magyar Királyságban, I. Ferenc József országlása alatt. A poszt-kommün kontextusában azonban higgadt érvei izgatásokként tűntek fel.

Somfai János a nyolc hónapját kitöltve – az előzetesben, vizsgálatiban eltöltött időt is beleszámítva – 1920. április 10-e körül szabadulhatott. Innen kezdve élete utolsó húsz éve jószerével homályba vész. Annyi bizonyos, hogy előbb Bécsbe ment, ahol rövid ideig a *Bécsi Magyar Újságnak* dolgozott, majd onnan 1921-ben visszatért Nagybecskerekre, ahol 1941ben bekövetkezett haláláig élt. Ottani újságírói, esetleg írói munkássága részleteiben még nem ismert.⁴⁵

Somfai János a szocializmus és a munkásmozgalom iránt annak viszonylag korai stádiumától érdeklődő magyar értelmiségiek közé tartozott. Meggyőződése érett korában alakult ki. Nem tartozott a különféle szellemi hatások és szervezeti keretek között hamar és gyorsan radikalizálódó baloldali fiatalok közé, viszont feltehetően viszonylag széles körű társadalmi tapasztalatai voltak. Sem irodalmi tájékozódásáról, sem szocialista meggyőződésének irodalmi eredete felől nincs tudomásunk e pillanatban. A nagy háborút csak távolról látta, de a hátszágai frontvonalakat annál jobban ismerte. Mint szocialista, 1918-ban történelmi lehetőséget látott e politikai ideológia, illetve az ezt hordozó mozgalom áttörésére – s bizonytalannal azt hitte, hogy ezentúl a szociáldemokrácia lesz nemcsak a magyar, hanem a világpolitika meghatározó ereje. Egerben, ahol a kivételes időszak egy évét töltötte, alapvető közvélemény-formáló szerepet játszott újságjával, amely így nem csupán a helyi események pontos krónikáját adta.⁴⁶ Írásai ha nem is részletes képet, de legalábbis bepillantást adnak és engednek egy nemzedék gondolkodásába – azokéba, akik a kor ellentmondásait határozott társadalomkritikában és szociáldemokrata programban kívánták feldolgozni. Személyes szerepét részben a szépirodalomban, részben valamiféle felvilágosító-népszerűsítő

45 *A Bécsi Magyar Újságról* lásd *Markovits Györgyi: A Bécsi Magyar Újság, 1919. október – 1923. szeptember. Magyar Könyvszemle, 93. (1977) 257–269.; Gyurgyák János: Polányi Károly a Bécsi Magyar Újságnál. Medvetánc 1. (1981) 173–242.; Litván György: Irányzatok és viták a bécsi magyar emigrációban. In *Új Október* üzenete. Válogatott történelmi írások. Bp., 1996. 281–317. Kései nagybecskereki időszakáról apróbb adalékok *Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Újvidék, 1999. 77.; illetve Káich Katalin: A becskereki Ady Társaság (1923–1925?). Hungarológiai Közlemények 10. (1978) 92–100.**

46 Az *Egri Újság* jelentőségét mutatja, hogy az egri eseményekkel foglalkozó (nem túl nagy számú) munka igen nagy mértékben támaszkodik rá. Nagy József *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében* c. munkájában összesen 74 hivatkozásból 20 vonatkozik az *Egri Újság/Egri Vörös Újságra*. A Heves megyei eseményeket reprezentáló dokumentumkötet 211 dokumentumot közöl az 1918–19-es időszakból. Ebből 127 az *Egri Újság/Egri Vörös Újság* cikke. Más sajtótermékekből ugyanakkor összesen 10–15-öt közölt, míg a levéltári dokumentumok száma mintegy 70, amelyek egy része átvétel országos dokumentumkötetektől, a budapesti Párttörténelmi Intézet Archívumából, vagyis a helyi történéseket túlnyomórészt az *Egri Újság* jeleníti meg. *Nagy J.: Az 1918-as polgári demokratikus forradalom i. m.; A polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében. (1918–1919.) Dokumentumgyűjtemény. Szerk. Nagy József. Eger. 1969.*

ideológusi szerepben látta. Egyikben sem bizonyult túlságosan sikeresnek, ennek (is) tudható, hogy mára egykori szűkebb közösségei is elfelejtették, nem szerepel az irodalmi kánonban. Ebben szerepet játszott az is, hogy a 20. század elején Magyarországon egészen kivételes, mondhatni istenáldotta tehetségű tollforgatók működtek mind a szépirodalmi, mind a politikai kritika területén. Az irodalmi és társadalmi forradalom el sem vált nagyon egymástól. Óriások, mint Ady Endre és Kosztolányi Dezső, Szabó Ervin és Jászi Oszkár árnyékában írni sem lehetett könnyű, nemhogy feltűnni. Somfai János munkái mégis figyelemre méltóak – ha nem is elsősorban esztétikai értékeik vagy társadalombölcseleti mélységeik okán. Megmutatják egy nyugtalan, szorongó, a halált és pusztulást megérző nemzedék életérzését. Azt magyarázzák meg, hogy a kollektív bűnökért kimért büntetés, a háborús szenvedés átérzése hogyan vált(oz)ott a megváltás heves keresésébe. 1919-ben Május égő rózsájától Somfai János nem pusztítást, erőszakot, osztályharcot várt, hanem ellenkezőleg, valamiféle Treuga Deit, Treuga Proletarium-ot. Ideális társadalmában az emberi szeretet által motiváltan és persze a szükséges társadalmi, mentálhigiénés és materiális reformok nyomán minden egyén és csoport a maga helyét tölthette (volna) be. Isten helyett egy absztrakt társadalmi osztálynak (ami persze Isten mindenhatóságát, egyszersmind egyetemes jóságát hordozza) kiáltott hozsannát történetesen Egerben. A szocialista Somfai János ennél nem is ment tovább. A ma uralkodó közbeszéd, kivált a hivatalos emlékezetpolitika egy odavetett megjegyzéssel (*az is csak egy kommunista...*) intézné el az *Egri Ujság/Egri Vörös Ujság* egykori szerkesztőjét. Sokat persze nem ártana neki, az amúgy is elfeledettnek. Egy eszmékből, megváltásból, valódi szociális(ta) elkötelezettségből végtelenen, az unalomig, sőt undorig kiábrándult korban ez, ha érthető is, mégsem elfogadható. Mert kérdésfelvetés, a megértés és elemzés szándékával való közelítés mindenkinek, így Somfai Jánosnak is kijár.

SZEGŐ IVÁN MIKLÓS

**EGER AZ 1918-AS ORSZÁGOS SAJTÓBAN
ÉS EGY KÜLÖNLEGES IDŐKÖZI VÁLASZTÁS**

„Sarrailnak Szalonikiben és a macedón-fronton levő seregét felosztatják. Ez befejezett tény, a tábornokot már visszahívták” – ez a félig álhírnnek minősíthető információ az *Egri Újság* 1918. január 3-ai számában jelent meg.¹ Bár tanulmányom az 1918-as országos politikai napisajtó Egerről szóló írásaival foglalkozik, e hír mégis munkám elejére kívánczok. Jó példa ugyanis a háborús újságírás megbízhatatlanságára, de arra is, hogy még a megbízhatatlan hírek is tartalmazhatnak részigazságot: Sarrail tábornokot ugyanis 1917. december 14-én valóban visszahívták.² Ám az *Egri Újság* nem sejtette előre azt a stratégiaváltást, amit ez a személycsere áttételesen generált. A balkáni antantcsapatokat ugyanis nemhogy feloszlatták volna ezek után, hanem megerősítették.³ Szeptemberben az antant a szaloniki fronton döntötte el az első világháborút: áttörte a bolgár védvonalat, fegyverszünetre kényszerítette Szófiát. Így védhetetlenné vált hamarosan az Osztrák–Magyar Monarchia déli arcvonala, illetve határa is.⁴

Amikor a hazai országos politikai napilapok⁵ 1918-as egri híreit elemzem, akkor a „háborús évre”, azaz az esztendő első tíz hónapjára fókuszálok. Az őszi-rózsás forradalom után ugyanis Eger a pesti sajtóban a korábbinál is ritkábban tűnt fel. (Leszámítva a spanyolnátha-járványt.⁶) November–decemberben a forradalmi átalakulásról, illetve az idegen megszállás alá kerülő felvidéki – bár ekkor még Eger, Gyöngyös és Miskolc is e kategóriába tartozott⁷ –, erdélyi és

1 Felosztatják a szaloniki-i antantsereget. *Egri Újság*, 1918. január 3. 2. Az *Egri Újság* a Nemzeti Munkapárt helyi lapja volt. *Nagy József*: Eger története. Bp. 1978. 318.

2 Maurice Sarrail. 1856–1929. H. é. n. <http://www.cheminsdememoire.gouv.fr/fr/maurice-sarrail> (Letöltés: 2019. január 23.)

3 Sarrailt előbb Guillaumat váltotta, majd érkezett Franchet d'Espèrey. A Párizsba visszarendelt, befolyásos Guillaumat vette rá a brit és a francia kormányfőt, hogy a szaloniki frontot erősítsék meg. Ezután Franchet d'Espèrey sikeres támadásba kezdett. *A. J. P. Taylor*: Az első világháború képes krónikája. Bp. 1988. 180–181.

4 *Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc*: A régi Magyarország utolsó háborúja. 1914–1918. Bp. 2014. 338.

5 Az országos napilapok közül politikai irányzat, példányszám és egri témák alapján Az *Újság*, a 8 *Órai Újság*, a *Budapesti Hírlap*, a *Pesti Hírlap*, a *Világ*, a *Magyarország*, a *Pesti Napló*, a *Népszava* és Az *Est* híreit elemeztem.

6 A járványról szóló hírek feldolgozását lásd: *Szegő Iván Miklós*: 1918 ősze: Magyarországon pusztít a spanyolnátha. *Elsovh.hu*, H. é. n. [2018]. <http://elsovh.hu/1918-osze-magyarorszagon-pusztit-a-spanyolnatha/> (Letöltés: 2019. február 3.)

7 A „Felvidék” ekkor még nem a mai Szlovákiát jelzi. Egy korabeli cikk szerint felvidéki város: „Miskolc, Eger, Gyöngyös, Losonc, följobb Kassa és Eperjes”. Vidéki városok élelem nélkül. *Pesti Napló*, 1918. július 28. 5.

délvidéki városokról érkeztek a hírek. Az egri ügyek általában is a rövidhírek kategóriájába kerültek a pesti lapokban. Csak a júniusi időközi választás érte el azt, hogy napokig az országos lapok címdalán szerepeljen Eger.

A statisztikák tükrében: Eger a 20. század első évtizedeiben

Ami a hevesi megyeszékhely 1918-as állapotait illeti, az *Egri Újságnak* nyilatkozott január elején Isaák Gyula alispán, aki a háború utáni terveit ismertette.⁸ (Joggal tervezett: pozícióját őrizte az őszirózsás forradalom alatt, 1925-ben pedig főispánná lépett elő.⁹) Isaák 1918-as újévi nyilatkozatából kiderült: Eger a háború alatt stagnált. A fejlődést főleg a vasúti fővonalról való kiesés gátolta. „Nagyot lendít egy városon, ha polgáraiban megvan a vállalkozó szellem. Gyöngyösnél ezt megtaláljuk, Egerben kevésbé” – Isaák e megjegyzése már a megyeszékhely polgárosodásának sajátos vonásait tükrözte. S ha a vállalkozó szellem nem volt elég erős, akkor az állam, a város és a – gazdák betétjeiből felhizlalt¹⁰ – helyi pénzüzetek terveztek összefogást, hogy a fejlődést gyorsítsák.¹¹ Ezt az üzleti szempontból nézve tradicionális egri szellemet jelezte az alispán másik megjegyzése: „Nagy hibája a földművesosztálynak, hogy a pénzt csak a ládafiába gyűjti, de befektetésekre nem ad.”¹² A hiányzó beruházásokat a hadügyi kormányzat is igyekezett (késve) pótolni Egerben.¹³ A gyöngyösiek ekkor gazdagabbak voltak: vagyoni cenzus alapján lakosságának 7%-a, Egernek csak 4,6%-a volt választó.¹⁴

Isaák nem véletlenül beszélt egri „földművesosztályról”: a népesség jelentős része a 20. század elején még mindig az agráriumból élt. A lélekszám 1900-ban 27 675 fő,¹⁵ 1930-ban is csak 30 424. A *Hevesvármegyei Ismertető és Adattár* írta 1936-ban: Eger „a lassú fejlődésű városok közé tartozik”. Az adattár segítségével kiszámolható: 1900 és 1920 között 1078 fővel bővült a lakosság. Az iparban

8 Ha béke lesz... Egri Újság, 1918. január 1. 2.

9 Nagy J.: Eger története i. m. 320–321.; Az új hevesi főispán beiktatása. Új Barázda, 1925. augusztus 23. 2.

10 A bor ára csúcsot döntött 1916–17-ben. *Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története.* Bp. 2018. 26. A háborús konjunktúra hasznélvezői lehettek az egri szőlősgazdák is.

11 Új városfejlesztő vállalatot alapításán dolgozott a Magyar Város- és Községfejlesztő Rt., Eger városa és a helyi pénzüzetek. A Városfejlesztő rt. Egerben. Pesti Hírlap, 1918. július 21. 15.

12 Ha béke lesz... Egri Újság, 1918. január 1, 2.

13 A katonai vezetés mezőgazdasági gépjavitó műhelyt tervezett többek között Egerben is. Katonai gépjavitó műhelyek. Pesti Hírlap, 1918. augusztus 11. 15.

14 *Pap József: Országgyűlési választások, országgyűlési képviselők Heves megyében a dualizmus korában.* In: *Pap József: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történelméből.* Bp. 2014. 313–358. 361.

15 *Follajtar Ernő: Eger.* In: *Hevesvármegyei Ismertető és Adattár.* Főszerk. Dr. Ladányi Miksa. Bp. 1936. 110.

dolgozók aránya 1900–1910 között csökkent, 27,5 százalékról 26,6 százalékra, ám az ágazat létszáma nominálisan nőtt: 6337-ről 7471 főre.¹⁶

Az egri őstermelők aránya még mindig 33,5 százalék volt 1930-ban, a bányászat és az ipar együtt is csak 28,1 százalékot képviselt. A kereskedelemben, a hiteléletben, a közlekedésben, a közszolgáltatásokban dolgozók és a szabadfoglalkozásúak 21,6%-ot tettek ki. Eger tradicionális, de nem szegény város volt: a napszámosok aránya mindössze 0,4%, a házicselédeké 3,1% volt. Ám az őstermelés statisztikai kategóriája sem csak önálló gazdákat (3320-an voltak családtagokkal együtt) jelentett. A döntően szőlő- és gyümölcsstermelő¹⁷ őstermelők többsége (62,5%) agrármunkás – 6432 fő, családjukat is beleértve. A kisipar fejlett volt – hétszáz kisiparosról tudunk 1909-ből –, a gyáripar kevésbé: 2-2 nyomda és gőzmalom, 1-1 dohánygyár, építőipari telep, illetve lakatos- és lemezárugyár képviselte. Húsznál több munkása csak négy cégnek volt még az 1930-as évek elején is.¹⁸

A modernitás gyengeségét jelzi az analfabetizmus viszonylag magas aránya a 30-as években: „Az általános műveltség Egerben nem áll olyan magas fokon, mint ahogy [...] sok tanintézete [alapján] várni lehetne.”¹⁹ Ám az is igaz: Gyöngyösnél kilencszer több értelmiségi választóval bírt Eger.²⁰ A két adat összességében arra utal, hogy a megyeszékhely társadalma erősen polarizálódott. Eger 1918-ban azért kerülhette el a forradalmasodást, mert jelentősebb ipari munkáscsoport csak a dohánygyárban volt: a tradicionális(abb) társadalom feszültségei pedig nem vezettek a pestihez hasonló robbanáshoz, s a szőlőtermesztés is jövedelmező lehetett. Az egri kisiparosok munkásai a pesti gyári dolgozókhoz képest szintén kisebb eséllyel szervezkedhettek.²¹ Ennek dacára 1912-re erősödött a munkások aktivitása: 700 egri sztrájkolt, amikor Pesten a „vérvörös csütörtökön” a karhatalom leverte a tiltakozást.²² 1917-ben dohánygyári szakszervezet alakult, és sztrájkolni kezdtek az itteni munkásnők. A hatóságok féltek a sztrájk továbbterjedésétől, s Nagy József szerint „állandóan rendőrjárőrök cirkáltak

16 *Ernö Deák*: Das Städtewesen der Länder der Ungarischen Krone. (1780–1918). I–II./1–2. Wien. 1989., II/2. 659.

17 Egerben 1886-ban jelent meg a filoxéra, a szőlők 93,5%-át kipusztítva. Az országos átlagnál (58,66%) nagyobb volt a veszteség. *Löffler Erzsébet*: Eger történelmi múltja. H. é. n. <http://egrireg.hu/sites/all/egertortenete.pdf> (Letöltés: 2019. február 6.) Emiatt tértek át sokan a gyümölcsstermesztésre a 19. század végétől kezdve.

18 *Follajtár E.*: Eger i. m. 90., 97–98.; Heves vármegye. (Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Dr. Borovszky Samu.) Szerk. Dr. Borovszky Samu. Bp. é. n. [1909]. 109.

19 1930-ban 90,7%-os az írástudók aránya, alig több az országos átlagnál (90,4%). *Follajtár E.*: Eger i. m. 89–90.

20 *Pap J.*: Országgyűlési választások i. m. 317.

21 Sztrájk így is volt 1904-ben: egri kőműves-segédek szüntették be a munkát. *Nagy J.*: Eger története i. m. 313.

22 Az általános választójogért és Tisza István házelnökké választása ellen rendezett tüntetésnek hat halottja volt Pesten. Magyarország története. 1890–1918. (Magyarország története tíz kötetben. 7/1. Szerkesztőbiz. vez. Pach Zsigmond Pál.) Főszerk. Hanák Péter. I–II. Bp. 1988. II. 825.

a városban". Ám ez nem lehetett tartós, mivel a közbiztonság romlott: 1918 áprilisában egy orosz hadifoglyot rablógyilkos ölt meg, a 75 éves városi iktatót megverték, kirabolták. Az állapotok „elfajulását” a *Népszava* szerint az okozta, hogy Egerben „a háború óta négy rendőr van” és „sokszor napokon keresztül nincsen villanyvilágítás”.²³ A rendőrség így aligha tudta folyamatosan ellenőrizni a munkásokat. Ám az is igaz: időnként katonai karhatalom lépett fel a munkásnők ellen.²⁴

A városban mindazonáltal nem volt felfokozott a hangulat 1918-ban. Így amikor ősszel kitört Pesten az őszirózsás forradalom, Egerben a helyzet nyugodt maradt. Katonák és városlakók együtt ünnepeltek. Jankovics Dezső polgármester és a városi tanács támogatta a Károlyi Mihály-féle Nemzeti Tanácsot. Egerben november 2-án polgárőrség, másnap nemzeti tanács alakult. A tisztviselők november 3-án esküdtek fel a nemzeti tanácsra Vass János kormánybiztos előtt. A megye új főispánja is rövid időre Vass lett, de államtitkári kinevezése után Mády László került a helyére. A munkásmozgalom gyengeségét jelzi: novemberben alakult a Kommunisták Magyarországi Pártja, de 1919 márciusáig a megyében nem jött létre kommunista pártszervezet. A helyi szociáldemokratáknak a keresztényszocialisták voltak a riválisai: a földművestanácsot is az utóbbiak hatására alapították.²⁵

Egri hírek az országos sajtóban

A pesti újságok az Egerből érkező híreket politikai irányultságuknak megfelelően tálták. Ez a pillanatnyi irányultság 1918-ban esetenként letérést jelentett az adott lap (például a *Pesti Napló* és a *Pesti Hírlap*) hosszú távú pályáivéről. Az, hogy a fővárosi újságok azonosíthatók az országos sajtóval, nem ritka a korabeli Európában, de nálunk a budapesti és a vidéki sajtó erőviszonyai különösen torzok voltak – a főváros javára.²⁶ A konzervatív-liberális, jobboldali, Tiszapárti, illetve kormánypárti²⁷ lapok (*Pesti Hírlap*, *Budapesti Hírlap*, *Az Újság*, *8 Órai*

23 *Nagy J.*: Eger története i. m. 318.; Eger a háború alatt. *Népszava*, 1918. április 5. 7.

24 Kitört a dohánygyári sztrájk. *Egri Újság*, 1917. október 12. 2.

25 *Nagy J.*: Eger története i. m. 320–323.

26 Egy átlagos európai fővárosban kétszer annyi lap jelent meg, mint az utána következő vidéki városban. Ám Budapesten 1894-ben 350–370 kiadvány volt, a második helyen álló Kolozsváron pedig csak 20–25. *Buzinkay Géza*: Magyar hírlaptörténet. 1848–1918. Bp. 2008. 94–98.

27 1918 első tíz hónapjában a Wekerle-kabinet volt hatalmon. E kormányt 1917-ben még a Tisza Istvánnal és Munkapártjával szembenálló erők támogatták. Ám a Károlyi-párt 1918 januárjában kivált a kabinetből. A jobbra tolódó Wekerle januárban maga mögé szervezte a 48-as Alkotmánypártot: „nem akart szakítani Tiszával és a forrongó közhangulatot sem akarta választási küzdelemmel tovább hevíteni. Tartott a nemzetiségi pártok aktivizálódásától és Károlyi növekvő népszerűségétől.” *Hajdu T. – Pollmann F.*: A régi Magyarország i. m. 312–316. Apponyi Albert és Vázsonyi Vilmos pártjainak kiválása után 1918 májusában a kormány „németbarát, háborúpárti, reformellenes

Újság²⁸) inkább számoltak be egri személyi hírekről, vitákról. Kevésbé érdeklődtek az átfogó társadalmi kérdések iránt. Ezekkel inkább a baloldali *Népszava* foglalkozott. Átmenetet képeztek a baloldali-liberális lapok, így az adott pillanatban ilyennek minősülő *Világ*, *Pesti Napló*, *Magyarország* és *Az Est*.

A jobboldalon három lapot emelek ki. A háború alatt hazafias irányba fordult, kormánypártivá vált a liberális *Pesti Hírlap*.²⁹ Az „ellenzék ellenzékeként” viselkedett az egri kampányban. Jászi radikális és Károlyi függetlenségi pártjának közeledése láttán feltette a kérdést: „Mi a Károlyi-párt?” A válasz: „az új megváltónak gondolt” függetlenségi tömörülésen az „elhatalmasodott kórság” tünetei jelentkeztek.³⁰ Károlyi és Jászi összefogásáról Tisza bulvárlapja, a *8 Órai Újság* kirívóbban szól: „szinte perverz szeretkezésről” írt ennek kapcsán.³¹ Az *Újság* Tisza István lapjaként indult, konzervatív-liberális irányzatot képviselve.³² Munkatársainak „Tiszával vállalt érdekközössége” a pályatársak részéről megbélyegzést hozott. A lap fő „fegyvere” a *Rovás* volt – látjuk majd ezt az egri választás kapcsán is. Még a vezércikket is megelőzték Kóbor Tamás e vitriolos glosszái, melyekben a „tisza érvelés párosult a pontos találatra törekvő harcmodorral”.³³ A *Budapesti Hírlapot* a konzervatív Rákosi Jenő szerkesztette, aki „német származása ellenére a magyarosításnak, a magyar sovinizmusnak, és a harmincmillió magyar asszimilációs álmának a képviselőjét vállalta”.³⁴

A baloldali-liberális orgánusok közül a *Világ* 1914-től a Polgári Radikális Párt hivatalos lapja. Károlyi későbbi minisztere, Jászi Oszkár az egyik publicistája. Az 1850-ben indult *Pesti Naplót* 1917-ben Hatvany Lajos vette meg és polgári radikális, pacifista irányba terelte: Károlyit támogatva „a polgári forradalmat előkészítő lappá vált” Buzinkay Géza szerint. A *Magyarország* a háború alatt szintén Károlyi „politikai baloldaliságának képviselője lett”.³⁵ Főszerkesztőjét,

képződmény” lett. *Hajdu Tibor*: A háterszág. In: Magyarország az első világháborúban. Főszerk. Romsics Ignác. H. n. [Budapest], 2010. 152–167. 162. A Munkapárt „ellenzékben” volt 1918-ban, de a parlamenti többségét megőrizte. A forradalom előtt a Tisza- és a Wekerle-párt össze is olvadt.

28 Az *Újság* és a *8 Órai Újság* befektetője is volt Tisza. *Buzinkay G.*: Magyar hírlaptörténet. i. m. 116.

29 *Buzinkay G.*: Magyar hírlaptörténet i. m. 108–110.

30 A cikk szerint Károlyiék politikája „az elvi oszlás-foszlás, a fura meghibbanások és furcsa kanyargások sorozatát fogja megnyújtani”, s a radikálisok „nagyváradi népgyűlésén kialakult Károlyi Mihálynak és Jászi Oszkárnak szövetsége és ez a kísérteties látomány [...] emelkedik a függetlenségi politika elsötétült égboltjára.” Gyanús párt-szövetségek. *Pesti Hírlap*, 1918. június 4. 1.

31 Függetlenségiek, radikálisok mint földosztó társaság. *8 Órai Újság*, 1918. június 5. 3.

32 *Dersi Tamás – Szántó Tibor*: A magyar sajtó képeskönyve. Bp. 1973. 107.

33 *Buzinkay G.*: Magyar hírlaptörténet i. m. 116–117. Kóbor így írt pályája végén, 1929-ben: újságíróvá „az ember nem lett, hanem süllyedt. Ha nem volt más, erre vetemedtünk”. A Magyar Újságkiadás negyven éve. 1889–1929. Szerk.: Dr. Berkes Róbert et al. H. n. [Bp.] 1929. 19.

34 *Buzinkay G.*: Magyar hírlaptörténet i. m. 111.

35 *Buzinkay G.*: Magyar hírlaptörténet i. m. 112–113., 120–121.

Lovászy Mártont függetlenségi képviselőként 1918. október közepén antantbarátsága miatt rótták meg.³⁶ A Károlyi-párt fő követelése a béke. Két hét múlva Lovászy a Károlyi-kormány kultuszminisztere lett, ám decemberben lemondott. 1919. januárban a Berinkey-kormány megosztotta a kultusztárcát, vallásügyi miniszter az a Vass János lett, akit Lovászyval együtt vádoltak antantbarátsággal, s akiről az egri időközi választás miatt Lovászy annyit cikkezett.³⁷ Vass éppen Zichy János kultuszminisztert győzte le az egri voksoláson, mely tehát 1918–19 három egymás utáni kultuszminiszterét köti össze.³⁸

Az *Est* programjában „bulvárlap” volt: „Az utca újságja akarunk lenni” – írta az alapító Miklós Andor.³⁹ Mégsem bulvárlap, inkább amerikai stílusú, liberális, független újság volt Buzinkay szerint.⁴⁰ Az általam vizsgált újságok közül a legbaloldalibb a szociáldemokrata párt orgánuma, a *Népszava* volt. A kiadványból 1905-ben lett napilap. „Erőskezü szerkesztői irányítás alatt állt”, a szerkesztő pedig a pártvezetés utasításait követte.⁴¹

Tipikus egri ügyek az 1918-as országos sajtóban

A baloldali lapok egri hírei a legtöbbször társadalmi-gazdasági problémákat elemeztek. Az élelmiszerellátással a *Pesti Napló* foglalkozott júliusban.⁴² A lap azt a küzdelmet írja le, ami zöldség- és gyümölcsstermesztő városokban a termények helyben tartásáért folyt. (Tudjuk: Eger őstermelői a lakosság nagy részét tették ki.) A helyhatóságoknak azért kellett küzdeniük a termények megtartásáért, mert az export-nagykereskedők Pestre vitték az árut. Nem azért, hogy eladják, hanem hogy elrohadjon! Ez a piac működésébe való állami beavatkozásnak volt a következménye.

36 Gratz hamisan állítja be, hogy Lovászy azért támogatta az antantot, mert az ország csonkítását akarta. Lovászy azt kiabálta egy parlamenti ülésen: „Igenis antantpártiak vagyunk!” *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története. 1867–1918.* Bp. 1934. Az Akadémiai Kiadó Reprint sorozata. I-II. Bp. 1992. II. 380. Ám a Károlyiék Magyarország integritását akarták, ezért bíztak az antantban. *Hatos Pál: Felemás köztársaság 1918-ban.* In: Homoklapátolás nemesércért. A 70 és Ständeisky Éva tiszteletére. Szerk. Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert. Bp. 2018. 96–111., 110.

37 A képviselőház mentelmi bizottsága Lovászyt és Vass Jánost „antantbarát” közbeszólásukért jegyzőkönyvi megrovással büntette. Vass János nyilatkozata. *Pesti Hírlap*, 1918. október 20. 5.

38 Zichy május 8-tól volt vallás- és közoktatásügyi miniszter. Október 31-én váltotta Lovászy, az ő lemondása után államtitkár regnált, majd 1919. január 22-én Vass vallásügyi miniszter lett. *Bölyöny József: Magyarország kormányai. 1848–1987.* Bp. 1987. 237.

39 *Dersi T. – Szántó T.: A magyar sajtó i. m. 130–131.*

40 *Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig.* Bp. 2016. 294.

41 *Dersi T. – Szántó T.: A magyar sajtó i. m. 116.; Buzinkay G.: Magyar hírlaptörténet i. m. 120.*

42 Vidéki városok élelem nélkül. *Pesti Napló*, 1918. július 28. 5.

A Monarchia hadigazdálkodása ugyanis ugyanazokba a problémákba ütközött, mint 1948 után az államszocialista gazdaság vagy a II. világháborús tervgazdasági kezdemények.⁴³ Ha az állam beavatkozott valahol, az máshol járt váratlan hatással. Ám 1915–18 között ez még nem párosult átfogó államosítással.⁴⁴ Így a kereskedők az abszurd szabályozás kikapuit használták ki. Ha bizonyítani tudták, hogy feleslegük megromlik, abban bízhattak, hogy exportjogot kapnak, s a kiviteli korlátozások dacára méregdrágán adhatják el a vidéken felvásárolt terményeket Ausztriában. Emiatt Egerből eltűnőben volt a zöldség és a gyümölcs. A vidéki városok maximálták volna az árakat, s az egri polgármester kérte a jogot az elszállítandó áruk lefoglalására is, ám a pesti minisztériumban félhivatalosan közölték: az intézkedést nem támogatják, mert ez akadályozná a kereskedelmet.

Az egri közrenddel⁴⁵ és az oktatással inkább a *Népszava* foglalkozott 1918-ban: a túlszűfolt iskolák láttán az egri érsekség alá tartozó intézmények évekkorábban feltárt helyzetéről ismételt meg aggasztó adatokat.⁴⁶ Ám a szociáldemokraták lapja tárgyilagosan közölte Szmrecsányi egri érsek felszólalását a főrendiházban, ahol a választójog túlzott kibővítésétől óvott a főpap.⁴⁷

A kormánypárti, illetve Tisza-párti lapok az 1918-as Egerről nem a szociális gondokat emelték ki, ezekben inkább a személyi hírek jellemzők. Egri egyházi ügyekkel a konzervatív *Budapesti Hírlap* foglalkozott talán a legtöbbet: az egri érsek Budapesten eskette össze a későbbi minisztert,⁴⁸ Szinyei Merse Jenőt Ghillányi Piroska bárónővel.⁴⁹ Szintén Szmrecsányi érsek tett alapítványt a szegény papok megsegítésére.⁵⁰ Nem akart lemaradni a *Pesti Hírlap* sem, amely a főpap

43 Egry az I. világháború „alapélményének” a hiányt tekinti, egybecsengve az államszocializmust leíró Kornaival. *Egry Gábor*: Kukoricakenyér, pacal és vizezett tej – Ellátás és fogyasztás az első világháború idején. In: Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Szerk.: Kaba Eszter. Bp. 2017. 293–298.; *Kornai János*: A hiány. I-II. Bp. 1989. „A tervgazdasági működésmód terjedésének újabb lökést adott a II. világháború”. *Ungváry Krisztián*: A Horthy-rendszer és antiszemitaizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon. 1919–1944. Bp. 2017. 436.

44 A központi élelmiszer-ellátásban monopóliumot élvező Haditermény Rt. alaptőkéjének felét adta az állam, a többi terménykereskedők jegyezték. *Hatos P.*: Az elátkozott köztársaság. i. m. 23.

45 Idéztük már a lap rövidhírét a közbiztonságról: Eger a háború alatt. *Népszava*, 1918. április 5. 7.

46 Pár évvel korábban kiderült: „a sok millió jövedelmű egri érsekség népiskoláinak nagy részében 80–150 gyermek jut egy tanítóra”. Mit várhat a munkásság a keresztény-szociálisoktól? *Népszava*, 1918. március 29.

47 A választójog a főrendiházban. *Népszava*, 1918. július 28. 4.

48 1942–44 között volt kultuszminiszter a Kállay kormányban. *Bölgny J.*: Magyarország kormányai i. m. 370.

49 „Szinyei-Merse Jenő, honvédhuzárhadnagy, kultuszminiszteri fogalmazó, [...] vezette oltárhoz Ghillányi Piroska bárónőt, Ghillányi Imre báró titkos tanácsos, volt földművelésügyi miniszter leányát”. Házasság. *Budapesti Hírlap*, 1918. február 6. 7.

50 Az egri érsek másfél milliós alapítványa. *Budapesti Hírlap*, 1918. október 18. 8.

gyöngyösi díszpolgárságáról írt.⁵¹ Az *Újság*ot nem érdekelték ennyire az egyházi események, inkább arról számolt be, hogy a hadügyi kormányzat mezőgazdasági gépjavító műhelyt tervez a hevesi megyeszékhelyen.⁵² Egy-egy művészeti est, halálhír kapcsán említi még Egert, de a fókuszában a politika állt. A hevesi megyeszékhely majd az időközi választással kelti fel Tisza lapjának figyelmét.

Eger 1918-ban ugyanis Vass János miatt került be a legtöbbször az országos jobboldali sajtóba. Vass függetlenségi politikusként lett hevesi főispán 1917-ben, mivel Tisza bukása után az Esterházy-kormányt támogató, addigi ellenzéki pártok osztották el egymás között a főispáni székeket. Ám 1918 januárjában Károlyiék kiváltak Esterházy utódjának, Wekerlének a kormányából, így Vass körül kezdett fogyni a levegő. Kampány indult ellene, s a megyei lejáratast Okolicsányi Lajos munkapárti képviselő kezdte. Az *Egri Újság*ban nyílt levelet írt januárban a belügyminiszterhez. Ezt idézte a *Budapesti Hírlap*, mely szerint Vasst Károlyi „bulldognak” küldte Egerbe. (A „bulldog” gúnynevet a jobboldali sajtó és a munkapárti politikusok is igyekeztek ráragasztani Vassra.) A két jobboldali lap szerint Okolicsányi „állandó botrányhajszolással” vádolta Vasst, és felszólította a belügyminisztert, hogy a vármegyei vezetőt „távolítsa el helyéről, mert különben ő, Okolicsányi fogja fülénél fogva kihúzni és kipofozni a főispáni székből”.⁵³ (E napon, január 22-én írt a *Budapesti Hírlap* Károlyi Imre gróf támadásáról Károlyi Mihály ellen: „haza- és nemzetellenes irányzat” vezetőjének nevezte Imre gróf a saját pártelnök-rokonát.⁵⁴)

A Vass elleni Okolicsányi-támadás azért érdekes, mert Pap József a Heves vármegyei képviselőket elemezve azonos kategóriába sorolta a két politikust. Mindketten nemesi származású hivatalnokból lettek képviselők. Okolicsányi 1887-ben, 29 évesen került be a megye apparátusába. Pénzügyi vonalon indult a karrierje. 1914-ben már képviselő a Munkapárt színeiben. Az 1873-ban született Vass jogászként előbb szolgabíró, majd megyei aljegyző, 1917-re másodfőjegyző. 1917 júliusától függetlenségi, Károlyi-párti főispán.⁵⁵ Ám Okolicsányi támadása tarthatatlanná tette a helyzetét: a 8 *Órai Újság* január 30-án a „hevesi bulldog” bukásáról írt. Lemondását a király márciusban fogadta el.⁵⁶ Ám június 11-én újra pozícióba került Vass: parlamenti képviselőnek választották Egerben. Az őszirózsás forradalom idején pár napig megyei kormánybiztos, november 12-étől közéleti minisztériumi államtitkár, 1919 elején pedig két hónapig miniszter is lett.⁵⁷

51 Az egri érsek Gyöngyös díszpolgára. *Pesti Hírlap*, 1918. január 5. 11.

52 Katonai gépjavító-műhelyek. Az *Újság*, 1918. augusztus 18. 16. A *Pesti Hírlap* erről – mint a bevezetőben már említettük – egy héttel korábban írt: Katonai gépjavító műhelyek. *Pesti Hírlap*, 1918. augusztus 11. 15.

53 A hevesmegyei főispán ügye. *Budapesti Hírlap*, 1918. január 22. 6.

54 Két Károlyi összecsapása. *Budapesti Hírlap*, 1918. január 22. 5.

55 *Pap J.*: Országgyűlési választások i. m. 350–351.

56 Károlyi exponenseket akar vidéken. 8 *Órai Újság*, 1918. január 30. 2.; *Budapesti Közlöny*, 1918. március 12. 1.

57 *Bölny J.*: Magyarország kormányai i. m. 384.

Az 1918-as egri választás – kampány, szavazás és országos visszhang

A dualizmus magyarországi történetében unikális eset volt az 1918-as egri időközi választás, amely egyedüli egri eseményként került többször is címlapra az adott évben az országos sajtóban. Jobb- és baloldali lapok egyaránt foglalkoztak vele. Miért volt ez különleges? – Lovászy Márton, a *Magyarország* főszerkesztője magyarázta el ezt a választás utáni, 1918. június 13-ai vezércikkében.⁵⁸ Először történt meg ugyanis 1867 óta, hogy időközi választáson bukott el egy magát saját kerületében újrjelöltető, hivatalban lévő miniszter. A Monarchia fennállása alatt szokássá vált, hogy a miniszterre avanszáló képviselők lemondtak a mandátumukról, és újraindultak a körzetükben. Ilyenkor a többi párt általában jelöltet sem állított,⁵⁹ de ha állított, akkor sem forgott veszélyben az új miniszter mandátuma, hisz a dualizmus idején a tárcavezető befolyását a körzet kihasználhatta.

Volt persze már példa arra, hogy egy minisztert nem választottak meg képviselőnek. Teleszky Jánossal történt ez meg Zentán, de Teleszky „nem ült benne úgy a mandátumban” Lovászy szerint, mint Zichy János gróf.⁶⁰ A kormányba 1918 májusában visszakerült Zichy – korábban Tisza kabinetjében töltötte be a gróf a kultuszminiszteri posztot⁶¹ – alighanem ezért jelöltette magát újra aggodalom nélkül Egerben. Ám meglepetésre itt ellenjelölt lépett fel vele szemben. A Függetlenségi Párt a bukott főispánt, Vass Jánost indította el. Már Vass jelölőgyűlésén elhangzott az a vád Zichy ellen, hogy nem szólalt fel Egerért, amikor a várost megfosztották önálló képviselőküldési jogától.⁶²

A *8 Órai Újság* a radikális párti Szende Pál egyik egri választógyűlési beszédét citálta még a kampány időszakából. Károlyi későbbi pénzügyminisztere ezt mondta: „Új földbirtokpolitika nélkül a mezőgazdaság felvirágzása nem lehetséges; ennek pedig előfeltétele a latifundiumok és hitbizományok szabaddá tétele. A föld legyen a népé, amely megműveli.” E kérdésben Szende szerint „teljes az összhang” a radikális és a Károlyi-párt között.⁶³ Ám az átfogó földreform teljesítetlen ígéret maradt a korban, a köztársaság kikiáltása után sem oldódott meg e rendezetlen társadalmi kérdés.

58 Lovászy Márton: Eger. Magyarország, 1918. június 13. 1.

59 A dualizmus parlamentarizmusa időnként és helyenként látszólagos volt: az 1905-ös választásokon az ellenzék úgy került többségbe, hogy 108 kerületben – több jelölt híján – még voksolást sem rendeztek. Pap József: A nemzetiségi képviselők és a koalíció kapcsolata az 1905–1906-os válság időszakában. In: *Pap József: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Bp. 2014. 182–216. 191.

60 Lovászy röviden ír Teleszkyről. Ez aligha véletlen: a zentai pótválasztáson a függetlenségek 1912-ben részben antiszemita kampánnyal győzték le a Munkapártot. *Pejin Attila: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája. (1875–1962)*. Zenta, 2004. <http://mek.oszk.hu/01800/01856/01856.htm> (Letöltés: 2019. február 6.)

61 Zichy 1910–1913 között volt már kultuszminiszter. *Bölony J.: Magyarország kormányai* i. m. 389.

62 A miniszter ellenjelöltet kap. *Világ*, 1918. május 14., 3.

63 Függetlenségek, radikálisok mint földosztó társaság. *8 Órai Újság*, 1918. június 5. 3.

Ami a választás lezajlását és Zichy bukását illeti, különleges tényezőknél is köszönhető volt az ismert politikus kudarca. Hírhedten megbízhatatlan volt ugyanis a kultuszminiszter: 1918 elején elhagyta Tiszát és átállt Wekerléhez, a választójogért szót emelve. Május elején viszont belépett abba a Wekerle-kormányba, amely már Tiszával a választójog korlátozott, minimális bővítéséről állapodott meg. Ekkor már Apponyi és Vázsonyi is kivált a kabinetből, nem csak Károlyi. Általános választójogról, a nők szavazati jogáról szó sem volt már májusban. Wekerle még ígéretet tett, de felelőtlenül, hiszen július 17-én a képviselőház elutasította a nők választójogát.⁶⁴ Zichy ekkorra már rég elbukta az egri választást, a *Népszava* június 12-én így durván támadhatta az elvhűnek nem nevezhető minisztert.⁶⁵

Visszafogottság jellemezte ugyanakkor a kormányhoz lojális *Pesti Hírlapot*, amely a – nyílt szavazás miatt – utólagos közvetítést adhatott az egri voksolás alakulásáról: „*Dél előtt tíz óráig a szavazatok egyenlők voltak. Dél felé a mérleg Vass János javára billent s tizenkét órákor a szavazatok aránya ez volt: Vass 364, Zichy 239. Ekkor kezdtek fölvonulni az állami tisztviselők, a papság, tanárok, tanítók, akik Zichyre szavaztak s ennek következtében Vass többsége 58-ra olvadt le. Délután fél négy órákor azonban Vass már 123 szótöbbséggel előnyben volt.*” A lap csak a cikk végén esik ki a tárgyilagos megfigyelő szerepéből: „*Vass János érdekében féktelen korteskedés folyt*”, így részt vett „a választási agitációban” gróf Károlyi Mihály, a függetlenségek pártelnöke is.⁶⁶

A *Pesti Hírlap*nál jobboldalibb lapok elfogultabban számoltak be a választásról. Az *Újság* glosszája, a *Rovás* úgy állította be Károlyit, mintha földesúrként félemlítette volna meg az egrieket a nyílt szavazáskor: *Egerben „a választás egész tartama alatt az urna előtt állt szótlanul és mozdulatlanul Károlyi Mihály gróf, minden hevesmegyeinek élet és halál ura, a ki uradalmával közel van, holott az államhatalom messze van.*”⁶⁷ Hogy Károlyi látványa mit okozott a választókban, kérdéses: más tudósítások szerint megélték a pártelnököt a választók. Amiben viszont a *Rovás* szerzője, Kóbor Tamás biztosan csúsztatott, az az, hogy az államhatalom „messze” lett volna, hiszen idéztük már a *Pesti Hírlapot*: „*állami tisztviselők, a papság, tanárok, tanítók*” szavaztak Zichyre.

A még konzervatívabb *Budapesti Hírlap* így írt az egri választásról: a „*küzdelem elkeseredett lehetett és minden erővel folyt, sőt, a kölcsönösen emelt vádak szerint,*

64 Szegő Iván Miklós: A leendő nyilaspart-alapító zsidózása után leszavazzák Tiszáék a nők választójogát. *Elsovh.hu*, H. é. n. [2018]. <http://elsovh.hu/a-leendo-nyilaspart-alapito-zsidozasa-utan-leszavazzak-tiszaek-a-nok-valasztojogat/> (Letöltés: 2019. február 4.)

65 A *Népszava* „néprontó belpolitikát” és „békeellenes külpolitikát” rótt fel a miniszternek, aki „még a Wekerle környezetéből is kimagaslik, mint renegát, köpenyegforgató és népámító”. Az egyik renegát és népcsaló. *Népszava*, 1918. június 12. Zichy előbb a Néppárt elnöke volt, de 1903-ban az Alkotmánypartba lépett át, majd a Munkapárt tagja lett. 1918-ban és utána is folytatta a pálfordulásokat. Pályája során négy különböző párt elnöke volt. *Bölny J.*: Magyarország kormányai i. m. 389.

66 Vass János az egri képviselő. A kultuszminiszter kisebbségben maradt. *Pesti Hírlap*, 1918. június 12., 5.

67 *Rovás*. Az *Újság*. 1918. június 13.

az erőszaknak is minden nemével". Ám hogy miféle erőszak történt, arról egy szót sem ejtett az újság. A konzervatív lap nem írt arról sem, hogy ez a Monarchia történetében egyedülálló ellenzéki győzelem lett volna, s csak ennyit jegyzett meg hűvösen: „kétségtelenül szokatlan jelenség, hogy valaki akkor veszíti el a mandátumát, a mikor miniszterré neveztek ki”. Majd a pacifista Károlyiékát „uszítással” vádolta: békeuszítással „demagógiát műveltek”. „Kortelkedő asszonyseregek bizonyították a legnagyobb meggyőződéssel, hogy ha győz a Károlyi-párt”, eljön a béke is.⁶⁸ A lap ezért inkább annak örült, hogy legalább nem rendeztek általános választást.

Amikor Vass elnyerte a mandátumot, Lovászy a *Magyarország* június 13-ai vezércikkében rámutatott arra: az egri nép „nyakán ül egy parlament, amelyhez semmi köze”, „sajtója bilincsek alatt nyög”, „gyülekezési joga föl van függesztve”, „szabadsága a kivételes kormányhatalom kényének van kiszolgáltatva”. Ezért az egri választás „a politikai némaságnak és akarat-elfojtottságnak” e korszakában „kifejezést adott az igazi magyar nemzeti akaratnak”, azaz a demokratikus választójogi reform és a béke követelésének. Wekerléék kormányzati rendszere úgymond „a nemzeti akarral ellentétes”, s ha alkalom nyílik, „a nemzet elsöpri őket”. Vagyis Lovászy egyetlen választókerületi sikert országos méretűvé nagyított fel, s már-már a hatalmi centrum elsöprését vizionálta.⁶⁹

Optimista volt június 13-án a *Népszava* cikkírója is, de nem került forradalmi hangulatba: „hiába szövetkezett a Wekerle-kormány a Tisza-párttal, hiába van a kormány kezében a legfélelmetesebb kivételes hatalom, pénz nélkül, terror nélkül, pusztán a tömegek nyomorúságának föltárásával, pusztán eszmei izgatással, pusztán a háború valóságos képének megrajzolásával le lehet győzni a demokrácia ellenségeinek ligáját”.⁷⁰

Végül sem Lovászy optimizmusa, sem a *Budapesti Hírlap* pesszimizmusa nem vált valóra. Eger ugyanis nem volt vízválasztó, s nem véletlenül volt visszafogott a *Népszava* kommentárja: Szegeden hamarosan veszített Károlyiék jelöltje. Több se kellett Az Újságnak és a *Rovás* szerzőjének, Kóbor Tamásnak, hogy gunyorosan megjegyyezze: Szegeden „a kormánypárt legyőzte a Károlyi-pártot, mely Egerben viszont legyőzte volt a kormánypártot”. S „míg az egri választás megmutatta az egész ország igazi véleményét, addig a szegedi választás még a szegedi nép véleményét sem mutatja ki? [...] Szegeden mindössze az történt, hogy egy képviselővel többje van Wekerlének. Hát ez is valami? [...] Hja, persze, ha itt is Károlyiék győztek volna!” Vagyis Kóbor azon élcelődött, hogy Károlyiék győzelmüket az egész országra kivetítették, míg a veszített mandátummal már kevésbé törődtek.

Az egri választáson a riválisok egymást vádolták uszítással, csalással, befolyásolással. A vádaskodás egyértelművé tette, hogy a felek nemcsak a közös

68 Az egri képviselőválasztás. Vass Jánost választották meg. *Budapesti Hírlap*, 1918. június 12.

69 Lovászy: Eger i. m. 1.

70 Az egri választás. *Népszava*, 1918. június 13. 1–2.

játékszabályokat nem fogadják el (ez a konszenzusos elit kialakulásának alapfeltétele), hanem egymást sem tekintik a nemzet hiteles képviselőinek. Lovász júniusi írása a választásról ugyanúgy ezt tükrözi, mint Károlyi Imre gróf januári támadása saját rokona, a „nemzetellenes” Károlyi Mihály ellen. Mutatja ezt a képviselőházba frissen bekerült Vass János esete is. Egy közbeszólásakor „*már az első szavánál lehurrogja a munkapárt: – Bulldogg! Bulldogg!*” – kiabálják.⁷¹ A vitákat így lehetetlen volt elintézni, az elit megosztottsága mindennél látványosabb volt a „rég Magyarországnak” végnapjaiban.

1918 és a magyar elit küzdelmei

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásához közeledett 1918 júniusában: az egri szavazás utáni napokban katasztrofális vereséget szenvedett a Monarchia hadserege a Piavénál.⁷² A magyar elit még ekkor is, sőt ezután is egymással veszekedett, így a Kárpát-medence egységesülő nemzetiségi elitjei sikeresebbnek bizonyultak, mint a megosztott magyarok. (A nemzetiségek sikeréhez persze a nagyhatalmak támogatása is kellett.) A megosztott elit nem hatékony – ezt a „magyar 1918” igazolta. Egység kell a hatékony kormányzáshoz, de fontos az egység minősége is. Rövid távon az ideológiailag egységes elitek hatékonyabbnak tűnnek, de a modern elitelméletek és az intézményi közgazdaságtan a konszenzusosan egységes, befogadó eliteket tartja hosszú távon eredményesebbnek.⁷³

Összegzésül megállapítható: a hazai elitek megosztottsága 1918–19-ben végzetessé vált. Ezt példázza az egri választás is. Nem a helybeli korteskedés, az esetenként nyers hangvétel a feltűnő – ez a 20. század eleji magyar belpolitikában nem nevezhető szokatlannak. Valójában a voksolás országos sajtóvisszhangja az, ami mutatja a végletes megosztottságot. Azt, hogy az egri példát miképpen próbálta a Károlyi-párt sajtója országos léptékűvé tenni, s miként próbálta ugyanezt a választási eredményt a Tisza-párti sajtó bagatellizálni. Eger arra is példa, hogy a hazai parlamentarizmus hagyománya – Pap József kutatási alapján tudjuk ezt – elsősorban a magyar többségű térségekben volt erősebb. Így az, hogy egy hivatalban lévő miniszterrel szemben ellenjelöltet állítanak, aligha fordulhatott volna elő nemzetiségi területeken, s még valószínűtlenebb lett volna, hogy ne a kormánypárti jelölt győzzön. Az egri választás tehát a megosztott magyar elit és a demokratikus hagyományában korlátozott hazai parlamentarizmus szimbóluma 1918-ban.

71 Tisza polémiája Andrásyval és beszéde aktuális kérdésekről. A képviselőház ülése. Az Est, 1918. június 20., 3.

72 Hajdu T. – Pollmann F.: A régi Magyarország i. m. 350–351.

73 Szegő Iván Miklós: Elit és hatalom viszonya. Történelmi, filozófiai és társadalomtudományi megközelítések. In: Hatalmi diskurzusok. A hatalom reprezentációi a tudományokban és a művészetekben. (Bibliotheca Scientiae et Artis 8.) Szerk. Bíró Csilla – Visy Beatrix. Bp. 2016. 180–191. 186–187.

SZ. HALÁSZ DOROTTYA

TRIANON TÁRSADALMI KÖVETKEZMÉNYEI EGYES
ABAÚJ-TORNA VÁRMEGYEBELI KÖZSÉGEKBEN*

Bevezetés

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés Magyarországot érintő negatív következményei jól ismertek. Általánosan elfogadott nézet, hogy a területi és népességbeli veszteségek, valamint a hagyományos gazdasági kötelek felbomlása súlyos megrázkódtatást jelentettek az ország számára. Emellett a nemzeti érzéseket mélyen sértő diktátum okozta sok súlyosságát mutatja, hogy bő két évtizedre megszabta a magyar külpolitika irányvonalát, melynek legfőbb célja a revízió lett.¹ A jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy mennyiben éreztette hatását a trianoni döntés egy olyan térségben, melyet földrajzi értelemben véve közvetlen közelről érintett a határváltozás. A kettészakított Abaúj-Torna vármegye² határon inneni területén maradt községei közül 24-nek a társadalmi viszonyokat tükröző adatai kerülnek elemzésre.³ Tanulmányunk a békediktátum hatásait négy területen vizsgálja: a népességszám alakulása, a magyarosodás mértéke, az idegen ajkú kisebbség sorsa és a gazdasági-társadalmi fejlődés vonatkozásában. Teszi mindezt nagyrészt az 1910., 1920. és 1930. évi országos népszámlálások eredményeit közlő statisztikai kötetekben megjelenített információk alapján, a vonatkozó lakosságszám-adatokkal, a nemzetiségi-nyelvi és vallási összetétellel, valamint a foglalkozási viszonyokkal kapcsolatos kimutatások segítségével.⁴

* A tanulmány a Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja (ME FIKP) „Creative Region” elnevezésű projektje keretében végzett kutatások eredményeit összegzi.

- 1 A békeszerződést és következményeit bemutató fontosabb, a közelmúltban megjelent szakirodalmak a következők: *Dékány István*: Trianoni árvák. Bp. 2018.; *Gulyás László*: A Horthy-korszak külpolitikája 1–5. Máriabesnyő 2012–2018.; *Romsics Ignác*: A trianoni békeszerződés. Bp. 2007.; Trianon. Szerk. Zeidler Miklós. Bp. 2003.
- 2 A vármegye elvesztette egykori székhelyét, Kassát, s ezen felül területének 48,1%-át, valamint népességének 47,3%-át. Lásd Az 1920. évi népszámlálás. Első rész: A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 69. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 69.) Bp. 1923. 21*.
- 3 A vizsgált települések száma és köre a ME FIKP projekt által került kijelölésre.
- 4 A népszámlálási statisztikák szinte kizárólagos forrásbázisként való használatát a vizsgált településekre vonatkozó szekunder irodalom alacsony száma indokolja. Továbbá a fellelhető falumonográfiák általános jellemzője, hogy egyáltalán nem vagy csak érintőlegesen foglalkoznak a trianoni békeszerződés következményeivel. Lásd pl. *Bodnár István*: Forró története. Forró 1996.; *Gulyás János*: Abaújdevecser története. H. n. 2002.;

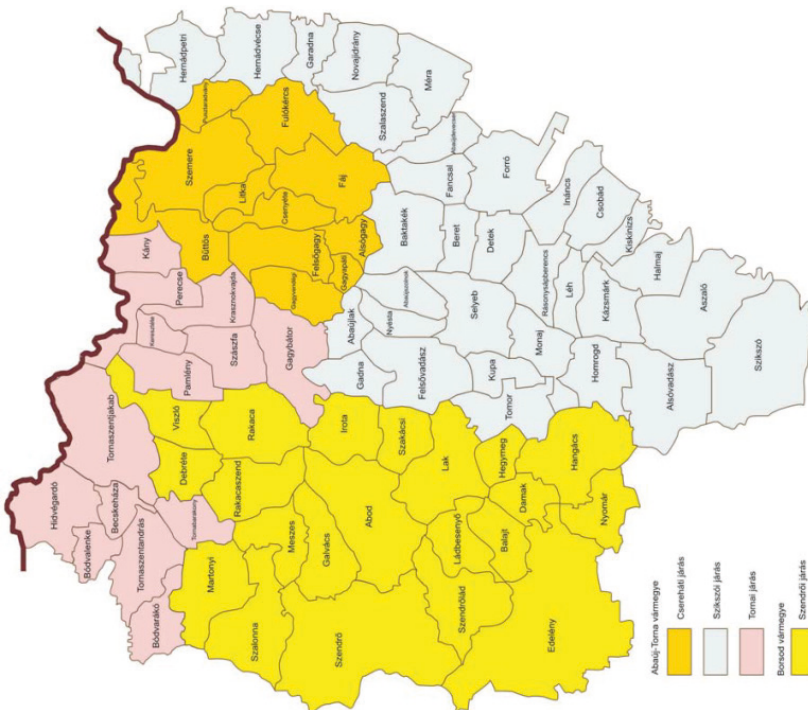
A települések általános ismertetése

A kutatás tárgyát képező települések a korábban egységes megye délnyugati részén fekvő községek, túlnyomórészt aprófalvak, melyek a mai szlovák–magyar határtól délre eső Csereháton találhatóak. A régió lakossága javarészt őstermeléssel foglalkozott, s ennek megfelelő társadalmi-gazdasági jellemzőkkel bírt. A vizsgált települések közigazgatásilag 1910-ben három járásban⁵ helyezkedtek el: Büttös, Csenyéte, Fáj, Felsőgagy, Fulókércs, Gagyapáti, Litka, Pusztaradvány és Szemere a csereháti járás részét képezte; Abaújvecser,⁶ Baktakék,⁷ Beret, Detek, Fancsal, Forró, Hernádpetri, Hernádvécse és Szalaszend⁸ a szikszóihoz tartozott; míg Kány, Keresztéte, Krasznokvajda, Pamlény, Percse és Szászfá a tornaihoz. A trianoni döntést követő átszervezés eredményeképpen azonban 1920-tól már valamennyien egyetlen közigazgatási egység, az encsi járás keretében voltak megtalálhatók.⁹

Nevelős Béla: Az „aranylábú” Szászfá. H. n. 2000.; Takács László – Kovács Zsolt: Baktakék története. Baktakék 2000. Néhány a tágabb régióval a vizsgált korszakban foglalkozó mű: Abauj-Torna vármegye. Szerk. Csíkvári Antal. (Vármegyei Szociográfiák VII.) Bp. 1939.; Popély Gyula: Felvidék 1914–1920. Bp. 2010.

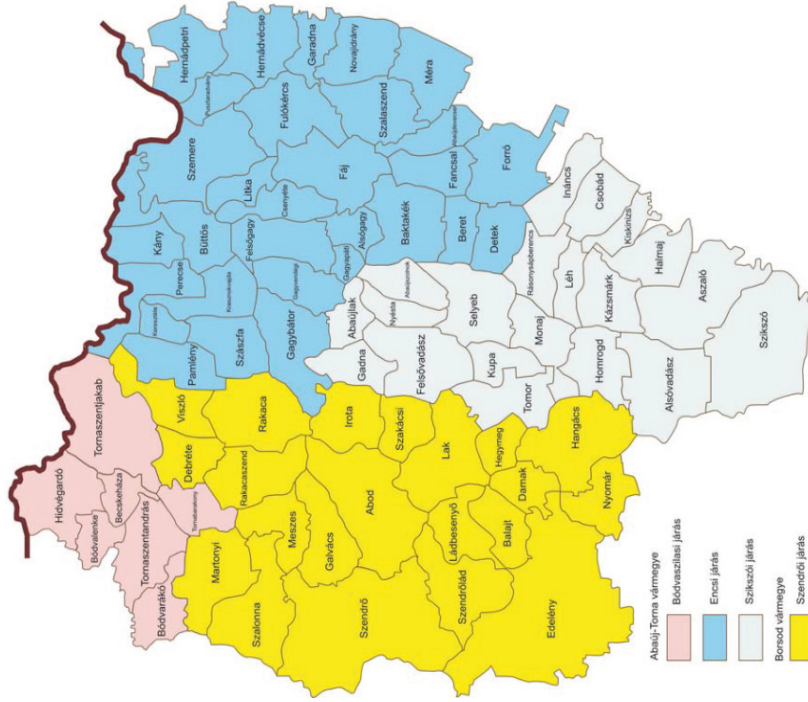
- 5 A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész: A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 42. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 42.) Bp. 1912. 200., 204., 206., 208.
- 6 Napjainkban nem önálló község. 1966-ban Encs része lett.
- 7 A korszakban nem létezett egységes településként. 1950-ben jött létre Bakta és Száraskék egyesítésével. A tanulmányban Baktakékre vonatkozóan közölt adatok e két község adataiból adódnak össze.
- 8 1936-ban alakult Szala, Alsószend és Felsőszend községekből. A tanulmányban Szalaszendre vonatkozó adatok e három község adataiból adódnak össze.
- 9 MSKÚS 69. 100–101.

1. térkép: A vizsgált települések járásoként 1900-ban.

Forrás: Dobány Zoltán: A Cseréhat történeti földrajza (18–20. század). 13.

2: térkép. A vizsgált települések az Encsi járásban 1920-ban.

Forrás: Dobány Zoltán: A Cseréhat történeti földrajza (18–20. század). 15.

A népességszám alakulása

A dimbes-dombos Cserehát hagyományosan kis létszámú, néhány száz főt kitevő közösségeket tömörítő falvaknak adott otthont. Nagyobb lélekszámmal bíró települések csak a fontosabb útvonalak mentén jöttek létre.¹⁰ A legnépesebb 1910-ben Forró volt 1 281 lakossal, s rajta kívül csupán egyetlen település, Hernádvécse rendelkezett még 1 000 fő feletti népességgel (1 117 lakos).¹¹ Ugyanakkor három községben a 200 főt sem érte el a lélekszám. A legapróbb Gagypátiban mindössze 123-an éltek, Keresztétén 144-en, míg Litkán 168-an. A 24 vizsgált település össznépessége az első világháború előtti utolsó népszámlálás alkalmával 12 261 fő volt.¹²

Lényegi változás ezekben az alaptendenciákban a trianoni döntést követően sem történt. Bár tudjuk, hogy az új határokon kívül rekedt területekről menekültáradat indult az anyaország irányába,¹³ a békeszerződés közvetlen hatását tükröző 1920-as és az esetleges hosszabb távú következményekről számot adható 1930-as népszámlálás sem tanúskodik a térséget érintő mélyreható változásokról. Az 1 000 főt meghaladó lélekszámmal rendelkező települések között ugyanazokat találjuk, mint tíz és húsz évvel korábban, a 200 fő alatti kategóriában pedig egyetlen módosulás látszik: Litka népességének 223, illetve 250 főre történő növekedése.¹⁴ Bár ezzel továbbra sem lépte át a kisközség kategóriáját, Litka gyarapodása jelentős, 32,7%-os volt 1920-ig, a következő évtizedben pedig további 12,1%-ot produkált. A statisztika szerint a cselédek számának emelkedése okozta az ugrásszerű növekedést.¹⁵ Ennél jelentősebb gyarapodást egyetlen község tudott felmutatni: a közvetlen határ menti Szemere, melynek lakossága az 1910-es 502 főről 1920-ban 695-re, majd újabb tíz év elteltével 778-ra nőtt, ami 38,4%-os, illetve 11,9%-os tényleges szaporodásnak felelt meg. Ebben az esetben az 1920-as statisztikai eredmények egyértelműen Trianon hatását bizonyítják, ugyanis Szemere kapta meg a Csehszlovákiához csatolt Buzita magyar földön

10 *Dobány Zoltán*: A Cserehát történeti földrajza (18–20. század). [Historical Geography of the Cserehát Region (18th–20th Century)]. Jósvafő 2010. 33.

11 Forró és Hernádvécse mellett az egységes településként még nem létező Baktakék népessége haladta meg az 1 000 főt: Baktán 683-an, Szárazkéken 326-an, összesen 1 009-en éltek 1910-ben. Lásd MSKÚS 42. 206.

12 1. sz. melléklet.

13 A menekültkérdéssel a magyar történetírás ez idáig gyakorlatilag nem foglalkozott. Ezt az érdektelenséget szakította meg Dékány István dokumentumfilm-rendező 2018 végén megjelent *Trianoni árvák* című kötete (Bp. 2018.), mely a vagonlakók kálváriáját mutatja be. Történész tollából származó monográfia azonban mindösszesen egy látott eddig napvilágot, az is angol nyelven 1983-ban az amerikai magyar Mócsy Istvánnak köszönhetően. Mócsy 147 000 főre becsülte a Csehszlovákiából Magyarországra menekültek számát 1918 és 1924 között. *István I. Mócsy: The Effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and Their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921. Chapter 1.* (<http://www.hungarianhistory.com/lib/mocsy/>, letöltés 2018. okt. 4.)

14 1. sz. melléklet.

15 MSKÚS 69. 277.

maradt tanyáit, s velük együtt 194 lakost.¹⁶ Elképzelhető, hogy a szomszédos Litka szintén profitált ebből a létszámnyereségből. A harmadik legnagyobb mértékű gyarapodást Beret mutatta 1910 és 1920 között, amikor főként betelepülésnek köszönhetően 377-ről 463-ra nőtt a lakosságszám (22,8%-os szaporodás), ugyanakkor az elkövetkezendő tíz évben már fogyás következett (443 fő, -4,3%), miután elköltözött a megszűnt uradalom cselédsége.¹⁷

A régió kisfalvas alapszerkezete tehát az első világháború után sem változott, de árnyaltabbá válik az állandóságot sejtető kép, ha az össznépeség alakulását vizsgáljuk. Az 1910-ben 12 261 főt számláló 24 település lakosainak száma 1920-ra 13 204-re növekedett, ami 7,7%-os gyarapodásnak felelt meg,¹⁸ s ezzel jóval meghaladta az ugyanerre a periódusra számított 3,0%-os megyei és 5,0%-os országos átlagot. A következő évtizedben viszont lassult a növekedés: a 4,8%-os természetes szaporodás eredményeképpen 1930-ban az összlakosság 13 843 főt számlált, miközben az országos átlag 8,7%, a megyei pedig 6,5% volt. Ebben az időszakban a legnagyobb veszteséget Fulókercs szenvedte el, ahol a gazdasági cselédek száma jelentősen csökkent, s 13,4%-os népességfogyás következett be.¹⁹ Végeredményben az 1920-as évek átlagot meghaladó, majd az 1930-as évek átlag alatti növekedése alapján valószínűsíthető, hogy az elszakított területekről Magyarország irányába indult népességmozgás mégsem hagyta teljesen érintetlenül a csereháti régiót: a térségbeli falvak átmeneti lélekszám gyarapodása utalhat arra, hogy az itteni települések tranzitónaként szolgáltak a csehszlovák területek felől érkezők számára.

Nemzetiség és anyanyelv

Az első világháborút lezáró békerendszer egyik legfőbb alaptézise az a Woodrow Wilson amerikai elnöktől származó gondolat volt, miszerint a határok újrarajzolását a nemzeti önrendelkezés jogának érvényre juttatásával, nemzetállamok kialakításával kell megvalósítani. Hazánk esetében ez a magyar etnikum összlakosságon belüli arányának drasztikus növekedését célozta és eredményezte, hiszen az első világháborút megelőzően a magyarság a maga 48,1%-os arányával csupán a legnagyobb kisebbséget jelentette a számos itt élő nemzetiség között.²⁰ Mivel a nemzeti elköteleződés alapvető fokmérője az anyanyelv, a vonatkozó

16 MSKÚS 69. 277.; *Lökkös János*: Trianon számokban. Az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon. Bp. 2000. 164.

17 MSKÚS 69. 277.; Az 1930. évi népszámlálás. I. rész: Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 83. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 83.) Bp. 1932. 58.

18 1. sz. melléklet. A népesség növekedésében a tengerentúlról történő nagymértékű visszavándorlás is szerepet játszhatott. MSKÚS 69. 7*.; *Dobány Z.*: A Cserehát i. m. 57.

19 1. sz. melléklet; MSKÚS 83. 58.

20 MSKÚS 42. 6*.

népszámlálási adatok lehetőséget adnak annak vizsgálatára, hogy mennyiben volt sikeresnek tekinthető az említett törekvés az általunk vizsgált régióban.

A kérdéses abaúj-tornai települések első pillantásra meglehetősen színes etnikai képet mutatnak. A magyar mellett német, tót, oláh, rutén, sőt horvát anyanyelvi kategóriákba tartozó lakosokat is találunk az 1910 és 1930 közötti állapotokat bemutató statisztikákban.²¹ Közelebbről vizsgálva azonban kitűnik, hogy a sokszínűség látszólagos, s valójában döntő mértékben magyar etnikumú régióval állunk szemben, ahol a magyarság már 1910-ben is 97,3%-ot tett ki, a magyarul tudók aránya pedig 99,1% volt.²² Vagyis már Trianon előtt is alig akadt olyan vizsgált csereháti település, ahol lett volna magyarul nem beszélő lakos. Közülük legtöbben – 33-an – Forrón éltek 1910-ben és túlnyomórészt tót anyanyelvűek voltak, de a régió legnépesebb községének így is mindössze 2,6%-át jelentették. Arányaiban a legtöbb magyarul nem tudó Perecsén élt, ahol a lakosság 9,4%-át (23 fő) alkották, ám ők nem tót, hanem rutén ajkúak voltak.²³ A jelentős szlovák népességgel bíró területek közelsége miatt nem meglepő, hogy a régió egészét tekintve – ahogyan a vármegyében is – a magyar után a tót anyanyelvűek száma volt a legmagasabb, őket pedig a rutén és német ajkúak követték. 1920-ban is ez maradt az etnikai sorrend, s csak 1930-ban történt változás a rutén kisebbség eltűnésével, mely fejlemény országos jelenséget tükrözött.²⁴

1. táblázat: A vizsgált települések áttekintő anyanyelvi megoszlása 1910 és 1930 között

	Magyar	Német	Tót	Oláh	Rutén	Horvát	Egyéb	Magyarul tud	Összesen
1910	11 935	24	186	2	99	–	15	12 153	12 261
1920	12 980	23	141	–	45	1	8	13 171	13 204
1930	13 798	10	26	–	–	–	9	13 836	13 843

Forrás: Saját számítások MSKÚS 42. 200–209.; MSKÚS 69. 100–101.; MSKÚS 83. 202–205. alapján

21 MSKÚS 42.; MSKÚS 69.; MSKÚS 83. passim.

22 Saját számítások az 1. táblázat adatai alapján.

23 2. sz. melléklet.

24 Az Abaúj-Torna vármegyei adatok is a tót kisebbséget mutatták a legnépesebbnek mindhárom kérdéses népszámlálás idején, második helyen viszont a ruténeket megelőzve a németek szerepeltek. Lásd 2., 3. és 4. sz. melléklet. Az országos mutatók szerint a nemzetiségek sorrendje 1910-ben a magyar után oláh, német, tót, horvát, szerb és rutén volt, 1920-ban azonban már csak a német (6,9%) és tót (1,8%) kisebbség volt viszonylag számottevő, a többi az 1%-ot sem érte el. Ugyanez volt a helyzet tíz évvel később is: a németek 5,5%-kal, a tótok pedig 1,2%-kal voltak jelen. Lásd MSKÚS 42. 5*.; MSKÚS 69. 10*.; MSKÚS 83. 7*.

2. táblázat: A vezető kisebbségek arányszámai 1910 és 1930 között

	Tót	Rutén	Német
1910	1,5%	0,8%	0,2%
1920	1,1%	0,3%	0,2%
1930	0,2%	–	0,1%

Forrás: Saját számítások az 1. táblázat adatai alapján

Az egyes csereháti települések anyanyelvi viszonyait elemezve az idegen etnikumok reprezentáltságának folyamatos csökkenése figyelhető meg a kérdéses periódusban. Az 1910-ben Kányban (33 fő = 12,5%) és Perecsén (63 fő = 25,8%) koncentrálódó, a vizsgált térség egészében 0,8%-kal (99 fő) jelenlévő rutén közösség 1920-ra 0,3%-ra (45 fő) zsugorodott és túlnyomórészt Kányban (42 fő = 16,2%) élt, majd a következő népszámlálás idejére eltűnt a statisztikákból. Ezzel szemben a tót anyanyelvűek jelenléte mindvégig kimutatható volt, igaz jelentős visszaesést produkált. A Trianon előtti utolsó népszámlálás 1,5%-ot kitevő, 186 fős közösséget regisztrált a régióban, melynek csaknem fele hernádvécsei illetőségű volt (90 fő = 8,1%). Nagyobb csoportjaik éltek továbbá Forrón (34 fő = 2,7%), Baktakéken (19 fő = 1,9%) és Büttösön (20 fő = 4,7%). 1920-ban azonban a tótok száma 141-re (1,1%) csökkent, s Hernádvécse megszűnt a központjuknak lenni. Eltűntek Baktakékről és Büttösről is, ellenben Forrón megnőtt a jelenlétük (53 fő = 3,9%), és új etnikumként beköltöztek Perecsére (53 fő = 21,5%) az innen távozott rutének helyére. Még drasztikusabb visszaesés történt az 1920-as években, minek eredményeképp a tótok a vizsgált települések összlakosságának már csak 0,2%-át (26 fő) adták 1930-ban. Ekkor nagyrészt Forrón (8 fő = 0,5%) és Perecsén (7 fő = 2,7%) koncentrálódtak. Végül a már kezdetben is kis létszámú németység 1910-ben 0,2%-kal (24 fő) volt jelen, elsősorban Hernádvécсэн (13 fő = 1,2%). Ezek a mutatók 1920-ban gyakorlatilag változatlanok maradtak egy lényeges különbséggel: 1 fő kivételével Hernádvécseről eltűnt a német nemzetiség, s helyette Fájban és Kányban jelent meg. A németység fogyása a következő évtizedben is folytatódott, s 1930-ban már mindössze 10 németajkú szerepelt a statisztikákban (0,1%), elszórtan az egyes településeken.²⁵

Az idegen etnikumok jelenlétének csökkenését elvándorlás vagy beolvadás okozhatta. A rutén kisebbség esetében valószínű, hogy az előbbi játszott nagyobb szerepet, mivel Kány és Pecsé lélekszáma 1910 és 1930 között számottevően nem változott (sőt Kányé 1 fővel csökkent), holott a ruténeket magas születési ráta jellemezte.²⁶ A tót közösség esetében komplexebb a kérdés.

25 Saját számítások a 2., 3., és 4. sz. mellékletek adatai alapján.

26 1. sz. melléklet. A rutének (vagy ruszinok) kb. 95%-ban görögkatolikus vallásúak voltak, papjaik is nősülhettek, s jellemzően sok gyermeket vállaltak. Lásd *Hunyadi László: A Felvidék történeti vallásföldrajza*. In: *A Felvidék történeti földrajza*. A Nyíregyháza 1998. április 1–3-án megtartott tudományos konferencia előadásai. Szerk. Frisnyák Sándor. Nyíregyháza 1998. 140.; *Dobány Z.: A Cserehát* i. m. 64.

Az általuk eredetileg nagyobb létszámban lakott településekről (Hernádvécse, Baktakék, Büttös) elköltözhettek részben Forróra, részben Perecsére, ahol valószínűleg nagyobbreszt asszimilálódtak. Ezt a folyamatot látszik alátámasztani a régió legjelentősebb településének számító Forró vonzereje és a tény, hogy a mindössze 250 körüli lélekszámmal rendelkező Perecsén 1920 és 1930 között úgy csökkent 53-ról 7-re a magukat tónak vallók száma, hogy közben nem következett be népességfogyás, ellenben jelentősen nőtt – 190-ről 253-ra – a magyar anyanyelvüként nyilvántartottak száma.²⁷ A térségben elhanyagolható mértékben jelenlévő németiség sorsára nehéz következtetni. Valószínűleg beolvadtak a helyi lakosságba.

Láthatjuk tehát, hogy a trianoni békeszerződés kidolgozóinak céljaival összhangban az első világháborút követő területcsonkítás tovább növelte a magyar etnikai és nyelvi jelenlétet az abaúj-tornai régióban. Nem csak a nemzeti kisebbségek arányszámai voltak alacsonyok, hanem a magyar nyelv ismeretének hiánya is csekély mértékű volt. Olyannyira, hogy 1920-ban a legtöbb magyarul beszélni nem tudó lakossal rendelkező Kányban és Perecsén is mindössze 7-7 főt regisztráltak, tíz évvel később pedig ott, ahol még akadtak a magyar nyelvet nem beszélők, számuk legfeljebb kettő volt.²⁸ Így nem meglepő, hogy a magyarság aránya 1920-ra 98,3%-ra, a magyarul tudók aránya pedig 99,8%-ra emelkedett. Ugyanezek a mutatók egy évtized elteltével még magasabbra kúsztak: 99,7%-on és 99,9%-on álltak, vagyis kijelenthető, hogy a vizsgált települések ténylegesen színmagyarrá lettek.²⁹ Miközben 1910 és 1930 között a nemzetiségeknek is otthont adó települések száma nagyjából azonos maradt, a magyar nyelv ismerete alapján színmagyar községek száma folyamatos gyarapodást mutatott: 13-ról 19-re nőtt. Ekkor már mindössze öt olyan település – Forró, Hernádvécse, Kány, Krasznokvajda és Szalaszend – létezett, ahol élt magyarul nem tudó személy, maximálisan egy-két fő.³⁰

Vallási megoszlás

Trianon egységesítő, nemzeti karaktert erősítő hatása a vizsgált régióban nem csak a magyarság arányának és a magyarosodás mértékének folyamatos növekedésében volt megfogható, hanem a vallási hovatartozás tárgyában is. Magyarország vezető felekezete a római katolikus volt, s ez az egyház dominált az általunk vizsgált településeken is. Rajta kívül négy vallási irányzat képviseltette magát jelentősebb számban: a görögkatolikus, a református, az evangélikus és az izraelita. Alig kimutathatóan ugyan, de néhány ortodox és unitárius

27 3. és 4. sz. melléklet.

28 Uo.

29 Saját számítások az 1. táblázat adatai alapján.

30 2., 3., és 4. sz. melléklet.

is élt a régióban.³¹ A felekezeti rangsorra a trianoni békediktátum semmilyen következménnyel nem járt. Az 1910 és 1930 közötti három népszámlálás mindegyike ugyanazt, az alábbi (3.) táblázatban megjelenő sorrendet eredményezte. Ezek szerint a legnépesebb római katolikus közösséget a református és a görögkatolikus egyház hívei követték, majd erősen leszakadva következtek az evangélikusok és az izraeliták.

3. táblázat: A vizsgált települések áttekintő vallási megoszlása
1910 és 1930 között

	Római katolikus	Református	Görögkatolikus	Evangélikus	Izraelita
1910	5 678 (46,3%)	3 319 (27,1%)	2 120 (17,3%)	624 (5,1%)	517 (4,2%)
1920	6 298 (47,7%)	3 662 (27,7%)	2 090 (15,8%)	662 (5,0%)	487 (3,7%)
1930	6 869 (49,6%)	3 684 (26,6%)	2 315 (16,7%)	600 (4,3%)	370 (2,7%)

Forrás: Saját számítások MSKÚS 42. 200–209.;
MSKÚS 69. 100–101.; MSKÚS 83. 202–205. alapján.

Mint látható, a római katolikusok már Trianon előtt is az összlakosság közel 50%-át adták, s ők jelentették az egyetlen közösséget, amely abszolút számokban és arányait tekintve is tartós növekedést tudott produkálni. Így az 1910-ben 5 678 hívőt számláló felekezet húsz évvel később 6 869 főre gyarapodott, vagyis a 24 vizsgált község lakosainak hajsza hóján ténylegesen is a felét, 49,6%-át képviselte.³² Ugyanebben a periódusban 12 településen (1920-ban 13-ban) bizonyultak a legnépesebb közösségnek, köztük a térségben legnagyobb lélekszámmal bíró Forrón és Hernádvécsein is. Az általuk lakott községek köre alapvetően nem változott: mindössze Abaújdevecser lett reformátusból római katolikussá 1920-ra, miközben Csenyétén épp ezzel ellentétes folyamat játszódott le, Szemere pedig a két egyház között ingadozott, 1920-ban egyetlen fős római katolikus többséget produkálva.³³

Hasonló állandóság volt megfigyelhető az egyéb felekezetek életében is. Hét községben érvényesült a reformátusok fölénye,³⁴ míg 4-ben (1920-ban csak

31 A statisztikák 1910-ben 1, 1920-ban 4, 1930-ban pedig 5 görögkeleti hívőt regisztráltak. Unitáriust viszont mindössze 1-et 1920-ban. Lásd MSKÚS 42. 200–209.; MSKÚS 69. 100–101.; MSKÚS 83. 202–205.

32 3. táblázat.

33 5., 6. és 7. sz. melléklet.

34 A református többségű községek száma nem, köre azonban változott. Beret, Fulókércs, Litka, Szalaszend és Szászfa voltak mindvégig reformátusok 1910 és 1930 között. Lásd 5., 6. és 7. sz. melléklet.

3-ban) a görögkatolikusoké.³⁵ Az evangélikusok egyetlen településen, Fancsalon tudtak dominánssá válni, ám ezt a pozíciót a teljes periódus során megtartották. A felekezeti sorrendben ötödikként szereplő izraeliták ellenben sehol sem kerültek számbeli fölénybe, s térvesztésük – egyetlenként – abszolút és arányszámait tekintve is folyamatos volt. 1930-ban már csak az összlakosság 2,7%-át kitevő 370 fővel voltak jelen, mely arány jelentősen alulmúlta megyei (4,1%) és országos (5,1%) reprezentáltságukat is.³⁶

Az Abaúj-Torna vármegye egészére vonatkozó felekezeti adatokkal való összehasonlításból kiderül, hogy azok javarészt egybeváltak az ismertetett tendenciákkal. Az első három helyen ugyanazok az egyházak voltak megtalálhatók, mint a vizsgált régióban, s kivételt csupán az izraeliták evangélikusokat megelőző negyedik pozíciója jelentett. Az országos összevetés alapján ugyanakkor szembetűnő különbség a görögkatolikusoknak a helyinél jóval szerényebb ötödik helyre sorolódása a római katolikus, református, evangélikus és izraelita hívők mögött.³⁷

Foglalkozási viszonyok

A trianoni békeszerződés által meghúzott új határok az ország területi-népeségi jellemzőin túl annak gazdasági életében is jelentős változásokat okoztak. Utolsóként azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogy milyen mértékben volt hatással mindez a csereháti térség általunk tárgyalt településeinek foglalkozási viszonyaira.

A régió földrajzi adottságai és aprófalvas jellege nem kedveztek a nagy ipari centrumok kialakulásának, de a gazdaság egyéb fontos ágazatai – mint a bányászat, a kereskedelem vagy a közlekedés – sem tudtak számottevő szerepre szert tenni a népesség eltartásában. A hagyományosan mezőgazdasági termelést folytató térségben az első világháború előtti utolsó népszámlálás adatai szerint a lakosság 81,2%-ának (9 959 főnek) a megélhetését biztosította az őstermelés, miközben a második legnépesebb kategóriában az iparból élők aránya mindössze 7%-ot (863 fő) tett ki. Ez a nagyfokú gazdasági elmaradottságot tükröző szerkezet nagyvonalaiiban mégis megfelelt a vármegyei és országos tendenciáknak, bár azok mutatószámai kedvezőbbben alakultak: 72,1%, illetve 55,9% a mezőgazdaság és 11,3%, illetve 20,1% az ipar esetében. Ha eltekintünk az egyéb és ismeretlen foglalkozásokat űzők 3,5%-os (426 fő) részesedésétől, régióinkban a harmadik helyen a közszolgáltatásban dolgozókat és a szabad foglalkozásokat űzőket találjuk 2,5%-kal (305 fő), őket azonban a vármegyei összesítésben néhány fővel megelőzték a napszámosok,

35 Gagyapáti, Kány és Percse voltak görögkatolikus többségűek, illetve 1920 kivételével Baktakék. Lásd 5., 6. és 7. sz. melléklet.

36 MSKÚS 83. 8*, 27*.

37 MSKÚS 69. 14*.; MSKÚS 83. 8*.

országosan pedig – jóval jelentősebb mértékben – a kereskedelem és hitel terén dolgozók.³⁸

A gazdaság alapszerkezetében Trianon nem hozott változást. A régióban nem csökkent, hanem tovább növekedett a mezőgazdaság súlya, így 1920-ban már a lakosság 82,4%-a (10 886 fő) élt őstermelésből. A második helyet továbbra is az ipari foglalkozásokat űzők foglalták el, de arányuk 6,4%-ra (849 főre) csökkent. Harmadikként pedig ismét a közszolgáltatásban foglalkoztatottakkal és a szabad foglalkozásúakkal találkozunk, kiknek részesedése 2,2%-os (293 fő) volt.³⁹

Két szembetűnő változás mégis történt a korábbi állapotokhoz képest: a bányászat és kohászat, valamint a véderő kategóriákban. Az előbbi minimális szerepet játszott már 1910-ben is, hiszen a térség lakosainak mindössze 0,2%-ának (27 fő) a megélhetését biztosította. Tíz évvel később azonban szinte teljesen megszűnt létezni, mivel összesen három eltartottat regisztráltak Fulókércs községben. A véderő terén ugyanakkor jelentős növekedés volt megfigyelhető, ami egyértelműen a Trianon által módosított országhatároknak volt a folyománya. A vizsgált falvak státusza megváltozott: határ menti, illetve közeli településekké lettek, s ez által határvédelmi szerepet nyertek. A véderő terén foglalkoztatottak korábbi, 1910-es 0,2%-os (22 fő) aránya egy évtized elteltével 1,5%-ra (192 fő) nőtt. Valamennyi, közvetlenül a csehszlovák határ mentén fekvő községben megjelentek a kategória képviselői – Perecsén, Kányban, Büttösön, Szemerében, Pusztaradványban és Hernádpetriben –, sőt 9 kivétellel valamennyi településen megtalálhatók voltak. Szám szerint legtöbben – 63-an – a régió legnépesebbjének számító Forrón éltek, de arányuk az aprócska Keresztétén volt a legmagasabb: a 142 fős lakosság 7%-a. Újabb tíz év elteltével azonban, ahogy stabilizálódtak a határok, a véderő szerepe visszaesett, s már csak az összlakosság 0,5%-át (75 fő) tartotta el. 1930-ban két központja Krasznokvajda és Szemere volt, ahol a népesség 7,3%-ának (53 fő), illetve 2,4%-ának (19 fő) nyújtott megélhetést.⁴⁰

A trianoni döntést követő második népszámlálás további statisztikai adatai is arról tanúskodnak, hogy hosszabb távon nem történt lényegi változás a régió

38 4. táblázat; Az 1920. évi népszámlálás. Második rész: A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 71. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 71.) Bp. 1925. 21*.; Az 1930. évi népszámlálás. II. rész: Foglalkozási adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 86. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 86.) Bp. 1934. 5*.

39 4. táblázat. A vármegye egészét tekintve 1920-ban a napszámosok számának és arányának csökkenése volt szembetűnő, ami 1930-ra még inkább előrehaladt. Ez a folyamat országosan is jellemző volt (a régióban ellenben már 1910-ben sem volt számottevő a napszámosok aránya), valamint a kereskedelem és hitel kategóriája mutatott folyamatos erősödést a közszolgáltatás és szabadfoglalkozások terén tevékenykedőkével együtt. Az utóbbi folyamatok mérsékeltebben, de a vármegyében is érvényesültek, a vizsgált térségben azonban nem vagy alig érzékelhetően. Lásd 9. és 10. sz. melléklet; MSKÚS 86. 5*.

40 Ugyanilyen változásokat jeleztek a véderő kategóriában a vármegyei és országos adatok is. Lásd 4. táblázat és 8., 9. és 10. sz. melléklet; MSKÚS 86. 5*.

gazdasági életében. Az itt található települések agrárjellege konzerválódott, továbbra is az őstermelés képezte a gazdaság gerincét. Bár súlya minimális mértékben csökkent – 1930-ban 81,8%-os (11 326 fő) volt –, vezető szerepét semmi sem veszélyeztette. Az a tény sem, hogy kedvező, a modernizáció irányába mutató fejleményként jelentkezett az ipar terén megélhetést találók arányának 8,2%-ra (1 129 fő) történő növekedése. Ennél is magasabb, 10% feletti részesedést tudhatott magáénak Baktakék (13,3% = 139 fő), Pusztaradvány (12,8% = 39 fő), Büttös (12,6% = 67 fő), Szászfa (11,6% = 73 fő) és Hernádvécse (10,4% = 122 fő), de valamennyi térségbeli község közül a legiparosodottnak Detek számított, ahol a lakosok 16%-ának (109 fő) megélhetése származott ipari tevékenységből. Ez igen tetemes előrelépést jelentett, lévén, hogy az előző népszámlálás mindössze 3,8%-os (23 fő) ipari népességet regisztrált.⁴¹ Ugyanakkor a bányászat és kohászat kategóriában 1930-ban már egyetlen kereső vagy eltartott sem szerepelt a települések egyikén sem, s harmadik legfontosabb foglalkozási főcsoportként – a korábbiakhoz hasonlóan – a közszolgálati és szabad foglalkozások voltak megtalálhatók, gyakorlatilag változatlan súllyal, 2,5%-kal (342 fő).⁴²

4. táblázat: A vizsgált települések áttekintő adatai foglalkozási főcsoportok szerint 1910 és 1930 között

	1910	%	1920	%	1930	%
Összes kereső + eltartott	12 261	100	13 204	100	13 843	100
Őstermelés	9 959	81,2	10 886	82,4	11 326	81,8
Bányászat, kohászat	27	0,2	3	0,0	0	0,0
Ipar	863	7,0	849	6,4	1 129	8,2
Kereskedelem, hitel	196	1,6	174	1,3	250	1,8
Közlekedés	114	0,9	126	1,0	135	1,0
Közszolgálat, szabad foglalkozások	305	2,5	293	2,2	342	2,5
Véderő	22	0,2	192	1,5	75	0,5
Napszámosok k. m. n.	96	0,8	98	0,7	40	0,3

41 Az is tény azonban, hogy az 1910-es statisztikához képest – amely 7,4%-ot (48 fő) rögzített Deteken az ipar kategóriájában – az 1920-as eredmény visszaesés volt. Lásd 8. és 9. sz. melléklet.

42 10. sz. melléklet.

	1910	%	1920	%	1930	%
Nyugdíjasok, tőkepénzesek ⁴³	n/a	n/a	72	0,5	142	1,0
Házi cselédek	253	2,1	274	2,1	256	1,8
Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	426	3,5	216	1,6	148	1,1

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása.

Második rész: A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint. Szerk. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. (Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat 48. kötet, a továbbiakban: MSKÚS 48.) Bp. 1913. 398., 406., 410., 414.; MSKÚS 71. 100.; MSKÚS 86. 68–69.

Összegzés

Áttekintve a kutatás tárgyát képező települések Trianon előtti és utáni népszámlálási adatait, kijelenthetjük, hogy az első világháborút lezáró béke nem eredményezett számottevő változást a régióban. Bár a diktátum okozta területvesztés közvetlen közelről érintette az itt található községeket, lakosaik keveset érzékelték annak következményeiből. A változások – például az átlagon felüli össznépesség-gyarapodás 1920-ra és a véderő szerepének növekedése – kevesek és átmenetiek voltak, minek következtében a térséget inkább jellemezte a korábbi vonások továbbélése, vagyis a folytonosság, mint a Magyarország történetében kezdődő új korszak indulásával járó átalakulás. Ami a döntéshozóknak a nemzeti karakter erősítését célzó törekvését illeti, ebben a vonatkozásban Trianon teljes sikert aratott. Miközben az országban vezető szerepet játszó római katolikus egyház tovább növelte befolyását a többi vallásfelekezet rovására, a már 1910-ben is megkérdőjelezhetetlen magyar nyelvi-etnikai fölény 1930-ra mondhatni, hogy 100%-ossá vált.

43 Az 1910. évi népszámlálás még nem használta ezt a kategóriát.

Melléklet

1. sz. melléklet: A vizsgált települések, a vármegye és Magyarország népességmozgalma 1910 és 1930 között

Település	1910	1920	Tényleges szaporodás/fogyás 1910-1920 (%)	1930	Tényleges szaporodás/fogyás 1920-1930 (%)
Abaújdevecser	545	598	9,7	632	5,7
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	1 009 (683 + 326)	1 008 (641 + 367)	-0,09	1 048 (684 + 364)	4,0
Beret	377	463	22,8	443	-4,3
Büttös	426	498	16,9	533	7,0
Csenyété	521	570	9,4	589	3,3
Detek	645	607	-5,9	681	12,2
Fáj	413	461	11,6	479	3,9
Fancsal	495	565	14,1	557	-1,4
Felsőgagy	467	508	8,8	497	-2,2
Forró	1 281	1 344	4,9	1 462	8,8
Fülökércs	464	501	8,0	434	-13,4
Gagyapáti	123	134	8,9	147	9,7
Hernádpetri	406	436	7,4	415	-4,8
Hernádvécse	1 117	1 163	4,1	1 170	0,6
Kány	265	259	-2,3	264	1,9
Keresztété	144	142	-1,4	174	22,5
Krasznokvajda	602	604	0,3	727	20,4

Litka	168	223	32,7	250	12,1
Pamlény	379	413	9,0	426	3,1
Perece	244	246	0,8	260	5,7
Pusztaradvány	256	267	4,3	305	14,3
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	804 (384 + 234 + 186)	883 (423 + 268 + 192)	9,8	945 (441 + 282 + 222)	7,0
Szászfa	608	616	1,3	627	1,8
Szemere	502	695	38,4	778	11,9
Összesen	12 261	13 204	7,7	13 843	4,8
Vármegyei összeg (trianoni területen)	83 347	85 817	3,0	91 428	6,5
Trianoni Magyarország	7 606 971	7 990 202 ⁴⁴	5,0	8 688 319	8,7

Forrás: MSKÚS 42. 200., 202., 204., 206., 208.; MSKÚS 69. 4*-5*, 102., 277.; MSKÚS 83. 1**, 58-59., 206.

44 Az 1920. évi népszámlálás eredetileg 7 980 143 főt rögzített, de korrekció után 7 990 202-re módosították a számot. Lásd MSKÚS 69. 4*; MSKÚS 83. 1**.

2. sz. melléklet: Anyanyelv és magyarul tudás 1910-ben községek szerint és a vármegyében

Település	Lélekszám	Magyar	Német	Tót	Oláh	Rutén	Egyéb	Magyarul tud
Abaújdevecser	545	545	-	-	-	-	-	545
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	1 009 (683 + 326)	989 (677 + 312)	-	19 (5 + 14)	-	-	1 (1 + 0)	1 006 (682 + 324)
Beret	377	375	1	-	-	1	-	376
Büttös	426	400	2	20	-	-	4	421
Csenyéte	521	511	2	8	-	-	-	513
Detek	645	644	-	-	1	-	-	645
Fáj	413	412	-	1	-	-	-	413
Fancsal	495	488	1	6	-	-	-	495
Felsőgagy	467	467	-	-	-	-	-	467
Forró	1 281	1 244	1	34	-	2	-	1 248
Fülőkércs	464	464	-	-	-	-	-	464
Gagyapáti	123	123	-	-	-	-	-	123
Hernádpetri	406	402	2	2	-	-	-	405
Hernádvécse	1 117	1 013	13	90	1	-	-	1 100
Kány	265	231	-	1	-	33	-	253
Keresztéte	144	144	-	-	-	-	-	144
Krasznokvajda	602	600	-	-	-	-	2	602
Litka	168	168	-	-	-	-	-	168
Pamlény	379	371	2	-	-	-	6	375

Perecse	244	179	-	-	-	63	2	221
Pusztaradvány	256	251	-	5	-	-	-	255
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	804 (384 + 234 + 186)	804 (384 + 234 + 186)	-	-	-	-	-	804 (384 + 234 + 186)
Szászfa	608	608	-	-	-	-	-	608
Szemere	502	502	-	-	-	-	-	502
Összesen	12 261	11 935	24	186	2	99	15	12 153
Vármegyei összeg (trianoni területen)	83 347	81 947	169	983	8	104	118	82 761

Forrás: MSKÚS 42. 200-209.

3. sz. melléklet: Anyanyelv és magyarul tudás 1920-ban községek szerint és a vármegyében

Település	Lélekszám	Magyar	Német	Tót	Oláh	Rutén	Horvát	Egyéb	Magyarul tud
Abaújdevecser	598	598	-	-	-	-	-	-	598
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	1 008 (641 + 367)	1 004 (639 + 365)	2 (2 + 0)	-	-	2 (0 + 2)	-	-	1 008 (641 + 367)
Beret	463	461	-	2	-	-	-	-	463
Büttös	498	498	-	-	-	-	-	-	498
Csenyéte	570	570	-	-	-	-	-	-	570
Detek	607	606	1	-	-	-	-	-	607
Fáj	461	453	6	2	-	-	-	-	459
Fancsal	565	557	-	8	-	-	-	-	564
Felsőgagy	508	508	-	-	-	-	-	-	508
Forró	1 344	1 288	2	53	-	-	-	1	1 338
Fülökércs	501	500	1	-	-	-	-	-	501
Gagyapáti	134	132	-	2	-	-	-	-	133
Hernádpetri	436	422	3	10	-	-	1	-	436
Hernádvécse	1 163	1 157	1	5	-	-	-	-	1 161
Kány	259	211	5	1	-	42	-	-	252
Keresztéte	142	142	-	-	-	-	-	-	142
Krasznokvajda	604	600	-	-	-	-	-	4	603
Litka	223	222	-	1	-	-	-	-	223
Pamlény	413	413	-	-	-	-	-	-	413

Perecse	246	190	1	53	-	1	-	1	1	239
Pusztaradvány	267	266	-	-	-	-	-	-	1	267
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	883 (423 + 268 + 192)	876 (422 + 268 + 186)	-	-	-	-	-	-	1 (1 + 0 + 0)	877 (423 + 268 + 186)
Szászfa	616	615	1	-	-	-	-	-	-	616
Szemere	695	691	-	4	-	-	-	-	-	695
Összesen	13 204	12 980	23	141	0	45	1	8	8	13 171
Vármegyei összeg	85 817	84 278	191	1 167	8	52	6	112	112	85 573

Forrás: MSKÚS 69. 100–103.

4. sz. melléklet: Anyanyelv és magyarul tudás 1930-ban községek szerint és a vármegyében

Település	Lélekszám	Magyar	Német	Tót	Egyéb	Magyarul tud
Abaújdevecser	632	632	-	-	-	632
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	1 048 (684 + 364)	1 047 (683 + 364)	1 (1 + 0)	-	-	1 048 (684 + 364)
Beret	443	442	-	-	1	443
Büttös	533	531	-	1	1	533
Csenyéte	589	589	-	-	-	589
Detek	681	680	1	-	-	681
Fáj	479	477	2	-	-	479
Fancsal	557	554	-	3	-	557
Felsőgagy	497	497	-	-	-	497
Forró	1 462	1 451	1	8	2	1 460
Fülőkércs	434	433	-	-	1	434
Gagyapáti	147	147	-	-	-	147
Hernádpetri	415	415	-	-	-	415
Hernádvécse	1 170	1 163	4	2	1	1 168
Kány	264	262	-	2	-	263
Keresztéte	174	174	-	-	-	174
Krasznokvájda	727	725	-	1	1	726
Litka	250	249	-	1	-	250
Pamlény	426	426	-	-	-	426

Perecse	260	253	-	7	-	260
Pusztaradvány	305	304	-	-	1	305
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	945 (441 + 282 + 222)	943 (439 + 282 + 222)	-	1 (1 + 0 + 0)	1 (1 + 0 + 0)	944 (440 + 282 + 222)
Szászfa	627	627	-	-	-	627
Szemere	778	777	1	-	-	778
Összesen	13 843	13 798	10	26	9	13 836
Vármegyei összeg	91 428	90 609	133	606	73	91 280

Forrás: MSKÚS 83. 202-207.

5. sz. melléklet: Vallási megoszlás 1910-ben községek szerint és a vármegyében⁴⁵

Település	Római kat.	Görögkat.	Református	Evang.	Izraelita	Egyéb
Abaújdevecser	243	13	259	15	15	-
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	190 (166 + 24)	364 (84 + 280)	363 (345 + 18)	54 (54 + 0)	38 (34 + 4)	-
Beret	64	25	256	19	13	-
Büttös	181	129	100	1	15	-
Csenyéte	218	67	205	7	24	-
Detek	302	107	129	77	29	1
Fáj	302	72	29	1	9	-
Fancsal	172	28	58	228	9	-
Felsőgagy	262	77	64	37	25	2
Forró	1 104	45	61	3	68	-
Fülökércs	170	13	266	2	13	-
Gagyapáti	16	101	1	-	5	-
Hernádpetri	256	62	78	2	8	-
Hernádvécse	606	255	70	113	73	-
Kány	66	187	1	-	11	-
Keresztéte	112	21	9	-	2	-
Krasznokvájda	408	108	45	6	35	-

⁴⁵ A görögkeleti és unitárius hívek – alacsony számuk miatt – az egyéb vallásúak kategóriájában szerepelnek.

Litka	57	13	91	1	6	-
Pamlény	175	100	94	-	10	-
Perece	83	155	2	-	4	-
Pusztaradvány	138	98	15	-	5	-
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	215 (92 + 46 + 77)	24 (14 + 0 + 10)	460 (244 + 172 + 44)	56 (13 + 0 + 43)	49 (21 + 16 + 12)	-
Szászfa	153	19	399	1	36	-
Szemere	185	37	264	1	15	-
Összesen	5 678	2 120	3 319	624	517	3
Vármegyei összeg (trianoni területen)	38 308	9 996	28 657	1 606	4 757	23

Forrás: MSKÚS 42. 200-209.

6. sz. melléklet: Vallási megoszlás 1920-ban községek szerint és a vármegyében

Település	Római kat.	Görögkat.	Református	Evang.	Izraelita	Egyéb
Abaújdevecser	285	11	280	17	5	-
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	126 (105 + 21)	375 (69 + 306)	398 (368 + 30)	60 (60 + 0)	49 (39 + 10)	-
Beret	106	40	277	24	16	-
Büttös	223	170	81	4	19	1
Csenyéte	221	80	250	-	19	-
Detek	361	24	115	89	17	1
Fáj	340	81	30	4	6	-
Fancsal	186	42	64	248	25	-
Felsőgagy	285	80	84	29	30	-
Forró	1 155	47	62	11	69	-
Fülökércs	219	19	245	1	17	-
Gagyapáti	14	120	-	-	-	-
Hernádpetri	279	59	84	3	11	-
Hernádvécse	627	245	99	113	78	1
Kány	45	187	22	-	5	-
Keresztéte	128	10	4	-	-	-
Krasznokvajda	479	60	30	1	33	1
Litka	83	17	117	1	5	-
Pamlény	208	96	97	2	10	-

Perecse	81	136	25	-	4	-
Pusztaradvány	175	78	5	-	9	-
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsószend)	205 (91 + 49 + 65)	52 (19 + 9 + 24)	542 (289 + 205 + 48)	49 (4 + 3 + 42)	34 (19 + 2 + 13)	1
Szászfa	155	5	440	-	16	-
Szemere	312	56	311	6	10	-
Összesen	6 298	2 090	3 662	662	487	5
Vármegyei összeg	40 257	10 197	29 239	1 598	4 455	71

Forrás: MSKÚS 69. 100–103.

7. sz. melléklet: Vallási megoszlás 1930-ban községek szerint és a vármegyében

Település	Római kat.	Görögkat.	Református	Evang.	Izraelita	Egyéb
Abaújdevecser	334	10	278	6	4	-
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	231 (178 + 53)	364 (68 + 296)	357 (351 + 6)	59 (59 + 0)	37 (28 + 9)	-
Beret	109	12	285	20	16	1
Büttös	292	181	41	-	19	-
Csenyéte	230	78	272	2	7	-
Detek	404	65	123	83	6	-
Fáj	354	91	30	4	-	-
Fancsal	199	54	67	237	-	-
Felsőgagy	289	106	68	11	23	-
Forró	1 334	32	32	6	57	1
Fülökércs	165	17	243	2	6	1
Gagyapáti	35	110	2	-	-	-
Hernádpetri	288	48	69	4	6	-
Hernádvécse	652	235	107	93	83	-
Kány	52	205	5	-	2	-
Keresztéte	146	27	1	-	-	-
Krasznokvajda	487	154	62	3	21	-
Litka	93	17	125	11	4	-
Pamlény	213	90	112	1	10	-

Perecse	92	161	5	-	2	-
Pusztaradvány	162	128	10	1	4	-
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	230 (104 + 54 + 72)	50 (12 + 5 + 33)	599 (309 + 220 + 70)	50 (4 + 1 + 45)	14 (10 + 2 + 2)	2 (2 + 0 + 0)
Szászfa	138	27	444	-	18	-
Szemere	340	53	347	7	31	-
Összesen	6 869	2 315	3 684	600	370	5
Vármegyei összeg	44 545	10 913	30 557	1 548	3 779	86

Forrás: MSKÚS 83. 202-207.

8. sz. melléklet: Foglalkozási főcsoportok 1910-ben községek szerint és a vármegyében

Település	Összes népesség	Kereső + eltartott	Mg. és kertészet	Östermeles egyéb	Bányászat és kohászat	Ipar	Kereskedelem és hitel	Közlekedés	Közszolg. és szabad fogl.	Védő	Napszámok	Házi cseledek	Egyéb és ismeretlen foglalkozások
Abaújdevecser	545	419	1	-	51	20	-	4	1	-	26	23	
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	1 009 (683 + 326)	801 (509 + 292)	-	8	94 (79 + 15)	11 (9 + 2)	5 (5 + 0)	25 (17 + 8)	1 (1 + 0)	32 (32 + 0)	15 (12 + 3)	17 (11 + 6)	
Beret	377	287	-	-	37	7	-	5	-	15	22	4	
Büttös	426	374	-	1	14	7	4	8	1	8	8	1	
Csenyété	521	456	-	-	34	7	-	17	-	-	5	2	
Detek	645	528	-	-	48	9	9	3	-	-	8	40	
Fáj	413	373	-	-	9	2	-	10	-	5	8	6	
Fancsal	495	430	4	-	8	6	8	10	-	-	21	8	
Felsőgagy	467	345	-	-	38	7	16	21	4	-	20	16	
Forró	1 281	924	4	9	127	32	19	54	-	18	17	77	
Fülökércs	464	400	-	-	30	10	1	11	2	-	7	3	
Gagyapáti	123	103	-	3	7	-	7	-	-	-	-	3	
Hernádpetri	406	323	1	3	33	15	-	11	-	-	5	15	
Hernádvécse	1 117	905	-	-	89	18	28	28	5	-	28	16	

Kány	265	236	-	-	16	-	-	8	-	-	3	2
Keresztéte	144	134	-	-	6	-	-	1	-	-	-	3
Krasznokvajda	602	424	-	-	44	6	8	12	8	-	16	84
Litka	168	155	-	-	10	3	-	-	-	-	-	-
Pamlény	379	344	-	-	16	-	-	7	-	-	2	10
Perecse	244	212	5	3	11	-	-	3	-	-	1	5
Pusztaradvány	256	222	-	-	15	-	-	11	-	-	7	1
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	804 (384 + 234 + 186)	661 (288 + 208 + 165)	12	-	48 (25 + 14 + 9)	9 (3 + 2 + 4)	4 (4 + 0 + 0)	18 (10 + 8 + 0)	-	14 (8 + 0 + 6)	7 (4 + 2 + 1)	31 (30 + 0 + 1)
Szászfa	608	493	-	-	51	14	-	20	-	--	9	21
Szemere	502	376	7	-	27	13	5	18	-	--	18	38
Összesen	12 261	9 925	34	27	863	196	114	305	22	96	253	426
Vármegyei összeg (trianoni területen)	83 347	59 499	593	270	9 359	2 203	1 586	2 241	158	2 262	1 783	3 381

Forrás: MSKÚS 48. 398., 402., 406., 410., 414.

9. sz. melléklet: Foglalkozási főcsoportok 1920-ban községek szerint és a vármegyében

Település	Összes népesség kereső + eltartott	Östermeles	Bányászat és kohászat	Ipar	Kereskedelem és hitel	Közlekedés	Köszölg. és szabad fogl.	Védő	Napszámok k. m. n.	Nyugdíjasok, tőképesek stb.	Házi cselédek	Egyéb és ismeretlen foglalkozások
Abaújdevecser	598	481	-	34	3	-	8	2	-	10	31	29
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	1 008 (641 + 367)	806 (504 + 302)	-	96 (63 + 33)	15 (15 + 0)	8 (8 + 0)	31 (21 + 10)	13 (13 + 0)	-	1 (1 + 0)	18 (16 + 2)	20 (0 + 20)
Beret	463	389	-	30	3	-	11	1	-	1	16	12
Büttös	498	420	-	52	-	-	2	16	-	-	7	1
Csenyété	570	484	-	30	9	-	12	1	-	3	17	14
Detek	607	558	-	23	9	6	8	-	-	2	1	-
Fáj	461	411	-	12	7	-	12	-	-	2	9	2
Fancsal	565	465	-	25	10	9	10	-	22	1	22	1
Felsőgagy	508	392	-	34	18	21	16	-	2	2	15	2
Forró	1 344	983	-	131	32	16	36	63	2	12	22	47
Fülökércs	501	430	3	26	7	4	12	-	-	2	10	7
Gagyapáti	134	128	-	-	-	6	-	-	-	-	-	-
Hernádpetri	436	338	-	34	5	-	9	14	23	3	9	1

Hernádvécse	1 163	915	-	78	25	31	19	15	34	6	37	3
Kány	259	214	-	14	-	-	9	14	3	2	2	1
Keresztéte	142	128	-	3	-	-	1	10	-	-	-	-
Krasznokvajda	604	461	-	33	5	22	31	12	12	5	18	5
Litka	223	204	-	12	-	-	6	-	-	-	1	-
Pamlény	413	380	-	13	1	-	8	-	-	-	5	6
Perecse	246	218	-	7	-	-	6	13	-	-	1	1
Pusztaradvány	267	231	-	19	-	-	3	1	-	-	12	1
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	883 (423 + 268 + 192)	754 (340 + 244 + 170)	-	46 (23 + 8 + 15)	10 (5 + 2 + 3)	1 (1 + 0 + 0)	14 (11 + 3 + 0)	1 (0 + 1 + 0)	-	14 (4 + 6 + 4)	15 (11 + 4 + 0)	28 (28 + 0 + 0)
Szászfa	616	538	-	46	6	-	15	-	-	5	3	3
Szemere	695	558	-	51	9	2	14	25	-	1	3	32
Összesen	13 204	10 886	3	849	174	126	293	192	98	72	274	216
Vármegyei összeg	85 817	63 529	36	8 762	2 154	2 200	2 501	1 262	1 270	925	1 683	1 495

Forrás: MSKÚS 71. 100., 102.

10. sz. melléklet: Foglalkozási főcsoportok 1930-ban községek szerint és a vármegyében

Település	Összes népesség kereső + eltartott	Östermeles k + e	Bányászat és kohászat k + e	Ipar k + e	Kereskedelem és hitel k + e	Közlekedés k + e	Köszölg. és szabad fogl. k + e	Védő k + e	Napszámok k. m. n. k + e	Nyugdíjasok, töképenesek stb. k + e	Házi cselédek k + e	Egyéb és ismeretlen foglalkozások k + e
Abaújdevecser	632	515	-	60	8	-	8	-	-	6	28	7
Baktakék (Bakta + Szárazkék)	1 048 (684 + 364)	820 (506 + 314)	-	139 (110 + 29)	18 (12 + 6)	9 (9 + 0)	27 (16 + 11)	1 (0 + 1)	-	7 (6 + 1)	18 (16 + 2)	9 (9 + 0)
Beret	443	359	-	34	11	4	8	-	6	1	8	12
Büttös	533	440	-	67	-	1	13	-	-	-	12	-
Csenyété	589	480	-	9	4	-	36	-	-	10	3	47
Detek	681	547	-	109	7	-	12	-	-	-	5	1
Fáj	479	434	-	9	1	4	21	1	-	-	9	-
Fancsal	557	461	-	42	5	-	12	-	-	11	21	5
Felsőgagy	497	415	-	43	11	10	8	-	-	2	7	1
Forró	1 462	1 182	-	123	38	19	31	-	4	28	17	20
Fülökércs	434	377	-	25	10	2	8	-	-	6	3	3
Gagyapáti	147	144	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1
Hernádpetri	415	379	-	11	9	-	2	-	-	5	7	2

Hernádvécse	1 170	860	-	122	35	39	32	-	12	31	34	5
Kány	264	250	-	5	1	-	8	-	-	-	-	-
Keresztéte	174	155	-	10	-	-	7	-	-	-	2	-
Krasznokvajda	727	530	-	65	19	19	15	53	-	6	17	3
Litka	250	236	-	6	3	-	3	-	-	2	-	-
Pamlény	426	383	-	21)	6	2	10	-	-	-	3	1
Perecse	260	224	-	10	2	2	15	-	-	2	1	4
Pusztaradvány	305	239	-	39	4	5	5	1	-	2	10	-
Szalaszend (Szala + Alsószend + Felsőszend)	945 (441 + 282 + 222)	776 (319 + 259 + 198)	-	62 (36 + 8 + 18)	24 (21 + 3 + 0)	5 (5 + 0 + 0)	27 (20 + 5 + 2)	-	-	17 (10 + 4 + 3)	25 (21 + 3 + 1)	9 (9 + 0 + 0)
Szászfa	627	478	-	73	22	10	15	-	18	4	6	1
Szemere	778	642	-	45	12	4	18	19	-	2	19	17
Összesen	13 843	11 326	0	1 129	250	135	342	75	40	142	256	148
Vármegyei összeg	91 428	67 109	127	10 746	2 660	2 117	2 858	509	421	1 593	1 716	1 572

Forrás: MSKÚS 86. 68-70.

TENGYELY ADRIENN

A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT ÉS A SZAKSZERVEZETEK SZEREPÉNEK VÁLTOZÁSA ÓZDON AZ ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM IDEJÉN

Az I. világháború katonai összeomlását követő közel öt hónap történelmünk egyik legzűrzavarosabb időszaka, tele hirtelen fellobbanó és hamar kihunyó reményekkel, elkeseredéssel, bizonytalansággal. Az ország sorsdöntő eseményei a fővárosban zajlottak, miközben a vidék „*a régi, megszokott nyomon száj-tátva mindent elfogadott és látszólag mindenbe belenyugodott*”.¹ Valójában a legtávolabbi faluban is érezte hatását a forradalom, ennek mértékét és jellegét azonban csak kevés helyen ismerjük pontosan. A viszonylag jól dokumentált budapesti események is fehér foltokkal tarkítottak, a vidéki települések helyzete vonatkozólag pedig még kevesebb és egyoldalúbb forrással rendelkezünk. Ennek ellenére a kutatás nem hagyhatja figyelmen kívül a községek vizsgálatát, mivel e nélkül csak részleges és egysíkú képet tudunk alkotni a polgári demokrácia időszakáról.

Az ózdi járás Borsod megye észak-nyugati sarkában fekszik, távol minden nagyobb várostól, a Bükk-hegyei közé ékelt zárt területet alkotva. Korszakunkban a megye legkisebb járása volt, ahol kisebb-nagyobb falvak sorakoztak a szűk völgyekben. A lakosság lélekszáma az 1910-es népszámlálás adatai szerint 32190 fő, amely 25 község és 12 nagyobb bánya- és gyártelep között oszlott meg. Város a területén nem volt, a főszolgabíró a majdnem 6000 lélekszámú Ózd nagyközségben székelte.²

A járás sajátos kettős arculattal rendelkezett. Egyrészt a 19. század második felének nagyarányú iparosítása döntően rányomta bélyegét, sorra alakultak a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság (RMST) gyárai és bányái és a hozzájuk kapcsolódó munkáskolóniák a vidéken.³ 1910-ben csak az Ózdi Vasgyár és a Borsodnádasi Lemezgyár a teljes lakosság több mint 10%-át (3692 fő) foglalkoztatta, amely egy állandóan növekvő tendenciát mutatott a mezőgazdaság kárára. 1900 és 1910 között a járás mezőgazdasági kereső népessége 44,5%-ról 34,3%-ra csökkent, míg a bányász 15,1%-ról 18,6%-ra, az ipari népesség pedig

1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban: MNL OL) K 46 II/19. A Tanácsköztársaság történeti adatainak gyűjtésére szervezett Országos Bizottság anyaga (továbbiakban: TAGYOB) Miskolc és Borsod vármegye tanügyi helyzete a két forradalom idején.

2 A Magyar Szent Korona Országainak Helységnévtára 1913. Bp. 1913. 115–116.

3 Ózdon az RMST egyik elődvállalata, a Gömöri Vasművelő Egyesület 1845-ben alapította meg a vasgyárat. Vizsgált időszakunkban az ózdi járásban három gyár működött: Ózdon a Vas- és Acélgvár, valamint a Kohó-telep, Borsodnádason pedig a Lemezgyár; Somsályon, Járdánházán, Bánszálláson és Farkaslyukban az RMST, Királdon pedig a Magyar Állami Kőszénbánya Rt. létesített kőszénbányát.

28,4%-ról 31,2%-ra növekedett. Tehát korszakunkban már a járás népességének fele élt ipari, illetve bányamunkából, ami azonban nagyon differenciált képet mutatott. Egy részük az RMST kolóniáin lakott, ők képezték az üzemek törzsgárdáját. Ezek közül is a régi, „patinás”, telepített munkások ősei idegen nemzetiségűek voltak – németek, csehek, szlovákok –, akik közül sokan mint szakmunkások már évtizedek óta az üzemben dolgoztak. Az idők folyamán asszimilálódtak, s az egymást követő generációk a vasgyár munkásságának örökletes törzsvé váltak. A kolóniai munkások külön világban éltek, zárt közösséget alkotva. Mint állandó munkások, az üzemi munkát tekintették egyetlen foglalkozási és kereseti lehetőségüknek, társulati munkáslakásban éltek, kiemelt fizetést kaptak, munkásjóléti intézmények álltak rendelkezésükre. Mindez láthatatlan falat húzott közéjük és a munkásság másik nagy csoportja, a faluról bejárók közé.

A bejáró munkások a vidék szegényebb parasztnépességéből kerültek ki, s a környező falvakból jártak be a gyárba. Ők alkották a gyári munkásság többségét, de valójában a mezőgazdasági népesség csak nehezen ment dolgozni az iparba. E lépés az életforma olyan nagy fokú változásával járt, hogy a parasztság általában csak abban az esetben vállalta, ha már annyira elaprózódott birtoka, hogy abból képtelen volt megélni. A legtöbben állandó munkásai voltak az üzemnek, de sokan az ipari munkát csak a tőkegyűjtés forrásának tekintették, s arra törekedtek, hogy birtokmaradványaikat kiegészítve, újra jómódú kisgazdák lehessenek.⁴

A vidék ezáltal egy olyan függési rendszerbe került az RMST-től, mely jóval túllépte az egyszerű munkaadó-munkás kapcsolat kereteit. A RMST Ózdon és környékén „*a vallásos élet segítője, a kulturális élet támogatója, a közigazgatás nehézségeinek elsimítója, a falvak megsegítője, az utak építője, az emberek kenyéradója, a templomok emelője, a patakok szabályozója, a válások megakadályozója, a gyermekek iskoláztatója, a fürdők építője, a táj ura és a nép parancsolója, aminek befolyása alól a jobb gazdákon kívül senki sem vonhatja ki magát*”.⁵

Az első világháború éveiben Ózd állandó szervezkedéstől volt hangos. A hadi megrendelések konjunktúrát okoztak az RMST számára, de ugyanakkor a bevonulások miatt nagymértékű munkaerőhiány lépett fel, amelyet a munkaerő végsőig való kihasználásával próbált a vállalat megoldani. Ennek következtében 1916-ban már egyre gyakrabban nyilvánult meg az elégedetlenség. A következő évben fokozódtak a problémák, a háborús konjunktúra hanyatlani kezdett, a gyár dolgozóinak létfenntartási költségei pedig a többszöri béremelés ellenére is jóval meghaladták a fizetéseket. 1917-ben az ózdi üzemeket is a hadiszállítási törvény értelmében közvetlen katonai felügyelet alá helyezték, ami azonban a szigorú vállalati fegyelem lazulását hozta magával, minek következtében júniusban

4 Nagy Péter: A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig. Napvilág Kiadó, 2016; Lehoczky Alfréd: Az ipari létszám alakulása és megoszlásának fő vonásai Borsod megyében a századforduló körül. In: Borsodi Levéltári Évkönyv 2. (1979) 133–162.; Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk.: Berend T. Iván. Ózd, 1980. 151–155.

5 Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság, Bp. 1938. 123.

megalakult a Vas- és Fémmunkások Szövetségének Ózd vidéki csoportja. Alig egy hónapra rá sor került a háború első jelentős munkabeszüntetésére is az ózdi gyárban, 1918. január 21-én pedig az országos sztrájkhoz csatlakoztak az ózdi munkások. Május 16-án több száz munkásasszony támadta meg az ózdi katonai parancsnok hivatalát a tarthatatlan élelmezési helyzet miatt. Június 24-én ismét több napra beszüntették a munkát a gyárban, csatlakozva a fővároshoz, ez azonban súlyos következménnyel járt, 15 szakszervezeti vezetőt letartóztattak. Augusztustól a gyárak termelése komolyan akadozni kezdett a szénhiány miatt, mivel a környező bányák termelése lecsökkent a munkaerőhiány következtében és az idegen szén beszerzése is egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. A katonai összeomlás idejére az egész vidéken a „hamu alatti izzás” volt a jellemző, amely csak a kipattanó szikrára várt.⁶

Az ózdi járásban a polgári demokrácia időszakának meghatározó tényezői voltak a szakszervezetek, és vele szervezeti és személyi szinten teljes mértékben összefonódva az Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP).⁷ A párt megszakitásokkal már 1907-től működött Ózdon – sajnos tevékenységére vonatkozóan nem rendelkezünk semmilyen bővebb forrással –, vidékünk legnagyobb fontossággal bíró szakszervezete, a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének Ózd vidéki helyi csoportja pedig 1917. június 24-én alakult meg Sajóvárkonyban. Az alakuló gyűlésen az Ózdon működő mindkét gyár – a Vas- és Acélgyár és a Kohó-telep – közös szakszervezetet hozott létre, egységes irányítással.⁸ Megalakulásakor mintegy 6-800 fő csatlakozott a szakszervezethez, de a munkásság jobban fizetett, felső rétege ekkor még távol maradt. 1918. szeptember 23-án az ózdi gyár építőmunkásai is csatlakoztak a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségéhez.⁹

Az eseményeket az Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. vezetősége kényszerű beletörődéssel szemlélte: *„A hatóságoktól nem zavarva és időt és helyzetet ügyesen kihasználva a vasmunkások szakszervezete ügyesen munkához látott és a mai viszonyok között a célját gyorsan elérte. A munkásság fel van izgatva és ma már a munkabérekérdéseken kívül a szervezkedés kérdése is komolyan előtérbe lép. A munkás viszonyokban az évtizedek óta tartó öntudatos tevékenység által elért megállapodottság veszélyeztetve van és ma teljesen beláthatatlan, hogy ezen mozgalom milyen irányt fog venni. Annyi bizonyos, hogy a szakszervezetekkel szemben elfoglalt elvi álláspontunkat kénytelenek leszünk feladni, mert a kormánynál szerzett információ szerint ma arra nem is lehet gondolni, hogy a szakszervezetekkel a harcot felvegyük. [...] Mindenesetre igen elszomorító körülmény, hogy az egész ipari munkásság minden kulturális előkészítés nélkül a szocializmus karjaiba lett hajtva és egy talán soha helyre*

6 Lehoczky Alfréd: Az ózdi gyár helyzete és a munkásmozgalom kialakulása az első világháború időszakában. In: Borsodi Történelmi Évkönyv 2. (1968) 305–340.

7 Sipos Péter: A szakszervezetek és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1830–1930. Bp. 1984. 19–49.

8 Az Ózdi Kohászati Üzemek története i. m. 183–185.

9 Vass Tibor: A Vas- és Fémmunkások szakszervezetének létrejötte Ózdon 1913–1918. In: Borsodi Levéltári Évkönyv III. Miskolc, 1980. 196.

*nem hozható hiba, hogy a kormány annak idején nem támogatta ipari egyleteknek a létesítését a Trade Unions és a német Gewerkschaftok jól bevált mintájára.*¹⁰

Az ózdi vasasszakszervezet megalakulásától kezdve egy éven keresztül meglehetősen aktív munkát fejtett ki. Sorra szervezte a tömegméretű sztrájkokat, 1918. február 2-án és 3-án küldöttei részt vettek Miskolcon az RMST érdekeltségébe tartozó vas- és fémmunkások kerületi értekezletén, megszervezte a május 1-i békés tüntetést, s állandóan napirenden tartotta a bér- és segélyköveteléseket. A júniusi nyolcnapos sztrájk után azonban letartóztatták és a kassai börtönbe vitték a szakszervezet 15 vezetőjét, akik közül néhányan csak a forradalom napjaiban tértek haza.¹¹ Ez egy időre megakasztotta a szervezet tevékenységét.

1918. szeptember 22-én új vezetőséget választottak, mivel a régi „*belefáradt a nehéz munkába*”; az elnök Tóth Pál lett, alenöknek Wágner Józsefet és Babusák Pált, vezetőségi tagoknak pedig Zachar Istvánt, Vasas Istvánt, Demeter Bernátot, Schanza Edét, Köck Gézát, Frenyó Lajost, Mászáros Jánost, Fridrichovszki Kálmánt, Kőrössy Jánost, Szabó Istvánt, Pricz Lászlót, Juhász Sándort, Szlamen Rezsőt, Gazda Gézát, Kelemen Jánost, Lestál Istvánt és Tóth Istvánt választották meg.¹²

Ekkor már a vasasszakszervezet ózdi csoportja 3272 tagot számlált: „*az egész gyár szervezve van, kivéve azt a négy jámbor munkást, kik többszöri felhívásra sem akartak beiratkozni*”.¹³ Ez óriási növekedést jelent a korábbi 6–800 főhöz képest, ami annak köszönhető, hogy a vállalat a háborús viszonyok közepette egyre kevésbé tudta biztosítani munkássága – főleg a jól fizetett középréteg – megszokott, az országos átlagnál magasabb bérezését, és az infláció következtében a szociális jóléti intézmények sem tudták már feladatukat maradéktalanul ellátni.¹⁴ A gyár munkásságára 1917–18-ban már a háború okozta nyomorúság volt elsődleges és döntő hatással, s ez határozta meg szinte minden megnyilvánulását. Emellett nagyban növelték a szakszervezetek népszerűségét az időnként kicsikart bér- és segélyemelések is, és október végére – bár nincsenek konkrétan erre utaló forrásaink – bizonyára az MSZDP országos politikában betöltött szerepének nagyarányú növekedése is növelte súlyát vidékünkön.¹⁵

10 MNL OL Z 368. Az RMST 1917. május 24-i és szeptember 27-i igazgatósági jegyzőkönyve.

11 Misztrik István, Czarvan Alajos, Petykó József, Salamon János, Szmétana Frigyes, Pál András, Szabó Lajos, Bársony Bálint, Petró András, Breznai Sándor, Baraxa Károly, Szántó György, Nemes Antal, Krausz Simon és Kolosi Gusztáv.

12 Vass T.: A Vas- és Fémmunkások szakszervezetének létrejötte i. m. 197.

13 Vas- és Fémmunkások Lapja 1918. október 4.

14 Réti R. László: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. története 1881–1919. Bp. 1977. 29–32.

15 Réti R. L.: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. története i. m. 29–30.; Vass T.: A Vas- és Fémmunkások szakszervezetének létrejötte i. m. 185.

A forradalom kitörésekor Ózdon már mint komoly hatalmi tényezővel számoltak a szociáldemokrata szakszervezetekkel. Erre utal, hogy a gyári tisztviselők október 31-én este a budapesti hírek hatására küldöttséget menesztettek a szakszervezeti vezetőkért, közös tanácskozásra invitálva őket a legsürgősebb teendők megbeszélésére és a nemzeti tanács tagjainak kijelölésére.¹⁶ A szakszervezeti vezetők már felkészülten fogadták az eseményeket, mivel az MSZDP október 29-én körlevélben ismertette velük a teendőket: „Bármilyen fordulatot vegyenek az események, az egész országban a szervezett munkásság a legteljesebb mértékben akcióképes legyen. [...] Az ottani politikailag nem kompromittált múltú polgársággal együtt alakítsák meg a Nemzeti Tanács helyi csoportját. A megalakítást jelentsék be és egyúttal a csatlakozást is jelentsék be hozzánk vagy a Nemzeti Tanács irodájába. Azonfelül tartsanak gyűléseket akár bejelentéssel, akár anélkül és világosítsák fel a munkásokat a helyzetről. Mellékelve küldünk egy röpirat tervezetet, amelyet igyekezzenek valamelyik ottani nyomdában megcsináltatni és a munkások között terjeszteni.¹⁷ Hasonlóképpen célszerű volna a helyi egyleteket, köröket, társadalmi és gazdasági egyesületeket felszólítani a Magyar Nemzeti Tanácshoz való csatlakozásra. Csináltassanak a mellékelt szöveg és minta szerint plakátokat és azokkal áraszák el az üzleteket. Mindenképpen azonban igyekezzenek azon, hogy a munkásság és a polgárságnak az actiohoz való csatlakozását a nagy nyilvánosság előtt demonstrálják és hogy az egész ország megmozdulásával mutassuk meg azt, hogy az egész ország népének többsége követeli a Nemzeti Tanács programjának a végrehajtását.”¹⁸

Az ózdi események ezen útmutatásnak megfelelően zajlottak. A november 1-ére összehívott népgyűlésen már egyértelműen a szociáldemokrata vasasszakszervezet volt a legfőbb tényező, elsőként Misztrik István beszélt, a szakszervezet júniusban bebörtönzött elnöke, majd pedig Kelemen János, Czarvan Alajos és Szmétana Frigyes munkásbizalmiak. Beszédjeik jól mutatják a helyi szakszervezeti vezetők felfogását a forradalmi napok közepette, ugyanis „tetemre hívták a szellemi vezetőket”, de ugyanakkor – ami a szakszervezet rendkívül nagy tekintélyére utal – szigorú fegyelemre is parancsolták a mind fenyegetőbb magatartású tömeget.¹⁹

A népgyűlésen a munkástömeg nyomására a megalakuló ózdi nemzeti tanácsba – melynek megalakulását a körlevélnek megfelelően bejelentették az MSZDP titkárságának – több szakszervezeti tag került be a gyári vezetőséggel kötött előző napi megállapodáshoz képest.²⁰ Ennek révén a tanácsban

16 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

17 Az akció sikerét bizonyítja, hogy a gyár igazgatójának feljegyzése szerint a tömeget a „bomlasztó irányú” lapok és röpiratok izgatták fel. MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

18 Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban: PIL) 658. f.-5/47.

19 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

20 Az ózdi nemzeti tanács névsora: Kádár Elek elnök, Misztrik István alelnök, Becht Ernő Gyula, Frenyó Lajos, Kelemen János, Szlamán Rezső, Szkladon János, Lázár István, Salamon János, Zachar István, Bobocs János, Nagymengyi István, Jabinyi József, Hlavács

a szociáldemokraták befolyása döntően érvényesült, a szakszervezeti tanács-tagok a polgári demokrácia időszakában mindvégig az ózdi közélet meghatározó személyiségei voltak, és sokan a Tanácsköztársaság alatt is a legfontosabb közszéki és járási funkciókat töltötték be.²¹

Bár a nemzeti tanács elnöke Kádár Elek másodjegyző lett, de Misztrik István alelnök – „a gyári munkások vezére”²² – volt az ózdi események legnagyobb hatású irányítója az elkövetkező közel egy évben. Misztrik a Cseh-medencéből kohásztként került Ózdra, nehezen beszélt a magyar nyelvet, s amikor nem tudta magát jól kifejezni, beszédét anyanyelvén folytatta, mégis a munkások legkedveltebb szónokának számított. Nem rendelkezett nagy műveltséggel, a visszaemlékezések szerint a nevét sem tudta rendesen leírni.²³ Meglehetősen ellentétes jellemzést adnak róla forrásaink, egyesek „kitűnő forradalmárnak”,²⁴ míg mások „alkoholista, izgága természetű, könnyen befolyásolható, alattomos, de nagy fanatizáló képességű embernek”,²⁵ sőt „lezüllött, levitézlett formális gazembernek” titulálják.²⁶ A vasasszakszervezet ózdi csoportjának megszervezői közé tartozott, majd megalakulásakor elnöke lett. Az 1918. júniusi sztrájk után bebörtönözték, ahonnan csak október 29-én tért haza.²⁷

Tóth Pál, a nemzeti tanács másik alelnöke szintén a szakszervezet elnöke volt szeptembertől, feltehetően Misztrik visszatéréig.²⁸ A nemzeti tanács tagjai közül Czarvan Alajos, Szmétana Frigyes és Salamon János a bebörtönözött szakszervezeti vezetők közé tartoztak, Frenyó Lajos, Kelemen János, Szlamán Rezső, Zachar István és Wágner József a szeptemberben megválasztott új vezetőség tagjai voltak, Szkladan János és Turcsányi István pedig a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetsége ózdi csoportjának alelnökeként, illetve jegyzőjeként tevékenykedett.²⁹ Becht Ernő Gyula, a gyári iskola tanítója és a gyári Olvasó Egylet

Samu, Komjáthy Aladár, Kominek Kálmán, Rozmán Imre, Wágner József, Szmétana Frigyes, Czarvan Alajos, Turcsányi István, Nagykismarci András (MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár); PIL 658. f. 6/122; Az ózdi nemzeti tanács tevékenységének részletes ismertetését lásd: *Tengely Adrienn: A nemzeti tanácsok tevékenysége az ózdi járásban az őszirózsás forradalom idején (1918. október 31. – 1919. március 21.)*. In: Falu, munka, ember. Tanulmányok a Barkóságról. Szerk.: Alabán Péter. Ózd, 2014. 151–164.

21 Misztrik a munkástanács elnöke, Becht a Vörösőrség parancsnoka, Czarvan járási párttitkár, Frenyó, Salamon, Zachar és Szmétana pedig tanácsstagok lettek. A Tanácsköztársaság története Borsodban és Miskolcon. Miskolc, 1969. 290.

22 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár

23 Pál Zoltán: Pali bácsi a forradalmár. Kézirat. Hermann Ottó Múzeum HTD. 75.862.;

24 Uo.

25 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

26 MNL OL Z 372, 36. cs. 122. t. 269.

27 Durbák János feljegyzései. Kézirat. Ózdi Városi Múzeum HTD 81-80. 94.; A tűz csiholói. A Tanácsköztársaság jelentősebb személyiségei Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Szerk.: Lehoczky Alfréd. Miskolc, 1969. 41.

28 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (továbbiakban: MNL BAZML) IV. 821. 7081/1918.

29 MNL BAZML IV. 821. 7081/1918, 255/1919; PIL 658.f. 6/122.

igazgatója nem volt ugyan egyik szakszervezet tagja sem, mégis szoros kapcsolatban állt az MSZDP-vel, egyik levele szerint Ózdon ő volt a legrégebb „szociálista”.³⁰

Az aktívan tevékenykedő ózdi nemzeti tanács a személyi összefonódás következtében teljesen a szakszervezetek, illetve az MSZDP befolyása alatt állott. Tökéletes egybekapcsolódásukat jól példázza a nemzeti tanács eskütételre vonatkozó felhívása, mely az eskütétel helyének a szakszervezeti helyiséget jelöli meg.³¹ A szociáldemokrata szakszervezeti vezetés a nemzeti tanácson keresztül a közelet számos területére kiterjesztette befolyását. A hatalom egyik legfontosabb elemét, a közrend fenntartását is ők tartották kezükben, a polgárőrség kizárólag szervezett munkásokból állt, és – mint fentebb láttuk – parancsnokuk, Becht Ernő Gyula tanító is a szociáldemokrata eszmék híve volt. Nem elhanyagolható az a körülmény sem, hogy a nemzeti tanács az egész község szervezete volt, így az MSZDP helyi csoportja kiterjeszthette befolyását Ózd egész lakosságára. Azonban egy forrás sem utal arra, hogy ezt a lehetőséget kihasználták volna, az ózdi nemzeti tanács és a szakszervezetek tevékenységében alapvetően mérsékletet tapasztalhatunk: soha nem kérdőjelezték meg a közigazgatási szervek létjogosultságát, s mindent megtettek a törvényes keretek betartásáért. A munkások helyi vezetőiről a gyár igazgatója is elismerte, hogy egyszerű munkásember létükre „mérsékeltebbek, nem túlzók, feljebbvalóiknak a tiszteletet is megadták, s azokat, akik velük szemben a múltban szigorúak voltak ugyan, de igazságosak, megbecsülték és nem bántalmazták.”³²

A forradalmi napok alatt munkástanács is alakult Ózdon október 30-án – hasonlóan a többi olyan üzemhez, ahol szociáldemokrata pártszervezet működött³³, melyet négy nap múlva „az összmunkásság kiegészített és elfogadott”. Hirdetményében felszólította a munkásokat, hogy azokat a sérelmeiket, melyeket nem tudnak az üzemvezetőséggel vagy az igazgatósággal elintézni, a bizalmi férfiak jelenlétében a szakszervezeti helyiségben jelentsék be a munkástanácsnak.³⁴ A szervezet további sorsát azonban nem ismerjük, a fenti hirdetményen kívül más forrás nem említi.

November és december első fele viszonylagos nyugalomban telt a járás székhelyén. A legnagyobb jelentőséggel bíró vasasszakszervezet létszáma tovább nőtt, az év végén már 3940 tagot számlált Ózdon.³⁵ A gyár munkássága továbbra is szakszervezeti fegyelem alatt állott, mérsékelt helyi vezetői irányították.³⁶ November 18-án megalakult az Ipari és Kereskedelmi Tisztviselők Országos Egyesületének helyi csoportja, mely felölelte az ózdi Vas- és Acélgyárban,

30 *Nemcsik Pál*: A Magyar Tanácsköztársaság létrejötte és berendezkedése az ózdi járásban. Borsodnádasd, 1971. 61.; A tűz csiholói i. m. 7.

31 MNL BAZML IV. 821. 7081/1918.

32 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

33 *Schönwald Pál*: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam- és jogtörténeti kérdései. Bp. 1969. 220.

34 MNL BAZML IV. 821. 7081/1918.

35 PIL 672. f. 100.

36 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

a Kohó-telepen, valamint a környékbeli bányáknál foglalkoztatott tisztviselői és altiszt kart.³⁷ Az esetleges súrlódásokat, személyes sérelmeket ekkor még a szakszervezetek egymás között igyekeztek elsimítani, mely a legtöbb esetben sikerült is.³⁸

Október végén leállt az ózdi gyár termelése szénhiány miatt, melyhez a Borsodnádasdi Lemezgyár is csatlakozott. Legalább havi 6–800 vagon szénre lett volna szükség, hogy az ország minimális vasáruszükségletét fedezni tudják, de a vállalat ezt sem tudta biztosítani. Januárra ugyan felhalmozódott Ózdon kb. kétheti üzemeltetéshez elegendő szén, de a Hengermű beindításával mégis vártak februárig, hogy akkor négyheti korlátozott, de gazdaságosabb üzemeltetést biztosítsanak.³⁹

A termelés csökkenése és szünetelése alapvető módon kihatott a lakosság helyzetére. A gyár munkásainak és alkalmazottainak bérezését a termelés kényszerű szünetelése alatt a hadügyminiszter rendeletei szabályozták. 29.798/el.n.4c-1918. számú november 16-i rendelete biztosította a hadiüzemmé nyilvánított gyárak – köztük az ózdi – szén- és anyaghiány miatt munkanélkülivé vált munkásainak segélyezését. A rendelet értelmében a 12 korona napi átlag kereset 100%-át, míg az ezen felüli kereset 80%-át – de legfeljebb 21 koronát – kötelesek kifizetni a vállalatok az államkincstár terhére. Az ún. szénsegélyre jogosultak létszámának megállapítására üzemi választmányok jogosultak,⁴⁰ megalakulásukig pedig a hadügyminiszter képviselője – a volt katonai parancsnok – elnöklete alatt a munkaadók és a munkások egy-egy képviselőjéből alakított bizottságok.⁴¹ November folyamán a Vas- és Acélgárban 730, a Kohó-telepen 100, a borsodnádasdi Lemezgyárban pedig 506 fő részesült szénsegélyben, összesen 31 000 korona értékben.⁴² A november 27-i újabb rendelet kikötötte, hogy ha a munkásokat a munkaidő egy részében foglalkoztatják, akkor a napi kereset erre az időre eső hányada a vállalatot terheli, s csak a fennmaradó összeget fedezi az államkincstár.⁴³ A december 21-i rendelet kötelezte a vállalatot, hogy újra foglalkoztassa azokat a leszerelt katonákat, akik 1914. július 24-én, vagy azóta legalább egy évet dolgoztak a vállalatnál, január 10-én pedig a munkáltatókat kötelezték a segély 25%-ának kifizetésére.⁴⁴

Komoly problémát jelentett Ózdon a gyárban dolgozó nők helyzete is, ugyanis a november 27-i rendelet kimondta, hogy december 7-től elbocsátható a nélkülözhető női munkások 40%-a, december 22-től további 30%-a, január 12-től

37 MNL BAZML IV. 821. 252/1919.

38 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

39 Az Ózdi Kohászati Üzemek története i. m. 188–189.

40 MNL OL Z 383. 1. cs. 6. t. 2.

41 MNL OL Z 383. 1. cs. 6. t. 10.

42 MNL OL Z 383. 1. cs. 6. t. 4.

43 MNL OL Z 383. 1. cs. 6. t. 12.

44 MNL OL Z 383. 1. cs. 6. t. 25., 28.; Réti R. L.: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története i. m. 35–36.

pedig a fennmaradók.⁴⁵ Akik közülük egy év óta ugyanazon iparban dolgoztak, a szakszervezetnél állami munkanélküli-segélyben részesültek, akik pedig nem jogosultak erre, azok végkielégítésként egyheti szénsegélyt kaptak a rendelet értelmében.⁴⁶ A terv nagy elkéseredést szült, az asszonyok – akik közül sokan férjük halála vagy rokkantsága miatt családfenntartók voltak – a szakszervezethez fordultak segítségért. Erre négy bizalmi férfi felkereste a gyár katonai parancsnokát, kérve az elbocsátások felfüggesztését, vagy legalább március 1-ig, a mezőgazdasági munkák kezdetéig való elhalasztását, mivel a csekély állami segélyből lehetetlen volt megélni. Fridrich őrnagy, a katonai parancsnok pártolta a kérést a hadügyminiszterhez intézett levelében és sikerült elérnie, hogy kitolták az elbocsátások idejét: az első 30%-ra január 18-án került sor, a többire pedig február 1-jén.⁴⁷

Közben egyre növekedett az infláció, az őszi hónapokban Ózdon a liszt ára 1 korona 40 fillérről 3 korona 24 fillérré, a főzõliszté 66 fillérről 1 korona 24 fillérré, a kenyéré pedig 48 fillérről 66 fillérré emelkedett, míg a gyári munkások napi átlagkeresete csupán 11 korona 40 fillér volt.⁴⁸ A kaszinói ételmezés havi 220 koronába került, nem számítva bele a fenntartási költségeket. A hazatért katonának nem kaptak még semmiféle ruházati cikket, meleg ruhából, téli kabátból és cipőből is nagy hiány mutatkozott.⁴⁹ Eközben november közepén leesett az első hó, s a hónap végén már mínusz 18 fokot mértek a községben.⁵⁰ Ehhez járultak még a túlszűfolt munkáslakásokból adódó problémák, az RMST viszonylatában Ózdon volt a legsúlyosabb a lakáshelyzet már a háború előtt is.⁵¹

Az ínséges hónapokban a vállalat próbálta alkalmazottait és munkásait ellátni a legszükségesebb élelmiszerekkel és használati cikkekkel. A gyár- és bányatelepeken felmérte az igényeket, és a Népruházati Bizottság jóváhagyása után több fővárosi céggel megállapodást kötött a megrendelésekről, melyek szétosztását fő- és fióközletti hálózata végezte.⁵² Az erőfeszítések ellenére azonban sok zavar mutatkozott az ellátásban, Ózdon az év végén az élelmiszer beszerzése már rendkívüli nehézségekbe ütközött, miközben a helyi anyagszertárban 100 mázsa szalonna romlott meg felhasználatlanul.⁵³

45 A Vas- és Acélgárban 2312 férfi munkás mellett 258 nő, a kohóüzemekben pedig 657 férfi munkás mellett 51 nő dolgozott. Az Ózdi Kohászati Üzemek története i. m. 190.

46 MNL OL Z 383. 1. cs. 6. t. 12.

47 MNL OL Z 383. 1. cs. 6. t. 15., 24/a.

48 Durbák János feljegyzései. Kézirat. Ózdi Városi Múzeum HTD 81–80. 92.; PIL 658. f. 6/122.

49 PIL 658. f. 6/122.

50 Durbák János feljegyzései. Kézirat. Ózdi Városi Múzeum HTD 81–80. 94.

51 *Birta István*: Az ózdi vasgyár munkásviszonyai a századforduló idején. In: Borsodi Történelmi Évkönyv 2. (1968) 282.

52 *Réti R. L.*: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története i. m. 36.

53 A szalonnát ki akarta osztani a gyár vezetősége szappanfőzésre, de a budapesti központ ezt nem engedélyezte, hanem további konzerválást javasolt. MNL OL Z 383. 1. cs. 8/2. t. 137.

A vasasszakszervezet megpróbálta normalizálni az ellátási viszonyokat és megfékezni az esetleges visszaéléseket és árdrágításokat. A helyi nemzeti tanáccsal együtt kérelmezte a kereskedelmi miniszternél Vincze István ellenőrré való kinevezését, aki az Ózdon és a környező RMST-telepeken lévő üzletek felügyeletét látta el, mivel a közigazgatási hatóság nem tudta ezen funkcióját hatékonyan ellátni.⁵⁴ Az RMST a helyzet enyhítésére ugyan az özvegyek és rokkantak családjának, illetve a kereső nélkül maradt családoknak esetenként kiutalt 50-100 koronás egyszeri gyorssegélyt, azonban ez csak kevés család megélhetési gondját enyhítette.⁵⁵

Az 1918–1919-es év fordulóján veszélybe került az MSZDP helyi hatalma, mivel az egyre romló életviszonyokból adódó feszültséget egy kommunista csoport megpróbálta a szociáldemokraták ellen fordítani a harctérről hazatért katonák segítségével.

A leszerelt katonák helyzete a polgári demokrácia időszakának egyik legsúlyosabb és mindvégig megoldatlan belső problémáját jelentette az egész országban. A hazaözönlő katonákat otthon a nélkülözés várta, és a munkanélküliség miatt reményük sem igen volt sorsuk jobbrafordulására. Az Ózdra hazatért 6–700 katona a gyár igazgatóságához azzal a kéréssel fordult, hogy a bevonultak a katonai szolgálati idejükre visszamenőleg kapják meg azt a bérüket, amelyet itthon megkerestek volna. Kérték továbbá, hogy a hadban eltöltött éveket a nyugdíjpénztári tagságnál számítsák be – méghozzá duplán –, valamint gyermekeik 5 koronás havi segélyét emeljék fel 20 koronára, vagyis hozzák összhangba a gyárban dolgozó munkások gyermeksegélyének összegével.⁵⁶ Alkalmazásukat is kérték a gyárban, de a termelést szüneteltető üzemekben nem tudták őket foglalkoztatni. Helyzetükért a munkásokat okolták és több munkás elbocsátását kérték, hogy helyükbe léphessenek. Ebből adódóan egy rendkívül feszült viszony bontakozott ki a szervezett munkások és a katonák között.⁵⁷

Ezt a gazdasági alapú ellentétet fokozta az erőteljes kommunista propaganda a katonák körében, mely elsősorban az MSZDP ellen irányult.⁵⁸ A KMP decemberi röpirata a frontról hazatérő katonákhoz így fogalmaz: „*Katonák! Úgy térjetez haza, mint a gomolygó felhők: nyomotokban vihar kerekedjen, mennykövek zengjenek. Mert még mindig gazok kormányozzák ezt az országot. [...] Tudjátok meg végül azt is, hogy a szociáldemokrata vezérek a nagyurak szekerét húzzák, és miniszteri, államtitkári, kormánybiztosi állásokért elárulták a proletárok felszabadításának ügyét. A proletariátus azonban már új táborba tömörül. Abban a táborban, ahol azt hirdetik, hogy ütött a kizsákmányolókkal való végső leszámolás órája!*

54 MNL OL Z 383. 65. cs. 62. t.

55 Réti R. L.: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története i. m. 36.

56 MNL OL K 440 B/VIII 244.

57 Reggeli Hírlap, 1918. december 25.

58 Hajdu Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Bp. 1968. 207–223.; Székér Nándor: Leszerelt katonák csatlakozása a KMP-hez. In: Társadalmi Szemle 14. (1959) 1. sz. 68–70.

Legyen vége a nyomornak és kizsákmányolásnak! A falvakban és a városokban forradalmi csapataink készítik és hősiesen vívják a legszentebb forradalmat a proletariátus felszabadításáért. Tőkések és földbirtokosok megkínzott páriái, jöjjetek, testvéreitek lelkendezve várnak! És a sok gazság is bosszúra vár. Jöjjetek ti rémes áldozatai a gyilkos burzsoáziának, jöjjetek a nagy leszámolóshoz! Forrjon bennetek az öldöklő harc! Minden vér szökkenjen agyatokba! Dobbanjon a föld lábatok alatt! És keresztre feszített lelketekben harsanjon fel a forradalom! Még egyszer, csak egyetlenegyszer ragadjatok fegyvert, hogy összetörjétek ezt a rabló államot és letiporjátok a kizsákmányolók siserahadát.”⁵⁹

Úgy tűnik, az elsősorban katonákból álló ózdi kommunista csoportosulás is a röpiratban foglaltaknak megfelelően akart zavargást szítani az MSZDP ellen, és ezért tudatosan provokálta a szervezett munkásokat. A nyílt összetűzés december 14-én robbant ki, és három halottat követelt.⁶⁰

A Reggeli Hírlap korabeli tudósítása így írja le a nagy visszhangot kiváltott eseményt: *„Alig alakult meg a polgárőrség, több mint hetven leszerelt katona – tengerészek és honvédek – érkeztek Ózdra. Mivel a gyár nincs üzemben, nem alkalmazhatták őket. Ezért a gyári munkásokat okolták és több munkás elbocsátását kérték, hogy azok helyére mehessenek. A katonáknak a munkások ellen szított gyűlölete odáig fajult, hogy szándékosan kellemetlenkedtek a szervezett munkásságnak és rendfenntartó munkájukat meg akarták akadályozni. A katonák kisebb csoportokba, bandákba tömörülve, a munkásság erejének megtörésére szövetkeztek és várták az alkalmat az összetűzésre. Szombat este a szervezett munkásság az olvasó nagytermében mulatságot rendezett. Az olvasóban tolongtak az emberek, a hangulat kellemes és víg volt. A táncosok között sűrűn lehetett katonákat látni. A tánctermen kívül az ivóteremben és a biliárd szobában mulattak kisebb csoportokban víg társaságok. A biliárdszobában az egyik asztalnál egy 18 tagból álló tengerész-társaság mulatott. Az egyik katona bement a táncterembe és a cigányok közül hármat az asztalukhoz rendelt. Bent észrevették, hogy a cigányok kevesebben vannak és vissza akarták vinni őket. Kelemen János, az ózdi pártszervezet vezető embere bement a katonákhoz és a cigányokat be akarta hívni. Az egyik vérmes tengerész, Pap Gyula, kihívóan megtagadta a cigányok visszaküldését. Ebből összeshóllalkozás támadt, ami néhány pillanat múlva valóságos csetepatévá fajult. A tengerészek*

59 A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. V. Bp. 1956. 385.

60 A szakirodalomban a lövöldözés dátumaként december 22. szerepel. Az eseményekről a Reggeli Hírlap december 25-i (szerdai) száma tudósít, melyben az összeütközés időpontjának egyszerűen szombat estét jelöli meg. A TAGYOB-anyagban található, 1922-ből származó „Összefoglaló ismertetés a Nemzeti Tanács és a Tanácsköztársaság időszakának Borsod megyei eseményeiről” című irat szinte szó szerint átveszi a lap tudósítását, s automatikusan a december 25. előtti vasárnapra virradó éjszaka dátumát, december 22-ét jelöli meg. Az összes későbbi irodalom ezt a téves időpontot vette át, holott a korabeli forrásokban: Becht Ernő Gyula polgárőrparancsnok a fősztolgabíróhoz küldött jelentésében (MNL BAZML IV. 821. 7371/1918) és Durbák János feljegyzéseiben (Ózdi Városi Múzeum HTD 81-80) az összeütközés napjaként 14-e, az egy héttel korábbi szombat dátuma szerepel.

revolvert rántottak a munkásokra és a biliárdasztalok mögül lövöldözni kezdtek. Egész szabályszerű harc fejlődött ki ekkor. Kovács Mihály szervezett munkás polgárőrt agyonlőtték, több munkás súlyos sebeket kapott, Szlamen Gyula szervezett munkás fej- és gyomorlövést kapott, másnap meghalt. A lövöldöző katonák közül Pap Gyula is súlyosan megsebesült; több fejlövést és bajonetszúrást kapott. Most a halállal vívódik. A mulatság hirtelen abbamaradt, a táncoló párok megijedve futottak szét. Hogy a katonák és a szervezett munkások közötti harcnak több áldozata nem lett, az annak köszönhető, hogy a provokálás a polgárőröket felkészülten érte, és ők minden zavargást – ez idő szerint esetleg csak napokra – elfojtottak.⁶¹

A polgárőrség parancsnoka szerint előre eltervezett provokációról volt szó a munkásság ellen, mivel a községben egy társaság erőszakkal zavargást akart szítani, s minden alkalmat felhasznált erre. A nyomozást a szociáldemokrata munkásság vállalta magára s azonnal megindította. Eredményéről Zsóry György alispán az ózdi főszolgabíróhoz intézett leveléből értesülünk, miszerint a lövöldözést „néhány visszatért és bolsevik eszmétől szaturált katonának erőszakos viselkedése” okozta. Az alispán értesülése szerint „ennek az ott terrorizáló elemnek vezetője egy Holub nevű volt katona, aki az ottani bordélyház üzletvezetőjének a férje és a más vidékekről, különösen Miskolc és Diósgyőr vidékéről őt felkeresni szokott kétes existenciájú katonákkal együtt a bordélyház helyiségeiben tanácskozik és őtől onnan indul ki az az áramlat, mely az ottani rendet is felbomlással fenyegeti.” Az alispán felszólította Mogyoróssy Bertalan főszolgabírót, hogy ezekkel a közbiztonságot veszélyeztető törekvésekkel szemben teljes eréllyel járjon el. Mint a helyi viszonyok jó ismerője – Zsóry volt a korábbi főszolgabíró Ózdon – utasította Mogyoróssyt, hogy a bordélyházat állandóan ellenőriztesse, hogy megfelel-e a vonatkozó szabályrendeletnek, mivel úgy vélte, hogy ezzel meg lehet akadályozni, hogy a nemkívánatos szervezkedésre alkalom legyen, s ha az üzletvezető nem engedelmeskedik, meg is vonhatja tőle a működési engedélyt.⁶² Javasolta továbbá, hogy vegye igénybe a polgárőrséget a jogtalanul kint lévő fegyverek összegyűjtésére s tartson állandó összeköttetést annak vezetőségével; gondoskodjék a munka nélküli csavargók eltávolításáról a járásból; ellenőriztesse állandóan a kávéházakat, vendéglőket, s szükség esetén nyitvatartási idejüket korlátozza; szerezzon érvényt az italkiszolgálást szabályozó miniszteri rendeletnek; a fontosabb ügyekben pedig a bűnügyi nyomozást személyesen folytassa le.⁶³

Más források is utalnak az MSZDP munkások feletti hegemóniájának megtörésével és a saját eszméik elterjesztésével próbálkozó kommunista szervezkedésre és agitációra Ózdon.⁶⁴ Ez elsősorban az 1918–19-es év fordulóján jelentkezett,

61 Reggeli Hírlap, 1918. december 25.

62 Családos nőnek engedély bordélyház tartására csak úgy adható, ha a férj korosabb, s máshol lakik; a házban a lakókon kívül egy huzamban 9 óránál tovább engedély nélkül senki sem tartózkodhat; cselédeknek csak 30 éven felüli nők alkalmazhatók; szeszes italok, lármás zene szigorúan tilos. MNL BAZML IV. 809/b 15527/1918.

63 MNL BAZML IV. 821. 7549/1918.

64 A magyar munkásmozgalom történetének i. m. 536.

és az elégedetlenségből és a rendezetlen bérvizonyokból származott és a lakosság körében kétségtelenül komoly izgalmat okozott.⁶⁵

Azonban a kommunista szervezkedésnek nem sikerült Ózdon komolyabb eredményt elérnie: a Reggeli Hírlap tudósítása szerint az agitáló kommunistákhoz csupán a fiatalabb korú lakosságból csatlakozott néhány ember, „*de a munkások zöme nemcsak hogy nem ült fel nekik, de egészen ellenségesen lépett fel ellenük*”.⁶⁶ A vasgyár igazgatójának visszaemlékezése hasonlóan tudósít: „*A munkásság határozottan demokrata érzelmű, többé-kevésbé fegyelmezett testület volt, mely gyűlölettel volt eltelve a kommunizmus iránt és az azt hívőket és terjesztőket ellenséges érzelmekkel fogadta, mely nem egyszer antiszemitizmusban is jutott kifejezésre [sic!]. Dologkerülő naplopóknak, utópistáknak, a dolgozó szegény munkás testvérek keresetéből élőködőknek, csalóknak nevezte őket*”.⁶⁷

Bár az ózdi munkások nem csatlakoztak a kommunista agitációhoz, de az év fordulóján elégedetlenségük már mind nagyobb méreteket öltött és egyre gyakrabban megnyilvánult. A katonák tevékenysége, a KMP izgatása és a mind tarthatatlanabb életviszonyok miatt egyre súlyosabbá váló helyzetben a helyi szakszervezetek vezetői kezdték elveszíteni befolyásukat a munkásokra. Faragó István gyárigazgató szerint „*a szép szó iránt*” addig voltak fogékonyak a munkások, míg – a forrásban meg nem határozott pártállású, vélhetőleg kommunista vagy baloldali szociáldemokrata – budapesti szónokok meg nem látogatták vidékünket, s „*felelősség nélküli beszédükkel*” fel nem korbácsolták az amúgy is könnyen felizgatható tömeg lelkét. Ezek az idegen biztosok mind gyakrabban jöttek, néha hetenként egyszer-kétszer is tartottak nyilvános gyűléseket, s másnap tovább állva itt hagyták a tisztviselők és altisztek ellen feltüzelt munkásságot. A munkások december végén – január elején már a szakszervezeti vezetőkre is egyre kevésbé hallgattak és viselkedésük kezdte szétfeszíteni a közrend kereteit.⁶⁸

Január idusán hevült forrpontra a hangulat. A munkások kivonultak a gyárból az ún. Nagyiroda, vagyis az igazgatói épület elé kövekkel, vasdorongokkal felszerelve, s követelték a munkabérek felemelését és egyes mesterek és mérnökök eltávolítását.⁶⁹ A szakszervezetek vezetőségei a készülő zavargásról előző este tudomást szereztek, s a következményektől félve másnap a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetségének és az Ipari és Közlekedési Tisztviselők Országos Szövetségének helyi vezetősége kijelentette a gyár igazgatója előtt, hogy lemondanak, és elhárítják maguktól a várhatóan bekövetkező súlyos események minden felelősségét, amennyiben másnap estig a bérkérdést tárgyaló vállalati központi bizottság Ózdra nem érkezik. Csatlakozott ehhez a helyi nemzeti tanács is, hozzáfűzve, hogy a felelősséget azokra hárítja, akik „*kellő tapintat és gondos előrelátás hiányában e nehéz viszonyok között nem cselekedtek úgy, ahogyan*

65 PIL 658.f. 6/122.

66 Reggeli Hírlap, 1919. február 13.

67 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

68 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

69 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

kellett volna. [...] Elsősorban vonatkozik ez a budapesti Központi Vezetőségekre, akiknek – többszöri figyelmeztetéssel – jó előre tudomást kellett szerezni a dolgok mikénti állásáról.”⁷⁰ A nyilatkozatokat elküldték Mogyoróssy főszolgabírónak is.⁷¹ Másnap a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének helyi vezetősége valóban lemondott.⁷²

Január 16-án a kért határidőre megérkezett a bizottság, és a szakszervezetek vezetőivel megegyezett a bérrendezésben. A bérrendszert egységesítették oly módon, hogy összevonták az ózdi gyár összes műhelyének egy szakmabeli személyzetét, és az átlagos órabér alapján állapították meg az egyénenkénti órabért.⁷³ Az üzemi személyzet béreit hasonló eljárással, de üzemenként külön állapították meg. Azoknál az üzemeknél, amelyekben szakmány szerint dolgoztak, megmaradt a szakmány, tételeit viszont átdolgozták. Az összes gyári személyzet alapbéréhez 120% drágasági felárat folyósítottak. A műszakkönyvek írásánál az addigi műszakírásról áttértek az óraírásra. Ezen nagyarányú átszervezés és béremelés után a vállalat kijelentette, hogy „számit a munkásság részéről annyi belátásra, hogy a bérkérdés feltétlenül nyugvó pontra fog jutni”.⁷⁴

A martingyáriak azonban másként látták a helyzetet, és a megállapított béreken ismét változtattak január végén, csakúgy, mint a Hengerműveknél február elején.⁷⁵ Az építőmunkások bérét is rendezték február 7-én. A kőművesek és az ácsok átlag órabéréként 3 korona 40 fillért állapítottak meg, melyhez 120%-os drágasági segély társult. Izzó munkák után 100%-os, piszkos, illetve életveszélyes munkák után pedig 50%-os túldíjazást kaptak.⁷⁶

A hadba vonultak gyermeksegélyét is felemelték január közepén 5 koronáról 20 koronára, ami ezzel elérte az otthon maradt munkások gyermeksegélyének összegét, ahogy azt a katonák még december elején kérelmezték.⁷⁷

Január 30-án megszűnt az ózdi gyárban a katonai felügyelet.⁷⁸ Február 3-án a gyár termelése újra megindult, a Durvahengerműben elkezdődött a munka, a folyamatos termelést azonban az állandó áram- és hidraulikafolyadék-hiány, majd pedig a gőz- és szénhiány hátráltatta. A martinkemencéket a magnezit- és mészkőhiány miatt nem indították be.⁷⁹ A szénellátás két hónapra biztosított volt

70 MNL OL Z 383. 65. cs. 62. t.

71 MNL BAZML IV. 821. 253/1919.

72 MNL OL Z 383. 65. cs. 62. t.; MNL BAZML. IV. 821. 256/1919.

73 A kohó-, a javító-, az iparvasúti és a szerelő-műhelyről van szó.

74 MNL OL Z 383. 2. cs. 121.a.

75 MNL OL Z 383. 1. cs. 8/1. t. Az RMST levele Ózdra, 1919. január 24.; MNL OL Z 383. 2. cs. 9/1. t. Ózd levele az RMST-hez, 1919. február 8.

76 PIL 666. f. I. 1919/4.

77 MNL OL Z 383. 1. cs. 8/2. t. Az RMST körirata; MNL OL K 440. B/VIII. 244.

78 MNL OL Z 383. 1. cs. 6. t. 33.

79 Égetett magnezit 5, nyersvas 3 és fél, vashulladék 3, vasérc 4, dolomit 4, mészkő 2, kátrány 2 heti termelésre volt elegendő, ha a három martinkemencét beindítják.

ugyan, de a bányászati, farkaslyuki, arlói és mocsolyási bányákból kikerülő szén minősége nem érte el a salgótarjáni, ami azonban nem állt rendelkezésre.⁸⁰

Ózdon a januári megingással szemben a szociáldemokrata szakszervezetek befolyása rendkívüli módon megerősödött február közepére, minden bizonynyal a nagyarányú bérrendezések és az MSZDP az országos politikai életben és a kormányzatban bekövetkező erősödése következtében.⁸¹ Ezt tükrözi Borsod vármegye főispán-kormánybiztosának február 24-i jelentése is, mely szerint a közelgő választásokon az MSZDP az ózdi járás nagyobb részében túlsúlyba kerülne, szemben a Kisgazda és a Károlyi-párttal.⁸²

A szociáldemokraták immár túlsúlyban lévő befolyásának egyik legfontosabb megnyilvánulása az RMST érdekeit védő ózdi nemzetőrség leszerelése volt. Január végén a szervezett munkásokból álló ózdi polgárőrség ellen panaszt emelt Kellner Menyhért főhadnagy, a nemzetőrség parancsnoka a főszolgabírónál, mivel a polgárőrség szerinte a község lakóira „önhatalmú rendeleteket eszközöl”.⁸³ A két karhatalmi szervezet közötti szembenállást jól jellemzi, hogy Kellner megtiltotta, hogy emberei a munkásokkal érintkezzenek, mert egy esetleges összeütközést a barátkozás rosszul befolyásolna. Február 12-én a munkások nagy népgyűlést tartottak Kellner kijelentésén felháborodva, s elhatározták, hogy a nemzetőrséget leszerelik. A gyűlés végeztével mintegy 1500 munkás a nemzetőrség laktanyája elé vonult, és ott a 40 főből álló őrséget leszerelte. A nemzetőrök nem tanúsítottak ellenállást, hanem békésen szétszéledtek.⁸⁴

Hasonlóképpen a párt és a szakszervezetek szinte már teljhatalmát bizonyítja a február 15-én a fővárosból Ózdra érkezett munkaügyi bíróság tevékenysége is.⁸⁵ A bíróság, melynek nyolc tagjából egy képviselte a tisztviselőket és hét a munkásságot, Klauder Erik finomhengerműi főmérnök, Halmay Lajos főmester és Szepsy Géza gyári tőrmester felett ítélezett, akiknek elbocsátását szigorú modoruk miatt már régóta követelték a munkások.⁸⁶ Klauder főmérnök leírásából ismerjük a tárgyalás lefolyását: „A bizottság, amelyről én azt hittem, hogy csupán bizottsági alapon tárgyalja a dolgot, döntőbíróssággá alakult, és döntése úgy szól, hogy maradásomat állásomban nem tartja helyénvalónak és más telepen való

80 Az Ózdi Kohászati Üzemek története i. m. 189.

81 *Juhász Nagy Sándor*: A magyar októberi forradalom története. h. n., Cserépfalvi, 1945. 384–385., 410.; *Böhm Vilmos*: Két forradalom tüzeiben. München, 1923. 160.; *Hajdu T.*: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. i. m. 225., 228., 246–247.; *Erényi Tibor – Kende János – Varga Lajos*: Fél évszázad. A szociáldemokrácia története Magyarországon 1868–1919. Bp. 1990. 298., 304.

82 Balogh Zoltán főispán-kormánybiztos 1919. február 24-i jelentése a belügyminiszternek a megye politikai hangulatáról. Források a borsodi és a miskolci munkásmozgalom történetéhez II. Szerk.: Beránné Nemes Éva – Román János. Miskolc, 1978. 107.

83 MNL BAZML IV 821. 433/1919.

84 Reggeli Hírlap, 1919. február 13.

85 A munkaügyi bíróságokat az 1918. évi IX. néptörvény állította fel, de csak 1919. február 6-án kezdték meg működésüket. *Schönwald P.*: A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom i. m. 295–297.

86 MNL OL K 46 II/19, TAGYOB Ózdi Vasgyár.

alkalmazásomat javasolja. Magyar úr⁸⁷ azt mondja nekem, hogy ügyem fényesen áll, de határozott fellépéssel rontottam el a hangulatot. Lehet, hogy igaza van, de ne felejtjük el, hogy tegnap éjjel 9-től fél 1-ig várakoztattak, és amikor a tárgyalóterembe behívtak, azt láttam, ott mint vádlottat hallgatnak ki, és vádlóim közt ott vannak olyan alárendeltjeim, akik alig két hónapja kerültek elő és ott van köztük Misztrik István is, egy lezüllött, levitézlett formális gazember. Bemenetelem előtt külön figyelmeztetést kaptam, hogy erélyesen utasítsam vissza azt, ami a valóságot nem fedi – és Magyar úr szerint evvel rontottam el a dolgot”.⁸⁸ A leírások egyértelműen céloznak a munkások helyi vezetőinek megnövekedett hatalmára, mely már odáig terjedt, hogy a vállalat főtisztviselői ellen vádlóként léptek fel.

A polgári demokratikus időszak utolsó hónapjának eseményeiről nagyon kevés adattal rendelkezünk, de az egyértelmű, hogy ekkor a nagyközségben már minden hatalom a szociáldemokrata szakszervezetek kezében összpontosult, melyet elsősorban a munkások helyzetének, élet- és munkakörülményeinek javítása érdekében próbáltak kihasználni. Március 1-jén a hazatért katonák régi kívánsága teljesült, módosították az RMST Társépítészeti alapszabályát olyan értelemben, hogy a hadiszolgálatban eltöltött idő beszámítandó a nyugdíjpénztári tagság idejébe, minden utánfizetési kötelezettség nélkül.⁸⁹ Március 2-án megalakult a gyárüzemi választmánya az 1071/1919. M. E. sz. rendelet értelmében, három rendes és három póttaggal az alkalmazottak, tíz rendes és tíz póttaggal pedig a munkások részéről.⁹⁰ A létrehozott szerv jogkörébe került az üzemek munkaszervezésének ellenőrzése, a munkaviszonyokat, munkaidőt, bért, szociális és fegyelmi ügyeket érintő kérdések figyelemmel kísérése. A rendelet alapvető feladatukká tette, hogy javaslaikkal előmozdítsák a jobb és gazdaságosabb termelést.⁹¹

Ugyanezen napokban a munkások után a tisztviselők bérét is rendezték. Az RMST és az Ipari és Kereskedelmi Tisztviselők Szakszervezete megegyezése alapján az évi 5000 korona jövedelemmel rendelkezők keresetét a kereskedelmi alkalmazottaknál 120, a műszaki alkalmazottak vonatkozásában pedig 110%-kal emelték, 5–10 ezer korona jövedelem esetén pedig a fentiekhez hasonlóan 100%-os növelést irányoztak elő. A magasabb jövedelemmel rendelkezők öt fő kategóriájának jövedelmi szintjét 5%-os különbséggel 25-45%-kal emelték, s egységes elvek alapján szabályozták a munkaidőt is.⁹²

Összegezve a fentieket, Ózdon a polgári demokrácia időszakában a szakszervezetek és az MSZDP megerősödését, majd szinte kizárólagos hatalmának kiépülését tapasztalhatjuk. 1918. november elejétől december közepéig

87 A Tanácsköztársaság idején az RMST ügyeinek intézésére létesült direktórium egyik tagja volt. Az Ózdi Kohászati Üzemek története i. m. 192.

88 MNL OL Z 372. 36. cs. 122. t. 269.

89 MNL OL Z 382. 1. cs. 1. t..

90 Az ózdi Vas- és Acélgyár üzemi választmányának alakuló jegyzőkönyve. Ózdi Városi Múzeum HTD 116.80.

91 Budapesti Közlöny 1919. február 11.

92 Réti R. L.: A Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság története i. m. 40–41.

a forradalom hatására a párt befolyása rendkívül megnövekedett Ózd életében, mivel most valódi kereteket kapott működéséhez – igaz nem hivatalosan – az ózdi nemzeti tanácsban döntő többségben lévő tagjain keresztül, elsősorban a rend fenntartása és az ellátás javítása terén tevékenykedett. De a Szociáldemokrata Párt hatalma ekkor még nem volt kizárólagos, mivel a Nemzeti Tanács elnöke a községi másodjegyző lett, tagjai között pedig gyári tisztviselők is szerepeltek. A gyár munkássága ekkor még teljes mértékben hallgatott mérsékelt vezetőire, ami az RMST-nek is megfelelt. A helyi közigazgatás is ekkor még meglehetősen szívélyes viszonyt tartott fenn a szervezett munkásság vezetőivel, mivel valójában csak a munkások soraiból létrejött polgárorségre támaszkodhatott a közrend fenntartásában.

December második felétől 1919. január közepéig a mind súlyosabbá váló életviszonyok miatt Ózd a zavargások fészke lett, amit fokozott az elsősorban az MSZDP ellen irányuló kommunista izgatás. Már a szakszervezetek sem tudták irányítani tagjaikat, a közigazgatás és az RMST a súlyos helyzet közepette szinte tehetetlen volt, a munkásokkal szemben az országosan újjászerveződő nemzetőrséget próbálták erős, ütőképes, a polgári érdekeket eredményesen védő szervezetté kiépíteni.

Január közepétől február 10-ig azonban az MSZDP-nek sikerült Ózdon felülemelkednie a mélypontra és tovább erősíteni befolyását a nagyközség életében, elsősorban a nagyarányú bérrendezések következtében, melyhez nyilván hozzájárult az MSZDP kormányzati szerepének növekedése is. Igaz, a bérrendezések kicsikarásában valójában nem volt szerepe, hiszen ekkor már a szakszervezetek elvesztették ellenőrzésüket az utcára vonuló munkásaik felett, de a tárgyalásokat természetesen a szakszervezetek vezetői folytatták a vállalattal, s az itt elért sikereket használták ki befolyásuk visszaállítására. A hatalom kiépítésének másik fontos állomása volt február 10-én a vállalati vezetést és a közigazgatási hatóságokat kiszolgáló nemzetőrség lefegyverzése. A helyi közigazgatás szerepe így visszaszorult a szűken vett adminisztratív munkára, csakúgy, mint az RMST korábban munkásai minden rezdülését meghatározó hatalma a termelés irányítására, ugyanis a vállalati vezetés megfelelő karhatalom nélkül nem érvényesíthette akaratát. Mindennek következtében az elkövetkező hetekben a Tanácsköztársaság létrejöttéig a község életében a döntő hatalmat már kizárólag a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek jelentették.

TURBUCZ PÉTER

MISKOLC A „NAGY HÁBORÚ” ELSŐ HETEIBEN

Bevezetés

Ahhoz, hogy százegy év távlatából megérthessük miként voltak képesek az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai éveken keresztül kitartani, és a háborút messze az ország határaitól befejezni, nem elég pusztán a hadi események ismerete. A hátszág, egész pontosan a vidéki városok mindennapjai és a helyi polgárság életét befolyásoló közigazgatás és propaganda vizsgálata ugyanis már a kezdetektől éppen annyira fontos szerepet játszik ebben a kérdésben. Attól, hogy Miskolc I. világháború alatti hétköznapijai és a helyi propaganda működése teljes mértékben rekonstruálható legyen, a források feldolgozatlan-sága következtében a kutatás még messze áll. Ehhez első lépésben elengedhetetlen a *politikai és hadi események hátszági leképeződéseinek* vizsgálata, vagyis azon legfontosabb területek összegyűjtése és bemutatása, amelyek Miskolc polgárainak háború alatti életét a leginkább befolyásolták, és amelyek a morál fenntartása szempontjából is elengedhetetlen tényezőnek számítottak; e legfontosabb területek többek között a városi és a vármegyei törvényhatósági bizottságok, a kultúra, a hadsegélyezés és az egészségügy voltak.

Az „augusztusi láz”-tól a falevelek hullásáig

A háborúra való készülődés jegyében júliustól a cs. és kir. VI. hadtest (részei: a cs. és kir. I. Vilmos német császár és porosz király nevét viselő 34. számú gyalogezred, a Ferenc Ferdinánd főherceg nevét viselő 6. számú táborig tarackos ezred, a 6. számú nehéztüzér osztály, a 17. számú táborig ágyúezred, a 6. számú lovas tüzérosztály) egyes alakulatai folyamatosan gyakorlatoztak Miskolc 30–50 km-es térségében.¹ Ez a városban állomásozó katonai alakulatok (m. kir. 10. honvéd gyalogezred, cs. és kir. 34. közös gyalogezred részei, cs. és kir. 65. közös gyalogezred részei, cs. és kir. 15. közös huszárezred részei, 6. számú lovas tüzér-osztály) közül a 6-osokat, a 34-eseket és a 15-ösöket érintette. Az ő mozgásukat leszámítva viszont napokig látszólag nyoma sem volt a háborús hangulatnak, amit az is jelez, hogy a helyi sajtó a legfontosabb eseménynek az Avason való temetkezés július 25-ei betiltását,² illetve a választásra jogosultak több napig elhúzódó összeírását tekintette.³

1 Miskolczi Napló, 1914. július 25. 2.; A Hadgyakorlatok Egert, Mezőkövesdet, Miskolcot és Megyasót érintették.

2 Miskolci Napló 1914. július 26. 4.; Az avasi temetkezés megszüntetését a zsúfoltság és kegyeleti okok (a temető mellett egyre több pince és kocsmá nyílt) tették szükségessé.

3 E szerint 7021 választásra jogosult személy élt a városban.

A hadi idők közeledtét az újságok tudósításai mellett július 26–28-a között az első behívók kézbesítése és a népfölkelők behívása jelentette, amelyet más városokhoz hasonlóan Miskolcon is üdvözölt a lakosság.⁴ A Szerbiának küldött ultimátum híre és a behívók kézhezvétele felborította a mindennapok rutinját. Július 25-e késő délutánjától a tömeg ellepte a belvárosi utcákat és kávéházakat. Mindenki énekelt (a Császári indulót, a Rákóczi-indulót, a Himnuszt, a Prinz Eugen Marschot stb.) és a közelgő háborút követelte. A fokozott közhangulat fenntartása Miskolcon kezdetben a helyi napilapok különszámai, illetve a röplapozók kizárólagos érdemének tekinthető.

A spontán megnyilatkozások napjai vagy más szavakkal az augusztusi láz időszaka⁵ még hetekig uralta a város mindennapjait. Nem volt fontos a vasúton bevezetett katonai menetrend – amivel polgári utasforgalom egy időre teljesen megbénult⁶ –, miként az sem, hogy napokig nem lehetett telefonálni, vagy hovatovább az, hogy a hónap végétől már az újságellátás is akadozott – azokban az „emelkedett órák”-ban ezek mind-mind mellékes körülménynek, amolyan ideiglenes kellemetlenségnek számítottak.⁷ Július 28-ától az ünneplés mind szervezettebb méreteket öltött; aznap este az egybeverődött több száz fős tömeg a Rudolf-laktanyához vonult, ahol a hadsereget ünnepelte, majd Wodianszky Frigyes altábornagy hadosztályparancsnok lakásához érve katonazenekart kért és kapott, így az elkövetkező napokban a fáklyás felvonulásokat már zenésző kísérte.

Az ünneplések középpontjában országszerte mindenütt a katonaság állt,⁸ amit például július 28-án báró Apor Samu vezérőrnagy, a miskolci helyőrség parancsnokának esete is bizonyít. Miután híre ment, hogy Aport a király dandárparancsnokká nevezte ki és a frontra vezényelte, a város nagyszabású ünnepség keretében búcsúztatta el előbb a Koronában, majd három nappal később elutasításakor a Tiszai pályaudvaron is.⁹

Az eufórikus hangulat természetesen a város elöljáróit is magával ragadta, akik az adott körülmények között meg sem próbáltak higgadtak maradni. Július

4 *Bihari Péter*: 1914 – A nagy háború száz éve. Személyes történetek. Bp. 2018. 149–150.; *Szoleczky Emese*: Háborús hátország – 1914. In: Egy évezred viharaiban meg nem rendült töretlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Szerk. Szakály Sándor. Bp. 2015. 45–46.

5 A kifejezésről lásd *Jeffrey Verhey*: The Spirit of 1914. Militarism, Myth and Mobilization in Germany, Cambridge, 2000. 72–114.

6 A város augusztus–szeptember hónapokban szinte teljesen el volt zárva a fővárostól, ahová vasúton csak tizenkét óra menetidővel lehetett eljutni. Október 15-re ez az idő a felére csökkent, mert a járatokat Füleknek irányították.

7 *Szoleczky E.*: Háborús hátország... i. m. 43–44.; A kormány első háborús rendeleteit lásd *Molnár Zoltán*: Mindennapi sorsok – A háborús hátország megpróbáltatásai. In: Egy évezred viharaiban meg nem rendült töretlen hűség. Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Szerk. Szakály Sándor. Bp. 2015. 210–211.

8 *Relle Pál*: Katonáink a háborúban. Bp. 1915. 6–11. vö. *Bihari P.*: 1914... i. m. 150–151.

9 Miskolczi Napló, 1914. július 30. 4.; uo. 1914. július 31. 3–4.; uo. 1914. augusztus 1. 2–3.; Pesti Hirlap, 1914. augusztus 2. 7.

29-én délután 3 órakor Tarnay Gyula, Miskolc város és Borsod vármegye főispánja nagy hatású háborús beszédet tartott a törvényhatósági bizottság rendkívüli közgyűlésén, amely a hosszas taps után meghallgatta és egyhangúan elfogadta a kormány háborús szövegét, amivel a városvezetés ünnepélyesen kinyilatkoztatta egyetértését. A törvényhatóság ezt követően táviratilag értesítette Ferenc Józsefet hódolatáról és hűségéről.¹⁰ A folytatásban a közgyűlés előrelátóan hozzájárult Nagy Ferenc polgármester azon határozati javaslatához, hogy a városnak gondoskodni kell a hadba vonultak hozzátartozóiról.¹¹ Ez az intézkedés a legelsőik között volt a magyar városok hasonló kezdeményezései között.¹² A javaslat elfogadását követően Tarnay „lelkésítő záró szava”-i zárták a harmincperces ülést, amivel Miskolcon hivatalosan is megkezdődtek a hadi idők.¹³

Július 31-én az általános mozgósítás híre csak tovább fokozta a hangulatot. Az említett információ délután 5 óra tájban érkezett a *Miskolczi Napló*hoz, amelynek szerkesztője ezután a vármegyeházára sietett megerősítésért, ahol éppen értekezlet zajlott a város élelmézéséről. A főispán az újságírótól értesülve a fejleményekről, azonnal a kerületi katonai parancsnokságra telefonált a tájékoztatás hitelessége felől érdeklődve, majd megerősítette a hírt, amely ezután futótűzként terjedt.¹⁴ Este 7 órára többezres tömeg zúdult az utcára Szerbia megbüntetését követelve. A katonazenekar vezette tüntetők 8 órakor a vármegyeháza elé érve a főispán nevét skandálták, aki pár perc múlva az erkélyre lépett és szöveget intézett az egybegyűltekhez. Beszédében a trónörökös-gyilkosság megtorlására buzdított, valamint örömét fejezte ki afelett is, hogy végre a magyar katona revansot vehet az oroszoktól, aki egykoron eltiporta a nemzet szabadságharcát.¹⁵ Nem sokkal a főispán beszéde után néhány méterrel odébb, a városháza erkélyén Nagy Ferenc polgármester jelent meg, aki ugyancsak buzdítani kívánta a sokadalmat. Az ő szónoklata szintén az 1848-as párhuzamra épült. Kijelentette, hogy a rácok ismét alattomos módon Magyarországra törtek, mint annak idején, amikor „legyilkolták asszonyainkat s gyermekeinket”, utána megfutottak. – Amint a polgármester sugallta, ismét csak a futás lesz a jussuk. Az oroszokra áttérve Nagy úgyszintén kijelentette, hogy elérkezett

10 Az uralkodó – a kabinetirodán keresztül – augusztus 2-án válaszolt Nagy Ferencnek, ugyancsak táviratban.; A válasz szövegét lásd *Miskolczi Napló*, 1914. augusztus 2. 1.

11 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BAZML), IV. 1903/a. 6. köt. Miskolc Város Törvényhatósági Bizottságának iratai. 260–263. kgy./1914. (a továbbiakban rövidítve)

12 Vö. *Hanvai Sándor*: Budapest háborús jótékonyága. Különlenyomat. Bp. 1915. 2–9.; A segélyezés egyszerűsítése érdekében augusztus első napjaiban Nagy megszervezte a Népsegítő Irodát, ami augusztus 8-ig 160 rászorulóval segített. *Városok Lapja*, 1914. augusztus 8. 412.

13 A közgyűlés menetéről a bővebb leírást lásd *Miskolczi Napló*, 1914. július 31. 1–2.

14 *Miskolczi Napló*, 1914. augusztus 2. 3.

15 Uo.; Az 1848-as párhuzam nemcsak a politikusok, de az értelmiségi hadi beszédekben is időről-időre visszaköszönt a háború folyamán. Például lásd *Lenhossék Mihály*: A háború és az egyetem. In: *Háborús előadások a Budapesti Kir. M. Tudomány-Egyetemen*. Bp. 1915. 5–6.

a bosszú órája. Idézve szavaiból: „Véres zászlóval megyünk a harcba és a zászlón a legyilkolt trónörökösünk, Ferenc Ferdinánd és neje Zsófia hercegnő arcképe van.”¹⁶ Az uszító hangvétellű szónoklatot hatalmas siker fogadta, és a tömeg csak az őket kísérő katonazenekar indulójára hagyta el a Városház teret és haladt a Pannónia szálló felé. Itt elénekelték a Himnusz, majd a tünemény az estébe nyúlóan ért véget. Eközben a tömeggel tartó huszártisztek sokadmagukkal betértek a Pannóniába, ahol hajnalig ünnepelték a háború kirobbanását. Az ünneplést a hadsereget dicsérő beszédek szakították csak időnként félbe, így mások között Bottlik József vármegyei főjegyzője, amit igen nagy örömmel fogadtak a résztvevők.¹⁷

A saját hibáján okulva a városvezetők közül elsőként Tarnay főispán ismerte föl az információ véleményformáló erejét, és rögvest összeköttetést alakított ki Svetozar Borojevićsel, az egykori kassai hadtestparancsnokkal, akitől azután mindig pontos híreket szerzett a háború állásáról.

Augusztus 1-én a vármegyei közgyűlés is hasonló hangulatban ülésezett, mint korábban a városi törvényhatóság. A főispán ezúttal is hangzatos beszéddel tisztelt meg a háború előtt, s heves kirohanásokat intézett „a fizetett bérenc” kis Szerbia és az „északi zsarnok” Oroszország ellen. A szónoklat befejeztével a folytatásban Bottlik József felolvasta a királyi manifesztumot és a kormány szövegét, valamint hivatalosan bejelentette a mozgósítást. A bejelentések végzetével Miklós Ödön nyugalmazott államtitkár osztotta meg lelkesítő gondolatait a jelenlévőkkel, majd az „életünket és vérünket” jelszó nevében határozati javaslatot tett arra vonatkozóan, hogy Borsod vármegye törvényhatósági bizottsága a mozgósítás alkalmából hódolatáról táviratban is értesítse Őfelségét. A javaslat elfogadása után itt is a hadsegélyezés megszervezése volt a következő napirendi pont, végezetül a közgyűlés lezárásaként Tarnay Gyula egy imádságot mondott a királyért és hazáért, amit a jelenlévők hosszan tartó zajos tapssal üdvözöltek.¹⁸

Július végétől a fokozott érzelmi állapot az egyházi előjárókon szintén úrrá lett. Közülük elsőként Szmrecsányi Lajos egri érsek pásztorlevelében kérte az egyházmegye papságát, hogy imádkozzanak a magyar fegyverek diadaláért.¹⁹ A katolikus klérus háborúpárti megnyilatkozásait a reformátusoké követte augusztusban. Tüdős István, a tiszántúli református egyházkerület püspöke külön felhívást intézett híveihez, buzdítva őket kötelességük teljesítésére.²⁰ Geduly Henrik, a tiszai evangélikus egyházkerület püspöke pedig augusztus

16 Miskolczi Napló, 1914. augusztus 2. 3.

17 Uo.; A helyi háborús lelkesedés részletes bemutatását lásd *Somorjay Lehel: Miskolc az I. világháború éveiben*. In: Miskolc története IV/1. 1848–1918-ig. Szerk. Veres László, Miskolc, 2003. 181–183.

18 MNL BAZML IV. 803/a. 44. köt. Borsod Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. 469–478. kgy./1914. (a továbbiakban rövidítve); Miskolczi Napló, 1914. augusztus 2. 4–5.; Miskolczi Estilap, 1914. augusztus 2. 2–3.

19 Miskolczi Napló, 1914. július 31. 1.; A katolikus egyházi vezetők háborús lelkesedéséhez lásd még: *Csernoch János: Egyház és háború*. Bp. 1915.

20 Miskolczi Napló, 1914. augusztus 9. 3.

14-én kiadott egy lelkesítő körlevelet. Pár nappal utóbb, 22-én a minoriták könyörgő szentmisét tartottak a hadba vonult katonákért.

Augusztus 8–26-a között a miskolci laktanyák lassan kiüresedtek, a hadba vonulók helyére az ősz folyamán már csak a sebesültek érkeztek. Közben a hónap közepére a mindennapos tüntetések lassan a közrend nyugalmit is sértették, ezért Rimóczy József rendőrőfkapitány megtiltotta az utcára vonulást. Ennek ellenére az augusztus 18-án megrendezett katonanap estébe nyúló rendezvényei nagy sikert arattak. A háborús lelkesedést és a közhangulat nyugalmit jelzi, hogy a Felső-Magyarországra augusztus végén kihirdetett statárium a vármegyére és Miskolcra nem vonatkozott. Mi több, a Tiszai pályaudvarról a 26-i katonai szerelvény is nagy ünnepségek között távozott.

Vasúti csomópontja miatt Miskolc már a háború első napjaitól amolyan „átutazó” és „elosztó” város lett, és mivel fontos volt a frontra indulókkal való jó kapcsolat kialakítása, ezért augusztus 18-tól a városban rendszeressé válik az átutazó katonák vendéglátása. Az ekképp is fenntartott általános háborúpárti hangulaton az első sebesültek megjelenése sem változtatott.

Az első sebesültszállító szerelvény augusztus 28-án reggel 5 órakor érkezett meg Sátoraljaújhely felől Miskolcra, 450 orvosi ellátásra és ápolásra szoruló katonával.²¹ Őket előbb a Tiszai pályaudvaron fogadták, és csak ezután vagonírozhattak ki, immár a Gömöri pályaudvaron. Az érdeklődés ekkor még felhőtlen; a pályaudvaron százak lebzseltek remélve, hogy hallhatnak valamilyen érdekes történetet a katonáktól, amiért aztán szeszes itallal fizettek bőkezűen. Az elkövetkező napokban éppen ezért már Tarnay nyilvánosan kérte, hogy a város lakossága ne akadályozza a munkát, hovatovább ezzel egy időben belügyminiszteri rendeletben hívták fel a miskolciak figyelmét, hogy nem ajándékozhatnak szeszes italokat sem a hadba indulóknak, sem a visszatért sebesülteknek.

Augusztus 25-én Tarnay és Nagy támogatásával elindították a „Zászlót a hadseregnek” elnevezésű helyi mozgalmat, amely komoly érdeklődésre talált. Október végén a harmadik nagy katonaoszlop már ezekkel a helyben készített zászlókkal indult a harctérre. Ezzel a kezdeményezéssel majdnem párhuzamosan elkezdődött a hőskultusz kiépítése, amely Réta Kálmán plébános hősi sírhelyek kialakítására vonatkozó indítványában egy hónappal utóbb, szeptember 30-án alakot is öltött.

A város életében a következő fontos esemény november 7-én, a vármegyei törvényhatóság összehívása volt.²² A törvényhatósági bizottság először ült össze a háború kitörése óta, így az eseménynek kiemelt figyelmet szenteltek úgy Miskolcon, mint a régióban.

Az ülésen elnöklő Tarnay Gyula főispán délelőtt 9 órakor kezdődő megnyitóbeszédében, miután elővezette, hogy a háború szükségszerű és elkerülhetetlen volt, felsorolta, mit tett a vármegye a hadsegélyezés, s általában a háború

21 A sebesültek érkezéséről ekkor mindkét helyi napilap hosszasan beszámolt. Miskolczi Estilap, 1914/196. 08. 29. 1–2. és Miskolczi Napló, 1914/197. 08. 29. 1–2.

22 MNL BAZML IV. 803/a.479–671. kgy./1914.; Miskolczi Napló, 1914. november 8. 3.; Miskolczi Estilap, 1914. november 8. 1–2.

érdekében. A számadatok szerint a vármegye 56157 K-t gyűjtött a hadba vonultak hozzátartozóinak, létrehozott és felszerelt 9 hadikórházat (hozzávetőleg száz-ezer K értékben), valamint 6000 db hósapkát küldött a frontra.²³ A viharos taps és éljenzés végeztével a következő felszólaló, Kiss László mezőkövesdi plébános, a főispán munkáját élte,²⁴ majd rátértek a hosszú napirendre, aminek keretében felolvasták a vármegyéről bevonult tisztviselők névsorát. A több mint 3 órás ülésen ezt követően minden a megyét érintő kérdést gyorsan megtárgyaltak.

A megyei közgyűlést november 12-én a városi követte.²⁵ Hasonlóan a vármegyei közgyűléshez, először most is az elnök, Tarnay Gyula főispán tartott egy háborús szónoklatot.²⁶ Beszéde ismét a háború fátumszerűségének hangsúlyozásával kezdődött, majd a távollévőkről történő megemlékezés után a kitartásra és a győzelemre való buzdítással zárult. Az éljenzést követően hivatalosan (is) bemutatták a bizottság számára a királynak küldött távirat válaszát, amit Nagy Ferenc polgármester jelentése követett.²⁷ A polgármester beszédében megemlékezett arról a 104 városi és vármegyei tisztviselőről, akiket elszólított a katonai szolgálat, majd sorra vette azokat az ügyeket, amiket a városvezetésnek meg kellett oldania a háború kitörése óta. Jelentéséből világosan kiderül, hogy a legnagyobb gond a közbiztonság tekintetében mutatkozott, ugyanis augusztus első felében mindösszesen három (!) rendőr maradt a városban, akiket nem vonultattak be. Helyettesítésükre előbb katonák, utóbb ötven népfőlkelő lett beosztva, akiknek az ellátásáról és fizetéséről a városnak kellett gondoskodnia. (Végül a megoldást a helyi polgárőrség felállítását jelentette.) A „szociális és humánus tevékenység” tekintetében a város szintén komoly intézkedéseket tett, aminek eredményeképp augusztus 9-e és 29-e között a vagyontalan behívottak hozzátartozói közül Miskolc 947 polgárán segített, valamint 17000 K-t gyűjtött össze. Ezt követően ismertette a hadsegélyezési akciók központosítása érdekében tett erőfeszítéseket, valamint a közéletmezés terén elért országosan is példaértékű eredményeket (ez tulajdonképp a piacok árainak folyamatos ellenőrzését, valamint az árak fixálását jelentette). A közegészségügyi intézkedések (a vagyontalanok letelepedésének megtiltása)²⁸ és a városi adminisztráció egyszerűsítése további eredményként lett feltüntetve. Expozéja végéhez érve a polgármester az elhunytakról emlékezett meg. A jelentés végén ismét Tarnay ragadta magához a szót, s Nagy Ferencet, illetve a város tisztikarát és lakosságát dicsérte a nehéz időkben tanúsított helytállásukért, illetőleg az elért sikerekért. Beszédében külön szólt két főorvos, dr. Szabó Ármin és dr. Pfliegler Imre hazafias áldozatvállalásáról, amit

23 MNL BAZML IV. 803/a. 481. kgy./1914.

24 MNL BAZML IV. 803/a. 482. kgy./1914.

25 MNL BAZML IV. 1903/a. 264–276. kgy./1914.; Miskolczi Napló, 1914. november 14. 1–2.; Miskolczi Estilap, 1914. november 14. 2–3.

26 MNL BAZML IV. 1903/a. 264. kgy./1914.

27 MNL BAZML IV. 1903/a. 266. kgy./1914.

28 A propaganda szerint, persze akit csak lehetett Miskolc befogadott. Miskolczi Napló, 1914. szeptember 25. 1–2.

heteken keresztül a kolerás betegek gyógyításáért vállaltak. A beszédet követő polgármesteri köszönet után Zábrátzky József esperes dicsérte a főispán működését, amely konszolidált állapotokat teremtett a városban. Mindezen előzmények után tárgyalták le a napirendet, aminek minden pontja a gazdasági organizációról szólt, majd a főispán felolvasta Tisza hozzá intézett táviratát, amelyben a miniszterelnök a galíciai harcok állásáról tájékoztatta barátját.²⁹

A hónap további részében Miskolc 10000000 K hadikölcsönt jegyzett, aminek nagy hírverést csaptak.

A helyi sajtó mozgósítása és háborús szerepe

A háborús hangulat generálásáért majd fenntartásáért vidéken legfőképp a sajtó volt felelős.³⁰ E megállapítás alól Miskolc sem képezett kivételt, ahol a Huberth János főszerkesztő irányította *Miskolczi Napló* és a Sassy Csaba szerkesztésében megjelenő *Miskolczi Estilap* számított a véleményformálás legfőbb közegének akkoriban. Az országos hírlapokat, így például a *Budapesti Hírlapot* szemlélve azt hihetnénk, hogy a helyi sajtótermékek is nagyobb példányszámban jelentek meg augusztustól. Ennek Miskolcon épp’ az ellenkezője történt.

A háború következtében beálló papírhány és általában az ellátás szinte azonnal érezhető akadozása a vidéki lapoknál kezdett először mutatkozni. Ennek hatására a legfontosabb, vármegyeszerte kapható *Miskolczi Napló* – amely közvetlenül a háború előtt még 10–15 oldal terjedelemben jelent meg és az ünnepi számai akár a 25–30 oldalt is elérték – terjedelme átlag 4–8 oldalra esett vissza. Természetesen a terjedelem csökkenése az újságírók frontszolgálatával úgyszintén magyarázható lenne, azonban ebben az esetben nem erről volt szó. A Napló már 31-én felhívta olvasói figyelmét az ellátási nehézségek okán beálló „ideiglenes” csökkenésre. Ennek ellenére a lap hozzávetőleg július 28-a és szeptember 15-e között maradéktalanul megvalósította a háborús átállást, miközben továbbra is a helyi hírek abszolút hiteles forrásaként funkcionált.

Július 26-tól a címlapon megjelentek az egyoldalas szalagcímek és a rövid, pár mondatos összefoglalók. Ugyanekkortól néhány napig itt is elterjedtek az országszerte népszerű, egyoldalas rendkívüli kiadások, amelyek a képviselőház üléseiről tudósítottak politikai kommentárral kiegészítve, jelezték és magyarázták a fontosabb eseményeket (pl. ultimátum), vagy egyszerűen csak a miniszterelnöki sajtóiroda táviratait közölték.

29 Miskolcon közismert volt Tarnay jó kapcsolata Tiszával, olyannyira hogy a mártír miniszterelnök portréja 1923-as leleplezése alkalmából egy *Emlékbeszéddel* is tisztelt emlékének. A beszédet lásd *Dr. Tarnay Gyula: Emlékbeszéd gróf Tisza István arcképének leleplezése alkalmából*. Miskolcz, 1923.

30 Jellegzetesen más véleményt fogalmaz meg Szabó Dániel, aki árnyalja a sajtó véleményformáló szerepét. *Szabó Dániel: A magyarországi sajtó a háború kitörésekor*. In: PROPAGANDA – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban. Szerk. ifj. Bertényi Iván et al. Bp. 2016. 247–256.

A felkészült és tapasztalt tollforgatók jóvoltából a lap vezércikk rovata nem halt el teljesen, bár a drasztikus visszaesés jól érzékelhető. A kifejezetten propaganda indíttatású tudósítások és önálló cikkek július 28-tól kezdve sokáig rendszertelen időközönként jelentek meg. Az egyik első ilyen írás Füstös Pál *Szarajevói kavics* című flekkje volt, ezt augusztus 4-én Fehér Ödön *Népek csatája* című vezércikke követte, amely óriási lelkesedésre talált. Ettől nagyobb hatást csak Gálffy Ignác,³¹ a Borsod-Miskolczi Múzeum és Közművelődési Egyesület és a helyi katolikus főgimnázium igazgatójának *Fénysugarak* című vezércikkei (aug. 9., 12., 13., 19., 22.) értek el az első napokban. Egyébiránt a legtöbb vezércikket 1914-ben Gálffy Ignác mellett Láng Lajos és Szávay Gyula publikálták. A háborús láz időszaka legmaradandóbb alkotása is Láng Lajos *Királyunkért* című, augusztus 18-án megjelent vezércikke lett. A hadi idők első heteiben a Naplóba még Wittich Andor, Sugár Ignác, Lengyel Gyula, Benke Tibor, Ujlaky Vilma és Lippay Zoltán jegyezték írásaikat. Azonban hiába az impozáns névsor, az első „háborús tárcacikk”-re mégis egész szeptember 20-ig kellett várniuk az olvasóknak. Az említett tárcsa *A csikós* címmel jelent meg Lengyel Gyula tollából. Az újságírók és helyi értelmiségiek mellett a politikai vezetők közül Tarnay Gyula és Nagy Ferenc is rendszeresen kivették részüket a lapban való publikálásból, amivel hozzájárultak a háborús szolgálatba szegődött Napló politikai irányvonalának megfelelő működtetéséhez és a városi polgárság mobilizálásához. Emez tevékenységüket a háború első heteiben olyanmennyire tökéletesre fejlesztették, hogy idővel egy-egy téma kapcsán az országos lapok is őket állították követendő példának az nemzet elé.³² Mi több, tevékenységüknek köszönhetően Miskolc 1914-ben az országos politika fókuszába került.³³

A cikkek mellett július 30-tól a hírlap tartalmának vissza-visszatérő elemévé válnak a hazafias és háborús témájú költemények. Július–augusztus hónapból ezek a következők voltak: László Sándor: *Odalent* (júl. 30.); *A mi falunk* (aug. 9.); Falus Ferenc: *Üzenet* (aug. 2.); Fazekas József: *Közeleg az ősz* (aug. 15.); Klein Ármin: *Kémek a Tátrában* (aug. 23.); Sassy Csaba: *Magyarok királya* (aug. 27.); László Sándor: *Keskeny levél* (aug. 29.).

A cikkek és költemények megjelentetésén túl a *Miskolczi Napló* saját riportokat és tudósításokat is készített. Ekképp örököltettek meg például Fazekas Miklós visszaemlékezései (júl. 30.), aki a hadüzenet pillanatában Belgrádban tartózkodott, vagy másik példaként ide hozható a szeptember 15-i lapszámból a Vöröskereszt Egylet helyi szervezetei tevékenységéről készült alapos beszámoló is.

Érdemes még megemlíteni, hogy július 30-tól indult a szerkesztőség saját hadsegélyezési célú gyűjtése, amely már az első héten több száz koronát, az év végéig összesen 8597 K adományt eredményezett.

Augusztus 5-től megjelent a *Hivatalos távirat* rovat kifejezetten a Napló olvasói részére, valamint az *Ujdonság* és a *Legújabb* rovatok ugyancsak röviden hozni

31 Gálffy Ignác a meglehetősen ellentmondásos történelmi megítélésű, 1944-ben polgármesterré kinevezett Gálffy Imre apja volt.

32 Pl. Az Ujság, 1914. szeptember 15. 9.

33 Vö. Somorjay L.: Miskolc... i. m. 187–188.

kezdték a háború eseményeit, mígnem szeptemberben hivatalosan megindult – rendszerint a 3. oldalon – a *Délelőtti távirataink és/vagy a Délutáni távirataink* rovat. Ezen túlmenően mind gyakrabban közölték levelezőik hazafias cikkeit, így például augusztusban Karátsony Margitnak a *Mennek a katonák* című írását.

A Napló szerkesztősége a front relatív közelségét kihasználva hamar kijuttatta a lapot az első vonalba,³⁴ így a háziezredek katonái közvetlenül értesülhettek az otthoni eseményekről. Az első valódi problémát nem is ennek megoldása, hanem a fővárosból és nyugatról érkező hírek időben történő feldolgozása és megjelentetése okozta. Augusztus 7-től ugyanis az országos újságellátás akadózni kezdett, ezért a lap csak bizonytalan hírekre tudott támaszkodni. A hadi menetrend folytán Miskolc heteken keresztül csak egy nappal később kaphatta meg az aktuális lapokat, míg korábban az aznapi újság már 11 órakor megvásárolható volt a városban.

A szerkesztőség végül akképpen hidalta át ezt az akadályt, hogy este hat órára tette át megjelenését, valamint hozzáfogtak egy saját hírszolgálat kiépítéséhez, amely augusztus 13-án már működött. A hírszolgálat ezután nemcsak fogadott, de továbbított is hadi híreket, így rövid időn belül az egyik legfontosabb hírszolgáltatóvá vált a régióban. Úgyszintén az ő érdemüknek számított, hogy a háború híreit falragaszokon szintén olvashatták a helyiek. A hírszolgálat emellett augusztus közepétől saját haditudósításokkal is szolgált a lap olvasóinak.³⁵ E jelentősnek számító eredményekben oroszlánrésze volt a főispánnak és a polgármesternek, akik rendszeresen beszámoltak a frontvonalak helyzetéről vagy a miskolciakat érintő helyi ügyekről.

A *Miskolczi Napló*nak mindezek mellett voltak még egyéb hosszabb-rövidebb életű sorozatai is. Ezek közé sorolható például az augusztus 23-tól egy rövid ideig megjelenő *Háború Naptára*, amiben a hét fontosabb eseményei kerültek megemlézésre egy mondatban, vagy 27-től a hivatalos veszteségajstromok publikálása, hovatovább szeptember első napjaiban *A háború eseményei* táviratrovat a címdalonn. Ettől azonban népszerűbbnek és maradandónak bizonyult az augusztus 25-től induló miskolci katonatisztek üdvözlő táviratai, illetőleg az észrevételeik és leveleik közlése. Bár többféle formában, de ugyancsak a háború végéig működött a négy nappal később induló „miskolci hősök” sorozat, amelyben a hősi halált halt helybéli tisztek hőstetteit közölték. Augusztustól az újság mindinkább megtalálta a kapcsolatot a fronttal, ahonnét a 10-esek, a 34-esek és a 65-ösök egymásra licitálva igyekeztek hazaküldeni hőstetteik mind hosszabb lajstromát.³⁶ Ezek aztán tartalmuktól függően félhivatalos

34 Szeptember 26-tól nemcsak a lapot kapták meg a katonák, hanem a magáncsomagokat, közte fegyvereket is, amelyeket a hozzátartozók küldhettek a harctérre.

35 Első haditudósítását augusztus 14-én közölte a Miskolczi *Napló Beszélgetés a harctérre induló újságírókkal* címmel, amit Falus Ferenc készített a Tisza pályaudvaron. Miskolczi Napló, 1914. augusztus 14. 1–2.

36 A „vetélkedésből” 1915 végére – a bevonult Sassy Csabának köszönhetően – a 10-es honvédek kerültek ki győztesen. Sassy a háború alatt ugyanis rendszeresen küldte haza írásait, valamint a háború után is aktív krónikása maradt a 10-es honvédek

jelentésként, tudósításként, beszámolóként, esetleg levélként (például *Levelek a harcterről* sorozat)³⁷ jelentek meg.

Az eddigiekből jól látható, hogy a *Miskolczi Napló* szerkesztősége minden energiáját mozgósította a háború szolgálatába, ugyanakkor az is kiderülhetett, hogy a valódi, bensőséges és őszinte kapcsolatot szintén megtalálták a fronton harcoló helybéliekkel, akik egyfajta tábori újságként tekintettek a lapra.

A másik miskolci napilap, a *Miskolci Estilap*nak – ami az 1918-ban létrejött *Reggeli Hirlap* elődje – nem volt ekkora szerencséje. Bár szerkesztősége hasonló akadályokkal küszködött, mint a *Miskolczi Napló*, azonban a lap eleve kisebb példányszámban és terjedelemben jelent meg, ekképp a háború során mind jelentéktelenebbé vált. A papírhiány már augusztusban is átlag 2–4 oldalra csökkentette a terjedelmet az eredeti 8–10 oldalhoz képest, így a rövid híreken kívül kevés lehetősége maradt bármilyen propaganda kifejtésére.

A mozgósítás idején az Estilap is próbálkozott a kétoldalas különkiadásokkal, és bár vállalkozásuk jelentősen túlélte a Naplóét, a különszámok lényegében csak távirati híreket közöltek.³⁸ Továbbá, amíg a július végi lapszámok részletesen beszámoltak a helyi eseményekről, addig az augusztus elejétől megjelent kiadások már többnyire csak a kormány rendelkezéseit, felhívásait bocsátották közre, amelyek többnyire az egyéni szabadságjogok korlátozásával összefüggő intézkedéseket tartalmaztak, valamint a címlapon megjelenő – a *Miskolczi Naplónál* néhány nap után megszüntetett – *A világháború híreibe*n és a *Legújabb* rovatban mind hosszabban írtak az aktuális hadi eseményekről. A várossal kapcsolatos hírek ezzel egyidőben másodlagos helyre szorultak vissza, s többnyire a segélyezési akciók aktuális állását mutatták be, és/vagy Nagy Ferenc polgármester hirdetményeit, felhívásait közölték.

A vezércikk és általában az egyes újságírókhoz köthető flekkek egy időre teljesen eltűntek a lapból. A vezércikkek egy része a Magyar Távirati Irodától került átvételre. A költemények tekintetében sem volt biztatóbb a helyzet, hiszen kizárólag a szerkesztő, Sassy Csaba tette közzé verseit a lapban (*Előre* – júl. 31., *Nincs még veszve Magyarország* – aug. 1., *Lent a Duna mellett* – aug. 2.), ám ő is csak a mozgósítás napjaiban. További költemények publikálásra egész októberig kellett várnia az olvasóknak, amikor is Jakab Ödön *A rettegőkhez* című versét olvashatták, október 9-én. Ugyancsak szeptember–október hónapokban sikerült a saját harctéri tudósítások megszervezése és publikálásuk rendszeressé tétele, azonban a már említett terjedelmi okok miatt a lap nem versenyezhetett

hőstetteinek. Pl. lásd Hét ország frontján I–II. *Sassy Csaba* Háborús naplója 1915–18. Miskolc, 1930–1931.

37 A *Levelek a harcterről* sorozat leghíresebb közleménye Halmay Béla főjegyző levele volt *Przemysl*-ből, október 22-én. A közléseknek köszönhetően rendszeressé vált a levelezés az ott harcoló 10-es honvédek és a város között.; A Napló idealizált beszámolóit a Przemysl-környéki harcokról vö. *Szabó Elemér*: Hat háborús év reminiscentiái. Kassa, 1921. 8–44.

38 A lap megjelenése nem napokhoz, hanem hírekhez volt kötve, így előfordult, hogy egy nap két kiadásra is sor került.

a *Miskolczi Napló*val. Az Estilap legjelentősebb tudósításai között tartható számon az ifj. Andrassy Gyulával készített november 10-i interjú, amiben a politikus belpolitikai kérdésekről és a háborúról kérdezték.³⁹

A színház

A *Miskolczi Nemzeti Színház* a július végi napokban hazafias és szórakoztató darabokat játszott, legfőképp operetteket. A július 26-tól a színre vitt darabok: *Aranyeső*, *Nemtudomka*, *Katonadolog*, *Cigányprímás*, *Timár Liza*, *A mozikirály*, *Szibill*, *A kis király*, *Nagy kabaret*. Ugyanakkor Jókai művének színházi adaptációját, az Új földesurat már nem lehetett megtartani, mert a társulat tagjai közül Vidor Józsefet, Miskei Józsefet, Szappanos Dezsőt, Hamvay Jenőt és Bánó Imrét már az elsők között mozgósították.

A háborús hangulat a színházat július utolsó napján érte el. Aznap Rákosi Viktor és Malonyai Dezső híres színművét, *Az elnémult harangokat* játszotta a társulat, azonban a rosszul meghirdetett előadásra csak kevesen voltak kíváncsiak annak ellenére, hogy a jegybevételeinek 20%-át Palágyi Lajos, a társulat igazgatója a harctéri sebesültek megsegítésére ajánlotta fel. Végül augusztus 2-ától *A kis király* operettel zárult a színház működése és bizonytalan ideig a színelőadások szüneteltek Miskolcon. Ennek hatására a háborús hangulat kibontakoztatásában a helyi színtársulat egyáltalán nem vette ki részét.

A színház a vidéki városok között majdnem utolsóként – a rivális Kassán november 1-től már tartottak az előadások – november 5-én nyitotta meg ismét kapuit.⁴⁰ Az első megtekinthető darabok: *Mindnyájunknak el kell menni*, *János vitéz*, *Leányvásár*, *Cigányprímás*, *Dolovai nábob leánya*. Drámai darabbal mindössze csak egytel, a *Mihály pápa leányával* készült a társulat, amit november 10-én adtak elő először.

Talán említeni is szükségtelen, hogy a színház novemberi előadásait, a hosszú szünet után, nagy lelkesedés kísérte, azonban zenekar hiányában a darabok nem voltak teltházások. A szíinigazgató Tarnay bevonásával igyekezett megoldani a problémát. A főispán latba vetve kapcsolatait egész a miniszterelnökségig ment, mígnem kiharcolta, hogy a színház katonazenekart kapjon előadásaihoz. E mellett november elejétől a színtársulat egyre inkább összehangolta tevékenységét a *Miskolczi Napló*val, amely ezután mind részletesebb cikkekben foglalkozott az előadásokkal.

Hála a támogatásnak, az ősz végén sorakozni kezdtek az új darabok: *Náni* (nov. 12.), *Vörös ördögök* (nov. 13.), *Előre* (nov. 22.). Decemberben aztán a folyamat felgyorsult, amikor egymást követték a bemutatók: *Fehő Klári*, *Lilly*, *Kis király*,

39 Miskolczi Estilap, 1914. november 11. 2.; Andrassy korábban is nyilatkozott már a Miskolczi Naplóban a háború állásáról, mégpedig október 1-én, amikor a városba látogatott. Az említett nyilatkozatot lásd Miskolczi Napló, 1914. október 1. 1.; A politikus háborús nézeteihez lásd *Andrassy Gyula: A háború és a társadalom*. Bp. 1914.

40 Miskolczi Estilap, 1914. november 5. 2.

A csúnya ember, Tatárjárás, Bőregér; december 8-a után: Obsitos, Nebántsvirág, Csúnya ember, Ördög, Cigánybáró, Nagy dolog a háború. December második hetében még az Aranyember és a Napsugárkisasszony is színre került. December 22-től színre vitt darabok: Dolovai nábob leánya, A bőregér, Cigánybáró, Tatárjárás, Árendás zsidó, Aranyember, Mozikirály, Nebántsvirág, Sárgacsikó. Az év utolsó új darabja a Ferencz József azt üzente volt.

A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület tevékenysége

Megközelítőleg 34 ezer fős tagságával és szimpatizánsával 1914-ben a rendkívül agilis Balogh Bertalan vezette Borsod-Miskolczi Közművelődési Egyesület irányítja a régió teljes kulturális életét.⁴¹ Az egyesület a háború előtt saját irodaházzal, 4 telefonvonallal és 3 írógéppel rendelkezett. Az ország egyik legjobban szervezett egyesülete a háború alatt is megőrizte tekintélyét, amit az is bizonyít, hogy a vidéki kulturális szervezetek közül egyedül ők tudtak saját háborús előadaskötetet kiadni 1916-ban. A Szóval és tollal a hazáért című munkából viszont az is kiderül, hogy az egyesület milyen centrális pozíciót töltött be Miskolc, Borsod vármegye, illetve a régió kulturális életében a világháború előtt, és annak első éveiben egyaránt.

Ezért is lehet elsőre meglepő, hogy a háború elején a szervezet teljesen inaktív. Az ok ugyanakkor egyszerű: augusztus elején a férfiakból álló tagság jelentős része bevonult. A vezetőségből Nagy Ferenc egyesületi titkár és Láng Gyula könyvtáros mindjárt az általános mozgósításkor, Trillhaas Gyula főpénztárost pedig néhány hónappal később hívták hadba, míg Schmitt Gyula pénztárost megkétszereződött vasúti szolgálata akadályozta hivatalának továbbvitelében. Ennek eredményeképp lemondtak a hosszú ideje dédelgetett magyar irodalomtörténeti témájú előadásorozat szabadegyetemi megrendezéséről, az analfabéta-tanfolyamok, illetve a munkásgimnázium szervezéséről – mi több, a felosztatás eshetőségét is mérlegelték.

Az Augusztal-alap „aranyat – vasért” akciója, amelynek helyi szervezését egészében magukra vállalták, aztán hamar kimozdította az Egyesületet ebből a tetszhalott állapotból. A segítő akció keretében – amelyet a sajtóban és plakátokon is népszerűsítettek – az egyes arany- és ékszertárgyakat lehetett beváltani egyszerű vasgyűrűre a szervezet erre a célra kialakított irodájában.⁴² A gyűjtés sikere minden várakozást felülmúlt. Az eredmény: szeptember 15-től

41 Tevékenységükről lásd Vargáné Zalán Irén: A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum egyesület kialakulása és fejlődése az első világháborúig. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 10. Szerk. Zádor Tibor, Miskolc, 1971. 169–205.; Az Egyesület elnökének a közművelődésről alkotott nézeteit lásd Balogh Bertalan: Magyar nemzeti közművelődés. Bp. 1905.

42 Kosztolányi Zoltán: Egyesületünk élete a háború alatt. In: Szóval s tollal a hazáért. A Miskolczi Közművelődési Egyesület munkássága a világháború alatt. Szerk. Uő., Miskolc, 1916. 236.

december 29-ig az iroda 7100 adományt vett át összesen 44704 K értékben, és 8190 db vasgyűrűt adott ki a rendelkezésére bocsátott 8690 db-ból.⁴³

Az „aranyat – vasért” mozgalom sikerén felbuzdulva magukra vállalták a „fémeket a hadseregnek” akció szervezését is; ennek eredményeként 10 nap alatt 26 métermázsa fémeket gyűjtöttek a hadseregnek.⁴⁴

A Közművelődési Egyesület az eddigi áldozatokon túl, novemberben minden vagyonát, vagyis 11900 K-t az első hadikölcsönbe fektette.

Az 1912 tavaszán alapított Lévy-pályadíjat 1914/15-re az orosz fronton szolgálatot teljesítő Weisz Andor, református főgimnáziumi tanuló *Katonák* háborús leíró versének ítelték oda.⁴⁵

Háború ide vagy oda, az Egyesület szeptember folyamán megpróbálkozott népszerű előadások megrendezésével, ám az előző évekhez hasonló sok száz fős hallgatóság helyett ezúttal megeszerte üres előadótermek fogadták rendezvényeiket.

A helyzet Miskolcon sem alakult sokkal jobban. Itt ugyan átlagosan 210–220 fő látogatta a háborús előadásokat, azonban a helyi sajtóhoz hasonlóan a városvezetés is érdektelennek mutatkozott ezek irányába. Emiatt az első, október 20-án tartott expozé követően, meglehetősen hosszú szünet után, csak december 13-tól rendezték meg a folytatást, immár budapesti mintákat⁴⁶ alapul véve.

Az első ciklusban 11 előadó 17 előadást tartott, az alábbi sorrendben: Balogh Bertalan: *Helyzetünk és a háború hírei* (okt. 20.); Szerényi Nándor: *Megélhetésünk* és Balogh Bertalan: *Helyzetünk és a háború hírei* (dec. 13.); Trócsányi Dezső: *A német társadalom* és Balogh Bertalan: *Helyzetünk és a háború hírei* (dec. 20.); Balogh Bertalan: *A vasút szerepe a háborúban* (dec. 27.); Szent-Gály Gyula: *A háború nótafája* (jan. 3.); Szerényi Nándor: *Szibéria* és Duray Kálmán: *A keleti kérdés* (jan. 10.); Ujlaky Vilma: *A nők hivatása a háborúban* és Koncs Sándor: *Győzünk, mert győznünk kell* (jan. 17.); Dombó László: *A magyar faj jelleme* (jan. 24.); Trócsányi Dezső: *A német társadalom* (jan. 31.); Alföldi Károly: *Oroszország fejlődése és törekvései* (febr. 7.); Kováts György: *A hírszolgálat a háborúban hajdan és most* (febr.21.); Hábor Gyula: *Petőfi és a világszabadság* és Trócsányi Dezső: *A háborús nemzetek faji jelleme* (márc. 7.).⁴⁷

43 Uo. 237–239.

44 Uo. 239.

45 Uo. 240.

46 A budapesti háborús előadások szervezéséről lásd *Vörösváry Ferenc*: Az előadások története és statisztikája. In: *Inter arma*. A Szabad Lyceum, az Erzsébet Népakadémia és az Országos Közegészségi Egyesület által 1914/15-ben Budapesten rendezett háborús tárgyú előadások gyűjteménye, s. a. r. *Uő.*, Bp. 1915. 242–253.; A téma szakirodalmá: *Turbucz Péter*: Háborús előadások szervezése Magyarországon 1914-ben. Történeti vázlat. *Jel-Kép* 5/1. 81–96.; *Balázs Eszter*: A magyar társadalom önmozgósítása az első világháború elején: a budapesti háborús előadássorozatok és a „háború kultúrái” In: *PROPAGANDA – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Szerk. ifj. Bertényi Iván et al. Bp. 2016. 143–165.

47 *Kosztolányi Z.*: Egyesületünk élete... i. m. 235–236.

Hadsegélyezés

Miskolcon – az országban az elsők között – már július 28-án megkezdődtek a hadba vonultak családtagjainak megsegítésére szánt gyűjtések. Az első „önkéntes hadsegélyezés”⁴⁸ az Abbázia kávéházban volt, ahol 51 korona 78 fillért gyűjtöttek össze és adtak át a *Miskolczi Napló* szerkesztőségének. Ezzel egy időben – amint arról már történt említés – Nagy Ferenc polgármester kezdeményezte, hogy a háborúba vonultak családtagjait a város anyagi lehetőségeihez mérten segítse, amihez az elfogadott költségvetésen túl további erőforrásokat is igénybe vettek.

Augusztus 8-ra a városi segélyezés keretében kiosztásra került 6000 K, valamint megkezdődött a hadisegélyre szorulókat összeírása. Aznap egy újabb segélyezési forma is megjelent Miskolcon: az adomány. Ekkor még a leggyakoribb felajánlás a cigaretta volt, amit a Honvédelmi Minisztériumhoz lehetett eljuttatni, de augusztus 12-től már pénzt is lehetett küldeni a minisztériumba (például a Borsod-Miskolczi Hitelbank 500 K-t ajánlott fel).

Nagy feladatot hárított a közigazgatásra a sebesültek és hadifoglyok ételmezése és ellátása is. Az ősz folyamán meg kellett tiltani a Sajó vizének fogyasztását, helyette – ahol nem volt vízvezeték – zárt üvegekben a tapolcai vízgyűjtők vizét osztották a polgárok és a sebesültek között. A város a kenyérdrágulásnak elébe menve még szeptembertől saját kenyérgyártásba fogott, ami az országban a legolcsóbb volt. A kilós kenyeret mindössze 44 filléres áron lehetett megvásárolni.⁴⁹

Augusztus 10-től a hivatalok mellett a magánszemélyek és a helyi egyesületek is nagyszabású adakozásba kezdtek. Elsőként a Miskolczi Izraelita Nőegylet tagjai léptek akcióba, és a város több pontján ingyen ebédet osztottak a katonai szolgálatra bevonult tartalékosok családtagjai számára. Eközben a Vöröskereszt helyi szervezetei javára csaknem 1000 K adomány érkezett már a háború legelső napjaiban.

Négy nap múlva a törvényhatósági bizottság 38 kerületre osztotta a várost, s minden kerületben egy jótékonyági bizottságot állítottak fel. „Minden egyes kerületben a gyűjtést két hölgy végezte, az ezzel járó feladatokért két úr volt a felelős, illetve minden bizottság mellé hivatalból kirendeltek egy városi tisztviselőt. A befolyt összegeket a törvényhatósági bizottság osztotta el, illetve határozta meg annak felhasználását.”⁵⁰

Augusztus hónap legfontosabb hadsegélyezési céllal rendezett kezdeményezései a 15-én indult *kokárdák a 10-es honvédeknek* és három nappal utóbb a Tarnay Gyula által szervezett *Katona-nap* volt. Utóbbi keretében 4534 K gyűlt össze a sebesült honvédek részére.

48 Szoleczky E.: Háborús hátszország... i. m. 54.

49 Népszava, 1914. november 5. 7.

50 Somorjai L.: Miskolc... i. m. 184.

A magánkezdeményezésű gyűjtések összefogására augusztus 22-én Tarnay budapesti példára létrehozta a Központi Segítő Bizottságot, amely rendelkezett az addigi akciók keretében összegyűjtött 30000 K fölött is. Ez az első lépés volt az egységes, független hadsegélyezés megteremtse felé. A főispán vezette jótékonyági bizottság – a hatékonyság növelése érdekében – október közepétől összehangolta munkáját az országos bizottságokkal, október 15-én az Országos Hadsegélyező Bizottsággal is megindult az együttműködés. Ettől kezdve az év további részében minden a hadsegélyezésről szólt a városban.

A hadsegélyező szervezetek munkájának együttműködése eredményeképp az egyes adományok központilag kerültek kiosztásra, így az egész rendszer hatékonyabbá vált. Az organizáció eredménye már az október 16-tól induló elesettek árvái javára történő adományozásban megmutatkozott. A bizottság munkáját tovább segítette a hadipénztár intézményének megalapítása is. Tarnay bizottsága az elkövetkező hetek folyamán többször példát mutatott leleményességből, amit november 1-i felhívásuk is igazol. A sajtó útján a bizottság kérte, hogy amit a miskolciak a sírok díszítésére szánnak, adják jótékony célokra; az eredmény pedig több ezer korona adomány volt.⁵¹

Háborús egészségügy

Ibrányi Alice, a miskolci vöröskereszt korábbi főnöknője, aki ekkor már az országos vöröskereszt vezetője volt, augusztus második felében intézkedett az összes ápolónő behívásáról. Egy nyilatkozatából ismert,⁵² hogy a hadüzenet előtt a szervezetnek 300 ápolónője volt állandó készenlétben, és 150-en voltak tartalékban. Ezen felül mintegy 900 önkéntes ápolónő fölött diszponáltak. Erre a létszámmra egyedül Borsod vármegyében megközelítőleg 800 beteg jutott csak augusztus folyamán, ami jelzi, hogy nem voltak felkészülve az eseményekre.

Mivel már a mozgósítás pillanatában látszott, hogy a létszám jóval alul marad a szükségesnek, ezért a szervezet augusztus 2-án felhívást intézett a vármegyében élő asszonyokhoz, hogy aki csak teheti, csatlakozzon hozzájuk. A felhívás nem maradt eredménytelen, ugyanis heteken belül százak jelentkeztek, emellett pedig rengeteg adomány érkezett a szervezethez.

A Vöröskereszt a vármegyében már augusztus első felétől készült a sebesültek fogadására. Augusztus–szeptember folyamán szükségkórházakat, elfekvőket és kötözőket alakítottak ki a megye több pontján, így Diósgyőr községben (ismeretlen férőhelyszám), Diósgyőr-Vasgyárban (250 férőhely és saját műtőszoba), Mezőkövesden (100 férőhely), Mezőkeresztesen (80 férőhely), Mezőcsáton (80 férőhely), Hejőcsabán (50 férőhely) Szendrőben (40 férőhely), Edelényben (30 férőhely), Ózdon (130 férőhely) és Sajószentpéteren (40 férőhely). Novemberre az említett településeken összesen már 1000 betegágy állt rendelkezésre, amiből

51 Szoleczky E.: Háborús hátország... i. m. 53.

52 Miskolczi Napló, 1914. július 29. 3.

822 volt elfoglalva. A kórházak felszereltségét egészében a vármegye adományaiból fedezték. A felsorolt települések közül először Mezőcsát gondoskodott teljesen egyedül a kórház élelmezéséről is.⁵³

Miskolcon szintén több egészségügyi intézmény került kialakításra a háború első hónapjaiban. Novemberben a legnagyobb egészségügyi intézmények a 300 beteg befogadására képes Erzsébet kórház mellett⁵⁴ a katolikus főgimnázium épületében berendezett 500 ágyas szükségkórház⁵⁵ – ami szeptember 15-ével nyitotta meg kapuit a betegek előtt – az Erzsébet-iskolai kórház, az izraelita iskolában kialakított 100 férőhelyes kórház, a Rudolflaktanya épületeiben elhelyezett katonai tartalékkórház, valamint a – folyamatosan bővülő – Sajómenti kolerabarakkok⁵⁶ voltak.⁵⁷ A fentiek mellett még több „kiskórház” is üzemelt pár tucat ágygal felszerelve, mint a Chevra Kadisa kórház, az óvodai kórház, vagy az Ipartestület székházában kialakított kórház.⁵⁸

Készülve az első sebesültszállító szerelvények fogadására a Vöröskereszt augusztus 23-tól fogatokat kért a szállításhoz. A hónap végéig 30 felajánlás érkezett, amely ideig-óráig kielégítette az igényeket. Augusztus 28-án az első sebesülttranszportot már ezekkel a fogatokkal szállították el a Gömöri pályaudvarról a kijelölt kórházakba. Az eljárás a következőképp zajlott: a Tiszai pályaudvaron előbb felmérték a sebesültek és betegek állapotát, frissítőket szolgáltak fel számukra, majd innen vitték őket tovább a Gömöri pályaudvarra, ahol állapotuk alapján elosztották őket a kórházak között. Az első hetekben a sebesültek morálja még kifejezetten jónak volt mondható. A katonák többsége víg kedélyű volt, gyakran énekeltek és történeteket meséltek a helyi hírlapok kiküldött tudósítóinak.

Szeptembertől azonban a vonatok mind súlyosabb sebesülteket szállítottak a fokozatosan kórházvárossá avanszált Miskolcra, s az éneklést fokozatosan felváltották a fájdalmas jajgatás hangjai. Szeptember 3-án a Vöröskereszt már hivatalosan kérte, hogy a vonatok rögtön a Gömörre érkezzenek, ám „a lakosság lelkesedésére való tekintettel” a kérés teljesítését a városvezetés megtagadta, ezért a Tiszain működő 12 ágyas betegnyugvó és kötöző mellé berendeztek egy „üdítő állomást” is. Az, hogy a lépés mennyire előrelátó volt, már a szeptemberi események igazolták, amikor volt olyan nap, hogy 2000 katonát kellett átkötözni

53 Miskolczi Napló, 1914. szeptember 6. 3.; uo. 1914. szeptember 10. 3.; uo. 1914. szeptember 15. 1–2.; uo. 1914. november 8. 2.

54 A kórház rövid történetét lásd *Dobrossy István: A Borsod vármegyei „Erzsébet” kórház története alapításától az első világháború végéig.* In: Miskolc története IV/2. 1848–1918-ig. Szerk. Veres László, Miskolc, 2003. 783–797.

55 A kórházban 1914 szeptembere és 1915 októbere között összesen 83 haláleset történt.

56 A kórház rövid történetét lásd *Dobrossy István: Járványkórház (Kolerakórház) a Zsolcai-kapuban (1914–1918).* In: Miskolc története IV/2. 1848–1918-ig. Szerk. Veres László, Miskolc, 2003. 799–802.

57 1915 januárjában a „barakkvárosnak” már közel 2700 lakója volt. Uo. 800

58 Miskolczi Napló, 1914. szeptember 13. 1.; uo. 1914. október 25. 1–2.; uo. 1914. november 14. 2.; Miskolczi Estilap, 1914. október 18. 2.; *Somorjai L.: Miskolc... i. m.* 183.

és/vagy frissítővel ellátni. A sebtében verbuvált és kiképzett ápolószemélyzet elhelyezésére és ellátásra a pályaudvaron külön épületet emeltek.⁵⁹ Novemberre a városban és környékén rendszerint 3–5 ezer sebesült tartózkodott.

Szeptember végén a sebesültek kolerát hurcoltak be a vármegyébe és Miskolcra, ezért a városvezetés megtette a szükséges óvintézkedéseket. Nagy Ferenc polgármester felhívást intézett az ügyben, valamint a Sajó mentén létrehozták a már említett kolerakórházat, amely a háború alatt folyamatosan bővülve, végül betegek tízezreit fogadta a „nagy idők” során;⁶⁰ novemberre aztán a kolera terjedését is sikerült megfékezni.

Nem véletlenül, októberben a legtöbb adományt már a Vöröskereszt kapta, ám a szervezet kiadásai is hatalmasra emelkedtek, hiszen két hónap alatt a városban és a vármegyében 50000 K-ra rúgtak a költségeik.⁶¹ Miskolc polgársága ezen intézmények fenntartásából ugyancsak kivette részét, így például a diósgyőri vasgyári kórház 250 férőhelyét és az orvosokat a munkások fizették bérük 5%-nak felajánlásával.

A kórházak állapotát és működését a politikai vezetők, valamint a királyi család tagjai is rendszeresen szemlézték. A háború első hónapjaiban ennek legékebb példáját Tisza István nyújtotta, aki saját egészségével mit sem törődve, október 23-án a város kolerabarakkjait és a Rudolf laktanya betegeit látogatta végig, s minden ágyat megszemlélve, órákat töltött a betegek között.⁶²

Összegzés

Milyen tanulsággal jár tehát az első háborús hetek vizsgálata Miskolc vonatkozásában? 1914-ben a város közigazgatása biztosan, fennakadás nélkül működött. Megfelelő volt az élelmezés, a település biztonságos volt, az ipari termelés nem akadozott, mi több, növekedett. A menekülteket, az átvonuló több ezer fős hadoszlopokat és persze a sebesülteket a lehetőségekhez mérten segítették-ellátták. Ez nem kis feladat volt, hiszen a város összlakosságának⁶³ legkevesebb 20%-a sebesültekből és menekültekből állt. Ilyen körülmények között – mint láttuk – a sajtó csak nagy erőfeszítések árán tudott működni, míg a kulturális élet hónapokra megbénult. Valódi háborús propagandával

59 Miskolczi Napló, 1914. október 25. 1

60 A kórház melletti temetőben mintegy 962 katona nyugszik. *Dobrossyl.: Járványkórház...* i. m. 801.

61 Az egyesület vagyona a háború kitörésétől kiadásai ellenére is növekedett. 11625 K-ról 19328 K-ra nőtt.

62 Miskolczi Napló, 1914. október 24. 2.; Miskolczi Estilap, 1914. október 24. 3.; *Tarnay Gy.: Emlékbeszéd...* i. m. 6–7.; A korabeli napilapok nem tettek róla említést (pl. *Pesti Hirlap*, 1914. október 24. 9.; *Pesti Napló*, 1914. október 24. 9.), de látogatásakor Tisza a halálos betegek fájdalmán is igyekezett egy-két biztató szóval enyhíteni.

63 A város lélekszáma 1910-ben 51459 fő volt. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. Bp. 1912. 25.

a városban a sajtón kívül lényegében nem lehetett találkozni decemberig, ami nem csoda, hiszen a miskolci napilapok alig tudták a helyi értelmiséget megszólítani. A *Miskolczi Napló* karácsonyi számában például alig lehetett egy-egy verssel vagy tárcacikkkel találkozni. A sajtó hányattatott állapotát mi sem jelezte jobban, mint a tény, hogy Herman Ottó haláláról is csak egy rövid megemlékezés történt december 29-én. A lesújtó helyzet majd az 1914/15-ös tél folyamán változik meg érdemben, amikor a városvezetés a hadsegélyezésről és az egészségügyről fokozatosan a kultúra és a propaganda felé is oda-odakacsint.

Amint azt a tanulmány elején jeleztem, ezek lennének tehát azok a főbb irányok, amelyek mentén el kell majd indulnunk, amikor a jövőben Miskolc „Nagy Háború” alatti életét vizsgálni szándékozunk.

VÁMOSI KATALIN

A HARCTEREK MŰVÉSZE MEILINGER DEZSŐ, A MAGYAR KIRÁLYI 10-ES HONVÉD GYALOGZRED FESTŐJÉNEK EMLÉKEI ÉS EMLÉKKÉPEI A NAGY HÁBORÚRÓL

A háború kitörésének híre a Tisza-parti város művésztelepén, Szolnokon¹ érte Meilinger Dezső (Eger, 1892. október 3. – Miskolc, 1960. május 11.) festőművész-rajztanárt, aki a Képzőművészeti Főiskolán ebben az évben² fejezte be tanulmányait. 1914 nyarán rögtön meg is kapta a mozgósítási parancsot, amelyet Egerben, a szülői házban kapott kézhez.³ Másnap, augusztus 2-án délben már meg is érkezett Miskolcra, a József-laktanyába sorozásra, de aznap a nagy tömeg miatt nem került sorra. A Serház utcában, a József laktanyával⁴ szemben lévő házak egyikében – többszöri próbálkozás után – szerzett szállást egy teljesen üresen álló padlásszobában. *„Nyár volt, – gondoltam – legalább fedél legyen a fejem felett. Szívesen adták, szívesen fogadtam. Leterítettem a pokrócomat a padlóra, fejpárnául a kis bőrröndömet szántam. Azonnal el is helyezkedtem. Meguntam a zajt, [...] elég volt belőle. Élveztem a csendet, fáradt is voltam, elnyújtózkodtam a padlón. Nem sokáig tartott, mintha csak összebeszéltek volna nyitott ablakomnál*

- 1 Főiskolásként járt először 1911-ben a Szolnoki Művésztelepén, ahol Kohner-öszöntődíjjal nyári tanfolyamon vett részt. Ebben az időszakban már a művésztelepén alkotott három főiskolai tanára, Szlányi Lajos (a művésztelep egyik alapító tagja), Olgyay Viktor és Zombory Lajos, akik a művésztelep első állandó alkotói közé tartoztak. Meilinger Dezső többször is megfordult ezt követően Szolnokon, ahol szerelmese lett az alföldi tájnak és érdeklődése a magyar festészet népi realista vonulata felé fordult, valószínűleg Fényes Adolf hatásának köszönhetően, akire mestereként tekintett.
- 2 1914. június 27-én, 21 évesen végzett a főiskolán és szerezte meg tanári diplomáját. *Meilinger Dezső: Emlékirataim* (kézirat, magántulajdon). Miskolc, 1950. július 28. 35.
- 3 *„Ragyogott az első augusztusi nap. A kávé néni sajnálkozását már nem hallottam meg. Elvégre engem is hívott a kötelesség. Mentem. Úgy éreztem, hogy már katona vagyok, ha nem is fogtam még soha fegyvert. [...] A művész gyerekes képzeletvilága vonzott, vitt kíváncsian az ismeretlen felé. Az ősi kis város, Eger, a magyar Athén, Dobó István városa, szülővárosom itt rajzolt, szinte kivetkőzött csendes megszokott nyugalmából. Az aradi vértanúról elnevezett Knézych Károly utca 18. szám alatti szülői házban, apám akkori házában, már kíváncsian vártak. Becsomagoltam a „katonaládának” kinevezett elég kis terjedelmű utazótáskámat. Apám nem felejtette ki a hagyományos egri vöröset, édesanyám is megrakta elemőzsiával, nem hagyta ki még a mesebeli hamuban sült pogácsát sem anyai szeretete. Másnap reggel búcsúztam a szülői háztól apám férfias kézfogásával, édesanyám csókjaival megerősítve, ahová valójában és igazában többé sohasem tértem vissza, csak látogatóba vagy megpihenni, mindig új erőt méríteni. Sem mikor megjöttem, sem mikor elmentem nem volt sírás-rívás, csak az erős hit a viszontlátás reményében. Így volt ez akkor is, azóta is – hála a jó Istennek – még ma is.”* Meilinger D.: *Emlékirataim* i. m. 3.
- 4 Ma a Herman Ottó Gimnázium található az épületben, ami a Tizeshonvéd utcában áll. Korábban ez volt a Serház utca.

[összegyűltek] a házbeliek, a szomszédból a kíváncsi bőbeszédű, de jószívű asszonyok. Kérdések özöne zúdult felém anyáskodó, gondoskodó segítőkészséggel: ki vagyok, mi vagyok, mikor jöttem, honnan jöttem, mire van szükségem. Kerültek-fordultak, észre sem vettem, magamhoz sem tértem, fehér huzatos puha párna volt a fejem alatt, dunyha a takaróm, szék is került valahonnan, enni-innivalót is hoztak [...] Így fogadott engem Miskolc és ezt az első [találkozást] a harmincnyedik év távlatából jelképesnek is [mondhatom].⁵

A magyar királyi 10-es honvéd gyalogezred kötelékébe sorozták be mint tartalékos főhadnagyot, ahol az ezred festője⁶ lett, földijével, Kövér Gyula (Verpelét, 1883. március 14. – Helsinki, 1950.) festőművésszel⁷ együtt. Nem a fronton találkoztak először, ismeretségük korábbra tehető, pontosan 1908-ra. Húsvétkor látogatott haza Kövér Gyula Párizsból özvegy édesanyjához Egerbe, akinek egykori cselédje, a Felnémetből származó eleven szolgálólány, Veronka újságolta el, hogy gazdájának fia szép nagy képeket „pingál”, és ezek neki sokkal jobban tetszenek, mint a Kövér fiatalúr képei. A kíváncsi Kövér Gyula ellátogatott a hatodikos gimnazistához, aki az akkor már világlátott, kb. 10 évvel idősebb festő tanácsára abbahagyta a képeslapok, színes reprodukciók másolását és a szabadban, plein air kezdett el festeni.⁸ Hogyan maradt meg Meilinger emlékezetében ez a találkozás több évtized távlatából? „Ígéretet kellett tennem neki, hogy többé nem másolok.”⁹ „[...] Gyula barátomnak tett ígéretemet komolyan megtartottam. Amint a tavasz elvirult s a nap melegen kisütött, [...] megfestettem olajjal a legelső képemet természet után, plein air, mégpedig a Knézich utcai házunk udvarának egyik napsütötte szögletét. Fényképe gyűjteményemben van. A kép nővéremnél Egerben. Ez volt az első komoly lépésem és festői pályámat is ettől kezdve (1908) számítom.”¹⁰

5 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 4–5.

6 „A miskolci 10. honvéd ezred harctéri festője voltam.” Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1950. november 9. 9.; Az ezredben olyan katonák is teljesítettek szolgálatot, akik rajztanári, illetve festőművészi végzettséggel rendelkeztek, mint például Kövér Gyula, Meilinger Dezső, Bálint József. Meilinger főhadnagy, illetve Kövér Gyula százados kamatoztatta művészi talentumát a harctereken is. Rajzaikon, akvarelljeiken és festményeiken megörökítették ezredük tábori életét, állomáshelyeit, győzelmeiket, a fronton történeteket. Műveiken elsősorban a katonák hétköznapjainak békés eseményeit, valamint a hátrország nyugalmas történéseit, romos épületeit ábrázolták az előírásoknak megfelelően. Bálint József hadnagy szintén folytatta művészeti tevékenységét, de nem ezredének festőjeként, hanem a hadifogság krónikásaként. 1915. május 25-én Radimnownál orosz hadifogságba esett, így nagyon hamar, a háború második évében már Szibériai fogolytáborba került. Számos műve készült a hadifogságban, Irkuckban, Krasznojarszkban, Dauriában, Pjescsankaban, Vladivosztokban.

7 1915. január 15-én vonult be a 10-esekhez egy év önkéntesség után. A tartalékos tiszti iskola elvégzése után harcolt az orosz és a román frontokon az ezred kötelékében mint szakasz- és századparancsnok. „Mint kiváló festőművész, az ezred festője volt.” 10-es Honvéd Emlékalbum. Szerk.: Sassy Csaba. Miskolc, 1939. 291.

8 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1948. január 6. 7.

9 U. o.

10 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1948. január 6. 8.; 1908-ban jelent meg egyik rajza a Zászlónk című ifjúsági folyóiratban, amit a rajzpályázatra küldött be. Ugyanebben az évben, ősszel festett olajképe, a kukoricás csendélet – ami a Zirci-apátság múzeu-

1915. április 15-én került ki első ízben a harctérre¹¹. Nem sokkal később, a gorlicei ütközetben, 1915. május 2-án megsebesült, és a lengyel Bystra falucska kórházába került, Bielsko-Biala város mellett. „A kórház a kis falucska szanatóriumában volt elhelyezve” – emlékezik vissza Meilinger Dezső „[...] parancsnoka egy lengyel légionista törzsorvos volt őrnagyi rangban. A megérkezés után, mikor a műtőasztalra kerültem, első kérdése tolmács útján az volt hozzám, hogy mi a foglalkozásom. Örömmel vette tudomásul, hogy festőművész vagyok [...] később értettem meg, hogy miért örült meg oly nagyon nekem. Természetesen németül egy szót sem értettem, majdnem 4 és fél hónapos ott tartózkodásom alatt [tanultam meg]. Kiderült, hogy ebben a kis lengyel falucskában [építette meg 1902-ben] nyaralóját Julius Fałat festőművész, a krakkói lengyel festőművészeti akadémia igazgatója.”¹² Gyönyörű villájában, a Fałatówcében – ahol Meilinger Dezső lábadozása alatt sokat rajzolt és festett –, hatalmas, pazar műtermet rendezett be süppedő perzsa szőnyegekkel, remek bútorokkal. 1910-ben telepedett le a kedvező mikroklímájú faluban, a Képzőművészeti Akadémia rektori posztjáról való lemondását követően, és itt is halt meg 1929-ben. Fałat mester lengyel hazafiként népének alakjait, tipikus lengyel embereket festett meg, gyakran és szívesen ábrázolta a telet, a hazai jellegzetes tájat, a lengyel síkságot a maga valóságában. Az egyik legkiválóbb lengyel akvarellista volt, a realizmus és az impresszionizmus jeles mestere. Téli tájai különösen nagy hatást gyakoroltak Meilinger Dezsőre. Sokáig meghatározó maradt számára ez a „Julian Fałat-i” képi világ, mígnem saját szemlélete, egyéni látásmódja kiformalódott és ezek lenyomataként egyedi vizuális jegyei kialakultak.

„Több alkalommal látogattam meg az ősz mestert, mindig szívesen látott” – írja emlékirataiban Meilinger Dezső. „Később már gagyogtam is valamit és meg is értettem sok mindent. Édesapja szintén festőművész volt, mégpedig I. Vilmos német császár udvari festője. Berlinben élt. Hó specialista volt, el lehet mondani róla. Hatalmas méretű vásznakon, főúri vaddisznó-vadászatokat ábrázoló kompozícióin a cselekményt mindig havas tájakba állította be. Édesapja [képeit] villájában ... megmutatta nekem. Ő [Julian Fałat] Lengyelországban telepedett le. Szintén havat festett, mégpedig remek dolgokat alkotott. A londoni kiadású Studio angol folyóirat lapjain nem egy festményének a reprodukciójával találkoztam, olyanokkal is, melyeket nekem annak idején műtermében mutogatott.”¹³

mába került – az önképzőkör pénzbeli pályadíját nyerte el. Első ízben szerepelt nyilvánosan Gyöngyösön, az 1908. szeptember 6–10. között megrendezett mezőgazdasági kiállításon, ahol kiállított munkáját, egy Franz Defregger-másolatot bronzéremmel tüntették ki. Édesanyja aranykeretes portróját negyedéves főiskolásként, 1913–1914 telén festette, és a Múcsarnok tavaszi tárlatán állította ki 1914-ben. *Meilinger D.*: Emlékirataim i. m. 9–10.

11 Előtte szüleinek búcsúajándékként megfestette Önarcképét, amelyre ráírta az elválás keserű fájalmát, búcsúzó sorait. *Meilinger D.*: Emlékirataim i. m. 1948. január 6. 11.

12 *Meilinger D.*: Emlékirataim i. m. 1951. február 1., 17–18.; Julius Fałat (Tuligłowy, 1853. július 30. – Bystra, 1929. július 9.)

13 *Meilinger D.*: Emlékirataim i. m. 1951. február 1., 18.

Meilinger Dezső számára a háború a legértékesebb és leggazdagabb festői élmények tárházát nyújtotta: egyrészt lehetősége nyílt a szabad természet folyamatos megfigyelésére, másrészt szert tett emberismeretre, harmadrészt a harcmezőn tanult meg kitűnően rajzolni. Egyvégtében három évet töltött a fronton „*az élet magasiskolájában*”,¹⁴ – olvashatjuk megfogalmazásában.

Átélté a harcterek kemény, hideg teleit is, ami később, téli tájképeinek születésekor egyik ösztönző tapasztalata lett. 1914 decemberében éjszakai gyakorlaton vett részt csapatával a hófödte Bükkben, a havon aludtak, őrségben álltak a hideg fagyban vagy a szalmakazalba befűródva.¹⁵ Viszont az igazi, nagy téllal, a méteres hóval fedett végtelen síkságok vakító fehérségével, a hóval betemetett falvakkal először a galíciai hómezőkön találkozott. „*Úttalan utakon orkánszerű hófúvásban, csupa fehérségben, amelyben nagyritkán imitt-amott egy-egy távirópóznának a hófúvástól alig látható csúcsa mutatott valamelyest utat egy haszontalan szánkón útban Lemberg felé. Bámultam, szép volt.*”¹⁶ – írja visszaemlékezésében. Bár ekkor még nem érdekelte a havas táj, a hó mint festői téma.

1915-ben az egész telet – néhány utazáson kívül – a Strypa partján¹⁷, Kotuzówban töltötte ezredével teljes nyugalomban.¹⁸ Innen küldte el szüleinek rajzolt és üdvözlő sorokkal ellátott harctéri ceruzarajzát a folyó partjáról, ami a kotuzówi szállásuk udvarát ábrázolta.¹⁹ A faluban sokat rajzolt, többek között itt készítette az *Altiszi konyha, Menetelés az úton, Telephely, Kotuzów-i részlet* című rajzait.

1916. augusztus 27-én, amikor a Román Királyság hadüzenetét elküldte és belépett a háborúba, a 10-es honvédek a Zlota Lipa partján tartózkodtak. Meilinger Dezső így emlékezik vissza erre az időszakra: „*Halics körül táboroztunk,*

14 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951 február, 16.

15 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951 február, 16–17. „*Magam is a szabadban hál-tam. Leszórtuk a szalmát a csupasz földre, rá a sátorlapot, lepedőt, kispárna a fej alá. Szabályszerűen levetkőztünk, mint otthon a hálószobában, bebújtunk a pokróc alá, rá a báránybéléses bekecset [tettük], a tetejére egy sátorlap[ot]. A befűtött hálószobánál nem kevésbé volt kényelmesebb a nyugodt és az egészséges alváshoz. Az a tény, hogy a legé-nyem egy darabban összefagyva emelte le rólam a sátorlapot fehérre deresedve vagy épen vastagon behavazva, minket egy kissé sem zavart. Az volt a fontos, hogy ... aludtunk, mint a bunda. Hogy hálószobánk, a magas ég, nem volt fűtve szintén nem volt lényeges. Felültünk, megittuk a forrón párolgó kávét, néha mellé egy kisüsti is akadt. Jéghideg vízben megmosa-kodtunk és mint a jól fűtött szobában szokás, kényelmesen felöltözködtünk. Elmondhatom, hogy ismerősöm lett a tél.*” Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február, 23–24.

16 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február, 17.

17 1915 szeptemberétől 1916 júniusáig a Strypa folyó mentén harcolt a 10-es honvéd gyalogezred. A Magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. Szerk.: Berkó István. Budapest, 1928. 594., 596.; *Gulya István: A miskolci 10-es honvéd múzeum. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIX. 2000. 291–292.*

18 „*Sok látnivaló nem volt. Ha olvadt patakként folyt a sár, a latyak az utcán, jó volt, ha be nem folyt a csizmaszárba. Ha esett, méteres volt a hó, a vályogfalú zsuppfedeles, ala-csöny kis házak csak pislogtak alóla. Hó volt, sok is belőle, de nem inspirált.*” Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február, 18–19.

19 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1948. január 6. 11.

ott [kaptuk] a hírt a kora délelőtti órákban. Este 8 órakor már vagonírozunk, jötünk haza. Kolozsváron vártuk meg a további irányítást. A tél a Gyimesi-szorosban, Hidegségen²⁰ ért bennünket. Egy fűrészmalomban [helyezték el] gazdasági hivatalom²¹. Szorgalmasan rajzolgattam és elég időm is volt rá. Kocsim, lovam volt, mászkálhattam, ahová akartam. Legszívesebben lovagoltam. Előzőleg Kolozsvártól [indulva] is lovon jártam végig Erdélyországot, sokszor reggeltől napestig nyeregben [ülve és] aludva. Nagyon összenőttem a lovammal. Nem csoda, hogy témakezésre is lóháton mentem. Órákon át poroszkáltunk a hóban úttalan utakon, domboldalon, az erdőben a hótól roskadozó fák koronái alatt. A hó egyre jobban érdekelt, egyre jobban inspirált.²²

A határhegyek rengetege, a Keleti-Kárpátok hófödte magas hegyeinek impressziója formálta és alakította ki téli tájképeinek egyéni festői szemléletét. „Itt már otthon voltam és nem idegen környezetben. Amit láttam, amit átéltem, élményszerűen [maradt] meg bennem. Az enyém volt, az enyém lett, és az enyém is maradt, míg élek. Itt kezdődött egyéni szemléletem a télről”²³ – idézi fel emlékeit Meilinger Dezső.

„Valóban és igazán csak leszerelésem után 1919–20 telén kezdtem, illetve próbáltam téli tájat festeni, mikor átköltöztem 1919. november 1-jén a [miskolci] művésztelep felső épületébe. Pedig nem [foglalkoztatott] komolyan ebben az időben a tájkép, mert 1918. december 8-tól, leszerelésem napjától kezdve majdnem négy éven át komolyan csak a figura érdekelt és majdnem kizárólag csak aktokat és nagyméretű aktkompozíciót festettem.”²⁴ Később jelentős számban készültek téli tájképei, amelyeket évente állított ki a tavaszi és őszi egyéni tárlatain más munkáival együtt a Korona Szállóban. Termékeny időszakát megszakította a második világháború kitörése, majd kilakoltatása a művésztelepről.²⁵ Kedveltek és

20 Ma Gyimesközéplek községhez tartozik.

21 A gazdasági hivatalban az ezred ruházati, felszerelési, természetbeni élelmezési ellátásáról gondoskodtak.

22 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február, 19–20.; A 10-es honvéd gyalogezredet a román hadüzenet után az erdélyi hadszíntérre vezénylik. Vasúton érkeznek Kolozsvárra, ahonnan gyalog menetelnek Szászrégenig. A görgényi havasokban több apró összecsapásból győztesen kerülnek ki, majd a nagyszebeni döntő győzelmet követően 1916. október 15-én a határon állnak az Úz völgyében. November 7-én átadják állásaikat és mint hadseregpartalék Csíkbánkfalvára masíroznak pihenésre. Néhány pihenőnapot eltöltve az ezredet autókon szállítják el a Gyimesi-szorosba, ahol 1917. február elejéig állóharcot vívnak. 1917. február 11-én rohamezreddé képezik ki őket Csíkszögön. 1917. március 8-án visszafoglalják a Magyaros-tetőt és a szomszédos csúcsokat (Sövérvest, Lápost) és az állásokat megerősítve azokat novemberig tartják. Áthelyezésüket követően röviddel az Ojtozi-szorosba való megérkezésük után a románok fegyverszünetet kötnek 1917. december 9-én, így az erdélyi front lezárul. 10-es Honvéd Emlékalbum. i. m. 47–50.

23 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február, 19.

24 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február, 24.

25 A háború kitörésétől eltelt tíz év vérzivataros időszaka, hányattatásai, küzdelmei, az anyagi nehézségek nem az elmélyült művészi munkát támogatták. Visszahozhatatlanul elveszett számára ez az időszak, törést okozva művészi pályáján.

népszerűek voltak a miskolciak körében ezek a festmények, sokan vásároltak tőle, a kiállítások végére szinte mindegyik gazdára talált.

A harctereken sokat rajzolt, viszont festésre alig gondolhatott, hiszen az olajfesték és a festővászon beszerzése igen körülményes volt. Legfeljebb akvarellal dolgozhatott, de a folytonos helyváltoztatás miatt inkább rajzolt. A skiccek nagy tömegben készültek, de a vázlatok letisztázásához, a rajz elkészítéséhez és a tanulmányok festményé éreléséhez nyugodt körülményre volt szükség, ami kevés alkalommal adatott meg. Meilinger Dezső szervezetileg nem tartozott a Sajtóhadiszállás művészeti csoportjához, a hadifestőkhöz,²⁶ akik számára két-három havonta lehetővé tették, hogy művésztelepen vagy otthoni műtermekben megfessék vagy megrajzolják, esetleg nagyobb méretben végleges formába öntsék témáikat.²⁷

Meilinger Dezső a harctéri lövészárkok, állások, fedezékek, közelharcok, rohamok mellett háborús lapjain megörökítette a menekülők csoportjait, a vonuló tréneket, az utánpótlást szállító katonai menetszlopokat, az elhagyott romos épületeket, falvakat, városrészeket, valamint a tábori életet, a szövetséges és az ellenséges katonákat. Nem gyakoriak munkái között az ütközetek, csaták és összecsapások ábrázolásai, de kedveltek a katonaportrék, a tájképek, a háborús hétköznapok zsánerszerű megjelenítései. Nagyobb számban készültek az utóbbiak, hiszen a hadifestők számára kötelezően előírt témák eleve behatárolták a választást. Rajzain nyomon követhetők a magyar királyi miskolci 10-es honvéd gyalogezred háborús előretöréseinek, offenzíváinak helyszínei: például a bevetések színterei, a galíciai falvak, városok, Limanow, ahol győztes csatát vívtak, a következő év májusában Gorlice, a nevezetes áttörés helye, majd Breszt-Litovszk. (Utóbbi bevételének 1916. augusztus 6-án Wiczolkyban

1949-ben kilakoltatták a művésztelepről, ahonnan a Déryné utcába költözött, így megszünt közvetlen kapcsolata a természettel. Mit ír erről emlékirataiban? *„Több mint két éve annak, hogy téli tájképet nem festettem. Nem [mintha] hűtlenné [váltam] volna a télhez. Mióta a művésztelepről átköltöztem a Deák (most már Déryné) utcába, a belváros köréngtegebe, valahogyan megszakadt kapcsolatom a természettel.”* Feljegyezte még, hogy téli tájképeit változatlanul megbecsülik és értékelik, ugyanis évek óta figyelemmel kíséri a Városház téren néhány éve megnyitott árverési csarnokot és nem találkozott vételeiknél és eladásaiknál sem saját festményeivel. *Meilinger D.: Emlékirataim* i. m. 1952. november 19. 41.

- 26 A Sajtóhadiszállás művészeti csoportjának személyi anyagai között nem található meg sem Meilinger Dezső, sem Kövér Gyula tisztek adatai. Valószínűleg a háború folyamán szervezetszerűen nem osztották be oda őket a hadifestők csoportjába. dr. Lázár Balázs levéltáros (HM HIM HL Bécsi Kirendeltsége) 180-1/2019/LBK sz. írásos közlése alapján.
- 27 A hadifestőknek a háborúban kéthetente egy-egy művet – amelyet a művész választott ki – le kellett adniuk a képgyűjtő állomásokon a bécsi Császári és Királyi Hadilevéltár számára. A beadott alkotásokat zsűrizték, és a csoporttagoktól egy-egy zsűrizett alkotás került bemutatásra a hadikiállításokon. Az első ilyen kiállítás 1915 októberében nyitotta meg kapuit a bécsi Künstlerhausban, amit pár hónap múlva követett a magyarországi tárlat 1916 januárjában a Nemzeti Szalonban, majd 1917 februárjában a második, és végül 1918 májusában a harmadik. *Ludmann Mihály: Művészek a háborúban 1914–1918.* Budapest, 2015. 9.

állomásozva ünnepelték egyéves évfordulóját.) A kotuzówi csata 1916 júniusában. 1916 augusztusa és 1918 márciusa között a román front következett, ahol az Úz völgyében és a Gyimesi-szorosban harcoltak, majd az oroszok által jól megerősített, stratégiai fontosságú Magyaros-tető–Névtelen-kúp–Sövényes–Lápos állások bevétele volt a feladatuk, amihez Csíkzsögödön rohamezreddé képezték ki őket. 1917. március 8-án – a 65-ös közös gyalogezreddel együtt – megrohmozták és visszafoglalták a Magyaros-tetőt. A magyarosi sikernek nagy visszhangja volt, elismerését fejezte ki IV. Károly király, József főherceg hadseregpáncsnok, Tarnay Gyula főispán és mások is.²⁸ Meilinger Dezső részletgazdag, topográfiailag hiteles rajzai tudósítások a rombolásról, az elhagyatottságról, a menekülésről, a bátorságról, de a természet szépségéről is, amely érintetlenségével a békebeli időket idézi meg. A háborús világ egyik vetületét mutatják meg kvalitásos, művészi igényű alkotásai.

„...Harctéri tartózkodásom alatt készült rajzaim és festményeim java részben a Hadtörténelmi Múzeumban lettek elhelyezve. ... Jó részben magán[emberek] kezébe kerültek, részben pedig családom birtokában vannak. Számuk nem sok. Témakörük [egyike] a tábornokok mellett melegedő és a szabad ég alatt [éjszakázó] katonák csoportjai”²⁹ – írja emlékirataiban. A Lyceum csillagvizsgálótornyának pincéjében, a második világháborúban megtalált 10-es honvéd hadimúzeum anyagát – ami két évig feküdt ott ládákban – az orosz katonai bizottság átadta a magyar katonai parancsnokságnak, és rövid időn belül elszállították a budapesti Hadtörténelmi Múzeumba. Meilinger Dezső és Kövér Gyula [munkái] is odakerültek, ahogy ő írja, letétbe.³⁰

A lelkes Székely Dezső főhadnagy, ezredélelmező tiszt indítványozására a 10-es honvéd ezred hadiözvegyeinek és árváinak támogatására létrehoztak egy alapot, hivatalosan 1916. március 5-én, Kobek (Kádár) Béla akkori ezredparancsnok patronálásával. Az ötletes, kreatív Székely főhadnagy – később százados – számos jövedelmező forrást talált az alap számára, úgymint a gyorsfénykép készítése és a mozibelepőknek a díjait, valamint a kuglizó bevételét is ide számolták el. Később hadikiállítások és jótékonyági rendezvények szervezésével gyűjtöttek adományokat és fogadtak el felajánlásokat a hátszáz lakosságától. Kiss Kálmán százados, ezredsegédtiszt, majd Petrik Ernő százados, ezredsegédtiszt, Kövér Gyula és Meilinger Dezső festőművészek és Sassy Csaba fáradhatatlanul és tevékenyen segítettek, szolgálták az alap ügyét. A 10-es honvéd hadiözvegy- és árvaalap javára az ezred fényképalbumokat, sapkajelvényeket, hazafias dalok kotta- és szöveggönyveit, emléklapokat és az ezred festője, Kövér Gyula által készített *Kacagó lapok a komoly időkben* címet viselő szenzációs karikatúra gyűjteményt adott ki és hozott forgalomba. Ezenkívül kinyomtatatták levelezőlapokon Sassy Csaba fronton írt verseit, illetve Meilinger Dezső és Kövér Gyula harctéri rajzait, amelyeknek az eladásából befolyó bevétel szintén

28 10-es Honvéd Emlékalbum. i. m. 25–31, 42–50.

29 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február, 23.

30 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február 1. 11–12.

az alap vagyonát gyarapította, és egy árvaház megvalósítását célozta meg.³¹ A verses és képes üdvözlőlapok nagyon népszerűek és kelendők voltak a honvédek körében.

„...Lekerültünk Csíkországba: Csíkszereda-Zsögöd, majd az Úz-völgyébe. Mint a 2. zászlóalj gh. főnöke 30-35 fokos dermesztő hidegben kellett szállást [készítenem] ezredem számára a határhegyek vonulatain. Lóháton indultam, mögöttem egy jelentőlovassal. A hófúvás elemi erővel tombolt, a hideg dermesztő volt. [...] Hátranéztem, egy hóember a nyergében mélyen lehajtott fejjel, imádkozott, éppen keresztet vetett. A ló és lovasa kocogtak utánam nyugodtan és csendesen. Nagyszerű élmény volt, ilyen formájában azóta sem találkoztam a téllal. Felséges szépségű, kegyetlen zordságát megcsodáltam. ... Az Úz-völgyében március közepéig maradtam. A 39. hadosztály teljesen beépítette, benépesítette az egész völgyet. Gazdasági hivatalom az Aklos csárdánál maradt. Innen [helyeztek] Kolozsvárra, ahol több hónapot töltöttem. Miskolcra 1917 őszén kerültem vissza és a később felállított történelmi csoporthoz lettem beosztva³² az ezred másik festőjével Kövér Gyulával, valamint Thurzó Nagy László tartalékos hadnaggyal, az ezredújság újságírójával együtt. Feladatuk a vármegyeháza dísztermében 1917. december 15-én megnyíló (és december 22-ig nyitva tartó) miskolci hadikiállítás megrendezése volt³³, amelyet 1918 tavaszán további három követett: február 9-től 23-ig Egerben, március 15–25. között Gyöngyösön és április 26-tól május 6-ig Sátoraljaújhelyen a gimnáziumok tornacsarnokában, a hozzájuk kapcsolódó katalógus megrajzolásával, a 25 darabos művészi reprodukciós sorozat kinyomtatásával és a kulturális rendezvények – a 10-es honvéd hetek – megszervezésével együtt.

A hadianyag mellett az ezred fényképeinek gazdag gyűjteményét is bemutatják a tárlaton, valamint Kövér Gyula és Meilinger Dezső képzőművészeti alkotásait, amelyek a legnagyobb egységet képviselték páratlan bőségesük folytán. A 407 db alkotás a kiállítóhelyeket zsúfolásig megtöltötte, a falakat burkoló kék

31 Hét ország frontján. Sassy Csaba háborús naplója 1915–18. I. kötet Miskolc 1930. 204–209.

32 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1951. február, 20–21., 23.

1917 nyarán helyezték el az „ezred pótzászlóalj felülvizsgálatos osztályát” Miskolcon, az Egri-féle szanatórium épületében, ahol Meilinger Dezső is szolgált. Itt festette első festményét a későbbi művésztelep épületében. „Akkor még nem sejtettem, hogy valami úton-módon itt fogok élni és dolgozni” – írja emlékirataiban. Meilinger D.: Emlékirataim i. m. (A családalapítás) 34. Meilinger Dezsőt 1919 augusztusában értesítették, hogy Képzőművészeti Szabadiskolája számára más helyiségről gondoskodjon, mivel a katolikus Fráter gimnáziumban tanév elejétől, szeptembertől – teremhiány miatt – nem tudják biztosítani a működéshez szükséges feltételeket. Barátja, Kun József szobrász ajánlotta figyelmébe az Egri-féle vízgyógyintézetet.

33 Sáfrán Géza ezredparancsnok 1917. november 9-én érkezett meg Miskolcra a hadi- és képkiallítás előkészítésére. Másnap látogatást tett dr. Bottlik József főispánnál és Szentpáli István polgármesternél, akik támogatásukról biztosították. November 11-én a kiállításrendező tisztekkel egyeztetett és megbeszélte a részletes programokat, hangversenyeket és előadásokat. November 12-én utazott vissza Besztercebányára, megszakított szabadságának helyszínére. *Ezredparancsnokunk Miskolczon*, 10-es honvéd újság I. évf. 1917. 9. sz. 9. Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattár (továbbiakban HÖM HTD) Ltsz. 53.3200

színű papír alig látszott ki a képek nagy száma miatt. Kövér Gyula 29 db olajfestményt, 27 db vízfestményt, 8 db színes rajzot és 218 db rajzot, míg Meilinger Dezső 8 db olajfestményt, 8 db vízfestményt, 4 db színes rajzot és 105 db rajzot állított ki nagy érdeklődést keltve és jelentős sikert aratva. A humor sem hiányzott a tárlatról, ugyanis az egyik fülkében Kövér Gyula kb. 300 db karikatúráját láthatták az érdeklődők, megtekintésüket mindig derűltség és kacagás kísérte.³⁴

A *Reggel* című napilap kéthasábos cikkében így méltatta a két alkotót: „Kövér Gyula és Meilinger Dezső nagyon megérdemlik azt, hogy ne azzal a szokásos referádával intézzük el őket, amit egyébként az ilyen – akármilyen magas nivójú – jótékony célú kiállításról adni szoktunk. ... Mind a két művész kiállítása messze maga mögött hagyja az itthoni hadi festők képeit, akiknek a munkái vásári célra, vásári hangulatból teremtődtek. ... A 10. ezrednek ez a két büszkesége, akikre nemcsak az ezred, de az egész magyar művész-világ feltétlen büszkeséggel nézhet, mindig artisztikus ihlettel fogták kezükbe az ecsetet.”³⁵

A kiállítási anyag rendezéséhez és a képek keretezéséhez Bizony Ákosné Hosszúfalusy Róza festőművésznő műtermét használták Miskolcon, aki nagylelkűen rendelkezésükre bocsátotta a helyiséget, így a két művész éjjel-nappal dolgozhatott.³⁶

A hadikiállítások és hangversenykörutak eseményeiről *Vidám epizódok* címen szellemes, tréfálkozóan szórakoztató történeteket írt és rajzolt a 10-es honvéd újságba Kövér Gyula, Piktör néven. Humorral tekintett vissza hányatott rendezői tevékenységükre, szomorú emlékeikre és a derűs helyzetekre, pillanatokra. „Részben felső óhajnak engedve feljegyzem végre a kíváncsi utókor és a kárörvendő jelenkor számára azokat a humorosabb, vidámabb emlékeinket, melyekben rendezői körutunk bővelkedett, okolásul s részben buzdításul esetleg utánunk jövő következőknek.”³⁷

Adomáinak egyik kedvelt figurája a festőbarát, Meilinger Dezső volt, akiről számos komikus epizód született. A *zongora alatt* című rajzon a híresen nagyevő Meilinger Dezső egy kellemes étkezést követően jóllakottan hajtja álomra fejét a hangszer biztonságot nyújtó rejtékében, így pihenve ki sokszor nehéz éjjeli szolgálatát. A *Dezső és a korsó* vicces históriája Királyhelmeccen esett meg, ahol a két művész egy szobában töltötte az éjszakát. Dezső a díványon, amihez oda volt húzva a leterített asztal, hogy le ne csússzon alvás közben, ugyanis

34 10-es honvéd újság I. évf. 1917. 11. sz. 20–21., HOM HTD Ltsz. 53.3200.

Kövér Gyula olajfestményei közül kiemelték a „Magyarosi hegyvonulat”, a „Közelharc”, a kártyázó katonákat ábrázoló „Vasárnap délután a front mögött”, a „Kém”, „A csendes percek a kocsitáborban” című darabokat. Meilinger Dezső legimpozánsabb, olajjal festett képeiként a „Tábortűz”, „A 100 méteres állás” és a „Futóárok a wisniovczyk-i templomhoz” címűeket jegyezték fel. Kövér Gyula és Meilinger Dezső képkiallítása. Reggel VI. évf. 1917. 285. sz. 2.

35 U.o.

36 *Anyagrendezés*. Miskolc, 10-es honvéd újság II. évf. 1918. 15. sz. 11. HOM HTD Ltsz. 53.3200.

37 *Vidám epizódok*. Miskolc, 10-es honvéd újság II. évf. 1918. 15. sz. 10–11. HOM HTD Ltsz. 53.3200.

általában rendkívül nyugtalanul aludt, gyakran forgott, mint az orsó és kezeivel hadonászott a levegőben. Hajnalban örült üvöltésre és robajra ébredtek, ahogy Dezső ész nélkül ugrott ki az ágyból. A szobába berohanó két legény a kezdeti ijedség után nagy hahotázásban tör ki a látottakon. Tudniillik az asztalon egy hatalmas vizeskorsó állt. Szokásos orsós, forgó mozdulataival barátunk lassanként besodorta teste köré az aszalterítőt a nagy vizeskorsó bőséges tartalmával együtt, amely egy óvatlan pillanatban az alvó nyakába zúdult. Ennél hatásosabb ébresztőt el sem lehetett képzelni. A dívány viszont úgy elázott, hogy legalább egy hétig nem lehetett használni.

Szintén a hadiözvegy- és árvaalap bevételeit gyarapította a katonák között és a hátországból is igen népszerű 10-es honvéd tábori újság árusításából befolyó összeg. Szerkesztője, lelke Sassy Csaba költő, újságíró volt, illusztrátora Kövér Gyula festőművész. Az aktuális történéseken, híreken, az ezred történetéből vett epizódokon kívül tréfás rajzok, cikkek, a katonákról készült portrék és karikatúrák színesítették az ezredlapot. Utóbbiakat gyűjtötte össze Kövér Gyula katonatársai külön kérésére az 1916 novemberében megjelent *Kacagó lapok a komoly időkől* című albumba.

A háború befejezését követően, 1919 márciusában még megrendezték Budapesten, a Múcsarnokban a hadból visszatért festők kiállítását, ahová Meilinger a Kolozsváron, 1917-ben festett Egerváry-portrét küldte be egy Madonna-képpel és pár harctéri ceruzarajzzal. Tüzérhadnagy bajtársának arc-képét az első teremben, a bejárattal szemben állították ki, a Madonna-kép pedig az első helyiségből jobbra nyíló kiállítótérbe került. A Múcsarnokban negyedik alkalommal állított ki, amit a miskolci Reggeli Hírlap is megemlégett érintőlegesen az 1919. március 30-i számában. Tulajdonképpen a Boholy-üzletben március 15-én megnyílt első önálló tárlatát méltatta a cikk és megemlégették, hogy Meilinger Dezső festményeivel „nemcsak Miskolcon, hanem Budapesten is elismerésre és méltatásra talált. Ma kapta az értesítést, hogy a hadból visszatért festők kiállításán (Múcsarnok) dr. Egervári Tibor arcképével a hadviselt szellemi munkások egyesülete által kitűzött díjat nyerte el.”³⁸

Miskolc jelentős helyet foglalt el életében, itt telepedett le a háború után, családot alapított, feleségül vette Bizony Ákos jogász, miskolci országgyűlési képviselő és neje, Hosszúfalussy Róza festőművész fogadott lányát, Thuránszky Erzsébetet. Az egykori Egri Miksa-féle vízgyógyintézet épületében és nagy parkjában másodszor is megnyitotta Képzőművészeti Szabadiskoláját, ami két évvel később magja lett a Képzőművészeti Főiskola miskolci Művésztelepének. Meilinger Dezső a szervezésben is tevékenyen részt vállalt, gondnoka, műteremosztályjasa és tanára lett a művésztelepnek. Nyáron a Főiskola művészpallantái vették birtokba az akkoriban a város határán kívül eső szanatórium épületét, az év többi részében a szabadiskola funkcionált termeiben, és emellett Meilinger Dezső családi otthonát is itt rendezte be. „1919. november 1-jén hurcolkodtam be az új lakásomba

38 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 25. 1919–1921 között rendezték meg a *Hadviselt művészek* című kiállításokat Budapesten, a Múcsarnokban.

[feleségemmel és 1919 augusztusában megszületett Éva lányommal]... *Egyidejűleg 1919. november elsején elsőként a városháza nagytermében bemutatkozó gyűjteményes kiállításumat is megnyitottam ... Szabadiskolám ugyanakkor nyílt meg.*³⁹ 1919-től Meilinger Dezső minden évben kiállította képeit, évente több tárlatot is rendezett, amit évről évre egyre nagyobb számban látogattak a miskolciak.⁴⁰

Szerette a várost és lakóit, akik viszonzták érzelmét és értékelték művészetét. A megyeszékhely iránti elköteleződéséről és életében betöltött központi helyéről naplójának sorai is tanúskodnak. „A súlypontot Miskolcra helyeztem, mikor ide telepedtem és célkitűzésem megvalósításához hozzáfogtam ... Miskolc a centrum számomra, ahonnan érdeklődésem 1919 óta szerteszét sugárzik. ... Miskolcon tértem vissza egyszer s mindenkorra nagy szerelmemhez az Alföldre, a Tisza vidékéhez. [...] Letettem a garast és nem bántam meg, hogy Miskolcon maradtam, hogy életem munkáját erre a városra alapoztam. [Be]fogadott, eltartott, közönsége a munkámat megbecsülte, személyemet megtisztelte.”⁴¹

Íhletet jelentett számára a város és Miskolc környéke, a várost körülölelő gyönyörű vidék, a Tisza és Sajó partja, a Hejő melléke, illetve a Tisza és Sajó menti apró falvak utcái, házai és lakói. Meglátta és megfestette az egyszerű, kis zsindelyes falusi házak és udvaruk szépségét, ami tükrözte a benne lakók életét, sorsát és helyzetét is, a magyar parasztok világát. A jellegzetes alföldi tájakat és folyóparti hangulatokat több nyáron át festette Burghardt Rezső festőművésszel⁴², aki 1938–46 között volt a művésztelep vezetője. Életművén belül ezek a tájképek, amelyek stílusukban a nagybányai plein air és az alföldi realista festészet hagyományait követik, mind számukat, mind jelentőségüket tekintve kulcsfontosságúak.

Megválasztották a miskolci területi Képzőművészeti Kör vezetőjének, és egyik alapító tagja lett a Miskolci Művészek Társaságának is. Képzőművészeti Szabadiskolája, művészeti szervező munkája, pedagógiai tevékenysége és a rendszeresen megrendezett éves kiállításai révén, valamint a Művésztelep tagjaként egyre aktívabban kapcsolódott be a város képzőművészeti életébe, ezáltal jelentős mértékben gazdagította és formálta is azt a II. világháború kitöréséig.

39 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 34. „Ide jártak ki a szerelmespárok a városból (Abonyi Jóska, Koroknai Rózsai), hiszen akkoriban a város még nem épült ki [a művésztelep felé]. Szemben az Erzsébet Kórház, ... a Vörös Rák vendéglő már igen kiesett a városból. A népkert és a kálvária után alig volt egy-két ház, legfeljebb borházfélek vagy szőlőkunyhók, az Arborétum út is vízmosásos árok volt. A villamos azonban már [közlekedett].”

40 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1950. november. 9. 5.; Már 1911-től szerepelt a Nemzeti Szalon, majd 1913-tól a Múcsarnok csoportos tárlatain. 1926-ban Egerben, 1934-ben és 1947-ben Miskolcon is megrendezte gyűjteményes tárlatait. 1940-ben, 25 éves miskolci működése alkalmából jubileumi kiállítása nyílt a Korona Szállóban. A sajtó is elismerően foglalkozott munkásságával.

41 Meilinger D.: Emlékirataim i. m. 1950. november 9. 5., 8., 10.

42 Augusztus elejétől Meilinger Dezső Burghardt Rezső professzor úrral Sajóecsegen töltötte a nyarat. Magyar Élet 5/235 1943. október 17. 6.; Magyar Élet 4/265 1942. november 22. 6.

Melléklet

1. kép: *Altishti konyha*
Kotuzów, 1915. november 8.
ceruza, papír, 22,5×27,7 cm
Jelezve jobbra lent: „Meilinger hdgy”
Hadtörténeti Múzeum, Budapest Ltsz. 0511/Kp

2. kép: *Meilinger Dezső lóháton az I. világháborúban*
(A fotót retusálta: Mészáros Viktória)

3. kép: Futóárok

Wisniowczyk, 1915. november 15.

ceruza, papír, 22,7×27 cm

Jelezve jobbra lent: „Meilinger hdgy.”

Hadtörténeti Múzeum, Budapest Ltsz. 0510/Kp

4. kép: Sebesültszállító kocsik várakoznak a segélyhely előtt

Salowa (Galícia) 1915. április 24.

akvarell, papír, 28,8×39,7 cm

Jelezve jobbra lent: „Meilinger hdgy.”

Hadtörténeti Múzeum, Budapest Ltsz. 0361/Kp

5. kép: Malom romok
 Zawalow, 1916. június 17.
 ceruza, papír, 22,7×27,3 cm
 Jelezve jobbra lent: „Meilinger hdgy”
 Hadtörténeti Múzeum, Budapest Ltsz. 0410/Kp

6. kép: Téli falu támadás után
 Wisniowczyk, 1915
 akvarell, papír, 21 x 28 cm
 Jelezve balra lent: „Wisniowczyk 915.”
 magántulajdon

7. kép: Tanulmány

1918. október 30–31., november 2.
ceruza, papír, 48×36,7 cm

Jelezve balra lent: „Meilinger hdgy”
Hadtörténeti Múzeum, Budapest Ltsz. 0542/Kp

8. kép: Galícia

Salowa, 1915. április 21.

akvarell, papír, 28,5×39,4 cm

Jelezve jobbra lent: „Meilinger Dezső hdgy”
Hadtörténeti Múzeum, Budapest Ltsz. 0360/Kp

9. kép: *Tanulmányfej a Tábortűzhöz, Wisniowczyk, 1915. november 22.*
Levelezőlap (27) Herbst műnyomása, Zempléni Múzeum, Ltsz.: 0206374

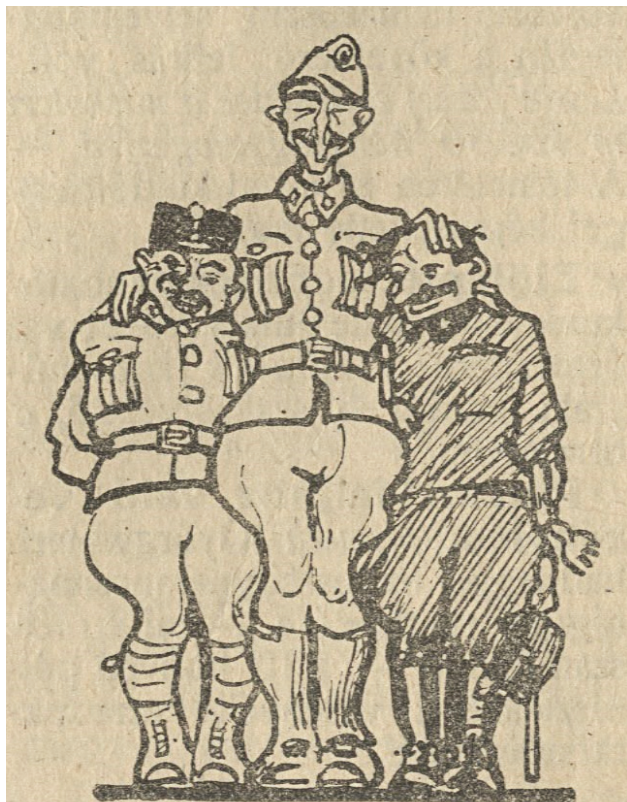
Megfogyva.

De nemcsak a ruháink zül-
löttek lassankint, hanem a pénz-
tárcáink, sőt testi állapotunk is.
Már csak úgy lógtunk ruháink-
ban, mint a madárijesztők.

Már bemondtuk volna a »vég-
elgyengülést«, az ultimót, ha be
nem fejezzük gyorsított tempó-
ban körutunkat.

Csak a Dezső társunk nem
fogyott le, lassu mozgású, nem
ideges, nem nagyon hirtelen és
igen jó étvágyu lévén.

Ahogy mi kinéztünk a rendezés előtt,
vidáman, erősen, bátran.

10. kép: Vidám epizódok hadikiállításunk és hangverseny körutunk idejéből, 1918.

Írta és rajzolta: Piktör 10-es honvéd újság II. évf. 1918. 15. sz. 10–11.,

Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattár Ltsz.: 53.3200.

(A fotót retusálta: Mészáros Viktória)

11. kép: *Meilinger Dezső felesége, Thuránszky Erzsébet*
(A fotót retusálta: Mészáros Viktória)

A KÖTET SZERZŐI

- Dr. Bartók Béla, egyetemi docens
(Eszterházy Károly Egyetem)
- Bojtos Gábor, főlevéltáros
(MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár)
- Dr. Fábián Máté, adjunktus
(Eszterházy Károly Egyetem)
- Dr. Gaucsík István
(Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete)
- Gál Máté, doktorandusz
(Eszterházy Károly Egyetem)
- Dr. Gyáni Gábor, az MTA tagja
(Magyar Tudományos Akadémia BTK Történettudományi Intézet)
- Dr. Klestenitz Tibor, tudományos munkatárs
(Magyar Tudományos Akadémia BTK Történettudományi Intézet)
- Kurucz Ádám, levéltáros
(MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár)
- Molnár Dávid, egyetemi hallgató
(Eszterházy Károly Egyetem)
- Dr. Pap József, főiskolai tanár
(Eszterházy Károly Egyetem)
- Péterffy Gergely, levéltáros – doktorandusz
(MNL Országos Levéltár – Eszterházy Károly Egyetem)
- Dr. Rainer M. János, az MTA tagja
(Eszterházy Károly Egyetem)
- Dr. Szegő Iván Miklós, tudományos munkatárs
(Országos Széchényi Könyvtár 1956-os Intézet és Oral History Archívum)
- Dr. Sz. Halász Dorottya, adjunktus
(Miskolci Egyetem)
- Dr. Tengely Adrienn, főiskolai docens
(Eszterházy Károly Egyetem)
- Turbucz Péter, levéltáros
(MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár)
- Vámosi Katalin, muzeológus
(Herman Ottó Múzeum)

EGER 1774

ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM